

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muharem SHTAVICA

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA KOSOVA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ (1999-2023)

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muharem SHTAVICA

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA KOSOVA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ (1999-2023)

Danışman

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Muharem SHTAVICA'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	:Prof. Dr. Faruk ATAAY	(İmza)
Üye (Danışman)	:Prof. Dr. Hayati AKTAŞ	(İmza)
Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Tolga ÖZTÜRK	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Cihan DABAN	(İmza)

Tez Başlığı: Çatışma Çözümü Bağlamında Kosova - Sırbistan İlişkileri (1999-2023)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 25/06/2025

Mezuniyet Tarihi : 24/07/2025

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA KOSOVA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ (1999-2023) ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Muharem SHTAVICA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

30.06.2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	MUHAREM SHTAVICA
Öğrenci Numarası	20195239005
Anabilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	DOKTORA
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	PROF. DR. HAYATİ AKTAŞ
Doktora Tez/Yüksek Lisans Tez/Dönem Projesi Başlığı	ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA KOSOVA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ (1999-2023)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2688414967
Rapor Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %4 Alıntılar dahil: %4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 344 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi PROF. DR. HAYATİ AKTAŞ	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
TABLOLAR LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
ÖZET	x
ABSTRACT	xii
TEŞEKKÜR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNÜ ANLAMA

1.1. Çatışmanın Tarihi ve Kökenleri.....	12
1.2. Çatışma Çözümü Teorisinin Temelleri ve Gelişimi	12
1.3. Silahlı Çatışma, Barış ve Şiddet ile Çatışma Çözümü Kavramları.....	20
1.3.1. Silahlı Çatışma Nedir?.....	20
1.3.2. Barış ve Şiddet Kavramları.....	20
1.3.3. Çatışma Çözümü Kavramını Anlamak.....	23

İKİNCİ BÖLÜM ÇATIŞMANIN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

2.1. Maslow'un İnsani İhtiyaçlar Teorisi.....	28
2.1.1. Temel İhtiyaçlar.....	31
2.1.2. Psikolojik İhtiyaçlar.....	32
2.1.3. Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçları	33
2.2. John Burton ve Johan Galtung'un İnsan İhtiyaçları Teorisi	35
2.3. Sonuç Değerlendirmeleri	36
2.4. Edward Azar'ın Uzamış Toplumsal Çatışma (UTÇ) Teorisi	36
2.5. Uluslararası Çatışmanın Sosyo-Psikolojik Boyutları (Herbert Kelman Çalıştayları)	40
2.5.1. Normatif Süreçler	41
2.5.2. Algısal Süreçler	43
2.5.3. Çatışma Çözümü İçin Öneriler	44
2.6. Çatışma (Çözüm) Üçgeni Teorisi – Johan Galtung (Çatışma Üçgeni, Şiddet Üçgeni ve Barış Üçgeni)	45

	ii
2.6.1. Çatışma Üçgeni	45
2.6.2. Şiddet Üçgeni	46
2.6.3. Barış Kavramı ve Üç Barış Yaklaşımı Üçgeni	54
2.7. Kosova ile Sırbistan Arasındaki Çatışma Çözüm Süreci ve Sosyal İnşacılık	65
2.7.1. İnşacılığın Ortaya Çıkışı	65
2.7.2. Kimlik Sorunları ve Ulusal Çıkarlar	70
2.7.3. İnşacılık ve Çatışma Analizi	74
2.7.4. İnşacılık ve Çatışma Çözümü	77
2.7.5. Sosyal İnşacılık Perspektifinden Kosova – Sırbistan Çatışmasının Çözümü	79
2.7.6. Kültürel Diplomasi	81
2.7.7. Konsosyonel Demokrasi	83
2.7.8. Kimlik Meseleleri (Arnavut'tan Yugoslav'a ve Yugoslav'dan “Kosovalı” Kimliğine)	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR (BARİŞ SAĞLAMA)

3.1. Müzakere	93
3.2. Arabuluculuk (Üçüncü Taraf Müdahalesi)	96
3.2.1. Tanım ve Yaklaşım	96
3.2.2. Arabuluculuk İçin Gündü ve Rasyonalite	98
3.2.3. Arabulucunun Amacı ve Arabuluculuk Stratejileri	99
3.2.4. Arabuluculuğu Etkileyen Faktörler	100
3.2.5. Başarılı Arabuluculuk Kavramı	101
3.3. Diyalog	101
3.3.1. Diyalogun Tanımlanması	102
3.3.2. Çatışma Çözümünde Diyalogun Başlangıcı ve Önemi	103
3.3.3. Başarıların ve Eksikliklerin Değerlendirilmesi	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA'DA İNSANİ MÜDAHALE

4.1. İnsani Müdahaleye Giriş	106
4.2. Kosova'da Müttefik Güç Harekâtı (MGH - OAF)	110
4.3. Genel Olarak İnsani Müdahale Savunucuları	112
4.4. İnsani Müdahaleye Karşı Olanlar	113
4.5. Kosova'daki NATO Operasyonu Üzerine Tartışmalar	114

4.6.	NATO'nun Tepkisi ve Uluslararası Toplum	119
4.7.	Kosova'da İnsani Müdahale mi Yoksa Bir 'Savaş' mı? Ve NATO'nun Temel Hedefleri 125	
4.8.	Kosova'daki Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK)	126
4.9.	Kosova'da NATO - KFOR Kuvvetleri	129
4.10.	Kosova'daki Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Misyonu (EULEX)	132

BEŞİNCİ BÖLÜM

KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞINA GİDEN YOL

(Standartlar, Viyana Görüşmeleri ve Ahtisaari Planı)

5.1.	Standartların Yerine Getirilmesi	134
5.1.	Viyana Görüşmeleri: Kosova'nın Nihai Statüsüne Yönelik Müzakereler	135
5.2.	Ahtisaari Planı'nın Nihai Statü Önerisi	143
5.2.1.	Ahtisaari Paketi'nin İçeriği	148
5.2.2.	Kosova'nın Bağımsızlık İlanı	153

ALTINCI BÖLÜM

MÜZAKERE SÜRECİ

6.1.	Müzakere Sürecinin Arka Planı	156
6.2.	Priştine ile Belgrad (Teknik) Diyalogunun Başlangıcı	159
6.2.1.	Teknik Müzakerelerde Elde Edilen Anlaşmalar	159
6.4.	Denetimli Bağımsızlığın Sona Ermesi	172
6.5.	Üst Düzey Siyasi Diyalog (Brüksel Anlaşması)	173
6.5.1.	İlişkilerin Normalleştirilmesine Dair Anlaşmanın Temel Noktaları (Siyasi - Üst Düzey Müzakereler)	174
6.5.2.	Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği – SBB (25 Ağustos 2015 – Uygulanmamış Anlaşma)	180
6.5.3.	2013 Sırp Belediyeler Birliği (SBB) Anlaşmasının İçeriği	181
6.5.4.	25 Ağustos 2015 Tarihli İkinci Anlaşma (İlk Anlaşmaya Ek Niteliğinde)	182
6.5.5.	Sırp Belediyeler Birliği (SBB) ve Kosova Cumhuriyeti Anayasası	183
6.5.6.	Washington Anlaşması (2020): Ekonomik Normalleşme Anlaşması Olarak Bilinir 187	
6.5.7.	Brüksel'den Ohri Ek Anlaşması'na (2023) / Kosova ile Sırbistan Arasındaki İlişkilerin Normalleşmesine Yönelik Anlaşma Olarak Bilinir	189
6.5.8.	Normalleşme Anlaşmasının Nihai Analizi	193

YEDİNCİ BÖLÜM

TEMEL NORMALLEŞME ANLAŞMASININ ANALİZ KISMI

7.1. Yakın Zamanda Uygulanan, Kısmen Uygulanan ve Hiç Uygulanmamış Anlaşmalar Üzerine Tartışmalar	196
7.1.1. Serbest Dolaşım (Araç Plakaları ve Kimlik Kartları Anlaşması – Çözülmüş ve Uygulanmıştır)	196
7.1.2. Üniversite Diplomalarının Karşılıklı Tanınması (Kısmen Uygulanmış ya da Hiç Uygulanmamıştır).....	198
7.1.3. Dinar Yasağı Meselesi (Brüksel Anlaşması Dışında Ancak Kısmen Çözülmüş) .	199
7.1.4. Enerji Anlaşması	200
7.2. En Çok Tartışılan Dört Mesele	201
7.2.1. Kayıp Kişiler (uygulanmamış / düşük düzeyde ihtilaflı konu).....	201
7.2.2. Mitrovica Köprüsü (Orta düzeyde ihtilaflı konu).....	202
7.2.3. Ortodoks Kilisesi’nin Statüsü (orta düzeyde ihtilaflı konu).....	204
7.2.4. Sırp Belediyeler Birliği’nin (SBB) Uygulanması (yüksek düzeyde ihtilaflı konu)	206
7.3. Kosova ve Sırbistan Meselesine İlişkin Farklı Öneriler	212
7.3.1. Kosova’nın Kuzeyi ve Etnik Sınırlar Üzerinden Bölünme.....	212
7.3.2. Kosova ile Sırbistan Arasında Önerilen Toprak Takası – “Pandora’nın Kutusunun Açılması”.....	214
7.3.3. ‘Statüko ve Sürecin Uzatılması (Ne AB Ne de Başka Bir Uluslararası Kuruluş Entegrasyon).....	217
7.4. Çıkmazı Sona Erdirmeye Yönelik Diğer Öneriler.....	218
7.4.1. Tam Resmî Tanıma	218
7.4.2. Fransız-Alman Önerisi (İki Almanya Hikâyesi)	219
7.5. Sırp Belediyeler Birliği’nin (SBB) Organizasyonu – Asimetrik Yerel Yönetişim ve Bölgesel Özerklik	222
7.5.1. SBB’nin Kurumsal Yapısı.....	222
7.5.2. Simetrik Yerel Yönetişimden Asimetrik Yerel Yönetişime Sapma.....	227
7.5.3. Bölgesel Özerklik	233
7.5.4. Kurumların İşlevselliği.....	236
7.5.5. SBB’nin Kurulmasına Yönelik Yerel Halk ve Analistlerin Algısı.....	239
7.6. Güney Tirol Modeline Göre SBB’nin Uygulanması	240
7.6.1. Güney Tirol’ün Tarihsel Arka Planı.....	241

7.6.2.	Güney Tirol Modeli ve Sırp Belediyeler Birliği’ne Uygulanması	244
7.6.3.	Sonuç Değerlendirmesi.....	251
7.7.	‘Kosova – Sırbistan Nihai Süreci’ne Dair Gelecek Senaryoları.....	252
7.7.1.	‘Büyük Final’ İçin Üç Senaryo.....	252
7.7.2.	2027 Yılı İçin Kosova ile Sırbistan Arasında Dört Olası Senaryo	254
7.7.3.	2028’e Kadar Kosova İçin Üç Senaryo	256
7.7.4.	Albanian Post “Yeni Çerçeve” Belgesi	257
SONUÇ		258
KAYNAKÇA.....		262

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Şiddet ve Barışın Genişletilmiş Kavramları	36
Şekil 2.1 Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi.....	44
Şekil 2.2 Çatışma Üçgeni.....	60
Şekil 2.3 Şiddet Üçgeni.....	64
Şekil 2.4 Üç Barış Yaklaşımı Üçgeni.....	68
Şekil 2.5 Barış İnşasında Aktörler ve Yaklaşımlar.....	78
Şekil 6.1 Kosova ve Sırbistan Arasındaki Altı Sınır Kapısı.....	179
Şekil 7.1 Kosova ve Sırbistan Arasındaki Toprak Değişimi.....	228
Şekil 7.2 SBB'nin Kurumsal Yapısı.....	237
Şekil 7.3 Birliğin Mali Bütçesi.....	239
Şekil 7.4 Güney Tirol ve Trentino'da Konuşulan Diller – 2011 Yılı.....	258

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Barış İçin Önkoşullar: Savaş Sonrası Uluslararası Düzen Kurma Çabaları.....	28
Tablo 2.1 Azar'ın Uzun Toplumsal Çatışma (UTC) için Önkoşulları.....	53
Tablo 2.2 Şiddetin İnsan İhtiyaçlarına Yönelik Hakaret Tipolojisi	62
Tablo 2.3 Seçilmişler ve Seçilmemişler.....	65
Tablo 2.4 Çatışmanın Sınırlandırılması ve Barışı Koruma.....	69
Tablo 4.1 Adil Savaş Kriterleri.....	137
Tablo 6.1 Yargı Sistemine Entegrasyon.....	193

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB – Avrupa Birliği
- ABDUKA – ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
- AGİT – Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- B-H – Bosna-Hersek
- BM – Birleşmiş Milletler
- BMGK – Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
- BMKGYM – Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
- BMKP – Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- BMMYK – Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
- BMGK – Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
- ÇÇ – Çatışma Çözümü
- DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü
- EKOÖ – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- EYUCM – Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
- FKÖ – Filistin Kurtuluş Örgütü
- KAAÖ – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- KDB – Kosova Demokratik Birliği (Lidhja Demokratike e Kosovës)
- KDP – Kosova Demokratik Partisi (Partia Demokratike e Kosovës)
- KFOR – Kosova Gücü
- KGİK – Kosova'nın Geleceği İçin İttifak (Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës)
- KGK – Kosova Güvenlik Gücü (Forca e Sigurisë së Kosovës)
- KİS – Kitle İmha Silahları
- KKO – Kosova Kurtuluş Ordusu
- RAM – Roman, Aşkali, Mısırlı
- SB – Sovyetler Birliği
- STK – Sivil Toplum Kuruluşu
- UAD – Uluslararası Adalet Divanı
- UCM – Uluslararası Ceza Mahkemesi

Uİ – Uluslararası İlişkiler

UMDESK – Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu

YFC – Yugoslavya Federal Cumhuriyeti

ÖZET

Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışma, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'sının en karmaşık ve uzun süreli ihtilaflarından biri olup, egemenlik iddiaları, etno-milliyetçi kimlikler ve tartışmalı devlet statüsü temellerine dayanmaktadır. 1998 ile 1999 savaşının ve NATO müdahalesinin ardından Kosova, 2008 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan edene kadar Birleşmiş Milletler yönetimi altında kalmıştır. Ancak bu ilan, Sırbistan ve bazı diğer devletler tarafından tanınmamıştır. Silahlı çatışmalar sona ermiş olsa da siyasi normalleşme sağlanamamış; bu durum, Batı Balkanlar'da istikrarsızlığın devam etmesine neden olmuştur. Bu tez çalışmasında, 1999'dan itibaren uygulamaya konulan uluslararası arabuluculuk çabaları, ikili müzakereler ve kurumsal mekanizmalar üzerinden Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışma çözüm sürecinin evrimini derinlemesine analiz etmektedir. Özellikle, Avrupa Birliği (AB) kolaylaştırıcılığında imzalanan Brüksel Anlaşması (2013) ile Ohrid Anlaşması (2023), normalleşme sürecinin hukuki ve siyasi temel taşları olarak detaylı biçimde ele alınmıştır. Çalışmada, Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) kurulması ve buna yönelik itirazlar, asimetric özerklik dinamikleri ile tarafların karşılaştığı anayasal ve siyasi sınırlılıklar eleştirel bir yaklaşımla incelenmiştir.

Bu çalışma, çatışma çözümü kuramı, hukuki-kurumsal analiz ve karşılaştırmalı özerklik modelleri (örneğin Güney Tirol örneği) gibi çok disiplinli bir yaklaşım benimseyerek, kalıcı bir birlikte yaşam zemininin mümkün olup olmadığını değerlendirmektedir. Ayrıca, AB ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi dış aktörlerin müzakere ortamının şekillenmesindeki ve sonuçların yönlendirilmesindeki rolleri de araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular, Brüksel ve Ohrid Anlaşmalarının kademeli normalleşme için bir yol haritası sunduğunu ancak sürecin karşılıklı güvensizlik, iç siyasi parçalanma ve jeopolitik rekabet nedeniyle sekteye uğradığını göstermektedir. Bununla birlikte, yapıcı muğlaklık, aşamalı uygulama ve Avrupa entegrasyonu anlatısının çatışma dönüşümünde kritik kaldıraçlar olmaya devam ettiği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalogunun yalnızca iki taraf arasında sınırlı bir mesele olmadığını, aynı zamanda Avrupa Birliği AB'nin etnik temelli çatışmaları yönetme ve Avrupa'nın güneydoğu sınırlarında istikrar sağlama kapasitesinin de stratejik bir sınavı olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Çözümü, Arabuluculuk, Müzakere, Sırp Belediyeler Birliği, AB Kolaylaştırıcılığında Diyalog

ABSTRACT
KOSOVO-SERBIA RELATIONS IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION
(1999-2023)

The Kosovo–Serbia conflict represents one of the most complex and enduring disputes in post-Cold War Europe, rooted in competing claims of sovereignty, ethno-national identity, and contested statehood. Following the 1998–1999 war and NATO’s intervention, Kosovo remained under UN administration until its unilateral declaration of independence in 2008—a move rejected by Serbia and several other states. Despite the cessation of armed conflict, political normalization has remained elusive, perpetuating instability in the Western Balkans. This dissertation investigates the evolving conflict resolution process between Kosovo and Serbia through an in-depth analysis of international mediation efforts, bilateral negotiations, and institutional mechanisms deployed since 1999. Particular focus is placed on the EU-facilitated Brussels Agreement (2013) and the Ohrid Agreement (2023), which form the legal and political backbone of the normalization dialogue. The research critically examines the establishment and contestation of the Association of Serb-Majority Municipalities (ASMM), the dynamics of asymmetric autonomy, and the constitutional and political constraints faced by both parties. The study adopts a multidisciplinary approach, drawing on conflict resolution theory, legal-institutional analysis, and comparative autonomy frameworks (e.g., South Tyrol) to assess whether sustainable coexistence is achievable.

Furthermore, it explores the role of external actors such as the European Union and the United States in shaping the negotiation environment and influencing outcomes. The findings suggest that while the Brussels and Ohrid Agreements provide a roadmap for gradual normalization, the process is hindered by mutual mistrust, domestic political fragmentation, and geopolitical rivalries. However, the research concludes that constructive ambiguity, phased implementation, and the European integration narrative remain critical levers for conflict transformation. Ultimately, this study argues that the Kosovo–Serbia dialogue is not solely a bilateral matter but a strategic test of the EU’s capacity to manage ethnic conflicts and stabilize its southeastern European periphery.

Keywords: Conflict Resolution, Mediation, Negotiations, Association of Serb Majority Municipalities, EU Facilitated Dialogue

TEŞEKKÜR

Bu doktora tezinin hazırlanmasında katkı sağlayan, destek veren ve yanımda olan herkese en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Öncelikle, tez sürecim boyunca bana rehberlik eden, yol gösteren ve akademik gelişimime büyük katkılar sağlayan değerli danışmanım Prof. Dr. Hayati AKTAŞ'a canı gönülden teşekkür ederim. Ayrıca, tez izleme komitesinde yer alan ve değerli katkılarıyla süreci zenginleştiren Prof. Dr. Faruk ATAAY, Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK, Doç. Dr. Tolga ÖZTÜRK ve Doç. Dr. Cihan DABAN hocalarıma da en derin şükranlarımı sunarım. Bilimsel çalışmalarına ve akademik yolculuğuma başından beri destek veren tüm hocalarıma, bölümdeki değerli akademik ve idari personele içtenlikle teşekkür ederim.

Bu sürecin manevi yönünde ise, her zaman yanımda olan ve bana koşulsuz destek veren aileme özel bir teşekkür borçluyum. Başta sevgili annem Hüsniye ve babam Selaydin olmak üzere, ağabeyim Elvir ve biricik kız kardeşim Hadise sabrınız, dualarınız ve sonsuz sevginiz olmasaydı bu süreci bu denli güçlü şekilde tamamlayamazdım. Sizlerin desteği benim için her şeyin ötesindedir. Ayrıca, bu zorlu süreçte bana ilham veren, moralimi yüksek tutan ve ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan dostlarıma ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Özellikle dostum ve arkadaşım Dr. Nursena YAŞAR ELHAKAN'a bana yönelik güveni ve desteği için teşekkürü bir borç bilirim. İlaveten Akdeniz Üniversitesi'nden diğer iki meslektaşım Arş.Gör. Özge ÇETİNER ve sevgili arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Murat CİNGÖZ'e şükranlarımı sunuyorum. Bu doktora tezinin teknik açıdan doğru bir şekilde hazırlanmasına yardımcı olan sayın Aylin Salman Sağlam hanım'a da özel olarak teşekkürlerimi iletmek isterim. Bu doktora tezinin kaynak materyallerini bulmamda bana yol gösteren ve yardımcı olan, tavsiyeleri, rehberliği ve yardımları ile bu doktora tezinin sonuçlandırılmasında olağanüstü katkıları olan Viyana Üniversitesi'nden hemşehrim ve can arkadaşım Dr. Lenhard HAMZA'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bu çalışma, yalnızca benim çabamın değil, aynı zamanda beni yetiştiren, destekleyen ve bana inanan tüm bu insanların ortak emeğidir.

GİRİŞ

Anlaşmazlıklar ile çatışmalar arasında önemli bir fark vardır. Anlaşmazlıklarda ya da fikir ayrılıklarında taraflar dost kalabilmekte ve bu sorunlar müzakere ve diyalog yoluyla çözülebilmektedir. Oysa çatışmalar kaotik bir hal alır ve düşmanlığa, hatta fiziksel veya silahlı çatışmalara yol açmaktadır. Ayrıca çatışmaların çözümü zaman, sabır, çaba, pazarlık, uyumsuzluklardan vazgeçme gibi unsurlar gerektirmektedir (Vestergaard, Helvard ve Sørensen, 2011).

Çatışma terminolojisinde çatışmalar, *simetrik* ve *asimetrik* olarak ikiye ayrılmaktadır. *Simetrik* çatışmalar genellikle tarafların aynı kategori ve türde olduğu durumlardır. Örneğin, devletlerarası çatışmalar, erkekle erkek veya kadınla kadın ya da boksörle boksör arasındaki çatışmalar simetrik çatışma olarak sınıflandırılmaktadır. *Asimetrik* çatışmalar ise tarafların aynı düzeyde ve kategoride olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, erkek ile kadın, işveren ile çalışan veya hükümet ile isyancı gruplar arasındaki çatışmalar asimetrik çatışmalar olarak adlandırılmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 21). Asimetrik çatışmalarda her zaman üstün taraf (*top dog*) kazanırken, zayıf taraf (*underdog*) kaybetmektedir. Bu nedenle, *kazan-kazan* sonucu elde etmek için, asimetrik çatışmalarda üçüncü tarafın zayıf olanın (*underdog*) yanında yer alması ve çatışmayı doğru biçimde çözmesi gerekmektedir (Ramsbotham, vd., 2005: 21). Bu durum, 1999 yılında Kosova'daki etnik gruplar arasındaki çatışmada uluslararası toplumun NATO ve Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde mağdur taraf olan sivillerin ve savunmasız Kosova vatandaşlarının yanında yer almasıyla somutlaşmıştır. Üçüncü tarafın (NATO) rolü, dönüşüm yoluyla yardım etmek ve gerekirse üstün tarafla (eski Yugoslavya) zorlayıcı ve güç kullanarak yüzleşmek olmuştur. Bu da barışçıl olmayan ve dengesiz durumların, barışçıl ve dinamik bir hale dönüştürülmesini ifade etmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 21).

Kosova Arnavut heyeti ile Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) arasında ilk barış görüşmeleri 6 Şubat 1999 tarihinde Paris'teki Château de Rambouillet Sarayı'nda başlamıştır. Uzun süren görüşmelerin ardından, 18 Şubat 1999 tarihinde Barış Anlaşması yalnızca Kosova heyeti tarafından imzalanmış, Sırp tarafı ise dönemin eski Cumhurbaşkanı Slobodan Milošević önderliğinde bu anlaşmayı reddetmiştir. Sırp tarafının Anlaşmayı kabul etmeme gerekçesi olarak öne sürdüğü nedenlerin ardından, uluslararası toplumun tüm diplomatik çabalarına rağmen, 23

Mart 1999 tarihinde NATO silahlı güçleri Kosova ve eski Yugoslavya'ya müdahalede bulunmuştur. 23 Mart 1999'da başlayan ve 10 Haziran 1999'a kadar süren NATO bombardımanları ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı Kararı ile kurulan Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetimi Misyonu (UNMIK), bu doktora tezinde ele alınacak olan "Çatışma Çözümünün" ilk aşamasını oluşturmaktadır.

Kosova ile Sırbistan arasında gerginliğin azaltılması ve barışçıl bir çözüme ulaşılmasını amaçlayan ikinci süreç ise, Kosova hükümetinin bağımsızlığı garanti altına almak amacıyla uluslararası toplum gözetiminde tamamlaması gereken "Standartların Yerine Getirilmesi" belgesidir. "Standartların Yerine Getirilmesi" adlı belge, BM ve Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı Kararı temel alınarak yayımlanmıştır. Kopenhag Kriterleri temel alınarak hazırlanan bu standartlar, Kosova'nın Avrupa uyum sürecinde ilerleyebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Standartların uygulanma süreci Aralık 2003'te başlamış ve Şubat 2008'de Kosova'nın Bağımsızlık Bildirisi ile sona ermiştir. Bu belgede, Kosova'nın ulusal, ırksal, dilsel ya da dinsel ayrım gözetmeksizin tüm toplulukların birlikte yaşayacağı çok-etnikli bir ülke olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca hukuk devleti ilkeleri, demokratik kurumların işleyişi, açık ve şeffaf yönetim, Kosova'daki tüm toplulukların serbest dolaşım hakkı, Arnavutça ve Sırpçanın yanı sıra diğer azınlık dillerinin kullanımı gibi unsurlar da bu standartlara uygunluk kapsamında hayata geçirilmesi gereken kriterler olmuştur. Ayrıca, 1999'daki son savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalanların geri dönüşü, mülkiyet haklarının tanınması ve bu mülkiyetlerin gerçek sahiplerine iadesi, Kosova'daki standartların karşılanması temel unsurlar arasında yer almıştır. Buna ek olarak, Kosova'daki kültürel, dinsel ve dilsel mirasın, özellikle azınlık topluluklarının (Sırp kiliseleri ve manastırları) korunması ve saygı gösterilmesi de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Güvenlik ve serbest dolaşımın teminatı olarak ise Kosova Polisi (KP) ile Kosova Koruma Gücü'nün (KKG), NATO ve BM iş birliğiyle Kosova topraklarında görev yapan tek meşru güvenlik güçleri olması hedeflenmiştir.

Son olarak, Kosova ile Sırbistan arasındaki yapıcı diyalog, gelecekte nihai çözüme ulaşılması amacıyla kaçınılmaz olacaktır. Standartların Yerine Getirilmesi sürecinin yanında, 2006 yılında başlayan ve 2008'de Kosova'nın Bağımsızlık Bildirgesi ile sona eren Viyana Görüşmeleri'ne de değinilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Ahtisaari Planı olarak bilinen ve resmî adıyla "Kosova'nın Nihai Statüsü İçin Kapsamlı Öneri" (KNSKÖ), Kosova'daki çatışmanın

çözümüne ilişkin nihai statüyü belirleyen bir dizi unsuru içermekte olup, aynı zamanda 17 Şubat 2008 tarihli Kosova Bağımsızlık Bildirisi'nin öncülü niteliğindedir. Dahası, Ahtisaari Paketi, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın inşa edildiği temel dayanaklardan biri olarak da kabul edilmektedir. Özetle, bu akademik çalışmada ele alınan Kosova çatışmasının çözümüne yönelik ikinci aşamanın üç temel unsuru: *Standartların Yerine Getirilmesi*, *Viyana Görüşmeleri* ve *Ahtisaari Planı*'dır.

Bu çalışmada ele alınan üçüncü ve son süreç, AB ve ABD'nin arabuluculuğunda yürütülen Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalogdur. Bu süreç, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini ve iki ülke arasında mümkün olan en iyi çözümün sağlanmasını hedeflemektedir. Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalog on yılı aşkın bir dönemi kapsamakta olup, 2011 ile 2013 yılları arasındaki Teknik Diyalog süreciyle başlamıştır. Bu ilk aşama, Kosova'daki farklı topluluklara mensup vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirmek ve kolaylaştırmak amacını taşımaktadır. Teknik Diyalog olarak adlandırılmasının nedeni, taraflar arasındaki görüşmelerin doğrudan teknik ve ekonomik sorunlara odaklanmış olmasıdır. Bu kapsamda ele alınan başlıca konular serbest dolaşım, nüfus kütükleri anlaşmaları, tapu kadastro anlaşmaları, hudut devriye iş birlikleri, diplomaların karşılıklı tanınması, enerji anlaşması, telekomünikasyon anlaşması vb. şeklindedir.

Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalogun ikinci aşaması, 2013 yılında başlayan ve "Brüksel Anlaşması" olarak bilinen süreçtir. Bu aşama, daha karmaşık ve siyasi içerikli müzakereleri kapsadığı için "Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog" olarak da anılmaktadır. Bu süreçte iki ülke ilk defa Cumhurbaşkanı ve Başbakanlar düzeyinde temsil edilmiştir. Her iki ülkenin heyetleri, 19 Nisan 2013 tarihinde Brüksel'de, ilişkilerin normalleşmesini düzenleyen *İlk Prensipler Anlaşması*'ni imzalamıştır. Bu anlaşma, Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalog sürecinin en hassas ve tartışmalı meselelerine odaklanmaktadır. Taraflar arasında üzerinde anlaşılan temel noktalar Sırp çoğunluklu belediyelerin oluşturacağı *Sırp Belediyeler Birliği (SBB)* meselesi, adalet, polis ve sivil koruma gibi Sırp paralel yapıların (Kuzey'deki belediyelerde) Kosova sistemine entegre edilmesi ve dört kuzey belediyede (Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok, Kuzey Mitrovica ve Zvečan/Zveçan) Kosova yargı yetkisi altında yerel seçimlerin yapılması şeklindedir. 2013 tarihli Brüksel Anlaşması, daha ayrıntılı ve kapsamlı bir müzakere sürecine geçişin kapısını aralamış; belirli maddelerin 2015 yılında Brüksel'de tekrar görüşülmesini zorunlu

kılmıştır. 2015 Brüksel Anlaşması'nda özellikle Sırp Belediyeler Birliği'ne dair maddelere daha net ve hassas bir şekilde eğilinmiş; Mitrovica'daki köprünün canlandırılması ve açılması, Kosova'ya telefon kodu verilmesi, araç plakaları anlaşması ve enerji anlaşması gibi meseleler ele alınmıştır. Tüm bu anlaşmalar arasında en karmaşık ve uygulanması en zor olanın, diyalogun genel çerçevesinde belirleyici bir dönüm noktası olan SBB Anlaşması olduğu görülmektedir.

Siyasi Diyalogun üçüncü aşaması ise 2023 yılında varılan Ohri Anlaşması'dır. Bu anlaşma, tarafları diyalog sürecinin başından bu yana varılan tüm anlaşmaları uygulama yükümlülüğü altına sokmaktadır. Her ne kadar bu anlaşmada Sırbistan Kosova'yı *de jure* olarak tanımak zorunda olmasa da, *de facto* bir tanıma yönelimi gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Sırp tarafı, Kosova'nın BM, Avrupa Konseyi, UNESCO, INTERPOL gibi uluslararası kuruluşlara üyeliğini engellememeyi taahhüt etmektedir. Buna ek olarak, Sırbistan'ın Kosova'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünü ihlal etmemesi tavsiye edilmektedir. Öte yandan, Kosova da Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) kurulması ve bugüne dek üzerinde mutabakata varılan tüm anlaşmaların uygulanması yönünde sorumluluk taşımaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın temel odak noktası, Kosova ile Sırbistan arasındaki müzakere sürecinin bütünsel analizini yapmak ve her iki taraf için de tatmin edici, mümkün olan en iyi *kazan-kazan* çözüm yoluna nasıl ulaşılabileceğine dair bir perspektif sunmaktır. Çalışmada, Norveçli barış ve çatışma çalışmaları uzmanı Prof. Johan Galtung'un ortaya koyduğu vaka teorisiyle Kosova-Sırbistan çatışmasının çözüm süreci karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Profesör Galtung, etnikler arası bir çatışmanın çözümünde üç temel yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır: *Barışı Koruma (Peacekeeping)*, *Barış Yapımı (Peacemaking)* ve *Barış İnşası (Peacebuilding)*. Barışı Koruma, taraflar arasında doğrudan şiddetin önlenmesi ve yıkıcı bir savaşa dönüşmeden derhal durdurulması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, 1999 yılında Kosova'da gelişmekte olan insani felaketi önlemek için gerçekleştirilen NATO'nun insani müdahalesi, bu ilkenin en ilham verici örneği olarak değerlendirilmiştir.

Galtung'un sunduğu çatışma çözümünün sonraki aşama olan Barış Yapımı, diyalog, müzakere ve arabuluculuk süreçlerini içermektedir ve şiddetin sona erdirilmesi ve açık etnik çatışmanın bitirilmesi açısından en dinamik yaklaşımı oluşturmaktadır. Barış yapımı, çatışmalar patlak verdikten sonra, diyalog ve tartışma yoluyla adil ve karşılıklı demokratik kararlar üretmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu tezde, UNMIK Geçici Hükümeti, Kosova için Standartların Yerine

Getirilmesi süreci, Viyana Görüşmeleri ve Ahtisaari Planı gibi aşamalar, Galtung'un bu ikinci yaklaşımı kapsamında ele alınmış ve tarafların ilk defa müzakere masasına oturarak birbirlerine el uzattığı örnekler olarak sınıflandırılmıştır.

Galtung'un son yaklaşımı olan Barış İnşası, toplumsal ilişkilerin dönüşümünü ifade etmektedir. Bu dönüşüm, çatışmayı doğuran ve derinleştiren sistemsel faktörlerin onarılması sürecidir. Barış inşası sistemi, sürdürülebilir ve adil bir barış için kapsamlı ve sürekli bir hazırlık anlamına gelmektedir. Bu hazırlık, barış inşası süreçlerini öğrenme ve uygulama (öz-yönetim ve karşılıklı karar alma süreçlerine şiddetsiz katılımı sağlamak) ile dolaylı şiddet nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik demokratik süreçler (örneğin sistematik adaletsizliğin giderilmesi) oluşturulmasını kapsamaktadır. Bunlar arasında baskı, kaynaklara eşitsiz erişim (zengin-fakir uçurumu) ve kimliğe dayalı kültürel nefret ya da dışlama gibi etkenler yer alır. Barış inşası döngüsü, bir çatışmaya hazırlık ve müdahalede en kapsamlı sistemdir. Bu çalışmada barış inşası yaklaşımı, konumuz bağlamında şu unsurlar üzerinden değerlendirilmiştir: Teknik Diyalog süreci, 2013 Brüksel Anlaşması ve 2023 Ohrid Anlaşması.

Çalışmanın Amacı

Bu doktora tezinin amacı, yaklaşık 30 yıla yayılan Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışma çözüm sürecini araştırmaktır. Çalışmada, AB'nin arabuluculuğunda yürütülen Kosova-Sırbistan Diyalogu'nun derinlemesine bir analizinin yapılması hedeflenmektedir. Nitekim diyalog sürecinin genel amacı ve temel hedefi, iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesine yol açacak kapsamlı bir anlaşmaya ulaşılmasıdır. Dolayısıyla bu diyalog sürecinin incelenmesi çatışma çözümünün anlaşılması için önemlidir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın bulguları, barış ve çatışma çözümü alanına önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın önemi, Uluslararası İlişkiler ve Çatışma Çözümü literatüründe yer alan devlet egemenliğinin korunması, toprak bütünlüğünün muhafazası, temel insan hakları ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ile ulusal azınlıkların haklarının korunması ve güvenceye kavuşturulması gibi bazı temel kavramların somut bir örnek üzerinden anlaşılmasını sağlamakta yatmaktadır. Ayrıca bu tezin temel hedeflerinden biri, ortak yönetim (*güç paylaşımı – power sharing*) ve konsosyasyonel demokrasinin gerçek anlamını içselleştirmek ve bu kavramın, istikrarlı

bir demokratik sistem arzulayan derin toplumsal bölünmelere sahip ülkelerde uygulanabilir bir model olduğuna olan inancı yerleştirmektedir.

Bunun yanında, bu çalışmanın önemi, yerel yönetişimin *simetrik* sistemden *asimetrik* bir yapıya doğru geçiş sürecinde yaşanan karmaşalara ve olası *merkezkaç (centrifugal)* hareketlere açıklık getirmesinde de kendini gösterecektir. *Simetrik üniter* sistemden *asimetrik federal* sisteme geçiş ihtimali de bu bağlamda ele alınacaktır. Ayrıca bu tez, Kosova ile Sırbistan arasındaki müzakere sürecinin hâlen devam etmekte oluşu ve nihai bir çözüme ulaşılmamış olması nedeniyle nadir vaka çalışmalarından biri olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu araştırma, bazı teorik sorulara yanıt arayarak gelecekte yapılacak yeni çalışmalara da bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın katkısı ve önemi yalnızca akademik araştırmacılar için değil; kamuoyu, sivil toplum alanında faaliyet gösteren bireyler, devlet kurumlarında görev yapan liderler ve etnikler arası sorunlara dair araştırmalar yapmayı amaçlayan çalışma grupları için de geçerlidir. Kısacası, bu çalışma hem teorik düzeyde hem de vaka analizi bağlamında literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

İnsan yaşamının çeşitli eksiklikler ve kusurlarla dolu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu tez çalışmasının da vurgulanması gereken bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, bu tezin analiz perspektifi, araştırma kapsamı ve içeriğinin genişliği açısından bazı sınırlamalarla karşılaşabileceği dikkate alınmalıdır. Bu çalışma, Kosova ve Sırbistan dış politikasına dair genel ya da tam ölçekli bir analiz iddiasında bulunmamakta; dolayısıyla çatışma çözümü yaklaşım teorisinin bu iki ülkenin iç ve dış politikasını bütünüyle açıklayabileceği gibi bir iddia taşımamaktadır.

Ayrıca, çalışmanın yürütüldüğü saha ve bölgesel koşullar bakımından da bazı sınırlılıklar mevcuttur. Kosova ile Sırbistan, eski Yugoslavya döneminden bu yana, hatta daha öncesinden beri iç çatışmalara maruz kalan iki ülke olduğundan, bu durum bilimsel araştırmaları da belirli ölçüde engellemiştir. Özellikle Kosova'daki son savaş nedeniyle, birçok yazılı kaynak ya tahrip edilmiş ya da Priştine'den Belgrad'daki resmî arşivlere taşınmıştır. Bu durum söz konusu bu kaynaklara erişimi neredeyse imkânsız veya oldukça sınırlı kılmıştır. Öte yandan, Kosova ve Türkiye'deki kütüphaneler ile eğitim kurumları sayesinde literatürdeki önemli bilimsel kaynaklara basılı veya

elektronik ortamdan ulaşma imkânı elde edilmiş ve böylece çalışma sağlam temellere dayandırılmıştır.

Araştırma Soruları ve Hipotezler

Bu çalışma, aşağıdaki araştırma sorularına olası hipotezler sunarak bunları çatışma çözümü yaklaşımı üzerinden test etmektedir. Çalışmada ele alınan araştırma soruları ve hipotezler aşağıdaki şekildedir:

Soru I: Brüksel ve Ohri Anlaşmalarından vazgeçilmesinin sonuçları ne olurdu? Kosova ve Sırbistan, varılan anlaşmaların uygulanması yönünde bir ilerleme kaydetmeden mevcut statükoyu korumaya devam ederse ne gibi sonuçlarla karşılaşır?

Hipotez I: Brüksel ve Ohri Anlaşmalarından vazgeçilmesi hem Kosova hem de Sırbistan için ciddi sonuçlar doğuracaktır. Jeopolitik, ekonomik ve güvenlik alanlarında olumsuz yansımalar görülür. Brüksel ve Ohri Anlaşmaları, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin ana omurgasını oluşturmaktadır. Diyalogdan vazgeçildiğine dair her türlü açıklama, Avrupa Birliği'nin tüm bu yıllar boyunca tarafsız bir arabulucu olarak sahip olduğu güvenilirliği zedeler. Ayrıca, Kosova ve Sırbistan, siyasi statünün belirsiz ve kırılgan kaldığı uzun süreli bir “donmuş çatışma / frozen conflict” evresine girebilir. Bu durum, özellikle Kuzey Kosova'da etnik ayrışmaları derinleştirebilir; *de facto* bir bölünmeye ve Banjska saldırısı (2023) gibi olayların yeniden yaşanmasına yol açabilir.

Buna ek olarak, Kosova açısından, AB muhtemelen adaylık statüsünü geciktirebilir veya iptal edebilir; artan istikrarsızlık durumunda vize serbestisi geri alınabilir. Beş AB üyesi ülkenin tanıma ihtimaline dair iyimser beklentiler ortadan kalkar ve Kosova, uluslararası kuruluşlara üyelik yolunda inandırıcılığını kaybeder. Öte yandan, Sırbistan'ın AB üyelik süreci de tıkanır; çünkü Kosova ile normalleşme, müzakere başlıklarında ilerlemenin *sine qua non* (olmazsa olmaz) şartıdır. Bu bağlamda, Sırbistan için de bir izolasyon durumu doğar; bu da ülkenin demokratik düzeyi ve bölgesel güvenliği açısından olumsuz etkiler yaratır.

Sonuç olarak, Kosova ve Sırbistan'ın Diyalogdan vazgeçmesi ve AB kolaylaştırıcılığındaki normalleşme sürecini terk etmesi halinde, Avrupa Birliği'nin resmî ya da *de facto* olarak arabuluculuk rolünü kademeli olarak geri çekmesi kuvvetle muhtemeldir. Rusya, bu boşluğu Batı Balkanlar'da stratejik ve jeopolitik bir açılım olarak değerlendirebilir.

Soru II: Kosovalı ve Sırp taraflar, nihai çözüm olarak Kosova'nın topraklarının etnik temelde bölünmesi ya da toprak değişimi üzerinde uzlaşırlarsa, bu durum iç ve bölgesel jeopolitiği nasıl etkiler?

Hipotez II: Bu konu, Batı Balkanlar'ın jeopolitiğinde son derece hassas ve kritik bir mesele teşkil etmektedir. Kosova ve Sırbistan, nihai çözüm olarak toprak bölünmesi ya da etnik temelli toprak değişimi üzerinde uzlaşırlarsa, bunun hem iki devletin iç dengeleri hem de bölgesel yapı açısından ciddi sonuçları olacaktır. Bu tür bir yaklaşım, sınırların ihlal edilemezliği, çok etnikli birlikte yaşam ve toprak bütünlüğü gibi mevcut uluslararası normatif çerçevenin ciddi biçimde dışına çıkmak anlamına gelir. Ayrıca, bu tür bir toprak değişimi ya da etnik bölünme, bölgesel anlamda *domino etkisi* yaratabilir. Örneğin: Bosna-Hersek'teki ayrılıkçı taleplerin (örneğin Sırp Cumhuriyeti/R.S.) yeniden canlanması, Kuzey Makedonya'da Arnavut çoğunluklu bölgelerde benzer taleplerin yükselmesi ya da Karadağ'daki etnik ayrımları tetikleyebilir. Etnik temelli bölünme, resmi veya gayri resmî nüfus transferlerini teşvik edebilir; bu da zorunlu göç, mülkiyet kaybı ya da özellikle karışık nüfuslu bölgelerde şiddet olaylarını beraberinde getirebilir. Böyle bir senaryo, etnikler arası uzlaş, geçiş dönemi adaleti ve ortak yönetim gibi son 20 yılda oluşturulan yatırımları sekteye uğratar ve etnik travmaları yeniden alevlendirebilir.

Soru III: Kosova ile Sırbistan, içinde SBB'nin zorunlu olarak uygulanması gereken bu uzun süreli siyasi çıkmazdan nasıl kurtulabilir?

Hipotez III: Sırp Belediyeler Birliği (SBB), Brüksel Anlaşması'nın temel unsurlarından biridir ve Kosova açısından Diyalog çerçevesinde hukuken bağlayıcı bir yükümlülük teşkil etmektedir. 2015 yılında Kosova Anayasa Mahkemesi, SBB'ye ilişkin orijinal anlaşmanın anayasa ile kısmen uyumsuz olduğunu; özellikle yürütme yetkilerinin etnik temelli bir yapıya verilmesini sorunlu bulduğunu ifade etmiştir. Ancak Mahkeme, SBB'nin temel fikrini kabul etmiştir. Bu nedenle, Kosova tarafı, yürütme yetkileri gibi anayasal sınırlamalara riayet eden ve *veto* yetkisi olmayan yeni bir SBB statüsü hazırlayarak sürece yeniden katılabilir. Sırbistan ise, SBB'nin kurulmasının ayrılıkçılıkla ya da toprak bölünmesiyle ilgili olmadığını açık biçimde kabul etmeli ve bunun, uluslararası tanınırlığa sahip bir Kosova çerçevesinde azınlık haklarını korumaya yönelik bir mekanizma olduğunu vurgulamalıdır. Belgrad, SBB'yi Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) tarzı bir özerklikle ilişkilendirmekten kaçınmalı ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı normatif dayanak olarak öne çıkarmalıdır. Mevcut tıkanıklık, tek etnikli özerklik

söyleminden Avrupa entegrasyonu eksenine kaydırılarak aşılabılır. Hem Kosova'nın hem de Sırbistan'ın geleceği, AB üyeliğinde yatmaktadır; bu üyelik, doğası gereği egemenliğin paylaşıldığı ortak yönetişimi öngörmektedir. Çalışmamızda da ele aldığımız Güney Tirol modeli gibi bölgesel örnekler, birebir uygulanmasa da, ilham verici ilkeler sunabilir. Güney Tirol'ün, İtalya içinde Almanca konuşulan bir bölge olarak barışçıl bir şekilde *asimetrik özerklik*, *güç paylaşımı* ve *konsosyasyonel yönetim* ile çözüm bulması, bu bağlamda örnek teşkil edebilir.

Yöntem

Bu araştırma, nitel bir inceleme üzerinden yürütülmüştür. Bu kapsamda çalışmada birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden derinlemesine belge incelemesi yapılmıştır. Söz konusu bu kaynaklar, esas olarak genel literatürü ele alan çalışmalar, resmi belgeler, raporlar ve uluslararası antlaşmalardan oluşmaktadır.

Metin analizi ve söylem/belge incelemesinde kullanılan birincil ve ikincil kaynaklar üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategori, çatışma çözümüne dair kavramları ve kuramları ele alan kitaplar ve makalelerdir. İkinci kategori, Kosova ile Sırbistan arasındaki 1999–2023 dönemindeki tüm çatışma çözüm sürecini konu alan, anlaşmalar, diyaloglar ve uluslararası arabuluculuk çabalarını içeren literatürdür. Üçüncü kategori ise, diğer ülkelerin barışçıl çatışma çözümü deneyimlerine dair literatür olup, özellikle Güney Tirol Modeli'ne odaklanan kaynakları kapsamaktadır. Bu bölümde, Kosova ile Sırbistan arasında tam normalleşme ve nihai çözümün nasıl sağlanabileceğine dair örnekler sunan ayrıntılı analizler yer almaktadır. Ayrıca, merkezi devlet kurumları, bakanlıklar, STK'lar, uluslararası kuruluşlar, düşünce kuruluşları ve araştırma enstitüleri tarafından hazırlanmış raporlardan da veri toplanmıştır. Son olarak, Kosova Anayasası, yasalar, alt düzenlemeler, yönetmelikler, uluslararası antlaşmalar ve Kosova ile Sırbistan arasında imzalanan ikili anlaşmalar gibi kamuya açık belgelerden de veri elde edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan literatürün herhangi bir taraf, millet, din ya da etnik gruba ait bir bakış açısıyla sınırlı olmaması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmada, İngilizce, Arnavutça, Sırpça ve Türkçe şeklinde dört dil üzerinden kapsamlı bir inceleme yürütülmüştür. Başka bir deyişle bu çalışmanın literatürü; söz konusu bu dört dildeki kitaplar, bilimsel makaleler, gazeteler, dergiler, medya, internet kaynakları ve akademik tezler gibi orijinal kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuş zengin bir içeriğe sahiptir.

Tezin Yapısı

Bu doktora tezi yedi bölümden oluşmaktadır. Bu yedi bölüm, tezin iki aşamadan oluşan yapısını tamamlamaya yönelik detaylandırılmıştır. Birinci aşama kavramsal ve teorik boyutları ele alırken, ikinci aşama Kosova ile Sırbistan arasındaki müzakere ve diyalog sürecini, uygulanmış ve uygulanmamış anlaşmaların derinlemesine analizini içermektedir. İlk aşamayı desteklemek amacıyla birinci bölüm, çatışmaların ve çatışma çözümünün tarihini ve bu alana dair kavramlar ile tanımları ele almaktadır. İkinci bölüm ise daha çok teorik yaklaşımlar üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümde, savaş ve çatışmaların nedenlerine ilişkin kapsamlı bir araştırma yapılmış; kargaşa ve savaşların barışçıl yollarla nasıl aşılabileceğine dair teorik yöntemler incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, çatışma çözümüne ilişkin sosyal ve psikanalitik teorilerin yanında, uluslararası ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olan *sosyal inşacılık* kuramına da yer verilmiştir. Üçüncü bölüm, savaş hâlindeki halklar ya da devletler arasında çatışma çözümü ve barış yapımına ilişkin metodolojik yaklaşımı açıklamaktadır. Çatışma çözümünün üç temel yaklaşımının vazgeçilmez olduğu vurgulanmış; özellikle müzakere, arabuluculuk ve diyalog süreçleri ön plana çıkarılmıştır. Dördüncü bölüm, tezin ikinci aşamasındaki tartışmaları başlatmıştır. Bu kapsamda NATO'nun Kosova'daki insani müdahalesi, UNMIK geçici hükümetinin oluşumu, KFOR askerlerinin barışı koruma misyonu ve EULEX'in Kosova kurumlarını izleme ve denetleme görevleri ele alınmıştır. Nitekim tüm bu özel misyonlar, Kosova'da barışın, istikrarın ve hukuk düzeninin sağlanmasında önemli roller oynamıştır. Beşinci bölümde, Kosova'nın bağımsızlık ilanına giden süreç ele alınmıştır. Özellikle bu süreçte bağımsızlık ilanının öncülleri ve aynı zamanda Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın taslağını oluşturan üç ana aşama analiz edilmiştir. Buna göre, 2003-2006 yılları arasında yürütülen *standartların yerine getirilmesi* süreci, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesi açısından bir koşul olarak ele alınmıştır. Ardından, 2006-2008 yıllarındaki *Viyana Görüşmeleri* ayrıntılı olarak incelenmiş ve 2007-2008 yıllarında hazırlanan *Ahtisaari Planı*, Kosova'nın bağımsızlığının mühürlenmesi ve anayasasının taslağının hazırlanması açısından değerlendirilmiştir. Altıncı bölümde, 2011'deki Teknik Diyalog'dan başlayarak, 2013 tarihli Brüksel Anlaşması ve 2023 tarihli Ohri Anlaşması'na kadar Avrupa Birliği kolaylaştırıcılığında yürütülen Kosova-Sırbistan müzakerelerinin tamamı ele alınmıştır. Burada, taraflar arasında üzerinde mutabık kalınan, kimi uygulamaya geçen kimi ise hâlâ uygulanmamış olan tüm anlaşmalar detaylı olarak incelenmiştir. Yedinci bölümde, Kosova ile Sırbistan arasında imzalanan

diyalog anlaşmalarına ilişkin özel bir analiz yapılmış; bazı anlaşmaların neden daha kolay uygulandığına, bazılarının ise neden hâlâ beklemede olduğuna dair veriler ve açıklamalar sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde, SBB Anlaşması'nın uygulanmasıyla ilgili Kosova-Sırbistan müzakerelerinin en karmaşık ve tartışmalı başlıklarından biri olan *İtalya'daki Güney Tirol Modeli* de örnek olarak tartışılmıştır. Son olarak, bu bölümde, Kosova-Sırbistan çatışmasının çözümüne dair yakın gelecekte ortaya çıkabileceği varsayılan bazı senaryolar da sunulmuştur. Sonuç olarak bu çalışma, birbirini tamamlayan yedi bölüm üzerinden teorik ve uygulama üzerinden Kosova-Sırbistan sorununu ele almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNÜ ANLAMA

1.1. Çatışmanın Tarihi ve Kökenleri

Antik çağlardan bu yana, bireyler ve farklı sosyal gruplar arasında temel maddi kaynakların paylaşımındaki uyumsuzluk, liderlik pozisyonlarında üstünlük kurma arzusu ve toprakların işgali gibi konular üzerine her zaman bir ayrışma ve çatışma olagelmıştır. Toplumsal sınıfların terminolojisinden hareketle, bir grubun yönetici konumundaki elit kesimi, diğer grubun ise güç ve soyluluk bakımından üstün olanlara itaat eden sıradan halkı temsil ettiğini görmekteyiz. Thukydides'in yazdığı ve Profesör John H. Finley tarafından derlenerek aktarılan Peloponez Savaşları adlı eserde, Atinalılar tarafından Malialılara gönderilen elçinin şu ünlü sözlerle onları tehdit ettiği bir an anlatılır: “Güçlü olanlar ellerinden geleni yapar, zayıf olanlar ise katlanmak zorunda kalır” (Finley, 1951: 19). Bu söz, Machiavelli ve daha sonra Hans J. Morgenthau tarafından geliştirilen güç ve realizm teorisini net bir biçimde açıklamaktadır (Machiavelli, 1992; Morgenthau, 1985). Bu bağlamda, güçlü olanın zayıf üzerinde tahakkümü Orta Çağ ve feodal toplumlarda, sanayileşme döneminde, modernizmde ve günümüz post-modern çağında da devam etmiştir. Bu çerçevede; siyasi partiler, insan hakları ve baskılar, işveren-işçi ilişkileri, ideolojik karşıtlıklar (örneğin, realizm ve liberalizm) gibi karşıt gruplar ortaya çıkmıştır (Burton, 1997: 1-7).

1.2. Çatışma Çözümü Teorisinin Temelleri ve Gelişimi

Realizm ve güç ideolojisi ile barış inşası ve çatışma çözümüne yönelik mücadele, günlük yaşamımızın hemen her alanında gözlemlenmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından dönemin ABD Başkanı George W. Bush, terörizmle mücadele etmek isteyen tüm ülkelere ABD'ye katılma çağrısında bulunmuş, aksi takdirde bu ülkelerin radikal grupları destekleyenler olarak etiketleneceğini belirtmiştir (Bush, 2001; Bush, 2003). Ancak Sovyetler Birliği'nin 1999 yılı sonunda dağılmasından bu yana, 80 devleti kapsayan toplam 118 silahlı çatışma yaşanmış ve bu süreçte yaklaşık 6 milyon insan hayatını kaybetmiştir (Smith D., 2004). Buna karşın, Başkan Bill

Clinton döneminde özellikle Ortadoğu ve Balkanlar gibi bölgelerde sorun çözme çabalarında Amerikan faaliyetlerinin arttığı gözlemlenmiştir (Özçelik, 2020).

I. Dünya Savaşı'nın maddi ve insan kaynakları açısından neden olduğu büyük yıkım, Woodrow Wilson'un dünya barışı ve idealizm yönündeki görüşlerinin etkisini kısmen azaltmıştır. 1939'daki Büyük Buhran ve ardından patlak veren II. Dünya Savaşı, uluslararası güvenlik ve barış uzmanlarını, büyük savaşların yıkıcı etkilerinin çözümüne dair daha yoğun çalışmalar yapmaya itmiştir (Kriesberg, 2007: 25-45). Milletler Cemiyeti (MC), II. Dünya Savaşı'nı engelleyememiş ve dünya barışını sağlayamamıştır. Bu nedenle, bir üçüncü dünya savaşının yaşanmaması amacıyla ikinci bir girişim olarak BM kurulmuştur ve muhtemel sonuçların neler olabileceği artık öngörülebilmektedir. Etnik, ekonomik ve sosyal nedenlerin birleşimi, sosyo-psikolojik gruplar tarafından en çeşitli çatışmaların incelenmesinde temel yapı taşları olmuştur. Aynı şekilde, bu çatışmaların barışçıl anlaşmalara dönüşmesi için önleme, yönetme ve dönüştürme konularında deneye dayalı çalışmalar yürütülmüştür (Kriesberg, 2007: 25-51).

Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçları bazı akademisyenleri, 1919 yılında Aberystwyth'teki Galler Üniversitesi Koleji'nde ilk Uluslararası İlişkiler (UI) bölümünü kurmaya yöneltmiştir. Büyük Savaş'ta hayatını kaybeden öğrencilerin anısına ve yaşanan kaybın yasını tutmak adına, Galli sanayici ve Liberal siyasetçi David Davies bu alanın kurulmasına ilk destek veren kişi olmuştur (Miall vd., 2011). 1925-1945 yılları arasında Uluslararası İlişkiler Teorisi Avrupa'da ve ABD'de yayılmaya başlamıştır. Yeni bir yıkıcı savaşın önlenmesi, barış ve çatışma çözümü konusunda araştırmalar yürüten akademisyenlerin temel kaygısı olmuştur. Aynı zamanda tıp profesyonelleri ve psikologlar da savaşların insanlık üzerindeki fiziksel ve zihinsel etkilerini inceleyerek, savaş ve çatışmayı zararlı etkiler taşıyan bulaşıcı bir hastalığa benzetmişlerdir. Bu doğrultuda, çatışma olarak adlandırılan bu "hastalık" için tanı ve tedavi yöntemleri geliştirmenin zorunlu olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmalar yalnızca tek bir disipline özgü olmamalı; aksine, insancıl ve idealist kavramların da dâhil edildiği çok disiplinli bir yaklaşımla ele alınmalıdır (Miall vd., 2011).

Araştırmacı Louis Kriesberg'e göre, çağdaş Çatışma Çözümü (ÇÇ) alanının gelişimi dört ana döneme ayrılabilir. Birincisi, ön gelişmeler dönemi (1914-1945); ikincisi, ÇÇ'nin ilk temellerinin atıldığı dönem (1946-1969); üçüncüsü, ÇÇ'nin genişleme ve kurumsallaşma dönemi

(1970-1989); ve sonuncusu, Sovyetler Birliği Bloğu'nun çöküşüyle (1989) başlayan yayılma ve farklılaşma dönemidir (Kriesberg, 2009: 17).

Birinci nesil faaliyetler (1914-1945), çatışma çözümünü getirme konusunda yeterli görülmemiş ve ikinci büyük savaşın ardından başarısız sayılmıştır. Ancak bu dönemde ÇÇ'nin gelişiminde önemli hareketlenmeler yaşanmıştır. ÇÇ'nin ilk gelişmeleri daha çok sivil toplumdan, dini topluluklardan (Quakerlar, Mennonitler, Yehova Şahitleri) ve gönüllü sivil derneklerden gelmiştir (Kriesberg, 2009). Bu bağlamda, Ekim 1945'te elli ülkenin temsilcileri, Birleşmiş Milletler Şartı'nı oluşturmak üzere San Francisco'da bir araya gelmiş ve üçüncü büyük bir savaşın önlenmesi için daha güçlü ve ciddi bir çaba göstermişlerdir. Kanadalı siyaset bilimci Kalevi Holsti, barış anlaşmaları ve güvenlik yapıları üzerine yaptığı çalışmalarda ünlü sekiz barış ön koşulunu ortaya koymuştur. Vestfalya Barışı (1648), XIV. Louis'in savaşları ve Utrecht Barışı (1713), Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi (1815), I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Paris Barış Konferansı (1919) ve II. Dünya Savaşı'nın ardından San Francisco'da kurulan Birleşmiş Milletler'e kadar uzanan süreçte 350 yıl boyunca yaşanan 177 uluslararası savaşı ve barış yapma çabalarına ilişkin farklı uluslararası ilişkiler teorilerini incelemiştir (Holsti, 1991: 335-353).

Tablo 1.1 Barış İçin Önkoşullar: Savaş Sonrası Uluslararası Düzen Kurma Çabaları

Barış Önkoşulları	Westphalia- 1648 (30 Yıl Savaşları)	Utrecht-1713 (XIV. Louis Savaşları)	Viyana-1815 (Napolyon Savaşları)	Paris- 1919 (I. Dünya Savaşı)	San Francisco- 1945 (II. Dünya Savaşı)
Yönetişim	Var	Var	Var	Yok **	Var
Meşruiyet	Var	Yok	Var	Yok	Var
Asimilasyon	Var	Var	Var	Yok	Var
Caydırıcı Sistem	Var	Yok	Var	Yok	Yok ***
Çatışma Çözümü	Yok *	Yok	Var	Var	Var
Savaşın Sorun Olarak Tanınması	Yok	Yok	Yok	Var	Var
Barışçıl Değişim	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Gelecek Meselelerinin Öngörülmesi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Karşılanan Toplam Koşul Sayısı	4/8	2/8	5/8	2/8	5/8
Açıklamalar:					

Barış Önkoşulları	Westphalia- 1648 (30 Yıl Savaşları)	Utrecht-1713 (XIV. Louis Savaşları)	Viyana-1815 (Napolyon Savaşları)	Paris- 1919 (I. Dünya Savaşı)	San Francisco- 1945 (II. Dünya Savaşı)
*: Tasarlandı ancak hiçbir zaman uygulanmadı. ** : Kısa ömürlü oldu (Milletler Cemiyeti). ***: Önerildi fakat geliştirilemedi.					

Kaynak: Holsti, 1991: Bölüm 13, s. 340.

Ayrıca, Holsti'nin barışa dair öne sürdüğü ön koşullar şunlarla ilişkilidir: yönetim sistemi (devletlerin uzlaşısı ve barış için ortak bir dil bulmalarının ilk gerekliliği yönetim sistemidir. Hükûmetler barışçıl anlaşmalar imzalamalı, zirvelere ve toplantılara katılmalıdır); meşruiyet (eğer adaletsizlik ve baskı mevcutsa, sağlam ve istikrarlı bir barış düzeni tesis edilemez. Savaş sonrası barış düzeninde, eski zalim rejimler (örneğin Hitler, Stalin ve Mao Zedong) ortadan kaldırılmalı ve yerlerine adaletin demokratik ilkeleri geçmelidir); asimilasyon (barışçıl bir sistem içinde –geçici dahi olsa– yaşamının faydaları, savaş ve çatışmalar içinde yaşamaktan daha üstün görülmektedir (Holsti, 1991: 335-353).

Sonuç olarak, barışı yok etmeye çalışanlar asimile olmaya mahkûmdur); caydırıcı sistem (galipler, barışçıl süreci bozmak isteyen dış güçlere karşı caydırıcı nitelikte yeterince güçlü bir koalisyon kurmalıdır); çatışma çözümü prosedürleri ve kurumları (yönetim sisteminde, çatışmaların çözümünü denetleyecek ve dış kaynaklı kışkırtma işaretlerini tespit edecek özel prosedürler ve kurumlar bulunmalıdır); savaş üzerine fikir birliği (uluslararası koalisyon üyeleri, savaşın temel sorun olduğunu kabul etmelidir. Devletler sistemi, kuvvet kullanımını yalnızca meşru müdafaa veya insani müdahaleler dışında yasaklayan normlar geliştirmelidir); barışçıl değişim prosedürleri (sosyal, ekonomik ve siyasal refahta değişim, barış antlaşmalarında esastır. Yıkıcı savaşlar ve sömürgecilik sonrası süreçlerin ardından kurulan yeni devletlerin, yalnızca “kalıcı barış” gibi ifadelerle değil, sürdürülebilir normlar ve koşullar doğrultusunda barışçıl değişimleri gerçekleştirmesi yıllar almıştır. Kabul etmek gerekir ki, barışçıl değişimi inşa etmek oldukça zordur fakat kaçınılmaz bir çabadır); gelecek sorunları öngörebilme yetisi (barış inşa edenler, gelecekte ortaya çıkabilecek çatışmaların nedenlerini öngörebilecek bir sisteme sahip

olmalıdır. Yalnızca geçmişteki savaşların nedenlerini belirlemek ve yönetmek yeterli değildir; olası gelecekteki çatışmalara da hazırlanmak gerekmektedir) (Holsti, 1991: 335-353).

Tabloda da görülebileceği üzere, barışçıl değişim ve gelecekteki sorunları öngörebilme barışın sağlanmasında en zorlu iki kriterdir. Devletlerin ve kurumların çoğu, bu iki ön koşulu yerine getirme konusunda başarısız olmuştur.

BM'nin oluşturulduğu San Francisco toplantısı, devletlerarası ilişkilerin istikrara kavuşmasında ve çatışmaların azalmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak barış sistemine dair kurallar yalnızca geçmiş savaşlara odaklanmamalı; gelecekteki koşulları da öngörmeli ve bu koşullarda çatışmayı körükleyebilecek yeni aktörleri de belirlemelidir (Holsti, 1991: 335-353).

Yukarıda belirtilen barış inşasına yönelik ön koşullara ek olarak, şiddet karşıtlığı ve pasifist gelenekler de uluslararası çatışmaların çözümüne olağanüstü katkılarda bulunmuştur. Quaker ve Mennonite topluluklarının geleneksel faaliyetleri ve inançları, büyük ölçüde şiddet karşıtlığına ve pasifist standartlara dayanmaktadır. Bu bağlamda, Gandhi ve Gene Sharp'ın fikir ve modelleri göz ardı edilmemelidir; zira bu düşünürler, pasifist gelenekleri akademik araştırma yöntemleriyle bir araya getirmiştir (Miall vd., 2011: 38).

Uluslararası İlişkiler alanının bir alt disiplini olarak çatışma çözümü, temellerini Soğuk Savaş döneminde, özellikle 1946'dan 1969'a kadar olan süreçte atmaya başlamıştır. Bu dönemde farklı profillere sahip araştırmacı grupları; aile içi, kabileler arası, devletlerarası ve uluslararası düzeyde meydana gelen çeşitli çatışmaları inceleme yönünde harekete geçmiştir (Miall vd., 2011: 40). Uluslararası Çatışma Çözümü Okulu çatısı altındaki çalışma grubu, diğer sosyal bilim araştırmacıları tarafından başlangıçta ciddi şekilde kabul görmemiştir. Bu nedenle, söz konusu grup kendi bağımsız enstitülerini kurma girişiminde bulunmuş ve bu alanda kayda değer başarılar elde etmiştir. Ancak yine de çatışma çözümü (ÇÇ) alanındaki uzmanlar, bilimsel dergilerde yayımladıkları akademik çalışmalar aracılığıyla bugün ulaşılan düzeyde önemli bir alanın oluşmasını sağlamışlardır (Miall vd., 2011: 40).

1956 ile 1971 yılları arasında bu disiplinin ilk öncülerinden bir grup akademisyen, Michigan Üniversitesi'nde çalışmalarına başlamıştır. Bu grup; Dostlar Topluluğu (Quaker) üyesi ve ekonomist Kenneth Boulding, matematikçi ve biyolog Anatol Rapoport, sosyo-psikolog Herbert Kelman ve sosyolog Robert Cooley Angel tarafından kurulmuştur (Kerman, 1974). 1957 yılında ilk defa Journal of Conflict Resolution (Çatışma Çözümü Dergisi) yayımlanmış, ardından 1959'da

Center for Research on Conflict Resolution (Çatışma Çözümü Araştırma Merkezi) kurulmuştur (Harthy ve Modell, 1991). Aynı yıl içerisinde, Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü (PRIO) da kurulmuştur. Bu enstitünün temel amacı, çatışma çözümü, diyalog ve uzlaşma yoluyla barışı teşvik etmek olmuştur (About PRIO, 1959).

1950'lerden 1969'a kadar geçen süreçte, 1962'deki Küba füze krizi ve Vietnam Savaşı, çatışma çözümü alanının daha da genişlemesi açısından önemli katalizörler olmuştur. Bu dönemde araştırmacıların yoğun olarak kullandığı yönelimlerden biri de mahkûm ikilemi (prisoner's dilemma) teorisidir. Taraflardan birinin kazandığı, diğerinin kaybettiği sıfır toplam (zero-sum) bir oyun anlayışı yerine, tarafların iş birliği yaparak en iyi çözüme ulaşmalarını sağlayan mahkûm ikilemi modeli, uzmanlar açısından daha verimli bir yaklaşım olarak benimsenmiştir (Kriesberg, 2009).

1970'ten 1989'a kadar olan dönem, Kriesberg tarafından çatışma çözümü (ÇÇ) alanının genişleme ve kurumsallaşma (kristalleşme) dönemi olarak tanımlanır (Kriesberg, 2007: 25-51; Kriesberg, 2009: 15-33). Bu dönemin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, uluslararası akademik dergilerde yayımlanan çalışmaların artması ve disiplinin hem akademik hem de akademi dışı kurumlara yayılmasıdır. Ayrıca, bu dönemde müzakereciler ve arabulucular çeşitli fikirleri geliştirerek, daha kolay ve sürdürülebilir barış çözümlerine ulaşmak için problem çözme atölyeleri düzenlemişlerdir. Örneğin, ABD'deki Quaker ve Mennonite toplulukları, arabuluculuk konularında önemli roller üstlenmişlerdir (Kriesberg, 2007: 25-51).

1980'li yıllarda, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, çatışma çözümü alanındaki çalışmalar ve çabalar dünya genelinde olağanüstü bir ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, Güney Afrika'daki apartheid rejimiyle ilgili çatışma çözümü başarıları, ayrıca eski Yugoslav devletlerinde, Orta Doğu'da, Kuzey İrlanda'da, Güneydoğu Asya'da, Kafkasya'da ve benzeri bölgelerdeki çatışma çözümü ve barış inşası çalışmaları kayda değerdir. Bu başarıların büyük çoğunluğu, müzakere, arabuluculuk, diyalog ve diplomasi gibi yöntemleri içeren problem çözme atölyeleri aracılığıyla sağlanmıştır (Miall vd., 2011).

Problem çözme atölyeleri bağlamında, özellikle Orta Doğu'daki uluslararası çatışmalarda büyük saygınlık kazanmış öncü isimler şunlardır: John Burton, Herbert Kelman, Edward Azar, Johan Galtung ve Ronald Fisher (Ramsbotham vd., 2005: 43-47). Bu problem çözme yöntemleri, ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Ayrıca, Danimarka, Batı Almanya ve İskandinav ülkeleri gibi farklı Avrupa kurumlarında çalışan barış araştırmacılarının özverili çalışmaları, Soğuk Savaş'ın sona ermesine olağanüstü katkı sağlamıştır. Eski Sovyet lideri Gorbaçov, barış bilimcilerinin dili ve yaklaşımlarını benimseyerek Sovyetler Birliği'nin yeniden yapılanmasını *perestroykayı* gerçekleştirmiştir (Kriesberg, 2009: 24).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki rekabetçi güç merkezlerinin ve hegemonya arayışındaki iki kutuplu hava akımının da sonu anlamına gelmiştir (Kriesberg, 2007). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, uyuşmazlıklar ve çatışmalar, uluslararası sistemden ziyade daha çok devlet içi nitelik kazanmaya başlamıştır. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde çatışmaların temel nedeni ideoloji iken ve bu nedenle iki büyük blok birbirine karşı savaşırmışken, 1990'lardan sonra etnisite, din, dil ve mezhep ayrılıkları çok daha belirgin hale gelmiştir (Gurr, 2000). Başka bir deyişle, ayrılıkçılık ve parçalanma eğilimleri gündeme gelmiştir. Elbette bu dönemde, çatışmalı bölgelerde barışı sağlamak amacıyla askeri güç kullanımı ve insani müdahale meselesinde farklı kuramcılar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır (Kriesberg, 2007).

Bu bağlamda, çatışma bölgelerine yapılan müdahaleler –örneğin BM müdahaleleri, Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) kurulması ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT/OSCE) gibi girişimler– günümüzde dahi hükümetler arası ve hükümet dışı örgütlerin (STK'lar) müdahaleleri açısından tartışmalıdır. Örneğin neo-realistler ve neo-Marksistler, Bosna'daki (1992-1995), Kosova'daki (1998-1999) ve Somali'deki (1992-1993) çatışma bölgelerine yönelik insani müdahaleler konusunda ortak bir anlayış geliştirememiştir (Damrosch, 1993; Deng vd., 1996).

Ucuz silah temini ve silahların sivil halk arasında yayılması, uluslararası çatışmalar terminolojisinde asimetrik savaşlar olarak bilinen bir yönelimi beraberinde getirmiştir. Bu durumda, ekonomik ve askeri olarak güçlü devletlerin, yoksul devletlere silah satarak onların iç savaş, devlet içi ya da devletlerarası savaşlar yürütmesine olanak tanıdığı bir kazan-kaybet (win-lose) yaklaşımıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu denklem sonucunda ise ölüm oranları, ekonomik yıkım ve genel olarak devletin başarısızlığı gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Miall vd., 2011).

Çatışma, bireysel çatışmalardan aile içi, kabileler arası, sosyal grup içi, devlet içi ve devletlerarası çatışmalara, hatta bölgesel çatışmalara kadar uzanan çok çeşitli bağlamları kapsayan son derece geniş bir kavramdır. Bu yönüyle uluslararası çatışmaların çok ötesine geçmektedir (Deutsch, 2006). Başka bir deyişle, zaman ve koşulların sınırlılığı nedeniyle, yukarıda belirtilen

tüm uyuşmazlık ve çatışmaları kapsamak mümkün değildir. Bu nedenle, bu çalışmanın odak noktası yalnızca etnik gruplar arası çatışma çözümünün analizi olacaktır; çünkü bizi en çok ilgilendiren alan da budur.

Uluslararası düzlemde üç tür etnik çatışma tipi bulunmaktadır. En yaygın olanı irredantist etnik çatışmalardır. Örneğin, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir çatışması, ya da Türkiye ile Yunanistan arasında Kuzey Kıbrıs meselesi, bu kategoriye örnek olarak verilebilir. İkinci tür ise ayrılıkçı çatışmalardır. Bu çatışma türü genellikle üçüncü tarafların müdahil olmasına yol açar ve çatışmaların tarafları çoğunlukla bağımsızlık mücadelesi yürütmektedir; örneğin Kosova örneği gibi. Üçüncü çatışma türü ise, sömürgecilik sonrası bağımsızlaşma (dekolonizasyon) sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu durum, Afrika, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'daki birçok ülkede gözlemlenmiştir. Örneğin, Endonezyalı milliyetçiler ile Hollandalı sömürgeciler arasında Batı Yeni Gine üzerindeki çatışma, bu üçüncü tür uluslararası çatışmalara iyi bir örnektir (Carment, 1993). Etnik çatışmalar, etnik olmayan çatışmalara kıyasla daha uzun süreli ve yıkıcı olma eğilimindedir. Etnik çatışmalar içinde en şiddetli ve uzun sürenler ise genellikle irredantist çatışmalar olarak öne çıkmaktadır. Sömürge karşıtı ve ayrılıkçı çatışmalar da zorluk ve şiddet içermektedir; ancak irredantist hareketler kadar yoğun değildir. Irredantizm, etnik çatışmalar arasında en kötü senaryo olarak kabul edilir; çünkü bu durum devletlerarası çatışmaları ve hatta bölgesel savaşları tetikleyebilecek düzeyde şiddetlenebilir (Carment, 1993).

Bir çatışmanın kökenine, nedenine, koşullarına ve ortaya çıkış biçimine dikkat etmek son derece önemlidir. Taraflar arasında çatışma çözümüne yönelik arabuluculuğa müdahil olan müzakereciler, yalnızca barışçıl görüşmeler, pazarlık süreçleri ve fikir alışverişine yönelik taktik ve yöntemleri değil, aynı zamanda sınırlı insan kaynakları üzerindeki uyuşmazlıkları ortadan kaldırma yollarını da göz önünde bulundurmalıdır (Byrne ve Senehi, 2009).

Çatışmanın nedenlerini belirlerken şu soru gündeme gelmektedir: Çatışma, insanların güç dengesinden kaynaklanan tarihsel bir miras olarak mı ortaya çıkmaktadır, yoksa toplumsal kurumların uyumsuz yapısından mı kaynaklanmaktadır? Uluslararası ilişkiler ve çatışma çözümü alanında en etkili uzmanlardan biri olan Profesör John W. Burton, bu konuda şöyle belirtmektedir: Eğer çatışma, uzun bir geçmişe dayanıyor ve nesillerden nesillere aktarılan bir nitelik taşıyorsa, bu türden bir çatışmayı önlemek oldukça zordur. Bununla birlikte yapılması gereken, böyle bir çatışmanın; polis ve güvenlik güçleri, müzakereler ya da gerekirse uluslararası müdahaleler yoluyla

önlenmesi ve caydırılmasıdır. Diğer taraftan, eğer bir çatışma, toplumsal koşullar ve kurumsal sorunlardan kaynaklanıyorsa, bu durumda çözüm bulmak görece daha kolaydır. Bu tür çatışmalar, toplumsal normların değiştirilmesiyle ya da belki de iktidarda olan rejimin dönüşmesiyle çözüme kavuşturulabilir (Burton, 1998: 1-5).

1.3. Silahlı Çatışma, Barış ve Şiddet ile Çatışma Çözümü Kavramları

1.3.1. Silahlı Çatışma Nedir?

Çatışma çözümü teorisi, silahlı çatışmaları şu şekilde tanımlar: *“Merkezi olarak örgütlenmiş iki veya daha fazla taraf arasında, hükümet ya da toprak üzerindeki iktidar mücadelesine ilişkin süreklilik arz eden açık silahlı çatışmalar”* (Smith, 2004: 3). 1990 ile 1999 yılları arasında yaşanan 118 silahlı çatışmanın yalnızca 10 tanesi devletlerarası çatışma olarak sınıflandırılmıştır. Bu çatışmalardan beşi bağımsızlık savaşı, 100 tanesi ise iç savaş olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Komünist Blok’un dağılması ve eski Yugoslavya’nın çöküşü, çok sayıda silahlı çatışmayı tetiklemiştir. Örneğin, 1990’ların başında toplam savaş sayısı 56 iken, bu sayı 1992 yılında 68’e, 1999 yılı sonunda ise 118’e yükselmiştir. Bu savaşların %90’ı iç savaş, 5’i bağımsızlık savaşına dönüşmüş, 10’u devletlerarası savaş, 1 tanesi ise ulusötesi savaş olarak kayda geçmiştir (Smith, 2004).

Soğuk Savaş döneminde çatışmalar daha çok devletlerarası savaşlar biçiminde yoğunlaşırken, SSCB’nin dağılması ile birlikte daha fazla devlet içi çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu durum, dünyadaki kutuplu sistemin ortadan kalkması ile açıklanabilir. Çatışmaları incelerken, çatışmaların sürekliliği ve çevresel koşulları hakkında bilgi sahibi olmak son derece önemlidir. Bazı çatışmalar 2 ila 5 yıl arasında sürebilirken, bazıları 20 ila 30 yıl boyunca devam edebilir. Bu bağlamda, “sona ermiş” ve “askıya alınmış” savaşlar gibi kavramları dikkate almak da büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Kosova örneğinde, her ne kadar 1999 yılı Haziran ayında Kumanova Barış Anlaşması ile Sırbistan hükûmetiyle olan silahlı çatışmalar sona ermiş olsa da (NATO, 1999), tam anlamıyla bir çatışma çözümüne ulaşılamamıştır ve yıllar içinde küçük çaplı bazı olaylar yaşanmaya devam etmiştir.

1.3.2. Barış ve Şiddet Kavramları

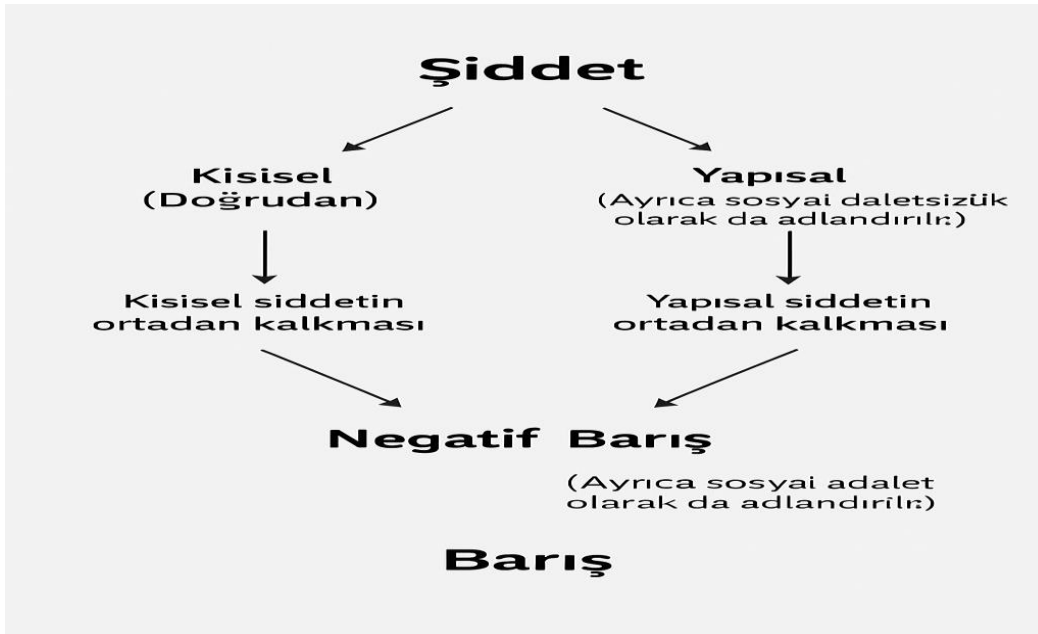
Barış kavramına atıfta bulunulduğunda, uluslararası çatışma çözümü uzmanları bu kavramın farklı şekillerde yorumlanabileceğini ve tekelleştirilmiş, mutlak bir tanım

gerektirmediğini savunmaktadır. Ancak Johan Galtung, diğerlerinden farklı olarak oldukça basit ve sade ifadeler kullanarak şu görüşleri dile getirmiştir: “Barış, çatışmanın yokluğudur” ve şiddet, “insan bedeninin ve zihinsel potansiyelinin gerçekleşemediği durumdur.” Bununla birlikte Profesör Galtung, şiddet kavramını açıklarken "gerçek" (actual) ve "potansiyel" (potential) olmak üzere iki terim kullanmıştır (Galtung, 1969: 167-191). Örneğin, bir kişinin 17. ya da 18. yüzyılda veremden ölmesi, o dönemde tıbbın bugünkü kadar gelişmemiş olması nedeniyle şiddet olarak nitelendirilmesi zor bir durumdur. Ancak bugün bir kişi veremden ölürse, mevcut teknolojik ve tıbbi olanaklar göz önünde bulundurularak, bu durum Galtung’un tanımına göre şiddet olarak değerlendirilir. Dolayısıyla, risk ve acıyı ortadan kaldırma potansiyelinin yüksek olduğu bir durumda, eğer bu potansiyel kullanılmazsa ve zarar önlenmezse, şiddet mevcuttur denir. Ancak zarar kaçınılmaz bir durumdaysa, o halde şiddetin varlığından söz edilemez. Başka bir örnek olarak, depremi önceden önlemek günümüzde hâlen teknolojik olarak mümkün değildir. Ancak bir gün bu mümkün hale gelir ve buna rağmen önlem alınmazsa, o zaman deprem kaynaklı can kayıpları şiddet kapsamında değerlendirilir (Galtung, 1969: 167-191).

Eski Yugoslavya döneminde, okuryazarlık oranı ülke genelinde büyük farklılıklar göstermekteydi. Eğitim sistemi, ekonomik kalkınma ve sağlık hizmetleri, daha çok ülkenin kuzeyinde (Slovenya, Hırvatistan ve Sırbistan) merkezileşmişken, ülkenin güneyi (özellikle Kosova bölgesi, Bosna-Hersek ve Makedonya) ihmal edilmiş durumdaydı (Farmerie, 1972). Slovence ve Hırvatça konuşan nüfusun dörtte üçü okuma yazma bilirken, Kosova’daki Arnavut nüfusun yalnızca %10’u okuryazardı. Bu okuryazarlık eksikliği, özellikle kadınlar arasında çarpıcıydı; zira kadınların %50’si okuma yazma bilmemekteydi (Reeves, 1990: 125-138; Photius, 1990). Buna ek olarak, eski Yugoslavya’daki ekonomik âdemimerkeziyetçilik, 1990’ların sonlarında ülkenin parçalanmasına yol açan nedenlerden biri olmuştur. Örneğin, Slovenya’nın ihracattaki payı %29 ve kişi başına düşen geliri 12.500 \$ iken, onu izleyen Hırvatistan’ın ihracat payı %21, kişi başına geliri ise 7.100 \$ idi. Sırbistan’ın ihracat payı %21 ve kişi başına geliri yaklaşık 4.950 \$ düzeyindeydi. Bu tablo içerisinde en geri durumda olan ise, yalnızca %1 ihracat payına ve 1.500 \$ kişi başı gelire sahip olan Kosova bölgesi idi (Yağcı, 2019: 245-258).

Bu bağlamda, Kosova’daki yüksek okuma yazma oranı eksikliği, Galtung’un teorisine göre şiddet olarak yorumlanabilir. Ayrıca, şiddet hem fiziksel hem de psikolojik biçimlerde kendini gösterir. Fiziksel şiddet, doğrudan bedenin zarar görmesini —hatta öldürülme düzeyine kadar—

içerir. Psikolojik şiddet ise, susuz bırakma, aç bırakma, ambargo, beyin yıkama gibi uygulamaları kapsar ve bunun sonucunda travmatik ve post-travmatik bozukluklara neden olur. Hem şiddetin faili hem de mağduru insan bireyleridir. Bununla birlikte, şiddet iki şekilde örgütlenebilir: kişisel ve yapısal (sosyal adaletsizlik olarak da adlandırılır). Örneğin, bir kocanın eşini dövmesi, kişisel şiddet olarak adlandırılır. Ancak eğer bir köydeki 1000 erkek (örneğin, Afganistan'daki Taliban örneğinde olduğu gibi) eşlerinin ve kızlarının okula gitmesine izin vermezse, bu durum çatışma çözümü bilimi açısından yapısal şiddet olarak tanımlanır (Galtung, 1969: 167-191)

Şekil 1.1 Şiddet ve Barışın Genişletilmiş Kavramları

Kaynak: Galtung, Johan. *Violence, Peace, and Peace Research*. Journal of Peace Research, 1969, s. 183.

Ayrıca Galtung, bir paranın iki yüzü olduğu gibi —ve bu yüzlerden biri tüm parayı temsil edemeyeceği gibi— barışın da iki yönü olduğunu ileri sürmektedir: negatif barış (kişisel şiddetin yokluğu) ve pozitif barış (yapısal şiddetin yokluğu). Negatif barış çerçevesinde amaç, doğrudan şiddet ve silah kullanımını kısa vadeli olarak durdurmak iken; pozitif barış ise belirli bir topluluğa veya gruba yönelik tüm yapısal adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasını hedefler. Başka bir deyişle, pozitif barış; adaletsizlik, belirsizlik, şiddet ve baskının uzun vadede ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Oysa negatif barış, yalnızca silahların derhâl susması ve şiddetin kısa süreli olarak sona ermesi anlamına gelir (Galtung, 1969: 167-191).

1.3.3. Çatışma Çözümü Kavramını Anlamak

Kalıcı ve istikrarlı bir çatışmayı çözmek için yüksek düzeyde hassasiyet ve titizlik gereklidir, çünkü çözülemeyen bir çatışma yeniden ortaya çıkabilir. Eğer çatışma çözüm süreci, yalnızca savaşı ve ölümleri kısa vadeli olarak durdurma amacıyla tasarlanmışsa, o zaman bu çatışmanın tekrar meydana gelme ve daha büyük bir ölçekte tırmanma ihtimali oldukça yüksektir. Örneğin, 1995 yılı Aralık ayında imzalanan Dayton Barış Anlaşması'nın ardından Bosna-Hersek'teki durum, çatışma çözümü uzmanları açısından oldukça istikrarsız olarak değerlendirilmiştir (Smith, 2004).

Devlet içindeki çatışmalar, genellikle etnik kimlik, ekonomik krizler ve toplumsal sorunlar gibi çok çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu duruma örnek olarak, eski Yugoslavya cumhuriyetleri arasındaki savaşlar verilebilir (Smith, 2004).

Realizm teorisinden türeyen ve Hans J. Morgenthau¹ tarafından açıklanan görüşe göre, insanoğlu doğası gereği saldırgan, açgözlü ve sahiplenicidir. Bu nedenle insanlar doğaları gereği; maddi kaynaklara sahip olma, ekonomik kalkınmayı sömürerek genişletme, askeri güçte üstünlük kurma ve toprak ilhakı gibi eylemlere yönelirler.

Ne var ki, doğal kaynaklar sınırlıdır ve bu durum, müzakere ve uzlaşma kavramlarını kaçınılmaz hâle getirir. Bir çatışmanın yalnızca maddi çıkarlardan kaynaklanması gerekmez. Uluslararası bir çatışma, toprak işgali amacıyla çıkarılan bir savaşla da ortaya çıkabilir. Sivil toplum örgütleri tarafından düzenlenen bir protesto, eğer devlet normlarını ihlal edecek şekilde tırmanırsa, bu da çatışmaya dönüşebilir. Çatışmalar, evlilik statüsüne ilişkin daha fazla hak arayışı gibi adalet talebiyle de ortaya çıkabilir. Buna ek olarak, bir halk yolsuzluğa bulaşmış ve baskıcı bir rejime karşı bağımsızlık mücadelesi yürütüyorsa, hiçbir tehdit veya caydırıcı güç, bu topluluğu dağıtmaya yetmeyebilir (Burton, 1998).

1.3.3.1. Çatışma Çözümünün Tanımlanması

Profesör Peter Wallensteen'e göre, hayatta çözülemeyecek hiçbir mesele yoktur, bu durum kısa süreli ya da uzun süreli çatışmalar için de geçerlidir. Ancak burada asıl önemli olan nokta; tarafların çatışmanın çözümüne ne derece uyum sağlamak istedikleridir. Çünkü bazen küçük bir anlaşmazlık kanlı bir savaşa dönüşebilir, ya da tam tersi, büyük bir çatışma basit bir diyalogla

¹ Bkz. Morgenthau Hans J., "Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi".

çözülebilir (Wallensteen ve Sollenberg, 2001). En ağır ve trajik olgular bile, uzlaşma ve akılcı yaklaşımlarla kademeli olarak çözülebilir. Dolayısıyla, savaşı sona erdirmeye arzusu sadece ahlaki bir mesele değil, aynı zamanda daha iyi bir gelecek için rasyonel bir hesaplama. Barış araştırmaları ve çatışma çözümünden söz ettiğimizde, devletlerin kitle imha silahlarının (WMD), nükleer ve balistik füzelerin yayılmasını sınırlandırması gerekmektedir. Ancak barış araştırmaları uzmanları, bu noktada öncelikle savaşların nedenlerini keşfetmemiz, ardından çatışmaların nasıl giderilebileceğini bulmamız ve nihayetinde kitle imha silahlarının en düşük seviyeye indirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu süreç hem nicel (quantitative) hem de nitel (qualitative) araştırmaları kapsamaktadır. Ayrıca, “çatışma çözümü, uluslararası hukuk, çatışma teorisi, iş birliği ve entegrasyon temellerine dayanan, görece daha yeni bir kavramdır” (Wallensteen, 2002). Savaşların travmatik ve post-travmatik sonuçları, bu alandaki uzmanlar tarafından incelenen başlıca odak noktalarından biridir. Barış ve çatışma çözümüne yönelik sistematik çalışmalar, yalnızca 1980’li yılların ortalarından itibaren gelişmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde, çatışma çözümüne dair bazı çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalar sınırlı ölçekte kalmış ve daha çok tarihsel anlatılar ile karşılaştırmalı simülasyonlara dayalı olmuştur. Ancak günümüzde bu disiplin önemli ölçüde evrilmiş, barış ve çatışma çalışmaları alanında neredeyse her kurumda nicel ve sistematik araştırmalar yer almaya başlamıştır. Barış anlaşması, çatışma çözümünün sağlanmasında kaçınılmaz ve ilk adım olarak kabul edilir. Bu anlaşma, her ne kadar tek başına nihai çözüm olmasa da, gelecekteki düzenlemeler için zorunlu bir aşamadır. Bu nedenle, bir ön tanım olarak çatışma çözümü şu şekilde ifade edilmektedir: “Çatışma çözümü, çatışma içinde bulunan tarafların temel uyuşmazlıklarını çözen bir anlaşmaya vardıkları, birbirlerinin taraf olarak varlığını kabul ettikleri ve birbirlerine karşı tüm şiddet eylemlerine son verdikleri bir durumdur.” (Wallensteen, 2002: 8).

Bu tanım incelendiğinde, “anlaşma”, çatışma halindeki taraflar arasında karşılıklı olarak imzalanan resmî bir belge ya da anlayış anlamına gelir. Tarafların birbirlerinin varlığını kabul etmeleri bu sürecin merkezinde yer alır. Bazı durumlarda anlaşma, kamuoyuna açık bir belge olmayabilir; fakat karşılıklı mutabakatla imzalanan gayriresmî bir mektup da olabilir. Burada önemli olan husus, tarafların birbirlerinin devam eden varlığını tanınması ve bu varlığı reddetmemesidir.

Ayrıca, barış görüşmeleri için yapılan anlaşmalar ile zafer/teslimiyet içerikli anlaşmalar arasında da net bir ayrım yapılmalıdır. Teslimiyet (capitulation) anlaşmaları, bir tarafın silah bırakması, haklarından feragat etmesi, işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve askeri yapılanmasını dağıtması anlamına gelir² (Wallensteen, 2002).

Ancak şunu açıkça belirtmek gerekir ki, bir devletin işgal ettiği bölgeden çekilmesi, o devletin teslim olduğu anlamına gelmez; aynı durum karşı taraf için de geçerlidir. Buna örnek olarak, 1988-1989 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi, taraflar arasında varılan bir anlaşma sonucunda gerçekleşmiştir. Bir diğer örnek ise, bir ülkenin liderinin yolsuzluk nedeniyle görevinden çekilmesi ve ardından hükümetin demokratik yollarla seçilen bir yönetim tarafından devralınmasıdır. Tarafların birbirlerine karşı tüm şiddet eylemlerine son vermesi, savaşın sona erdiği, öldürülme, işkence görme ve istismar edilme tehlikesinin azaldığı, anlaşmanın hem iç kamuoyuna hem de uluslararası topluma sunulduğu anlamına gelir. Ayrıca ateşkes anlaşmaları ile barış anlaşmaları arasındaki farkı da göz önünde bulundurmak önemlidir. Zira ateşkes anlaşmaları, daha çok çatışma yönetimine yakın olup, askeri çatışmaları durdurma yoluna gitse de her zaman barışın sağlanmasıyla sonuçlanmaz. Ateşkes, taraflar arasında önceden barış görüşmelerinin yürütülmesine olanak tanıyan kısa vadeli bir barış durumudur (Wallensteen, 2002).

Uluslararası çatışmaların çözümünden söz ederken belirtilmesi gereken çok önemli bir husus şudur: Çatışma çözümü, yalnızca silah bırakmak ve savaşın sona erdiğini ilan etmek anlamına gelmez. Aynı zamanda, birlikte yaşama ve güç paylaşımının en barışçıl yollarla sağlanması anlamına gelir. Çatışma çözümünün tüm özü, ne kadar zor olursa olsun, taraflar arasında kazan-kazan temelli çözümler ve iş birliğine dayalı modeller bulmaktır (Coleman vd., 2000).

Başka bir ifadeyle, “Çatışma çözümü, bir anlaşmazlığın sona erdirilmesi ve sürece dâhil olan tüm tarafları tatmin eden bir uzlaşmaya varılması sürecidir. Çatışma, insan olmanın doğal bir parçası olduğundan, etkili çatışma çözümü, anlaşmazlıklardan kaçınmak amacıyla değil; tartışmaları kolaylaştırmak, anlayışı artırmak ve duygusal tepkileri kontrol altına almak amacıyla geliştirilmiştir.” (Imm, 2022).

² Örneğin: Sırpların Kosova'dan çekilmesi, NATO'nun insani müdahalesi ve Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (KKO) dağıtılması.

Bununla birlikte, barışçıl bir mutabakata varmak için anlaşmaya varan taraflar, çoğu zaman bu anlaşmayı kötüye kullanabilmektedir. Bazen askeri ve ekonomik açıdan daha güçlü olan taraf, daha zayıf olan tarafı sömürebilmektedir. Bu nedenle, silahsızlanma ve düşük düzeyde askeri harcamalar, uzun süreli barış anlaşmaları için olumlu göstergelerdir. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, çatışma çözümüne dair bazı yeni ilkeler de ortaya çıkmıştır: demokrasi, insan hakları, ceza adaleti ve ekonomik iş birliği gibi. II. Dünya Savaşı sırasında işlenen suçlar nedeniyle Nazi savaş suçlularının yargılanması, ardından eski Yugoslavya ve Ruanda'daki savaş suçları için kurulan Lahey Mahkemesi, tekrarlayan ağır suçların ve şiddetin önlenmesine önemli katkı sunmuştur (Wallenstein, 2002).

Çatışma çözümü çok geniş bir kavramdır ve farklı kişiler tarafından farklı şekillerde anlaşılabilir. Bir mühendis ile bir hukukçunun çatışmayı çözme yaklaşımları birbirinden farklıdır. Aile içi çatışmalar da etnik veya devletlerarası çatışmalardan çok farklıdır. Uluslararası ilişkiler bağlamında, çatışma çözümü yalnızca bir uzlaşma yönetimi ya da geçici düzenleme değil, kalıcı barış ve güvenliğin sağlanması anlamına gelir. Bu alanda temel amaç; çatışmanın nereden kaynaklandığı, neden gerçekleştiği, kaynaklarının neler olduğu ve bu soruna nasıl kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretilebileceğidir. Kısacası, bu alan analitik temelli bir problem çözme yaklaşımıdır. Çatışma çözümü süreci teorisinde, tartışma, müzakere, algı ve etkileşim, uygulanabilir çözüm yollarının bulunmasında temel odak noktalarıdır (Burton, 1993).

Uluslararası çatışmaların çözümünde, nihai bir anlaşmaya ulaşılan kadar üç temel süreç izlenir: İlk süreçte, taraflar arasında silah bırakma, şiddet ve kötü muamelenin sona erdirilmesi yoluyla diyalog ve uzlaşma temelinde bir anlaşmaya varılır. İkinci durumda, çatışma bir tarafın zaferi, diğer tarafın teslimiyeti ile sonuçlanır. Üçüncü senaryo ise, taraflar arasındaki uyuşmazlıkların devam etmesi nedeniyle anlaşmazlığın sürmesi ve bir sonraki uzlaşma fırsatının beklenmesidir. Ancak çoğu durumda, bir tarafın galip gelmesi ve diğerinin teslim olması, tarafların nihai bir anlaşmaya varabildiği koşulları yaratır. Devletler genellikle, karşılarındaki zayıf ve itaatsiz taraflara karşı üstünlük kurabileceklerine inandıklarında savaş ve zaferi tercih ederler. 1938 Münih Anlaşması'nın başarısızlığından sonra Müttefik Devletler, Hitler ile yapılan müzakerelerin artık hiçbir anlam ifade etmediğini fark etmiş ve Nazilerin bir daha asla iktidara gelmemesi için yok edilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Bu bağlamda, Müttefik Devletler için tek tercih zafer olmuştur (Wallenstein, 2002).

Ayrıca, uyumsuzluk (incompatibility), çatışma ve uyuşmazlıkların doğuşundaki temel etmenlerden biridir. Uyumsuzluk yalnızca savaşlarda değil, insanların en çok mağduriyet yaşadığı toplumsal yaşamın genelinde görülmektedir. Kaynakların kıt olması, bireylerin veya devletlerin birbirleriyle çatışmasına yol açmaktadır. Eğer kaynaklar bol olsaydı, talepler kolaylıkla karşılanır ve çatışmalar azalırdı. Bu konu, sonraki bölümlerde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Wallensteen'e göre çatışmalar, üç temel unsurdan doğar: eylem, uyumsuzluk ve aktörler. Bu üç unsur bir araya geldiğinde, çatışma şu şekilde tanımlanabilir: "En az iki aktörün (tarafın), aynı anda kıt olan belirli kaynaklara ulaşmak için çaba sarf ettiği toplumsal bir durumdur." (Wallensteen, 2002). Bu tanım bağlamında, çatışmanın aktörleri herhangi bir birey, insan grubu, siyasi partiler veya devlet temsilcileri olabilir. Buradaki çaba (*strive*) ifadesi, bu aktörlerin söz konusu kıt kaynaklara ulaşmak için gösterdikleri girişim ve eylemleri ifade eder. Bazı kıt kaynaklar bölünemez niteliktedir ve başka taraflarla paylaşılması mümkün değildir. Örneğin, genel kabul görmüş inanca göre bir devletin yalnızca bir cumhurbaşkanı ya da bir başbakanı olabilir. Yine, bir ülkenin egemenliği yalnızca o devlete aittir ve onlarca farklı devlet arasında paylaştırılamaz. Elbette uluslararası sistemde bazı istisnalar da mevcuttur (örneğin Bosna-Hersek, Kamboçya gibi ülkelerde birden fazla liderin yönetimi paylaşması gibi). Ancak genel kural yukarıdaki gibidir.

Çatışma çözüm girişimleri, yargı sisteminin işleyişinden ve arabuluculuk ya da müzakere süreçlerinden farklıdır. Yargı sisteminde süreç belirgindir ve tüm taraflar uluslararası hukuktan kaynaklanan kurallara bağlı olarak hareket etmek zorundadır. Oysa uzlaşmaya yönelik arabuluculukta, bir aracı kişi tüm yolları ve çabaları kullanarak tarafları bir anlaşmaya varmaya teşvik eder.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMANIN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

2.1. Maslow'un İnsani İhtiyaçlar Teorisi

Tarih boyunca insanlar, hayatı ve bilimin değerini öğrenme konusunda sürekli ilgi ve motivasyon içinde olmuşlardır. İnsan psikolojisinde doğuştan sahip olunan araştırma güdüsü, yaşanan çevre, toplum, doğal ve kozmolojik olaylar gibi temel özelliklere ilişkin her zaman sorular geliştirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla insan, kendisini, çevresini ve kozmolojiyi bilimsel yöntemlerle araştırmak üzere yaratılmıştır.

İnsan, doğası gereği, sürekli olarak arzular ve talepler tarafından harekete geçirilen bir varlıktır. Bir ihtiyacı karşılandığında, mevcut durumla yetinmeyip yeni bir arayışa girer. Abraham Maslow tarafından açıklanan İnsani İhtiyaçlar Teorisi'nde, ihtiyaçlar alt kademeden üst kademeye doğru ilerleyen bir hiyerarşi içinde düzenlenmiştir. Hiyerarşinin en alt basamağında, her insanın sahip olması gereken temel (deficiency) ihtiyaçlar yer alır; buradan itibaren kademeli bir ihtiyaç büyümesi ile genel ya da görelî ihtiyaçlara doğru çıkış devam eder (Trivedi & Mehta, 2019). Maslow'a göre öncelikle temel ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanmalı, ardından bireyin kendini gerçekleştirme (self-actualization) ihtiyaçları ele alınmalıdır (Maslow, 1970). İnsani ihtiyaçlar, iki ana kategoriye ayrılır:

- Eksiklik (Deficiency) İhtiyaçları (D-Needs): İlk dört seviye.
- Büyüme (Growth) veya Varlık (Being) İhtiyaçları (B-Needs): En üst seviye.

Eksiklik ihtiyaçları, yoksunluk sonucu artış gösterir. Bir birey bu temel ihtiyaçlardan yoksun bırakıldığında, motivasyonu artar. Örneğin, bir kişiyi uzun süre 'ekmeksiz' bırakırsanız, bir süre sonra motivasyonu agresifleşir ve bu ihtiyacını karşılamak için mücadele eder (McLeod, 2018).

Büyüme ihtiyaçları veya kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, bireyin yüksek düzeyde nitelikli bir yaşam sürme arzusu ile ilgilidir. Bir bireyin ulaşabileceği en yüksek aşamaya kendini gerçekleştirme (self-actualization) adı verilir. Yaşam deneyimleri (örneğin, iş kaybı veya boşanma) bireyin ihtiyaç hiyerarşisinde üst düzeyden tekrar alt seviyelere gerilemesine neden olabilir. Daha sonra Maslow, yaptığı araştırmalarla bu modele üç yeni boyut eklemiştir:

- Bilişsel İhtiyaçlar (bilgi ve anlama, merak, keşfetme, anlam arayışı ve öngörülebilirlik ihtiyacı),
- Estetik İhtiyaçlar (güzellik, denge, uyum ve biçim arayışı),
- Aşkın İhtiyaçlar (Transcendence Needs) (kişisel benliğin ötesine geçme, mistik deneyimler, dini ve manevi deneyimler vb.) (Maslow, 1970).

Maslow'a göre, nüfusun yalnızca yüzde2'si kendini gerçekleştirme aşamasına ulaşabilmektedir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi, eğitim alanında da uygulamalara sahiptir. Bir öğrencinin bilişsel ihtiyaçları karşılanmadan önce, mutlaka fizyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi gerekir. Örneğin, yorgun ve aç bir öğrencinin öğrenmeye odaklanması zordur. Öğrencilerin sınıfta kendilerini duygusal ve fiziksel olarak güvende ve kabul edilmiş hissetmeleri gerekir ki, potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koyabilsinler (Maslow, 1970).

Her ne kadar temel insani ihtiyaçlar, çatışma, güvenlik ve barış kavramları birbiriyle bağlantılı olsa da bu kavramlar alanın en ciddi uzmanları tarafından bilimsel yöntemlerle ayrı ayrı ve detaylı şekilde incelenmiştir. Temel insan ihtiyaçları, her bireyin öz yapısının vazgeçilmez bileşenleridir ve bu ihtiyaçlar karşılanmadığında, çatışma çıkma olasılığı oldukça artar (Danesh, 2012).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, temel insan ihtiyaçları teorisini oluşturan beş düzeyli bir modelden meydana gelmektedir. *Fizyolojik ihtiyaçlar* (hava, su, yiyecek, barınak, uyku, giyim, üreme vb.), *güvenlik ihtiyaçları* (kişisel güvenlik, istihdam, kaynaklar, sağlık, mülkiyet), *sevgi ve aidiyet ihtiyaçları* (arkadaşlık, yakınlık, aile ve bağ kurma hissi), *saygı ihtiyaçları* (saygı, özgüven, statü, tanınma, güç ve özgürlük) ve *kendini gerçekleştirme* (kişinin olabileceği en iyi hâle ulaşma arzusu). Daha sonra Maslow, bu modele iki ihtiyaç daha eklemiştir: Anlama ve bilme ihtiyacı (cognitive needs) ve Estetik ihtiyaçlar (aesthetic needs) (Aruma ve Hanachor, 2017).

Bu hiyerarşik düzeyde, bir piramit yapısı içerisinde görüleceği üzere, ihtiyaçlar üç ana gruba ayrılmaktadır: *temel ihtiyaçlar*, *psikolojik ihtiyaçlar* ve *kendini gerçekleştirme* ihtiyaçlar

Şekil 2.1 Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Kaynak: <https://www.simplypsychology.org/maslow.html>

Temel ve fizyolojik ihtiyaçlar, her bireyin sahip olması gereken zorunlu ihtiyaçlardır. Bir birey bu temel ve fizyolojik ihtiyaçlardan ne kadar mahrum kalırsa, bu mahrumiyete karşı o denli aktif hâle gelir; bu durum, temel insan ihtiyaçları için verilen çatışmalı mücadele olarak tanımlanır. "Bir kişiyi yiyeceksiz bırakın; giderek daha saldırgan hâle gelir." Buna ek olarak, Abraham Maslow'un teorisine göre, insan ihtiyaçlarının her bir kategori ve alt kategorisini aşağıda detaylandırarak açıklamaya çalışacağım.

2.1.1. Temel İhtiyaçlar

2.1.1.1. Fizyolojik İhtiyaçlar

Maslow’a göre, bütün insan motivasyonlarının başlangıç noktası (terminus a quo) genel olarak fizyolojik yönelimler olarak kabul edilir. Fizyolojik ihtiyaçlar yalnızca yiyecek, hava ve sudan ibaret değildir. Bunun yanında, fizyolojik ihtiyaçlar arasında huzur ve rahatlık arzusu da yer alabilir. Uyku, ısınma veya cinsel birleşme ihtiyacı da bu kategoriye dâhildir. Tat algıları, gıdıklanma ya da diğer duyuşsal tepkiler de insan fizyolojisinin bir parçasıdır, ancak bu ihtiyaçlar; su, yiyecek, uyku veya cinsel arzular kadar hayati önemde değildir. Ayrıca, bazen bireyler için, vitamin ve protein gibi gerekliliklerden çok rahat bir yaşam ortamına duyulan ihtiyaç daha ağır basabilir. Elbette, sevgi ve saygı gibi diğer insani ihtiyaçlar da son derece önemlidir. Ancak konu açlık olduğunda, yiyecek insan bedeninin somatik (bedensel) yönüyle doğrudan ilişkilendirilen en temel gereksinimdir; bu uğurda birey, diğer tüm ihtiyaçlarını ikinci plana atabilir. Örneğin; gıda, diğer ihtiyaçlarla (araçlar, özgürlük, sevgi veya topluluk gibi) karşılaştırıldığında, "önemsiz" ya da karın doyurmada yetersiz kalır. Maslow’un ifadesiyle: “Ekmek, insanın yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez temel unsurdur.” (Maslow, 1954).

İnsanlar, temel fizyolojik ihtiyaçları karşılanmadığı takdirde, yok olma veya tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar (Aruma ve Hanachor, 2017). Bir bireyi bu birincil fizyolojik ihtiyaçlardan mahrum bırakmak, onu sertleşmeye, isyan etmeye ve çatışmaya yönelmeye iter; bu durum, ihtiyaçları karşılanmadığı sürece devam eder. İnsanın çatışmadan vazgeçmesinin yegâne çözümü, bu temel fizyolojik ihtiyaçların tatmin edilmesidir (Maslow, 1954).

2.1.1.2. Güvenlik İhtiyaçları

Temel yaşam ihtiyaçları karşılandıktan sonra, insan, iç ve dış tehditlerden korunma isteğini ortaya koyar. Güvenlik ve korunma, zaman zaman sevgi ve saygı gibi psikolojik ihtiyaçlardan bile daha öncelikli hâle gelen mekanizmalardır. Güvenlik ve emniyet, geniş anlamlar içeren iki önemli kavramdır. Bebekler ve çocuklar için ise, özellikle anneler, onların güvenliğini sağlama konusunda hassas davranırlar. Çocukların yedikleri yemekler, yakalanabilecekleri hastalıklar; bu durumlar acıya, ağlamaya ve hatta geceleri kâbuslar görmelerine sebep olabilir (Maslow, 1954). Başka bir deyişle, güvenlik ve korunma ihtiyacının kapsamlı anlamı; toplumsal kargaşalar, zulüm ve

diktatörlük rejimleri, terörizm ve insan kaçakçılığı gibi sivilleri etkileyen kaotik durumlardan da doğabilir.

Ayrıca, güvenlik ihtiyacı, doğal afetler sonucunda da tetiklenebilir: depremler, seller ve tsunamiler gibi olaylar güvenlik ihtiyacını artırır (Aruma ve Hanachor, 2017). Güvenlik ihtiyaçları, aynı zamanda şu psikolojik korkularla da ilişkilendirilebilir: iş kaybı korkusu, işverenin maaş ödemelerinde gecikmesi ve uygun sigorta korumasının bulunmaması vb. (Trivedi ve Mehta, 2019).

Ebeveyn davranışları, çocukların gelecekteki güvenlik ve emniyet algılarının şekillenmesinde kritik bir rol oynar. Eğer bir çocuk ihmal edilir, cezalandırılır ve ebeveynlerinden sert tutumlar görürse, sevgi, güvenlik ve koruma duygusunu kaybedebilir. Örneğin, evlilik ilişkisinde yaşanan kavgalar, şiddet, dayak veya boşanma gibi olaylar, çocuğun psikolojisini ve güvenlik hissini ciddi şekilde etkiler. Eğer ebeveynler kendi aralarında bir çözüm bulabilirse, çocuklar da kendilerini daha güvende ve emniyette hissedeceklerdir. Bu durum sadece bireyler için değil, aynı zamanda toplumlar ve devletler için de geçerlidir: Eğer devletler birbirlerinden gelen tehdit ve baskılardan korunmuşlarsa, çevre de daha güvenli ve refah dolu bir hâle gelir. Güvenlik kavramı yalnızca fiziksel korumayı kapsamaz. İlaçların ve tıbbi tedavilerin güvence altına alınması da bir tür sağlık sigortasıdır. Bir evin üstünü örten bir çatı veya barınak da insan için güvenlik ve korunma anlamına gelir. Bu unsurların ilk olarak devletin ekonomisi ve sosyal refah politikaları tarafından sağlanması gerekmektedir. Bu temel hizmetlerin eksikliği, insanları devlete karşı protesto etmeye ve isyan etmeye zorlar; bu da doğrudan çatışmaların ortaya çıkmasına yol açar. Ancak, bu sıkıntıların giderilmesinin en etkili yolu, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Maslow, 1943).

2.1.2. Psikolojik İhtiyaçlar

2.1.2.1. Aidiyet ve Sevgi İhtiyacı

Fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları yeterince karşılandıktan sonra, insan artık başka bir motivasyonun peşine düşer bu da sevgi ve aidiyet ihtiyacıdır. İnsan arkadaşlık ve sevgi arayışı içindedir. Bu dünyada yalnız başına yaşayamaz ve varlığını sürdüremez. Burada bir hususun açıklığa kavuşturulması gerekir: Sevgi kavramı, yalnızca cinsel birleşmeyi ifade etmemekte; yaşanan çevreden ve diğer insanlardan duyulan genel sevgi anlamına da gelmektedir (Maslow,

1954). Bu durum, devletlerarası ilişkiler bağlamında da değerlendirilebilir; devletlerarasında iyi ilişkiler mevcut olduğunda, çatışma riski azalır ve iş birliği maksimum düzeye çıkar.

2.1.2.2. Saygı İhtiyacı

Saygı ihtiyaçları iki kategoriye ayrılmaktadır: İlk olarak, bireyin kendine duyduğu saygı, örneğin; özsaygı, özgüven, onur ve başarılar. İkinci olarak ise, bireyin başkaları tarafından saygı ve takdir görme arzusu. İnsanların saygı ihtiyaçlarının engellenmesi, onların aşağılık duygularına ve çaresizlik hissine yol açar. Saygı ve onur, bir bireyin motivasyonunda temel rol oynayan unsurlardandır. Eğer bir bireyden bu duygular alınır, öfkelenebilir ve kontrolünü kaybedebilir, bu da çatışmaya yol açabilir. Bu durumun çözümü ise; bireye tekrar saygı ihtiyaçlarını geri kazandırmaktır (Maslow, 1954).

2.1.3. Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçları

2.1.3.1. Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı

Temel ve psikolojik ihtiyaçların tamamı karşılandığında bile, mevcut durumdan rahatsızlık duyabilir ve daha iyi ya da yeni bir şey talep edebiliriz. Bir sanatçı, resim yaparak ve çizerek kendini gerçekleştirmek isteyebilir, bir müzisyen kendi müzik parçalarını besteleyerek, bir sporcu aktif olup koşarak enerjisini harcayarak, bir şair ise yazarak kendini gerçekleştirme ihtiyacı hissedebilir. Abraham Maslow şöyle ifade eder: “İnsan ne olabiliyorsa, olmak zorundadır.” (Maslow, 1970). Başka bir deyişle, kendini gerçekleştirme, bireyin kendi yeteneklerini fark etmesi ve ulaşabileceği en yüksek zirveye ulaşmasıdır (McLeod, 2018).

İnsanın karnını “ekmekle” doyurduğunda mutlu olması oldukça makul bir durumdur. Bununla birlikte, çok fazla ekmeğiniz olduğunda ve doyuma ulaştığınızda ne olur? Bir ihtiyaç karşılandığı anda, insan başka bir ihtiyaç arayışına girer; bu durum insan ihtiyaçları terminolojisinde insan ihtiyaçları motivasyonu hiyerarşisi olarak adlandırılır (Maslow, 1943). Normalde insan ihtiyaçlarının hiyerarşisi, öncelik derecesine göre kategorize edilir; ancak bu, bu hiyerarşinin katı ve değişmez olduğu anlamına gelmez. Bazen insan ihtiyaçları üstten alta veya ortadan üste ya da alta doğru dalgalanabilir (McLeod, 2018). Ayrıca Maslow, dünyadaki insanların yalnızca yüzde 2’sinin kendini gerçekleştirme durumuna ulaşabileceğini savunur (McLeod, 2018). Vatandaşların ihtiyaçlarından duyduğu memnuniyet örneklemede: yüzde 85’i fizyolojik ihtiyaçlarında kalır, yüzde 70’i güvenlik ihtiyaçlarından memnundur, yüzde 50’si sevgiye sahip

olmanın kendileri için yeterli olduğunu söyler, yüzde 40'ı saygı ihtiyaçlarında tatmin olur, yalnızca yüzde 10'u kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarında tatmin sağlar (Maslow, 1943).

Maslow'un tüm yaşamı boyunca insan ihtiyaçları motivasyonunu araştırdığı kayda değerdir. Daha sonra, ihtiyaçlar hiyerarşisini şu eklemelerle geliştirmiştir: a) *Bilişsel İhtiyaçlar* – anlama ve bilme arzusu. Evreni keşfetme isteği ve merakı, b) *Estetik İhtiyaçlar* – güzelliği ve dengeyi arama, c) *Aşkınlık İhtiyaçları* – kişisel benliğin ötesindeki bir şeye yönelik ihtiyaç. Bu, mistik bir deneyim, dini bir deneyim veya sıradanlığın ötesinde doğaüstü bir deneyim olabilir (McLeod, 2018; Maslow, 1970).

Ayrıca Maslow, kendini gerçekleştirmiş kişilerin özelliklerini incelerken, Abraham Lincoln, Albert Einstein, Beethoven gibi dünyanın en ünlü ve en zeki 18 kişisini örnek almıştır. Maslow'a göre bu kendini gerçekleştirmiş kişiler şu özelliklere sahiptir:

“Gerçekliği yeterince algılarlar ve belirsizliğe karşı toleranslıdır; kendilerini ve başkalarını oldukları gibi kabul ederler; düşünce ve eylemde kendiliğinden davranırlar, benmerkezci değil, problem odaklıdır; sıradışı bir mizah anlayışına sahiptirler, son derece yaratıcıdır; hayata nesnel olarak bakarlar ve güçlü ahlaki ve etik standartlara sahiptirler...” (McLeod, 2018).

Ancak, kendini gerçekleştirme ile mükemmeliyeti karıştırmamak gerekir; çünkü bir kişi kendini gerçekleştirmiş olsa bile zaman zaman kaba, savurgan veya zayıf anlayışlı olabilir. Yine de Maslow, kendini gerçekleştirme kavramını açıklarken kullandığı nitel yöntem sebebiyle bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirmenler, Maslow'un niteliksel yöntemi izleyerek, Thomas Jefferson, Abraham Lincoln, Albert Einstein, Mozart gibi dünyanın en önde gelen kişilerine ait bazı biyografileri seçtiğini belirtmektedirler. Bu yöntemin taraflı olduğu söylenmektedir; çünkü Maslow, yüksek kalite standartlarına ve güçlü aile itibarına sahip beyaz ırktan bireyleri seçmiş ve bu çalışmasını deneye dayalı bilimsel araştırmaya dayandırmamıştır (McLeod, 2022).

Başka bir eleştiri ise Maslow'un şu varsayımına yöneliktir: “Bireyin potansiyeline ulaşabilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi için önce alt düzey ihtiyaçların karşılanması gerekir.” Bu durum her zaman geçerli değildir; bu nedenle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bazı yönlerden yanlışlanmıştır. Örneğin Van Gogh, hayatı boyunca yoksulluk içinde yaşamış olmasına rağmen kendini gerçekleştirmeyi başarmıştır. Her ne kadar en temel ihtiyaçlar, eksik olduklarında en çok dikkat çekse de, Diener şöyle açıklar: “Diğer ihtiyaçlardan fayda sağlamak için temel ihtiyaçların tam olarak karşılanması gerekmez.” Örneğin, aç olsak bile arkadaşlarımızla birlikte mutlu

olabiliriz. Diener, ihtiyaçların birbirinden bağımsız işleyişini anlatırken şöyle ifade eder: “Onlar vitaminler gibidir. Hepsine ihtiyacımız vardır.” (McLeod, 2018).

İnsan İhtiyaçları Teorisi, çatışmaların nasıl yönetilebileceğini ve temel insan ihtiyaçlarının tatmini yoluyla nasıl çözülebileceğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İnsan ihtiyaçları, “hissedilen bir yoksunluk ve tatmin edilmesi gereken bir zorunluluk durumu” olarak tanımlanabilir (Burton, 1990). İnsan ihtiyaçlarının doğası sabittir ve dış koşullar ne olursa olsun değişmez. Eğer insanlar bu temel ihtiyaçlardan mahrum bırakılırsa, isyanlar ve çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmaz olur. İnsan İhtiyaçları Teorisi, insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasıyla önemine vurgu yapar; bu ihtiyaçlar ihlal edildiğinde, bu durum önemli bir çatışma kaynağı haline gelir. Bu duruma bir örnek olarak, uzun zamandır süregelen İsrail-Filistin çatışması verilebilir (Christie, 2015). Bu çatışma, taraf ülkelerin karşılanmamış güvenlik ve kimlik ihtiyaçları etrafında şekillenmiştir. Filistinliler, kimliklerinin ve topraklarının ellerinden alındığını düşünürken; İsrailliler, sayısız cinayet ve intihar saldırıları nedeniyle, ayrıca topraklarının çevre ülkeler tarafından tanınmaması sebebiyle, güvenlik eksikliği hissetmektedirler. Dolayısıyla, bu çatışmanın tek geçerli çözümü, Filistinlilerin kimlik ihtiyaçlarının ve İsraillilerin güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması ve giderilmesiyle mümkündür. İnsan İhtiyaçları Teorisi’nin en önemli avantajlarından biri, geniş uygulanabilirlik ve kapsama alanına sahip olmasıdır (Christie, 2015). İhtiyaçlar pazarlık konusu yapılamaz ve yerine başka bir şey konulamaz; oysa arzular bazen lükslerden ve sonsuz taleplerden doğabilir.

2.2. John Burton ve Johan Galtung’un İnsan İhtiyaçları Teorisi

Tıpkı Maslow gibi John Burton da temel insan ihtiyaçlarının yoksunluğunun şiddetli çatışmaların ana nedeni olduğunu belirtir, Burton analizinde çatışmanın patlak vermesine yol açan ana köklerin ontolojik temel insan ihtiyaçlarının inkârı ve yoksun bırakılması olduğunu ifade eder (Ramsbotham vd., 2005: 39). Ancak Burton bunu bazı küçük değişikliklerle aydınlatarak bu ihtiyaçları üç ya da dört maddeye indirger ve özellikle kimlik, tanınma, kişisel güvenlik ile zihinsel ve fizyolojik gelişimi vurgular (Rubenstein, 2001). Burton’un ünlü bir değerlendirmesinde şöyle denir: “İhtiyaçlar ve değerler pazarlık konusu yapılamaz” ki bu, insan değerlerinin ve ihtiyaçlarının başka bir şeyle değiştirilemeyeceği anlamına gelir (Burton J., 1990: 39). Burton’un kitabında kullandığı bir diğer dikkat çekici özdeyiş ise şudur: “Caydırıcılık caydıramaz” (Burton

J., 1990: 34), bu da, zorlayıcı güçlerin, temel gereksinimlerini karşılamaya çalışan bireylerin ya da grupların etkinliğini garanti altına almadığı anlamına gelir.

Galtung ise Burton'dan farklı olarak temel insan ihtiyaçlarını hiyerarşik bir biçimde genişletir ve bu liste Maslow'un piramidine daha çok benzer, Galtung'un listesinde şunlar vardır: *Güvenlik ihtiyaçları* (hayatta kalma ihtiyaçları). Örenğin, bireysel veya toplu şiddet ve işkencenin ortadan kaldırılması için. *Refah ihtiyaçları* (hava, su, yiyecek, tıbbi tedavi, eğitim gibi temel unsurlardan başlayarak sefalet ve acının ortadan kaldırılması için). *Kimlik ihtiyaçları* (yakınlık ihtiyaçları). Ve son olarak *Özgürlük ihtiyaçları* (baskı ve zulmün ortadan kaldırılması ve toplumda, medyada ve siyasi arenada iletişim, ulaşım, hareket, temsil hakkının sağlanması için) (Galtung, 1990: 308-312).

2.3. Sonuç Değerlendirmeleri

Tüm bunların bir özeti olarak, Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması, Milosevic rejimi tarafından bir topluluk olarak eşitlik temel haklarının izole edilmesi ve sınırlandırılması, Kosova'daki Arnavut toplumunun temel ihtiyaçlarının karşılanmaması sonrasında önce barışçıl direnişe, daha sonra ise silahlı mücadeleye yol açtığı ileri sürülebilir (Ağır, 2012). Kosova'daki insani kriz kurbanları ancak Mart 1999'da NATO kuvvetlerinin müdahalesi sonrasında kurtarılabildiği (Chawla, 2008).

2.4. Edward Azar'ın Uzamış Toplumsal Çatışma (UTÇ) Teorisi

Uzamış Toplumsal Çatışma (UTÇ) şu şekilde tanımlanır: “bir ulus-devlet içerisindeki bireyler ve gruplar arasında veya komşu ülkelerdeki gruplarla aralarında meydana gelen düşmanca etkileşimlerin bir modeli” (Azar ve Moon, 2015: 394). PSC hem etnik hem de devletlerarası çatışmaları kapsayan bir çeşitlilik eğilimi gösterir (Azar vd., 1978).

UTÇ hem etnik hem de devletlerarası çatışmaları kapsayan bir çeşitlilik eğilimi gösterir (Azar vd., 1978). PSC çatışmaları uzun süre devam eden ve ardışık şekilde patlak veren, farklı ölçülerde ateşkeslerle kesintiye uğrayan düşmanca etkileşimlerdir (Azar vd., 1978: 50). Bu çatışmalar ciddi ve tehlikeli sonuçlar doğurur çünkü toplumun büyük çoğunluğunu etkileyebilirler ve kısa süreli ateşkeslerden sonra bile herhangi bir yetki veya nihai anlaşmaya dayalı olarak açık bir sona ulaşamaz (Azar vd., 1978). Azar'a göre UTÇ'nin kökeni ulusal çıkarlar arasındaki çatışmalara değil, ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan az gelişmişliğe dayalı iç etnik ve sosyo-kültürel

çatışmalara bağlanmaktadır (Azar ve Moon, 2015: 394). Azar ayrıca bu çatışmaların bildiğimiz geleneksel çatışma sınıflandırmasına uymadığını vurgular, bu çatışmalar zaman ve kapsam açısından açık uçludur ve iç ve dış çatışma kaynakları arasındaki ayrım belirsizdir, yoğunluk ve sıklık açısından dalgalanmalar gösterirler (Azar ve Moon, 2015: 394-395).

Azar UTÇ kavramının genel olarak devletlerarası çatışmadan ziyade iç çatışma kapsamında yer aldığını belirtir, bu uzamış çatışmaların doğuşunun şu dört önkoşula dayandığını ekler: topluluk içeriği, insan ihtiyaçlarının yoksunluğu, yönetim ve devletin rolü ile uluslararası bağlantılar (Ramsbotham vd., 2005: 85).

• **Topluluk İçeriği:** UTÇ'nin analiz edilmesinde en önemli faktör kimlik grubu ile devlet aygıtı fenomeni arasındaki ilişkiye sıkı sıkıya bağlıdır, kimlik grubu çerçevesinde şu temel unsurlar yer alır: ırk, din, etnisite ve kültür (Azar E., 1990: 149). Kenneth Waltz'ın uluslararası çatışmaları ve savaşları incelerken ortaya koyduğu üç analiz düzeyi (uluslararası sistem, devlet ve birey) yaklaşımına kıyasla, Azar doğrudan kimlik grubunun, UTÇ'ye neden olan devletlerle ilişkili ana referans noktası olduğunu vurgular (Ramsbotham vd., 2005), başka bir ifadeyle Azar bunu şöyle ifade eder: “devlet ile toplumun bir bütün olarak ayrışması” (Azar, 1990: 7), Azar'ın devlet ve birey (bu durumda topluluk içeriği) arasındaki tutarsızlık veya kopukluk olarak adlandırdığı durum, sömürgecilik sonrası dönemde Avrupalı sistemin eski sömürge devletlerine (örneğin Afrika) dayattığı bir olgudur ve burada seçkin bir grubun iktidarı elinde tutarak toplumdaki diğer toplulukların temel ihtiyaçlarıyla ilgilenmediği görülmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 86). Kısaca, çok etnikli yapının bozulması ve devlet aygıtı içinde bir sosyal grubun diğerleri üzerinde tahakküm kurması UTÇ'yi yaratır.

• **İnsan İhtiyaçlarının Yoksunluğu:** John Burton ile aynı çizgide olan Azar, temel insan ihtiyaçlarının karşılanmamasının UTÇ'nin temel nedeni olduğu görüşünü paylaşır, “İhtiyaç yoksunluğundan kaynaklanan şikayetler genellikle kolektif şekilde ifade edilir, bu şikayetlerin otorite tarafından giderilmemesi uzamış toplumsal çatışma için bir alan yaratır” (Azar, 1990: 9). Çıkarlar müzakere edilebilir ve pazarlık konusu yapılabilirken, insan ihtiyaçları tartışılmaz ve vazgeçilmezdir, eğer bu ihtiyaçlar karşılanmazsa UTÇ kaçınılmazdır, Azar'a göre bu temel ihtiyaçlar güvenlik ihtiyaçları, kalkınma ihtiyaçları, siyasi katılım ihtiyaçları ve kimlik ihtiyaçlarıdır (dini ve kültürel sözlükler) (Ramsbotham, 2005: 115). Yine de Azar, bu temel

ihtiyaçlardan söz ederken özellikle şu iki ana unsura (kalkınma ile siyasi erişim) vurgu yaparken karşımıza şu ifade açıklanmaktadır:

“Açık çatışmayı azaltmak, az gelişmişlik düzeylerinin düşürülmesini gerektirir, kimlik ve güvenlik ihtiyaçlarını çatışma yoluyla karşılamaya çalışan gruplar, esasen toplumlarının yapısında bir değişim arayışındadır. Çatışmanın gerçek anlamda çözülmesi ve kalıcı olması için, az gelişmişliğin tatmin edici şekilde iyileştirilmesi gerekir, uzamış çatışmaları incelemek, barışın kavramın en geniş anlamıyla kalkınma olduğunu göstermektedir” (Azar, 1990: 155).

• **Yönetişim ve Devletin Rolü:** Devletler yönetim, kuvvet kullanımı, güvenlik, vatandaşların korunması ve kamu refahı konusunda yetkilidir (Ramsbotham, 2005). Devlet ve hükümet, vatandaşların taleplerini karşılamakta veya kimlik grubunun temel insan ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlıkta önemli bir rol oynar (Ramsbotham vd., 2005: 86). Azar’ın ifadesiyle: “UTÇ’yi yaşayan devletlerin çoğu, temel insan ihtiyaçlarını karşılamada başarısız olan beceriksiz, dar görüşlü, kırılgan ve otoriter hükümetler tarafından yönetilmektedir” (Azar E., 1990). Azar şunu ortaya koyar ki; Batı liberal dünyasında devlet, vatandaşların özgür ve meşru oylamaları yoluyla yönlendirilirken, Üçüncü Dünya’da demokrasi çoğu zaman işlevsizdir ve siyasi otorite belirli elit grupların dar çıkarları doğrultusunda tekelleştirilir ve bu durum toplumun genel kitlesinin zararına olur (Ramsbotham, 2005: 117). Sonuç olarak, belirli bir hegemonik grubun iktidarı tekelleştirmesi ve toplumdaki diğer grupların bu erişimlerinin doğrudan kısıtlanması, ‘meşru liderlik krizi’ni yaratır ve bu da devlet ile uzamış toplumsal çatışma değişkenleriyle ilişkilidir (Azar, 1990).

• **Uluslararası Bağlantılar:** Azar’ın UTÇ’yi etkileyen değişkenler kümesi arasında belirttiği dördüncü ve son önkoşul da uluslararası bağlantılardır, burada küçük ve zayıf devletlerin büyük güçlerden hem ekonomik hem askeri yardım alarak bağımlı hale gelmeleri vurgulanmalıdır (Azar, 1990). Küresel ekonomik ve askeri bağımlılıktan kurtulabilmek için ülkeler kendi iç ekonomilerini geliştirmeli ve yeniden inşa etmelidir (Ramsbotham, 2005). Başka bir ifadeyle, kaçak silah ticareti ve diğer yasa dışı yöntemler sadece uzamış iç çatışmaların riskini artırır. Ayrıca, liderlerin sosyal grupların temel ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizlikleri ve şikâyetleri tanımadaki ihmalkârlıkları, onları dış müdahalelere bağımlı hale getirir, ancak dış müdahaleler çoğu zaman yalnızca iç toplumsal çatışmayı uzatır ve nihai çözüme ulaşmak zaman alır (Azar ve Moon, 2015: 399).

Bu zamana kadar bahsedilen ve Uzamış Toplumsal Çatışma (UTC) için önkoşul olan bu dört küme temelinde Azar bu dinamik süreci üç ana belirleyici ile açıklar: Topluluk Eylemleri ve Stratejileri, Devlet Eylemleri ve Stratejileri ile Çatışmanın Yerleşik Mekanizmaları (Azar, 1990: 87-88).

İlki, rejim ve devlet aygıtı karşısında kimlik grubunun oluşum süreciyle ilgilidir. Bu durumda topluluk eylemleri siyasi hedefleri için mücadelede temel faktör olarak gösterilir. Bu hedefler özerklik, ayrılma, gerilla savaşı vb. olabilir. Devlet politikaları ise ya gereksinimleri karşılayıp temel insan ihtiyaçlarını karşılamak lehine ya da diğer tarafta baskı ve zorlayıcı şiddet kullanımı yönünde olabilir (Ramsbotham, 2005).

İkinci süreç devletin eylemleri ve stratejileri ile ilgilidir. Bu, devlet liderliğinin tüm düzenlemeleri yerine getirmesi ve topluluk grubunun lehine ve meşru olması anlamına gelir. Azar’a göre, kırılğan ekonomilere sahip ülkelerde ve iktidardaki egemen elitin baskın olduğu yerlerde UTC, taleplerin karşılandığı hükümetlere kıyasla daha yoğundur (Azar, 1990).

Son olarak, çatışmanın yerleşik mekanizmaları, rakibe yönelik bilişsel tarihsel travmalar ve olumsuz algılarla ilişkilidir, bu olumsuz imajlar ve stereotipler, düşmanı ‘insanlıktan çıkarmaya’ yönelik olup, manipülatif kitle iletişim araçları (gazeteler, radyo ve televizyon programları, dergiler vb.) aracılığıyla da aktarılabilir (Leventis ve Tsokkalides, 2007).

Tablo 2.1 Azar’ın Uzamış Toplumsal Çatışma (UTC) için Önkoşulları

İlgili Disiplin	UTC’ler için Önkoşullar	İlişkili Unsurlar
Antropoloji, tarih, sosyoloji	Topluluk içeriği	Etnik heterojenlik derecesi
Psikoloji, biyoloji, kalkınma çalışmaları	İhtiyaçlar	İnsan gelişimi düzeyleri
Siyaset, siyasal ekonomi	Yönetişim	Devlet kapasitesi ve siyasi baskı ölçekleri
Uluslararası ilişkiler, stratejik çalışmalar	Uluslararası bağlantılar	Silah ithalatı hacmi vb.; sınır ötesi kışkırtmalar

Kaynak: “Contemporary Conflict Resolution” eserinden uyarlanmıştır, Oliver Ramsbotham ve diğerleri, 2005, s. 89.

2.5. Uluslararası Çatışmanın Sosyo-Psikolojik Boyutları (Herbert Kelman Çalışmaları)

Uluslararası çatışmanın ve çözümün sosyo-psikolojik dinamikler üzerinden analiz edilmesi, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin (realizm ve neo-realizm) kolayca çözemediği yeni ve oldukça ileri düzeyde bir yöntemdir (Kelman, 2007: 62). Maslow ve Burton tarafından daha önce işaret ettiğimiz kolektif ihtiyaçlar, ihlal edilmediği sürece herhangi bir hayal kırıklığı yaratmaz, ancak bunlar inkâr edildiği anda çatışma patlak verir. Kelman da bu bağlamda psikolojik korku kavramını dâhil etmiştir. Örneğin, bir birey ya da grup, düşman tarafla müzakereye girmekte tereddüt eder, çünkü müzakerelerde yapılacak tavizler sebebiyle, bir insanın sahip olması gereken en temel ihtiyaçlarını bile kaybedebileceğinden korkar (Kelman, 2007: 65-67). Psikolojik korku genellikle geçmişte taraflar arasında var olan sert kırgınlıklar sonucunda ortaya çıkar ve müzakere ile uzlaşma zamanı geldiğinde bu taraflar geçmişteki sert anılara geri dönerler.

Bunun yanı sıra Kelman, çatışmanın incelenmesinin yalnızca askeri, stratejik ve diplomatik boyutlarla sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda psikolojik, kültürel, ekonomik ve sosyo-yapısal özelliklerin de dikkatle ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir (Kelman, 2007). Farklı stratejik repertuarların devreye sokulması, özellikle etnikler arası çatışmalarda gerilimin azaltılmasında büyük önem taşır. Örneğin, “havuç ve sopa” yöntemi bu bağlamda etkili bir yöntemdir. Takip edilmesi gereken bir diğer olumlu adım ise, ekonomik varlıklar çerçevesinde ortak yararların geliştirilmesi ve bölgesel ile uluslararası örgütlerde entegrasyon sağlanmasıdır (Kelman ve Fisher, 2016: 72). Bu bağlamda, bu doktora tezinde de ele aldığımız konuya ilişkin olarak, uluslararası toplumun ve Beşli Grubun (ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya) Sırbistan ve Kosova'ya gelecekte stratejik müttefik olmaları, büyük NATO ailesinin bir parçası olmaları ve potansiyel AB adayları olmaları yönünde sunduğu yapıcı teşvikler, tarafların müzakere masasına oturmalarını sağlamak için bir tür “*havuç ve sopa*” yaklaşımıdır. Ancak, tarafların müzakere masasına oturmayı kabul etmelerindeki temel unsur, karşılıklı güvence tesis edilmesidir. Taraflar için yukarıda belirtilen ödülleri ve vaatler, kimlikleri, ulusal ve devlet varlıkları konusunda güvensizlik hissettikleri sürece, hiçbir şey ifade edemeyebilir (Kelman ve Fisher, 2016: 73). Politik çıkmazlar, çoğu zaman tarafların müzakere masasında taviz verdiklerinde kaybedecekleri korkusuna ve şüphesine dayanan olumsuz teşvikler sebebiyle ortaya çıkar (Saadia ve Zartman, 1985: 16). Bu nedenle, olumsuz teşviklerin yerine, William Zartman’ın “karşılıklı cazibe” (mutual

enticement) olarak adlandırdığı olumlu teşviklerin getirilmesi gerekmektedir (William ve Aurik, 1991).

Müzakere eden tarafların karşılıklı tanınması, devletler ya da etnikler arası düşman taraflar arasındaki durumun istikrara kavuşması için atılan ilk adımlardan biridir (Kelman & Fisher, 2016). İsrail-Filistin çatışmasının çözüm sürecinde tarihi bir an, 1993 Oslo Anlaşması ile İsrail Devleti'nin Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) Filistin tarafının meşru temsilcisi olarak tanınması olmuştur (Kelman ve Fisher, 2016). Kosova'daki çatışma ve Rambouillet Anlaşmaları (1999) bağlamında ise, Miloseviç ve Sırbistan Cumhuriyeti organları, Kosova Kurtuluş Ordusu'nu (KKO-UÇK) ve onun kurucularını (örneğin Âdem Jashari ve Hashim Thaçi) bir terör örgütü olarak nitelendirmiştir (Andelković, 2023). Bu da Miloseviç'in Rambouillet görüşmelerinde Kosovalı müzakerecilerle aynı masaya oturmayı reddetmesinin sebeplerinden biriydi. Günümüzdeki mevcut müzakerelerde dahi Sırp tarafı, Kosova tarafını Kosova devletinin temsilcisi olarak kabul etmekte tereddüt etmektedir. Kısacası, tarafların birbirlerini tanınması, hem kimliklerinin hem de varoluşsal haklarının karşılıklı tanındığını garanti eder (Kelman, 2007).

Çatışmanın tırmanmasına ve sürmesine yol açan sosyal-psikolojik süreçlere gelince, Kelman bunları iki gruba ayırmıştır: çatışmayı teşvik eden normatif süreçler ve algısal süreçler (Kelman ve Fisher, 2016).

2.5.1. Normatif Süreçler

Bunlar, genellikle toplumun genel kitlelerini ve elit yapısını etkileyen farklı çatışma süreçlerinin aksiyomlarıdır. Bu süreçler çatışmanın evrimini ve coşkusunu büyük ölçüde etkiler ve çatışma çözümünün algılanmasını engelleyebilecek bir dizi sosyal norm tarafından yönetilir (Kelman ve Fisher, 2016: 65). Normatif süreçler alt gruplara ayrılır: kolektif ruh hallerinin oluşumu; grup sadakatlerinin seferber edilmesi, karar alma süreçleri; müzakere ve pazarlık süreçleri, yapısal ve psikolojik bağlılık süreçleri (Kelman, 2007: 81).

- **Kolektif Ruh Hallerinin Oluşumu:** Bu, vatandaşların kamuoyuyla ilgilidir; yani çatışmanın saldırganlığını artırmaya mı yöneldikleri yoksa barışçıl yöntemler bulma alternatiflerini mi aradıkları. Uzun süreli çatışmalarda kamuoyu, genellikle acı dolu tarihi geçmişe ve yaşanan travmalara dayanarak düşmanlığa eğilimlidir; örneğin Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey İrlanda ve İsrail-Filistin çatışması örneklerinde olduğu gibi (Kelman H., 2007). Ancak bu konuda çoğunlukla

siyasi liderlerin, kendilerini siyasi itibar kaybı ve iç siyasi krizlerin ortaya çıkması tehdidi altında hissettiklerinde, durumu yatıştırmak yerine daha da tırmandırmada kilit faktörler olduğu görülmüştür. Bu durumlarda liderler, iç problemleri merkezkaç yönde dağıtmak için ateşi daha da körüklerler (Kelman, 2007).

- **Grup Sadakatlerinin Seferber Edilmesi:** Liderlerine yakın duran özel bir grup vardır ki bu grup, bayrak, arma gibi duygusal etnik sembollere bağlılıklarını ve sadakatlerini gösterir. Ulusal güvenliğin tehlikede olduğu ilan edildiği anda, bu grup, çatışmanın nedenlerini ve sonuçlarını göz önünde bulundurmadan çatışmaya girmeye hazırdır (Kelman ve Fisher, 2016).

- **Karar Alma Süreçleri:** Tarih boyunca Küba Füze Krizi gibi ciddi uluslararası krizlerin yaşandığı birçok hassas vaka olmuştur, fakat bu vakalar genellikle uzlaşma ve karar alma gücü sayesinde çözülmüştür (Allison, 1971). Her durumda, karar alma süreçleri çatışma çözümündeki engellerin ana nedeni olarak, çoğunlukla iç siyasi krizlerden kaynaklanan sınırlamalarla karşılaşır (Kelman ve Fisher, 2016). Çatışmalı gruplar arasında barış için yapılan karar alma süreçlerinde, siyasi aktörlerin barış anlaşmalarına karşı çıkan muhalif grupların suikastları ve saldırılarına maruz kaldıkları sıkça görülmüştür. Bu bağlamda en somut örnekler, Mısır eski Cumhurbaşkanı Enver Sedat ile İsrail eski Başbakanı Yitzhak Rabin'e yönelik gerçekleştirilen suikastlardır.

- **Müzakere ve Pazarlık Süreçleri:** Müzakere ve pazarlık uygulamaları, çatışmanın katılığını hafifletmek, statükoyu sona erdirmek ve kazan-kazan oyun teorisini gerçekleştirmek için en uygulanabilir yaklaşımlardır (Kelman, 2007). Fisher, uzun süreli çatışmalarda kazan-kazan teorisinin başarılmasının biraz zor olduğunu, çünkü çok hassas bir çalışmanın gerektiğini ve her iki tarafın da çatışmanın yükünü dikkate alması gerektiğini belirtir. Ancak bu, ulaşılamaz bir şey değildir. Bu nedenle, taraflar çatışma çözümünde bölme yöntemini kullanmalıdır (Fisher, 1964). Fisher ayrıca dünyanın, sanıldığı gibi sıfır toplam bir oyun olmadığını, bir tarafın kazandığı ve diğerinin yenilmeye mahkûm olduğu bir yapı taşımadığını vurgular. Fisher, çatışmayı bölme yönteminin sadece savaş gerilimlerini azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda çatışan tarafların ortak değerlerini ve çıkarlarını da teşvik edeceğini ileri sürer (Fisher, 1964: 941). Ancak yine de, Kelman, müzakere eden tarafların ortak hedefler ve çıkarlar üzerinde anlaşmaya varsalar bile, tartışmanın sonunda sıfır toplam düşüncenin tekrar bir ikilem ve soru işareti olarak ortaya çıkacağını belirtir: “Düşmandan daha fazlasını mı elde ettik?” (Kelman, 2007).

• **Yapısal ve Psikolojik Bağlılık Süreçleri:** Bazı uzun süreli çatışmalarda, statükonun kaçınılmaz olduğu bir manzara yaratılmıştır. Örneğin, uzun süren İsrail-Filistin çatışmasında, psikolojik bağlılıklar o kadar kökleşmiştir ki, Filistinliler, İsraillilerin, bir zamanlar Haçlıların geldiği gibi, dışarıdan gelen işgalciler ve istilacılar olduğuna ve dolayısıyla geldikleri yere geri dönmeleri gerektiğine inanırlar. Öte yandan İsrailliler için ise, Filistinliler; tartışmayı ve müzakere etmeyi bilmeyen, sadece İsrail'in yok edilmesini amaçlayan uzlaşmaz ve amansız bir halk olarak algılanmaktadır (Kelman, 2007: 90-91). Bu örnek, zaman zaman Sırbistan ile Kosova arasındaki müzakerelerde de görülmektedir; geçmişte Sırların Kosovalı Arnavutlara “vahşi dağ insanları” ve “kuyruklu insanlar” şeklinde hakaret ettiği, diyalog bilmediklerini ileri sürdüğü vakalar yaşanmıştır. Öte yandan Kosovalı Arnavutlar da, Sırları “soykırımcı torunları” olarak nitelendirerek onlarla diyalog kurulamayacağını ifade etmişlerdir.

2.5.2. Algısal Süreçler

Algısal ve bilişsel süreç, etnikler arası çatışmanın uzamasında özel bir rol oynar ve çözüm ile barışa ulaşmadaki temel engellerden biridir (Kelman, 2007).

• Ayna İmgelerin Oluşumu:

Müzakere eden taraflar birbirlerine ya iyi niyetli ya da kötü niyetli boyutlarda imgeler yansıtmaya eğilimlidir. Pozitif imgeler saldırganlığı hafifletir ve miras alınan gerginlikleri yatıştırır (Kelman ve Bloom, 1973) oysa negatif imgeler sadece daha fazla düşmanlık, kin ve kötü niyet ortaya çıkarır. Bu konuda en somut örnek, İsrailli Siyonistler ile Filistinli PLO veya Hamas arasındaki savaşı taraflar arasında görülmektedir (Jones & Nisbett). İyi-kötü imgesi doğrudan tarafın veya belirli bir grubun ulaşmaya çalıştığı hedefleri yansıtır. Eğer bir taraf iyi niyetli ise, o zaman yalnızca nezaket, refah, barış, uluslararası güvenlik ve ekonomik ve sosyal kalkınma gibi yüce hedeflere sahip olur (Ross ve Ward, 1995). Başka bir ifadeyle, düşman etnik gruplar arasında yaratılan olumsuz ayna imgesinin yansıması öyle bir noktaya varmıştır ki, bir taraf diğer tarafın ulusal kimlik gibi en temel doğal hakkını dahi reddetmektedir. Orta Doğu'da onlarca yıl süren yoğun etnik çatışmalar, İsrailliler ve Filistinliler arasında karşılıklı yok etme eğilimine yol açan acı dolu bir nefret yaratmıştır (Kelman, 2007).

Ancak doğrudan söylemek gerekirse, ayna imgesi her zaman karşılıklı insanlığı veya düşmanlığı simetrik şekilde yansıtmaz. Örneğin, eski Yugoslavya döneminde Sırlar, Arnavutlar

ve Boşnaklar arasında (bazı milliyetçi ve siyasi istisnalar dışında) belirgin bir nefret ve husumet bulunmuyordu. Tüm etnik gruplar, örneğin, çeşitli devlet kurumlarında veya özel sektörlerde birlikte çalışmış ve birbirlerine saygı göstermişlerdir. Ancak savaşın patlak vermesiyle, ne yazık ki, arkadaşlar ve meslektaşlar düşmana dönüşmüş ve her şey felaketle sonuçlanmıştır.

Başka bir deyişle, tüm taraflar çatışmayı kendi bakış açılarına ve çıkarlarına göre görür. Siyasi liderler ve elitler, ulusal davanın boyutlarını dolanmakta, savaşlarını haklı görmekte ve dünya önünde mağdur olduklarını savunmakta önemli bir faktördür, görünürdeki saldırgana rağmen (Kelman ve Fisher, 2016: 76-77). Ayna imgeler, her tarafın sadece kendi davasını haklı göstererek, muhatabını düşmanca ve saldırgan olmakla suçlamasıyla ortaya çıkar. Böylece kendi saldırganlıklarını unuttur ve öfke ile nefreti dile getirerek kendilerini mağdur konumuna getirirler (Kelman, 2007). Yanlış algılar ve kötü niyetli belirsizlikler ortadan kaldırılmalı ve taraflar barış ve çatışma çözümünü gerçekten istiyorsa karşılıklı güven sağlanmalı ve pazarlık yapılarak durumun yatıştırılması sağlanmalıdır. Bu da sorun çözme atölyeleri oluşturularak başarılabılır (Kelman, 2007).

- **Çelişkili Bilgilere Karşı İmgelerin Direnci:**

Karşınızda duran rakip tarafın değişmez olduğunu ve taviz vermediğini düşünmek, barışın ve çatışmanın çözümünün sağlanamayacağı kanaatini oluşturur. İnsanların tavırları, diğer müzakere eden tarafın ya da rakibin değişmeyeceği, hâlâ eski düşman olduğu yönünde olumsuz bir direnç oluşturur (Kelman, 2008: 180-181). Diyalogda düşmanın ilk imgesi, sizde bir paranoya veya değişmeyen bir dirençli görüş yaratır. Ancak Kelman, bu direnç portresine rağmen düşmanın saldırgan görüşlerinde her zaman sabit kalmadığını, tarihte bu tür tutumların her zaman var olmadığını belirtir. Sosyo-psikolojik kanıtlar, köklü çatışmaların ya da hangi tür olursa olsun, diyalog sürecinde uzmanlar tarafından eleştirel bir analiz yapıldığında bu çelişkili ve olumsuz dirençlerin değişebileceğini göstermektedir (Kelman, 2008: 180-181).

2.5.3. Çatışma Çözümü İçin Öneriler

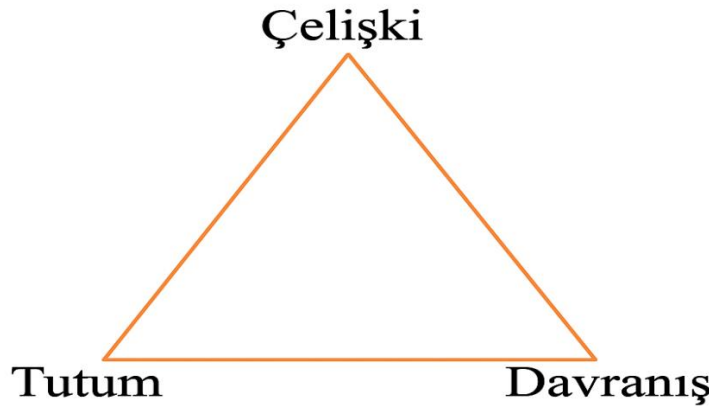
Sosyo-psikolojik analizler, bir çatışmanın çözümüne ulaşmadaki başarısızlığı etkileyen psikolojik ve sosyolojik engelleri ve bariyerleri inceleyerek mükemmel katkılar sağlayabilir. Bu sosyo-psikolojik engeller mikro (sorun çözme atölyeleri) ve makro (diplomasi) düzey yöntemleriyle analiz edilebilir. Burton, Fisher ve Kelman, uzamış çatışmaları çözme konusunda en

önde gelen araştırmacılar olup, sorun çözme atölyeleri aracılığıyla kullanılabilir yöntemlerini sunmuşlardır (Kelman, 2008: 181-182). Arabuluculuk, zorlayıcılık, uluslararası organizasyonlar ve diplomasi; çatışan taraflar arasında çatışma çözümü ve uzlaşma sağlamak için çok yönlü yöntemlerdir (Kelman, 2008: 182).

2.6. Çatışma (Çözüm) Üçgeni Teorisi – Johan Galtung (Çatışma Üçgeni, Şiddet Üçgeni ve Barış Üçgeni)

2.6.1. Çatışma Üçgeni

1960'ların sonlarında Barış ve Çatışma Çalışmaları'nın kurucusu Johan Galtung, dünyadaki simetrik veya asimetrik çatışmaların temelinde; çelişki (C), aktörlerin tutumu (A) ve davranış (B) olmak üzere üç unsur üzerinde duran üçgen modelini önermiştir (Galtung, 1996: 70-72). Çelişki terimi, tarafların ulaşmayı amaçladıkları hedefler konusundaki uyumsuzluklarını ifade eder. Bu, toprak ve kaynaklar üzerindeki eşitsizlik veya anlaşmazlık olabilir. Tutum, tarafların birbirlerine yönelik duygularını ve algılarını ya da yanlış algılamalarını ortaya koyar. Bunlar pozitif veya negatif duygular olabilir. Bununla birlikte, şiddet içeren çatışmalarda taraflar birbirlerine karşı olumsuz imgeler üretir ve düşmanlarını kötü, çirkin, barbar, görgüsüz, ahlaksız vb. olarak stereotipleştirirler. Davranış ise tarafların fiziksel eylemleriyle daha fazla ilgilidir. Provokasyonlar, hakaretler, zorlamalar ve tehditler, şiddetli çatışmayla sonuçlanan olumsuz fiziksel unsurlardır. Öte yandan, işbirliği ve anlayış gösterileri tarafları gerilimi azaltmaya ve çatışmanın çözümüne yönlendirebilir (Ramsbotham vd., 2005: 9-11).

Şekil 2.1. Çatışma Üçgeni

Şekil 2.2 Çatışma Üçgeni

Kaynak: Galtung (1996), Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization, s. 72.

2.6.2.Şiddet Üçgeni

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde ‘barış’ ve ‘şiddet’ kavramlarının birbiriyle yakından ilişkili olduğuna değinmiştik. Ya da, Galtung'un başka bir şekilde ifade ettiği gibi: “barış, şiddetin yokluğu olarak kabul edilir” (Galtung, 1969: 168). Şiddetin tanımıyla ilgili olarak Galtung bunu şu şekilde formüle etmiştir: “Şiddet, insan varlıklarının, sahip oldukları potansiyel gerçekleştirmelerin altında kalacak şekilde etkilendiği durumlarda mevcuttur.” (Galtung, 1969: 168). Başka bir ifadeyle, “şiddet, potansiyel ile gerçek arasındaki farkın nedenidir.” (Galtung, 1969: 168). Örneğin, Neolitik dönemde insanların ortalama yaşam beklentisi yaklaşık otuz yıl civarındaydı, dolayısıyla o zamanki bu olgu kaçınılmaz bir gerçeklikti. Ancak günümüzde yaşam süresi Neolitik döneme göre çok daha uzundur ve insanlar, savaşlar, yoksulluk, sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sosyal refah eksikliği nedenleriyle genç yaşta ölüyorsa, bu durum bir şiddet biçimi olarak görülür (Galtung, 1969).

Şiddet, çok geniş anlamda kullanılan bir terimdir ve fiziksel ya da psikolojik şiddet, açıkça ortaya çıkan veya gizli şiddet, kasıtlı ya da kasıtsız şiddet, belirli bir amacı olan veya herhangi bir

amacı olmayan şiddet gibi farklı formlarda ve kategorilerde ortaya çıkabilir (Galtung, 1969). İnsanlara uygulanan şiddet, hem bedensel hem de zihinsel duyarlılığa zarar verir ve yaralar (Galtung ve Fischer, 2013: 35). Yani, her türlü şiddet insan varlığının iki hayati kısmına, yani psikolojik ve somatik yönlerine doğrudan zarar verir.

Galtung, şiddet kavramını anlatırken çok ilginç bir aksiyom kullanır: “şiddet şiddeti doğurur” (Galtung ve Fischer, 2013: 35). Burada kastedilen şudur: Eğer birisi bize şiddet uygulamışsa veya hala uyguluyorsa, biz de misilleme yoluyla karşı şiddet uygularsak şiddet ortadan kalkmaz, aksine şiddet daha da büyür. Şiddeti ortadan kaldırmanın yolu barışçıl ve diyalog yoluyla olmalıdır. Şiddet çok tatsız bir kötülüktür çünkü kolay kolay iyileşmeyen derin yaralar ve travmalar bırakır (Galtung ve Fischer, 2013).

Ayrıca, Galtung şiddeti üç ana tipe ayırır: doğrudan (kişisel) şiddet, yapısal (dolaylı) şiddet ve kültürel şiddet (Galtung, 1969; Galtung ve Fischer, 2013). Şiddetin nesnesi her zaman bir insan veya insan grubudur. Doğrudan şiddet, fiziksel ya da sözlü olabilir ve görülebilir bir niteliktedir. Ancak yapısal ve kültürel şiddet görünmezdir (Galtung, 2004).

2.6.2.1. Doğrudan Şiddet:

Doğrudan şiddet ile kast edilen, bir bireyin veya aktörün, başka bir bireyin temel insan ihtiyaçlarını doğrudan şiddet kullanarak ihlal etmesidir. Bu temel ihtiyaçlar şunlardır: hayatta kalma (bu temel ihtiyacın ihlali ölüm veya ölüme yol açar); refah (refahın engellenmesi yoksulluk, sefalet ve hastalığa neden olur); özgürlük (bu temel gerekliliğin inkârı baskı ve zulme yol açar); kimlik (kimliğin reddedilmesi yabancılaşma ve izolasyona sebep olur) (Galtung ve Fischer, 2013).

Kişisel (doğrudan) şiddete somut bir örnek verirsek: bir erkeğin bir kadına şiddet uygulaması doğrudan şiddet olarak adlandırılır. Ancak bir köyde veya şehirde erkeklerin kadınların eğitim görmesine ve okula gitmesine izin vermemesi ise yapısal (dolaylı) şiddet olur (Galtung, 1969: 171). Kısacası, doğrudan şiddet; çocuklara, yaşlılara, kadınlara veya yoksullara karşı işlenen herhangi bir cinayet, cinsel taciz, dayak, zorbalık veya sakat bırakma gibi bireyler arası şiddet biçimidir (Galtung, 1996).

2.6.2.2. Yapısal Şiddet:

Yapısal şiddet, bazı sosyal grupların insan kaynaklarına, fırsatlara ve çeşitli hizmetlere eşit ve adil erişimden sistematik olarak mahrum bırakılmasıdır. Burada kaynakların eşitsiz dağılımı, düşük gelir seviyeleri, eğitim ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim, kamu hayatında ve siyasette eşitlik ve adaletin eksikliği gibi örnekler söz konusudur (Galtung, 1969: 170-171).

Yetersiz beslenme veya gıda eksikliği, ilaç ve sağlık personeli eksikliği de şiddetin ve kasten yapılan yapısal öldürmelerin bir biçimidir (Galtung ve Fischer, 2013). Güney Afrika'da beyazların siyahlara kamusal hayata erişim hakkı tanımadığı apartheid rejimi, yapısal şiddete verilebilecek en somut örneklerden biridir (Galtung ve Fischer, 2013).

Başka bir ifadeyle, burada 'üsttekiler' beyazlar, 'alttakiler' ise onların kölesi olarak çalışmaya zorlanan siyahlardır (Galtung ve Fischer, 2013). Yapısal şiddet yalnızca insan vücudunda iz bırakmakla kalmaz, doğaya da zarar verebilir. Örneğin, ormansızlaştırma, hava kirliliği veya kimya sanayisinin zayıf, yoksul ve eğitimsiz bölgelerde açılması, çevresel şiddetin bir başka türüdür (Galtung ve Fischer, 2013).

Özetle, doğrudan şiddet ve yapısal şiddet birçok açıdan birbirine bağlı olsa da, yapısal şiddetin merkezinde sömürü vardır. Yani, bazı 'üsttekiler' diğerlerinden (alttekilerden) daha fazla fayda sağlarlar (Galtung ve Fischer, 2013). Burada aşırı derecede 'eşitsiz değişim' ve adaletsiz kaynak dağılımı vardır. Sonuç olarak, 'alttakiler' açlıktan, yetersiz beslenmeden ve hastalıklardan ölebilirler (Galtung ve Fischer, 2013:37). Daha açık bir ifadeyle, yapısal şiddet; siyasi mekanizmalar ve devlet kurumları tarafından belli kimlik gruplarının temel insan ihtiyaçlarının ve taleplerinin karşılanmamasıyla ortaya çıkar.

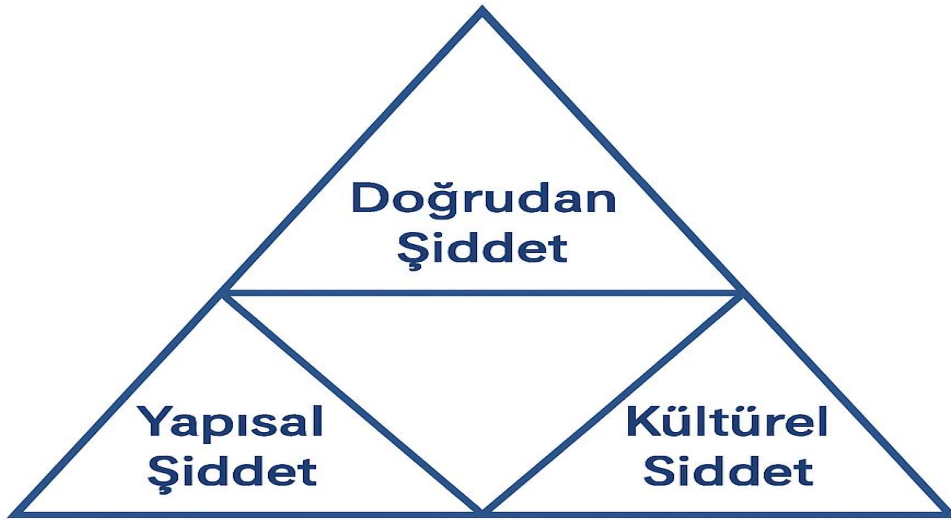
Tablo 2.2 Şiddetin İnsan İhtiyaçlarına Yönelik Hakaret Tipolojisi

	Hayatta Kalma İhtiyaçları	Refah İhtiyaçları	Özgürlük İhtiyaçları	Kimlik İhtiyaçları
Doğrudan Şiddet	- Öldürme - Sakatlama - Kuşatma - Yaptırımlar	- Hastalık - Sefalet	- Baskı - Tutuklama - Sürgün	- Yabancılaştırma - Toplum dışına itme - İkinci Sınıf Vatandaşlık
Yapısal Şiddet	- Sömürü A	- Sömürü B	- Parçalama - Marjinalleştirme	- Nüfuz Etme - Bölünme

Kaynak: Johan Galtung ve Dietrich Fischer, *Johan Galtung: Pioneer of Peace Research*, 2013, s. 36.

2.6.2.3. Kültürel Şiddet

Kültürel şiddet, “kültürün herhangi bir yönü, varoluşumuzun sembolik alanı - din ve ideoloji, dil ve sanat, deneye dayalı bilim ve formal bilim (mantık, matematik) - doğrudan veya yapısal şiddeti meşrulaştırmak veya haklı çıkarmak için kullanılabiliriyorsa” şeklinde tanımlanır (Galtung, 1996: 196). Kültürel şiddetin incelenmesi, kişisel (doğrudan) ve yapısal şiddet eylemlerinin nasıl meşrulaştırıldığını ve bu nedenle toplumda kabul edilebilir hale getirildiğini vurgular. Ekolojik denge, yaşam dışı (*abiota*) ve yaşam (*biota*) unsurlarını kapsayan çevre sisteminin korunmasının ana arteridir. İnsan, doğanın ekosistem zincirinde antropomerkezci bir figürdür. Dört temel ihtiyaç (hayatta kalma, refah, kimlik ve özgürlük) karşılanmaz ve ihlal edilirse, insan için dünyadaki yaşam dengesi kaosa sürüklenir. Soykırım, cinayet, holokost ve gulaglar doğrudan şiddet yöntemleridir. Ayrıca, yapısal şiddet biçimi, doğanın ve ekosistemin yok edilmesi olabilir ki bu da ‘ekosit’ olarak bilinir. Endüstriyel gelişime bağlı kirlilik ve tükenme, ozon delikleri ve su kirliliği, insan yaşamının yok edilmesine yani ‘omnisid’e karşılık gelir (Galtung, 1990: 292). Bu bağlamda, Hitler’in Yahudilere yönelik Holokost sırasında uyguladığı doğrudan ve yapısal şiddet yöntemlerini normal bir şeymiş gibi göstererek meşrulaştırması da belirli bir insan grubuna veya topluma yönelik kültürel şiddete örnek teşkil eder (Galtung, 1990). Kültürel şiddete bir başka örnek ise Afrikalıların, beyazlara kıyasla ilkel, geri kalmış ve entelektüel olarak aşağı bir ırk olduğuna inanılmasıdır; bu da onların Kafkas ırkının köleleri olmaya mahkûm edildiği anlamına gelir (Galtung, 1990: 295). Kültürel şiddet aynı zamanda şöyle de yorumlanabilir: ‘beyaz yakalı’ güçlü aktörlerin ‘mavi yakalı’ alt tabaka bireyleri kötüye kullanması ve kötü muamelede bulunması, bu tür bir şiddetin daha sonra psikolojik sarsıntı, hatta en uç intikam biçimlerine yol açabilmesi - ki daha önce de belirttiğimiz gibi: “şiddet şiddeti doğurur” (Galtung, 1969).

Şek. 2.2. Şiddet Üçgeni

Kaynak: Galtung & Fisscher, 2013, s. 35.

Şekil 2.3 Şiddet Üçgeni

Kaynak: Polylog: Forum for Intercultural Philosophy. Çevrimiçi erişim: <https://them.polylog.org/5/fgj-en.htm>

Kültürel şiddeti tartışmaya devam ederken, Galtung bu alana ilişkin altı ana paradigmayı ortaya koymaktadır: din, ideoloji, dil, sanat, deneye dayalı bilim ve biçimsel bilim.

a) Din: Neredeyse tüm dinlerde ‘das Heilige’ olarak adlandırılan, ‘tanrı’ ya da ‘kutsal’ anlamına gelen bir kavram veya fikir bulunmaktadır. Özellikle Yahudi ve Hristiyan dini literatüründe Tanrı ve Şeytan ikiliği sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Yahudiler kendilerini yeryüzündeki Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak görürken, diğer milletler ve ırklar ise Şeytan'ın yaratımı veya mülkü olarak tanımlanmaktadır (Galtung, 1990: 296-298). Orta Çağ'da düzenlenen litürjilerde ve kilise ayinlerinde kadınlar, yoksullar, sapkınlar ve renkli tenli insanlar şeytanın iş birlikçileri olarak damgalanmıştır. Buna karşılık, din adamları, aristokratlar ve kapitalistler, hayatlarındaki başarılar sayesinde Tanrı'nın yeryüzündeki sağ eli olarak yüceltilmiştir (Galtung, 1996: 201-203). Bu kültürel şiddetin en güncel örneği, günümüzde Filistin'de gözlemlenmektedir. Yahudiler, İsrail'in Tanrı tarafından kendilerine vaat edilmiş topraklar olduğuna ve Filistinlilerin orada yerinin olmadığına inanmaktadırlar (Galtung ve Fischer, 2013: 50). Benzer bir kültürel şiddet,

Kosova'daki Arnavut nüfusa karşı da uygulanmıştır; 1389 Kosova Savaşı'na ilişkin 'mit'in 600 yıl boyunca sistematik olarak aşılması buna örnektir. Ne yazık ki bu 'mit' bugün hâlâ Sırp halkı (özellikle seçkinler ve siyasi sınıflar) tarafından aşırı biçimde abartılmakta ve "Sırpların İsa Mesih tarafından seçilmiş bir halk olduğu ve Kosova'nın onlara vaat edilmiş topraklar olduğu" yönünde bir anlatı sürdürülmektedir (Spahiç, 2023; Vučetić, 2021).

Sonuç olarak, bu tür bir kültürel şiddet, bize üst sınıfın (İsraililer, Sırp vb.) 'üstteki grup' (topdogs), alt sınıfın ise (Filistinliler, Kosovalı Arnavutlar vb.) 'alttaki grup' (underdogs) olarak konumlandırıldığını hatırlatmaktadır.

Tablo 2.3 Seçilmişler ve Seçilmemişler

Tanrı Şunları Seçer	Ve Şunları Şeytan'a Bırakır	Sonuçları
İnsan türü	Doğa, ormanlar, okyanuslar	Türcülük (speciesism), ekosit
Erkekler	Kadınlar	Cinsiyetçilik, cadı yakmaları
Kendi halkı	Diğerleri	Milliyetçilik, emperyalizm
Beyazlar	Renkli tenliler	İrkçılık, sömürgecilik
Üst sınıflar	Alt sınıflar	'Sınıfçılık' (classism), sömürü
Gerçek inananlar	Sapkınlar, paganlar	Engizisyon, zulüm

Kaynak: Galtung ve Fischer, *Johan Galtung: Pioneer of Peace Research*, 2013, s. 50.

b) İdeoloji: Toplamlar veya kültürler arasındaki üstünlük kurulumunda yalnızca dinî formların kullanılması gerekmez; bir toplum veya kültür, ideoloji aracılığıyla da küçültülebilir ya da yüceltilip meşrulaştırılabilir. Kültürel şiddet, belirli bir sosyal grubun, kendisini üstün gören diğer bir grup tarafından sürekli olarak insanlıktan çıkarılması, aşağılanması veya insanlık vasfından yoksun bırakılması yoluyla da uygulanabilir (Galtung, 1990). Örneğin, Hitler ve Nazi Partisi'nin Yahudileri "bakteri" olarak nitelendirmesi, yalnızca belirli bir gruba yönelik doğrudan ve yapısal

şiddeti göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu ideolojinin meşru ve haklı bir şey olarak toplumda yerleşmesini de sağlamıştır (Galtung, 1990).

Ne yazık ki Arnavutlar da uzun yıllar boyunca yalnızca sıradan Sırp halkı tarafından değil, aynı zamanda devlet aygıtı ve bürokratik elit tarafından da küçümsenmiş, aşağılanmış ve hakarete uğramıştır. Bu duruma somut bir örnek, yaklaşık 100 yıl önce dönemin Sırbistan Başbakanı ve ünlü doktoru Vladan Đorđević'in Arnavutları "kuyruklu insanlar" olarak adlandırmasıdır (Kişjuhas, 2023; Jovanovic, 2019). Günümüz Sırbistan Cumhuriyeti politikacıları da benzer aşağılayıcı dili kullanmaktan geri durmamaktadır; örneğin Sırbistan Başbakanı Ana Brnabić, Arnavutlar için "dağlardan gelen vahşi insanlar" ifadesini kullanmıştır (Kapllani, 2019). Şiddeti ve çatışmayı önlemek için, belirli sosyal grupların diğer medeni gruplar üzerinde ırksal, dini veya dilsel temelde önyargılarda bulunmaması gerekir. Örneğin, beyaz ırkın siyah ırktan daha zeki olduğunu ya da belirli bir milletin başka bir millete göre daha aşağıda veya vasat olduğunu iddia etmek gibi (Galtung ve Fischer, 2013: 51). Kısacası, Galtung, milliyetçiliğin; "seçilmiş" ve "seçilmemiş" halk kavramlarının ve cinsiyet, ırk, din temelli önyargıların doğrudan şiddetten yapısal şiddete kadar her türlü şiddeti tetikleyen ve onu kültürel düzeyde meşrulaştıran başlıca fitil unsurlar olduğunu belirtmektedir (Galtung, 1990: 299).

c) Dil: Bu kavram, bir dilin veya bir grup dilin diğer dillere üstünlük taslaması veya yüceltilmesi olgusuna işaret eder. Örneğin, Fransızca, İspanyolca veya İtalyanca gibi Latin kökenli dillerin yüceltilmesi, Afrika kıtası ya da Uzak Doğu'daki dillerin ise daha az önemli görülmesi buna örnektir (Galtung, 1990).

d) Sanat: Sanat alanında, örneğin Avrupa'da, Doğu kültürlerine yönelik olarak bu kültürlerin despotik ve şiddet yanlısı olduğu yönünde bir önyargı mevcuttur. Bunun somut örneği, Avrupalıların, sultanların haremelerini, cariyelere sahip olmayı ve çok eşliliği sürdürme geleneğini "Doğunun cinsiyetçi Arap-Osmanlı kültürü" olarak görmesi ve bunu "kadınların tek eşlilik hakkının ihlali" olarak değerlendirmesidir (Galtung ve Fischer, 2013: 54). Ancak, İslami ve genel olarak Doğu kültürlerine yönelik bu tür suçlamalar bir çeşit kutsallığa hakaret (blasphemy) anlamına gelmekte ve Doğu ile Batı arasında şiddet ve kültürel çatışmaları körükleyebilmektedir.

e) Ampirik Bilim: Başka bir deyişle, ekonomik faaliyetler bilimi, ilk kez David Ricardo tarafından "karşılaştırmalı üstünlükler" doktrini ile ortaya atılmıştır. Bu doktrin, tüm ülkelerin kaynaklarına ve gelişmişlik kapasitelerine göre 'küresel ekonomik pazara' dâhil olması gerektiğini savunur.

Örneğin, doğal kaynaklar bakımından zengin ancak sanayi bakımından gelişmemiş ülkeler bu kaynakları çıkarmalı ve hammadde tedarikçisi olmalı; buna karşın, bilim ve iş gücü becerilerinde ilerlemiş sanayileşmiş ülkeler ise bu hammaddeleri işlemelidir (Galtung, 1972: 93-138; Galtung, 1990). Bu durum, Batı Emperyalizminin bir merkezî güç olarak çevre ülkeleri —örneğin Afrika kıtası ve Hindîçini ülkeleri— sömürerek hâkimiyet mücadelesi yürüttüğü bir yapı olarak da açıklanabilir. Galtung, bu tür yapısal şiddetin, daha sonra kültürel şiddetin zemini haline geldiğini; emperyalizmin dünyayı ikiye böldüğünü, bir yanda sömürerek uyum içinde yaşayanlar, diğer yanda bu adaletsizliğe başkaldıran ve şiddetle patlayanlar olduğunu ifade eder (Galtung, 1972: 93-94).

f) Şekli Bilim: Galtung'a göre, matematik gibi şekli bilimler —örneğin $1+1=2$ gibi değişmez gerçeklikler— topluma alternatif sunmayan bir tür kültürel şiddet biçimidir. Bu yaklaşım, bazı şeylerin yalnızca siyah veya beyaz olarak gösterilmesine neden olur ve çok değerli (polivalan) bir mantığın gelişmesine izin vermez. Başka bir deyişle, bu yaklaşım kazan-kaybet oyununu teşvik eder ve kazan-kazan teorisinin uyumunu bulmayı zorlaştırır (Galtung ve Fischer, 2013). Kısaca, matematiksel hesaplamalar şiddete çözüm bulamaz çünkü sembollere ve kesin mantığa dayanırlar; oysa deneye dayalı teoriler, gözleme ve deneylere dayandıkları için alternatif çözümler üretebilirler (Galtung, 1990).

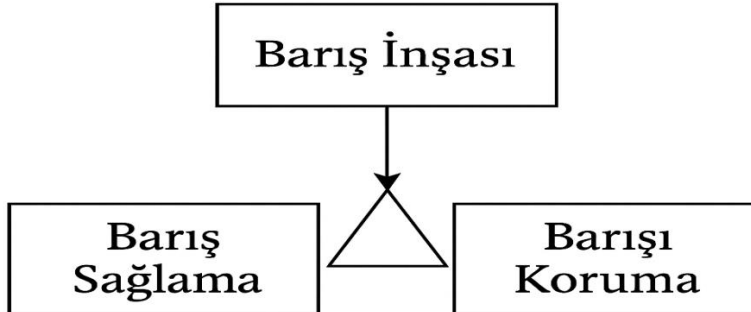
Sonuç olarak, şiddet çok kolay bir şekilde patlak verebilir ve bakış açısına göre farklı formlarda aktarılabilir. Yapısal şiddet, kurumsallaşmış oranlara kadar genişleyebilir. Şiddetin kurumsallaşarak yapısal formda içselleştirilmesiyle birlikte kültürel şiddet ikinci aşamada ortaya çıkar (şiddet uygulayan grubun davranış ve eylemlerinin mağdura karşı meşrulaştırılması). Son olarak, doğrudan şiddet de yapısal şiddete benzer şekilde tekrarlanan bir ayinle ilgili formda gerçekleşir ve intikam amacıyla bumerang etkisi gösterir (Galtung ve Fischer, 2013: 58). Galtung, bu çatışma üçgeni sendromunun, toplumlar arasında barışı teşvik edecek bir barış üçgeni aracılığıyla rehabilite edilebileceğini vurgular. Eşit ortaklık ilişkisi, yapısal barışı destekler; bu da kültürel barışa dönüşür ve dostluk ile sevgi yoluyla doğrudan uyum sağlanır (Galtung, 1990: 302-303).

2.6.3. Barış Kavramı ve Üç Barış Yaklaşımı Üçgeni

2.6.3.1. Barış Nedir?

Öncelikle, barış kavramının ne anlama geldiğini net bir şekilde açıklamak faydalı olacaktır. Galtung, barışı "şiddetin yokluğu" olarak tanımlar (Galtung, 1969: 183). Ancak barış, negatif barış ve pozitif barış olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Negatif barış, kişisel şiddetin ve savaşın yokluğunu ifade ederken, pozitif barış, insan toplumunun bütünleşmesi veya yapısal şiddetin yokluğu anlamına gelir (Galtung, 1964: 1-4). Galtung ayrıca, barış kavramının yalnızca doğrudan (kişisel) şiddetin yokluğu ile sınırlandırılmaması gerektiğini vurgular. Zira bugün kişisel (doğrudan) şiddet olmasa da bu yarın gerçekleşebilir.

Barış; insani değerlerin bir temsili, sosyal gruplar arasında iş birliğinin varlığı, sömürünün yokluğu, korkudan özgürlük, adalet, eşitlik, çoğulculuk gibi unsurların mevcudiyeti olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, pozitif barışın her yönü kapsayan algısı tam anlamıyla bu şekilde tanımlanır (Galtung, 1967: 14). Ayrıca, 'tatmin' ve 'yoksunluk' gibi iki zıt kavramı takip etmek bizi ya 'barış'a ya da 'şiddet/çatışma'ya götürebilir (Galtung, 1964: 2).

Şekil 2.5. Barış İnşası Aktörleri ve Yaklaşımları

Şekil 2.4 Üç Barış Yaklaşımı Üçgeni

Kaynak: Ramsbotham vd., 2005, s. 10.

2.6.3.2. Barışı Koruma (Peacekeeping)

Barışı koruma misyonları, durumun tırmanmasının üç aşamasında tepki gösterir ve müdahale eder: a) Şiddetin savaş boyutlarına ulaşmasını önlemek; b) Savaş başladıktan sonra şiddetin yoğunluğunu minimum zaman ve coğrafi düzeyde sınırlamak; c) Savaşın sona ermesinin ardından ateşkes ve kalıcı yeniden inşa koşulları oluşturmak (Ramsbotham vd., 2005: 133).

Tablo 2.4 Çatışmanın Sınırlandırılması ve Barışı Koruma

Aşama	Barışı Koruma Yöntemi	Negatif Rol	Pozitif Rol
Şiddet	Önleme	—	—
Savaş	Sınırlama	Yayılımı sınırlamak Yoğunluğu sınırlamak Süreyi sınırlamak	Güvenlik alanı oluşturmak İnsani alan oluşturmak Siyasi alan oluşturmak
Ateşkes	İstikrar Sağlama	—	—

Kaynak: Ramsbotham, Woodhouse ve Miall, 2005, s. 133.

Galtung, barışı koruma misyonlarını "üçüncü tarafın ayrıştırıcı yaklaşımı" olarak adlandırır; burada üçüncü taraf, birinci ve ikinci taraflar arasındaki gerilimi azaltmak için müdahale eder (Galtung, 1976: 103-115). Bu yaklaşıma "ayrıştırıcı" denmesinin nedeni, üçüncü tarafın savaşan taraflardan coğrafi olarak ayrılmış ve tarafsız olmasıdır (Galtung, 1976: 103-115). Örneğin, NATO liderliğindeki ve BM tarafından yetkilendirilen barışı koruma misyonunun Kosova'daki görevi, tüm topluluklar için güvenli ve emniyetli bir ortam sağlamak, serbest dolaşım özgürlüğünü temin etmek ve yeniden çatışmaları caydırmaktır (Operations and missions: past and present, 2023). NATO'nun Kosova'daki müdahalesi ve barışı koruma misyonu konusuna ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

İki savaşan tarafın çatışmayı diyalog ve istikrar anlaşmaları yoluyla kendi başlarına çözmelerinden daha iyi ne olabilir? Ancak, iki düşman taraf bir uzlaşi yoluyla çatışmayı durduramazsa, üçüncü bir taraf (genellikle bir barışı koruma askeri misyonu yoluyla) gerekli olduğunda müdahale eder.

Üç savaş tipolojisi vardır: yatay (iki eşit güç, örneğin devletler), dikey (hükümet ile gerilla güçleri arasında) ve çapraz (Galtung, 1976: 103-115). İncelemekte olduğumuz konu bağlamında, NATO'nun Kosova çatışmasına müdahalesi dikey savaş türüne aittir; zira bir tarafta devlet aygıtı, diğer tarafta ise Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) gerilla güçleri ve aynı zamanda ayaklanmanın bir işareti olarak siviller bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, *devlet içi, bölge içi ve uluslararası barışı koruma* çabaları arasında da ayırım yapılması gerekmektedir. Galtung'a göre, devlet içindeki barışı koruma çabalarında görev devlete ve ilgili kurumlara aittir. Örneğin, devlet, grevdeki işçilerin protestolarına müdahale ederek güvenlik dengesini ve durumun tırmanmamasını sağlamakla yükümlüdür. Bu nedenle, bu tür bir barışı koruma yöntemi kamuoyu için yeni bir olgu değildir (Galtung, 1976: 103-115). Bölge içi barışı koruma misyonları da yeni değildir. Çünkü hegemon devletler ve bölgesel tekel gücüne sahip olanlar, bölgede bir tür dengeleyici ve barışı koruma gözetmeni işlevi görmüşlerdir. Örneğin, ABD ve Rusya, Soğuk Savaş döneminde iki hegemon güç olarak bilinmekteydi (Galtung, 1976: 103-115).

Yeni olan ise uluslararası barışı korumadır. Çünkü Birleşmiş Milletler Şartı'nda açıkça belirtilmiştir ki, barışı koruma misyonları kapsam açısından sınırlı olmalı ve devlet egemenliğine müdahale etmeme ve ihlal etmeme doktrinlerine dayanmalıdır (Galtung, 1976: 103-115).

Dahası, dünyadaki uluslararası barışı koruma misyonları üç farklı nesilden geçmiştir. Birinci ve ikinci nesiller 1965-1995 yılları arasını kapsar. Üçüncü nesil ise 2000 yılından günümüze kadar devam etmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 132-158). Özellikle ikinci nesil, 1990'larda Ruanda, Somali, Bosna-Hersek gibi yerlerdeki barışı koruma misyonlarının başarısız olması nedeniyle ağır eleştiriler almıştır. Bu sebeple, 21. yüzyılın başında, çatışma çözümü gelişmelerine ilişkin müdahalelerde daha güçlü reformlar yapılmıştır (Ramsbotham vd., 2005: 134).

Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Misyonu'nun tarihi ilk olarak 1948 yılında, Güvenlik Konseyi'nin Orta Doğu'da ilk Arap-İsrail Savaşı ile ilgili olarak askeri gözlem kuvvetlerini yetkilendirmesiyle başlamıştır (Birleşmiş Milletler, 2024). Bu görev gücünün rolü, İsrail ile Arap komşu ülkeleri arasındaki Ateşkes Anlaşmasını kolaylaştırmak ve denetlemektir (Birleşmiş Milletler, 2024). Ancak, Birleşmiş Milletler Acil Durum Gücü (UNEF I) tarafından yetkilendirilen barışı koruma misyonunun ilk müdahalelerinden biri, 1956 yılında Mısır ile İsrail arasındaki Süveyş Kanalı Krizi sırasında gerçekleşmiştir. Bu görev gücünün barışı koruma misyonu, ateşkesi sağlama ve yabancı birliklerin Mısır'dan çekilmesini güvence altına alma konusunda oldukça başarılı olmuştur (Fetherston, 1994: 12-13).

Kongo'daki barışı koruma misyonuna değinmek gerekirse, Birleşmiş Milletler adına düzenlenen Kongo Operasyonu (ONUC) 1960'tan 1964'e kadar sürmüştür (Ramsbotham vd., 2005: 134-135). Birleşmiş Milletler tarafından gözlemlenen diğer bir önemli barışı koruma

müdahalesi ise 1964 yılında Kıbrıs'ta gerçekleşmiş olup, bu müdahale Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü (UNFICYP) adıyla yürütülmüştür (Fetherson, 1994: 17). Bu erken dönem görevler, genellikle 'dünya barışı koruma misyonlarının birinci nesli' olarak adlandırılmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 134-135).

1990'lar boyunca, Afrika ülkeleri ve eski Yugoslavya Federal Cumhuriyetleri'nde etnik çatışmaların büyük patlaması yaşanmış ve bu da ikinci nesil barışı koruma kuvvetlerinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır (Ramsbotham vd., 2005: 135).

20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında, barışı koruma misyonlarının özellikle siyasi ve operasyonel yönleriyle ilgili reformlar ve tavsiyeler konusunda uzun süren tartışmalar yapılmıştır. 2000 yılında yaklaşık 300 tavsiye reformu yayımlanmıştır. Üçüncü nesil olarak adlandırılan bu dönem, aynı zamanda "barış destek operasyonları" olarak da bilinmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 134-147).

İkinci ve üçüncü nesil barışı koruma misyonları söz konusu olduğunda, iki önemli isim katkıda bulunmuştur: Boutros Ghali'nin "Barış Gündemi" adlı yayını ve Kofi Annan'ın "Biz Halklar: 21. Yüzyılda Birleşmiş Milletler'in Rolü" raporu. Boutros Ghali'nin raporunun yayımlanmasının ardından, barışı koruma operasyonlarının sayısı 1988 yılında beşten 1994 yılında 17'ye yükselmiştir (Ramsbotham vd., 2005: 135). İkinci nesil, siyasi ve insani hedefler doğrultusunda bazı evrimler gerçekleştirerek dönüşümler sağlamıştır. Özellikle sivil, askeri, polis ve diplomatik güçlerin artırılması dikkat çekmektedir. Özetle, ikinci nesil barışı koruma misyonları çok taraflı, çok boyutlu ve çok ulusludur.

Buradaki çok ulusluluk ifadesiyle, barışı koruma ülkelerinin 1980'lerin sonlarında 26 iken 1990'ların ortalarında 76'ya çıkması, buna Asya'dan Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Endonezya ve Sri Lanka gibi ülkelerin; Afrika kıtasından ise Nijerya, Gana ve Etiyopya gibi ülkelerin dâhil olması kastedilmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 136). Çok taraflılık terimi ise, barışı koruma operasyonlarına birçok farklı aktörün katılımını ifade etmektedir. Bu aktörler arasında polis, sivil unsurlar ve askeri güçler bulunmaktadır. Ayrıca, barışı koruma misyonlarında Birleşmiş Milletler ve onun alt kuruluşları (örneğin UNHCR, UNICEF, UNESCO, WHO) ile hükümetlerden bağımsız çalışan çeşitli sivil toplum kuruluşları da yer alabilmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 136-137).

Özünde, barışı koruma kuvvetleri hem silahlı (askeri gözlemciler) hem de silahsız (sivil polis birimleri) olabilen çok taraflı ve çok boyutlu yapılardır (Ramsbotham vd., 2005: 136-137).

Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası rekabetin azalması, BM'yi çok taraflı misyonlar konusunda öncü bir aktör haline getirmiştir (Ramsbotham vd., 2005: 137).

Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde iki rakip blok kendi jeopolitik ve ekonomik çıkarlarıyla meşgul olduğundan, diğer devletlerin iç siyasi krizleriyle fazla ilgilenememiştir. Ancak 1990'ların başında, barışı koruma ekipleri ve özellikle Birleşmiş Milletler içinde çok belirgin değişimler yaşanmıştır. BM'nin eski Genel Sekreteri Boutros Ghali, "Barış Gündemi" adlı raporunda şu şekilde ifade etmiştir: "İç krizler söz konusu olduğunda, elbette BM bir devletin egemenliğine saygı duymalıdır; ancak mutlak ve münhasır egemenlik dönemi sona ermiştir ve bu teori hiçbir zaman gerçeklikle tam olarak örtüşmemiştir. Bu nedenle, devlet liderleri iyi yönetim ile uluslararası politikaların karşılıklı bağımlılığı arasında bir denge kurmalıdır" (Ghali, 1992: 9). Buna rağmen, BM barışı koruma misyonları 1990'ların ortasında Ruanda ve Srebrenitsa'da insanlığa karşı işlenen katliamları önlemede güçsüz kalmış ve karmaşık durumları aşmakta başarısız oldukları için bir başarısızlık olarak etiketlenmiştir (Ramsbotham vd., 2005: 137).

Günümüz silahlı çatışmalarında, siviller ve insani yardım çalışanları başlıca hedefler haline gelmiştir. Eğer Birinci Dünya Savaşı'ndaki sivil kayıplara bakarsak, toplam kayıpların %10'undan azı sivillerdir; İkinci Dünya Savaşı'nda bu oran %50'ye çıkmıştır. Vietnam Savaşı'nda yaklaşık %80'i sivil kayıplar oluşturmuştur; günümüz silahlı çatışmalarında ise sivil kayıpların %90 civarında olduğu, bunların büyük çoğunluğunu kadınlar ve çocukların oluşturduğu tahmin edilmektedir (UNICEF, 1986).

Eski Yugoslavya için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (ICTY) eski Başsavcısı Carla Del Ponte, Kasım 1999'da BM Güvenlik Konseyi önünde yaptığı açıklamada, Kosova ve Sırbistan'ın çeşitli bölgelerinde 529 toplu mezarda yaklaşık 11.000 sivilin öldürüldüğünün rapor edildiğini belirtmiştir. Bu 11.000 kurbanın yaklaşık 10.000'inin Kosovalı Arnavutlar olduğu ve Sırp paramiliter güçleri tarafından infaz edildikleri ifade edilmiştir (Rapor, 1999). Devlet aygıtları ve bazı terörist gruplar, cinayet ve şiddet eylemlerinin başlıca finansörleri ve failleridir. Toplumun tamamını şok etmek amacıyla, cesetler parçalanmakta ve halka açık alanlara atılmaktadır (Summerfield, 1996: 1). Genellikle savaş ağaları, sivillerin korunmasız kaldığı ve doğal kaynaklar bakımından zengin bölgelere yakın yerlerde terör ortamları organize etmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 138). Buna örnek olarak, Sierra Leone'deki elmas meselesi gösterilebilir.

Üçüncü nesil barışı koruma kuvvetleri, insan güvenliğine güçlü bir odaklanma ile özgürleştirici bir teorik bileşen olarak anlaşılabilir (Ramsbotham vd., 2005: 147). 2000 yılında yayımladığı raporda, Kofi Annan; korkudan özgürlük, kolektif insan güvenliği, yoksulluktan özgürlük, küreselleşme ve yönetim ile geleceğin sürdürülebilirliği gibi temel unsurlar üzerinde devletlerin birlikte çalışması gerektiğini ilan etmiştir (Annan, 2000).

Kanada hükümeti tarafından 1999 yılında BM Genel Kurulu'na sunulan ve 2000 yılında tekrar gündeme getirilen Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (UMDEK), BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın şu kritik sorusuna yanıt aramak için kurulmuştur: "...Eğer insani müdahale gerçekten egemenliğe kabul edilemez bir saldırı ise, o zaman bir Ruanda'ya, bir Srebrenitsa'ya – ortak insanlığımızın her ilkesiyle çelişen ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine – nasıl yanıt vermeliyiz?" (ICISS), 2001: vii).

UMDEK (ICISS), egemenlik ve uluslararası insani müdahale konusunda BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve ötesinde yoğun tartışmalara neden olan bu meselede bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, ICISS'in gündemindeki en öncelikli konu, uluslararası insan hakları normları ve insan güvenliği olmuştur (Ramsbotham vd., 2005: 148). Bu iki ilke, daha önce tartıştığımız birinci ve ikinci nesil barışı koruma misyonlarından üçüncü nesil barışı koruma misyonlarını ayıran temel reformlar olarak öne çıkmaktadır.

Üçüncü nesil uluslararası barışı koruma misyonunda gerçekleştirilen köklü reformlar ve dönüşümler, BM'nin insani operasyonlarının performansında, kapsam alanında ve katkılarında artışa neden olmuştur (Ramsbotham vd., 2005: 148-149). Bu gerçekten hareketle, 2001'den bu yana BM barışı koruma misyonlarındaki polis personeli ve üniformalı katılımcı sayısı 47.000'e yükselmiştir (Ramsbotham vd., 2005: 149). Mart 2024 itibarıyla, yaklaşık 62.519 personel BM barışı koruma misyonlarında görev yapmaktadır. Bu insani barışı koruma operasyonlarına katkı sağlayan ülkelerin sayısı, tüm dünya genelinden yaklaşık 121 ülkeye ulaşmıştır. Bu ülkeler arasında Bangladeş, Pakistan, Hindistan, Gana, Nijerya, Etiyopya gibi devletler de yer almaktadır (Birleşmiş Milletler, 2024). Kısaca ifade etmek gerekirse, 1948'den bu yana BM tarafından çeşitli felaketler ve etnik çatışmalardan etkilenen birçok ülkede yaklaşık 70 barışı koruma operasyonu yürütülmüştür (Birleşmiş Milletler, 2024).

Kosova çatışması bağlamında, 10 Haziran 1999'dan bu yana UNMIK (Kosova'daki Birleşmiş Milletler Geçici İdaresi Misyonu), BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı uyarınca faaliyet göstermektedir.

UNMIK'in görevi, Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm vatandaşlar için barışı, insan güvenliğini, istikrarı ve normal yaşamı sağlamaktır (UNMIK, 1999). Kosova'da UNMIK'in yetkisi ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile ilgili konu, bir sonraki bölümde özel olarak tartışılacaktır.

Önemli bir husus şudur ki yatay çatışmalarda barışı koruma operasyonları tarafsız ve bağımsız bir duruş sergilemeli, aynı kategorideki iki rakibi birbirinden ayırmalıdır. Ancak dikey çatışmalarda, yetkilendirilmiş barışı koruma misyonu, genellikle işgal altındaki toprakların özgürlüğü için savaşıyan isyancıların yani ezilen tarafın yardımına koşmalıdır (Galtung, 1976: 107). Bu değerlendirme bağlamında, Kosova Savaşı'ndaki Koşare Muharebesi örnek gösterilebilir. Bu muharebe, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti güçleri ile Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşta, UÇK özgürlük savaşçıları, NATO kuvvetlerinden hava saldırıları yoluyla ve Arnavutluk Cumhuriyeti ordusundan kara kuvvetleri desteği alarak önemli yardım görmüştür (Jovanović, 2022: 351; Zeqiri, 2024).

Son olarak, üçüncü nesil barışı koruma misyonunu diğerlerinden ayıran iki model vardır: İlk model, bir devletin veya bir grup devletin BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesi olmadan, ancak “Koruma Sorumluluğu” (R2P) ilkesi çerçevesinde gerçekleştirdiği tek taraflı müdahalelerdir. Kosova örneği bu duruma bir örnektir. İkinci model ise, ulusal bir müdahalenin, BM'nin görünümü altında ve daha gelişmiş bir görev gücüyle gerçekleştirilmesidir; buna örnek olarak Büyük Britanya'nın Sierra Leone'ye müdahalesi gösterilebilir (Ramsbotham vd., 2005: 150-151).

2.6.3.3. Barış Yapımı: Çatışma Çözümü ve Savaşın Sona Erdirilmesi Yoluyla Yaklaşım

Şu ana kadar belirtildiği üzere, sadece silahların susturulması ve savaşın sona erdirilmesi, tekrar eden çatışmaların önlenmesi için yeterli değildir. Silahlı çatışmaların çözümünde önemli olan şey, yaratıcı düşünme, psikolojik ve bilimsel ilerleme ile birlikte sosyal ve kültürlerarası alanlarda gelişim sağlanması ve kaynaklara ve ihtiyaçlara ortak erişimin temin edilmesidir (Galtung, 1976: 108).

Galtung, şiddetli bir çatışmanın sona erdirilmesi ve barış yapımının sağlanması açısından iki seçenek bulunduğunu ifade etmektedir. İlk seçenek, uyumsuzluk kavramı ile aktör-sistem ilişkisine; ikinci seçenek ise üçüncü taraf müdahalesine ilişkindir (Galtung, 1976: 108).

Galtung’a göre, çatışmanın çözümünde en ideal yöntem, uyumsuzluktan kaçınmaktır. Bu şöyle açıklanabilir: İki veya daha fazla taraf bir konuda anlaşmazlığa düştüğünde, savaşın ve savaşın beraberinde getireceği sonuçların uyumsuzluktan daha maliyetli olacağını bildiklerinde, taraflar aralarındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırır ve mevcut statükoya devam ederler (Galtung, 1976: 108). Çatışmanın çözümüne ilişkin ikinci olasılık ise, sistemin ve lider aktörün korunması ya da sistemin dönüştürülmesi ve aktörün değiştirilmesi yoluyla mümkündür (Galtung, 1976: 108). Aktör değişimi ve sistem dönüşümü yoluyla barışın sağlandığı ve çatışmanın çözüldüğü iyi bilinen bir örnek, Miloseviç rejiminin devrilmesi ve Miloseviç’in Lahey’deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) tarafından insanlığa karşı işlenen savaş suçlarıyla şahsen suçlanmasıdır (Traynor, 2006). Ancak bazı rejimler ve aktör sistemleri değiştirilemeyecek kadar güçlü ve problemlili olabilir. Bu bağlamda, Suriye’deki Beşar Esad rejimi ve devam eden iç savaş örnek olarak verilebilir (Laub, 2023).

Çatışmanın çözümüne ilişkin ikinci yöntem, düşman tarafların yüksek kutuplaşma nedeniyle bir anlaşmaya varamaması durumunda, üçüncü taraf müdahalesine başvurmalarıyla uygulanabilir (Galtung, 1976: 110). Üçüncü taraf müdahalesi, arabulucular, müzakereciler, hakemler, uzlaştırıcılar ve diğer araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilebilir (Galtung, 1976: 110). Genellikle, çatışma çözümünde müdahalede bulunan üçüncü tarafın yüksek itibara ve kararlı bir tutuma sahip olması gerekir. Müdahalede bulunan arabulucu, tek bir aktör veya uzmanlar grubundan oluşabilir. Aynı zamanda, yüksek düzeyde devlet temsilcileri de üçüncü taraf olarak yer alabilir. Özetle, arabulucuların üstün bir hiyerarşik statüye sahip olmaları beklenir (Galtung, 1976: 110).

Ramsbotham, Woodhouse ve Miall’a göre (2005: 162-176), şiddetli çatışmanın sona erdirilmesi ve barış yapımının sağlanması için şu şartların yerine getirilmesi gerekmektedir: İlk olarak, çatışmanın hangi koşullar altında sona ereceği meselesi. Savaşçı tarafların, bağlayıcı ve meşru müzakereleri desteklemek için “olgunlaşma sürecini” kavramaları gerekmektedir. İkinci olarak, savaşın sona erdirilmesinde arabulucunun ve üçüncü taraf müdahalesinin rolü. Arabulucu kuruluşlar farklı türlerde olabilir hem hükümet hem de hükümet dışı organizasyonlar, devletler, bireyler, parti liderleri ve taban hareketleri gibi. Ayrıca, üçüncü taraf müdahalesi “yumuşak” ve “sert” müdahale yaklaşımları şeklinde ikiye ayrılabilir. Üçüncü ve son koşul ise başarılı müzakerelerin ve barış anlaşmalarının doğasıdır (Ramsbotham vd., 2005: 162-176). Çoğu durumda

müzakere süreçleri yavaş ve kademeli ilerler; genellikle ön müzakere oturumlarıyla başlar ve sık sık siyasi çıkmazlarla ve öngörülemeyen tıkanmalarla karşılaşır (Bloomfield vd., 1998: 59-68). Müzakere ve arabuluculuk mekanizmaları ise bir sonraki bölümlerde daha detaylı olarak analiz edilecektir.

2.6.3.4. Barış İnşası: Birleştirici Yaklaşım

Barışı koruma konusundan söz ederken, bu yaklaşımın doğal engeller (okyanuslar, dağlar, nehirler) veya tehditler (savunma ya da saldırı caydırıcılığı) yoluyla iki savaşan tarafı birbirinden uzak tutmaya dayalı bir ayrıştırıcı yaklaşım olduğu belirtilmişti. Öte yandan, barış inşası, mesafeleri iş birliği ve iletişim yoluyla aşarak rakip tarafları bir arada tutmayı amaçlayan bir birleştirici yaklaşımdır. Başka bir deyişle, barışı koruma, düşmanları "ayrı" veya "ayrıştırılmış" şekilde tutan bir gözetim biçimiyken, barış inşası, çatışan tarafları bir birleştirici yaklaşım kullanarak "birlikte" tutmayı hedefler (Galtung, 1996: 61).

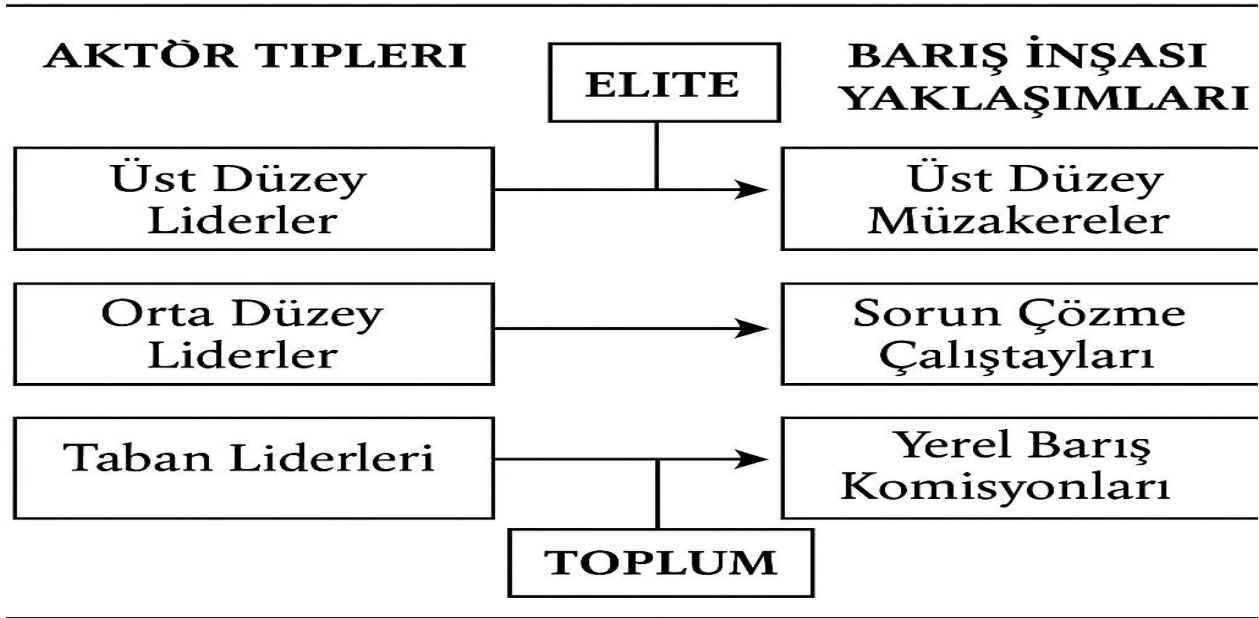
Barış inşa etme yaklaşımının çatışma çözümünde nasıl işleyeceği, Profesör Galtung tarafından geliştirilen barışın yapısı adlı yöntemle en iyi şekilde açıklanmıştır (Galtung, 1976: 111-112). Galtung, öncelikle, halk grupları veya devletlerarasında genel anlamda bir eşitlik normu bulunması gerektiğini belirtir. Bu durum, İskandinav ülkelerinin ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ya da 'Ortak Pazar'ın işleyişiyle örneklendirilebilir. Dolayısıyla, sömürüyü ortadan kaldıracak şekilde bir eşitlik ve adalet anlayışının var olması gereklidir.

İkinci olarak, ortak üyeleri yaşatan bir karşılıklı bağımlılık veya simbiyoz bulunmalıdır. Ayrıca, sosyal gruplar (devletler) arasındaki ilişkiler entropik olmalı; sadece hükümetler ve elitler değil, halk kitleleri de etkileşimli organizasyonlar ve karar alma süreçlerine katılmalıdır. Ekonomik, eğitimsel ve kültürel değişim programları da barış inşasında oldukça önemli araçlardır (Galtung, 1976: 111-112). Eğer Galtung'un bu yöntemini Kosova siyasetine uygulasaydık, uluslararası toplumun geniş kesimleri, hükümet ve hükümet dışı kuruluşlar, elit gruplar, taban hareketleri ve geniş halk kitleleri, barış inşası yaklaşımının temel aktörleri olarak anlaşılırdı.

Çatışma çözümünde barış inşası fikri, aşağıdan yukarıya barış inşası adlı metodolojiye dayanır. Bu fikir, toplumların hegemonik ve post-hegemonik projelerin baskısından ve zulmünden kurtarılmasıyla ilişkilidir (Ramsbotham vd., 2005: 217-221). Barış inşasının en eski ve en belirgin katılımcıları arasında, Afrika kıtasındaki etnik çatışmalardan, Eski Yugoslavya'daki savaşlardan

ve Orta Doğu'daki çatışmalardan etkilenen ülkelere aracılıkla pozitif barış getirmeyi başaran Quakerlar gösterilebilir. Bu alandaki en önde gelen akademisyenler ve uygulayıcılar arasında Adam Curle, John Paul Lederach ve Elise Boulding sayılabilir (Ramsbotham vd., 2005: 217-221).

Örneğin Lederach, barış inşası yaklaşımıyla ilgili olarak, bir dış aktörün bir etnik çatışmaya arabuluculuk amacıyla müdahale ettiğinde, kısa vadede şiddeti durdurmak ve uzun vadeli bir çatışma çözüm sürecine dönüştürmek için öncelikle o ülkenin kültürel modalitelerini algılaması gerektiğini vurgular (Lederach, 1995: 201-222). Ayrıca Lederach şunu iddia eder: Sürdürülebilir, uzun vadeli bir çatışma çözüm stratejisi oluşturabilmek için üç aktör düzeyinin tamamlanması gerekir. Piramidin tepesinde, basının ve diğer yayın organlarının ilgisini çeken görünürlüğü yüksek siyasi ve askeri liderler yer alır. Genellikle üst düzey liderler, hükümet veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen arabulucular olarak öne çıkar (Lederach, 1997: 44). İkinci düzeyde (orta kademe yaklaşımlar) ise bölgesel siyasi liderler, önde gelen iş insanları, eğitim sektöründen öğretmenler, sağlık sektöründen doktorlar gibi figürler bulunur. Orta kademe barış inşası yaklaşımında amaç, sürdürülebilir barış için uygun bir altyapı oluşturmaktır. Bu kategoriye ilişkin üç ana yol bulunmaktadır: problem çözme atölyeleri (üçüncü taraf danışmanlıkları), çatışma çözümü eğitimi ve barış komisyonları (Lederach, 1997: 46-51). Problem çözme atölyeleri, yüksek düzeydeki resmi müzakerelerin yerini tutamaz; ancak kamuoyunda önemli bir etki yaratır ve yenilikçi çözümler geliştirmek için analizlerini derinleştirir (Lederach, 1997: 47). Son olarak, taban düzeyi (aşağıdan yukarıya yaklaşım) geniş halk kitlesini; sıradan insanları, yerinden edilmiş ve mülteci toplulukları, dini grupları, çiftçileri ve yerel tabanlı sivil toplum kuruluşlarını kapsar (Lederach, 1997: 37-43). Uluslararası diplomasi ve barış yapımı yaklaşımının çoğunluğu, bu üç düzeyli üçgen üzerine kuruludur (Ramsbotham vd., 2005: 221).

Kaynak: Lederach, 1997, s. 39

Şekil 2.5 Barış İnşasında Aktörler ve Yaklaşımlar

Kaynak: Lederach, 1997, s. 39.

1990'lar boyunca, komünist blokun çöküşünün ardından, Dünya Bankası da dâhil olmak üzere birçok hükümet ve hükümet dışı kuruluş, çatışma sonrası barış inşa misyonlarında önemli aktörler haline gelmiştir (Ramsbotham vd., 2005: 222). Hükümet ve hükümet dışı kuruluşlar, aşağıdan yukarıya barış inşası yaklaşımının kritik aktörleri olarak kabul edilmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 222-223). Aşağıdan yukarıya müdahale modeli, BM tarafından desteklenen en köklü ve uzun ömürlü müdahale modellerinden biridir. Bu model, 'geçici hükümetlerin oluşturulması' için yapılan misyonları kapsamaktadır. Afganistan, Bosna-Hersek ve Kosova gibi birçok ülkede aşağıdan yukarıya barış inşası uygulamalarına rastlanmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 226-227). Paris, uluslararası müdahaleler ve aşağıdan yukarıya barış inşası modeli hakkında şunu belirtir:

“Savaşla harap olmuş devletlerde yeni hükümet kurumları oluşturmanın en etkili yolu, bu kurumları sıfırdan yeniden inşa etmek, onları uluslararası personelle donatmak ve ardından bu yetkilileri yeterince eğitimi ve siyasi olarak tarafsız yerlilerle aşamalı olarak değiştirmektir... Çünkü bir vesayet sistemi, sadece bu devletlerdeki hükümet kurumlarının yeniden oluşturulmasını denetlemekle kalmayacak, aynı zamanda

savaşla yıkılmış devletlerin uzun vadeli yönetimi için uyarlanacağından, kalıcı ve işlevsel hükümet kurumlarının oluşturulması için daha umut verici bir mekanizma sunmaktadır” (Paris, 2003: 456).

Llamazares ve Reynolds, Kosova’da yerel çözüm sonrası barış inşasının karmaşıklığını incelerken, yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (LNGO’lar ve INGO’lar) Kosova’da pozitif barışın inşasında kilit aktörler olduğunu belirtmişlerdir (Llamazares ve Levy, 2003: 1-27). Kosova’daki uluslararası barış inşa topluluğu, çalışmalarına ve misyonuna Haziran 1999’da başlamıştır. Benzer şekilde, BM Güvenlik Konseyi, 1244 sayılı Karar ile Kosova’da geçici özyönetim kurumlarının oluşturulmasını BM Geçici Yönetim Misyonu’na (UNMIK) devretmiştir. UNMIK, polis ve adalet, sivil idare, demokratikleşme ve kurum inşası ile ekonomik yeniden yapılandırmadan oluşan dört ana sütun yapısıyla geçici bir idarenin temellerini atmıştır (Llamazares ve Levy, 2003).

Ayrıca Llamazares ve Levy, Kosova’daki barış inşası süreçlerinin üç farklı aşamadan geçtiğini ifade etmektedir: Acil durum aşaması (savaştan sonraki dönemden ilk yerel seçimlere geçiş), geçiş aşaması (ilk yerel yönetimlerin oluşumu), ve konsolidasyon (pekiştirme) aşaması (Kosova Meclisi’nin ve geçici hükümetin oluşturulması, işlevsel bakanlıklar, bütçe sistemi, vb.) (Llamazares ve Levy, 2003). Kısaca, UNMIK, BM tarafından yetkilendirilmiş bir uluslararası kuruluş olarak, savaş sonrası barış inşası ve yeniden yapılanmanın en somut örneklerinden biridir.

2.7. Kosova ile Sırbistan Arasındaki Çatışma Çözüm Süreci ve Sosyal İnşacılık

Uluslararası İlişkiler Teorisi aracılığıyla Çatışma Çözümünü açıklamak ve analiz etmek, özgün ve nitelikli bir çalışma üretmeyi amaçlayan her akademisyen için vazgeçilmezdir. Bu bölümde, Kosova-Sırbistan Çatışma Çözüm Süreci’ni Sosyal İnşacılık teorisini kullanarak analiz etmeye çalışacağım. Ne yazık ki bu bölümde belirtmek zorundayım ki; zaman kısıtlaması ve konu bütünlüğü açısından, Realizm, Neo-Realizm ve diğer post-modernist teoriler gibi teorilere yer vermek mümkün olmayacaktır. Bu teoriler, bundan sonra ele alınacak konu ile doğrudan ilgili olmadıkları için çalışmaya dâhil edilmeyecektir.

2.7.1. İnşacılığın Ortaya Çıkışı

Sosyal inşacılık teorisinin en tanınmış akademisyenlerinden biri olan Profesör Nicholas Onuf, bu teori hakkında konuşurken, inşacılığın yalnızca bir uluslararası ilişkiler teorisi değil, sosyal ilişkileri inceleme yöntemi olduğunu savunur. Ayrıca Onuf şöyle der: "İnşacılık, hangi alan

olursa olsun tüm sosyal araştırma alanlarına uygulanır." (Onuf, 2013: 3). İnsanlar sosyal varlıklardır ve sosyal ilişkiler kimliğimizi oluşturan süreçlerdir. Doğanın bize sunduğu ham kaynakları alır, bunları düşüncelerimiz, dilimiz ve sosyal eylemlerimiz yoluyla dönüştürerek dünyayı biz kurarız (Onuf, 2013).

İnşacılık temel bir sav ortaya koyar: "İnsanlar toplumu yapar ve toplum insanları yapar." Dünyadaki tüm ülkeler ve içerdikleri her şey, insan eylemiyle sosyal olarak inşa edilmiştir. İnsanlar toplumu yaratır, toplum da insanları şekillendirir (Onuf, 2013: 4). İnşacılığın tarihine ve gelişimine geçmeden önce bir noktayı netleştirmek gerekir: İnşacılık, belirli bir çatışma çözümü metodolojisine dayalı bir teori değildir; ancak toplumun sosyal inşasına ilişkin bize ipuçları ve dersler verir ve esasen soru odaklı bir teoridir (Wendt, 1992).

Tıpkı uluslararası ilişkiler teorisinin tek bir tanımla açıklanamayacağı gibi, inşacılık ve diğer sosyal bilim teorileri de tek bir açıklama ile sınırlandırılmaz. Sosyal bilimciler Berger ve Luckmann ise şöyle der: Sosyal inşacılık gökten inmiş bir şey değil, insanların günlük pratikleriyle oluşturdukları "gerçekliğin sosyal inşasıdır." (Berger ve Luckmann, 1966). Bu önemli bir gerçek ve sosyal inşacılığın temel iddiasıdır; ancak yine de aradığımız kesin tanımları tam olarak vermez. Dolayısıyla inşacılık, bireysel ve bağımsız bir teori olarak anlaşılmaz; daha çok, insan aktörlerin sosyal olarak inşa edilmiş varlıklar olduğu savını temel alan bir sosyal ontolojiye dayanır (Risse, 2009). Jon Elster'a göre: "Her sosyal hayatın temel birimi, bireysel insan eylemidir." (Elster, 1989). Toplumda meydana gelen değişiklikleri ve sosyal kurumların yapısal değişimlerini mantıklı şekilde anlayabilmek için her zaman bireyden başlanmalıdır. Wendt, bireylerin ve sosyal aktörlerin, sosyal yapının ayrılmaz karşılıklı unsurları olduğunu savunur. Kısaca, bireyler toplumsal sistemin temel taşlarıdır ve sistem, bireylerin sosyal inşası ile oluşur (Wendt, 1999). Ayrıca insan ajansı, günlük sosyal yapılar çerçevesinde değişim yaratır, üretir ve yeniden üretir (Adler, 1997).

İnşacılık, realizm ve liberalizmden sonra, uluslararası ilişkiler disiplindeki en önde gelen üç teoriden biri olarak kabul edilmektedir. Neo-realizm teorisinde, uluslararası sistemin anarşik yapısı göz önüne alındığında, devletlerin uluslararası politikanın başlıca aktörleri olduğu belirtilir. Neo-realizmin temel normları ise öz yardım (self-help) ve öz çıkar (self-interest) ilkeleridir. Öte yandan neo-liberalizm, neo-realizm teorisine karşı bir duruş sergiler. Neo-liberalizm, uluslararası sistemin anarşik olmasına ve devletlerin üzerinde daha yüksek bir denetleyici organ

bulunmamasına rağmen, uluslararası barışın ve iş birliğinin mümkün olduğunu ve asla göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur. Neo-liberalizm, devletlerarası karşılıklı anlaşmalar, tüm devletler için ekonomik refahın sağlanması ve uluslararası kurumların önemi üzerinde yoğunlaşır; bu yaklaşım, sadece güvenlik ve çatışma meseleleriyle sınırlı kalan neo-realizmin aksine daha kapsamlı bir perspektif sunar. Neo-liberalizme göre, uluslararası kurumlar, devletler ve karşılıklı ekonomik kazanımlar, anarşi etkisini ve çatışma problemlerini azaltabilir. Bu nedenle, neo-liberal kurumsalcılık çok taraflı iş birliği, barışı koruma, uluslararası hukuk, refah ve tüm insanlar için eşitlik arayışı içindedir (Jackson, 2009).

1980'lerin sonunda küresel siyasette büyük bir değişim yaşanıyordu. Sovyetler Birliği çöküşün eşiğindeydi; buna karşın neo-realizm ve neo-liberalizm teorileri hâlâ uluslararası anarşik sistem üzerine tartışmaya devam ediyordu. Gözlemcilerin çoğu, Soğuk Savaş'ın şiddetli bir patlama ile sona ereceğini bekliyordu ve hiç kimse Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) sessiz bir şekilde dağılacağını öngörememişti. Bu dönemde, rasyonalist ve post-modernist teoriler arasında yoğun bir tartışma süreci yaşanıyordu. Ancak, anarşik bir sistemin varlığı koşullarında, neo-realistler, devletlerin başlıca hedefinin üstünlük ve güç elde etmek için rekabet ve mücadele etmek olduğunu güçlü bir şekilde savunuyordu. Buna karşılık, neo-liberal düşünce okulu, uluslararası sistemin anarşik yapısına rağmen iş birliğinin mümkün olduğunu, refahın sağlanabileceğini ve barışın gerçekleştirilebileceğini ileri sürüyordu. İşte bu atmosferde, inşacılık, hem rasyonalist hem de post-modernist teorilerden yararlanarak küresel siyasete ve değişim ile ilerlemeye yönelik yaklaşımlar konusunda bir sentez geliştirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, inşacı kuramcılara, neo-realizm ve neo-liberalizmin açıklamakta yetersiz kaldığı bazı belirsiz meseleleri açıklama fırsatı sunmuştur (Demirtaş, 2019; Barnett, 2020). Adler, inşacılığın, rasyonalist yaklaşımlar (neo-realizm veya neo-liberalizm) ile yorumlayıcı yaklaşımlar (post-modernizm, post-yapısalcılık ve eleştirel teori ekolü) arasında orta bir konum aldığını ve teorik ile deneysel gözlemler için yeni alanlar yarattığını belirtir. Adler, inşacılığı şu şekilde tanımlar: “İnşacılık, maddi dünyanın insan eylemi ve etkileşimi tarafından nasıl şekillendiği ve maddi dünyayı nasıl şekillendirdiği, dinamik normatif ve epistemik yorumlara bağlıdır.” (Adler, 1997: 322). Başka bir deyişle, inşacılık ne pozitivist ne de post-pozitivist düşünce okulunun düşmanı olarak anlaşılmamalıdır; tam tersine, materyalist, pozitivist, post-pozitivist ve yorumlayıcı sosyal bilim felsefeleri arasında bir köprü görevi görür. İnşacılık, sosyal olgulara bakar ve dünyanın

insanların kararları ve sosyal inşası yoluyla şekillendiğini savunur. İnşacılık, realizm ve liberalizm gibi yalnızca felsefî veya siyasal bir teori değildir; bunun ötesinde, savaş, barış ve uluslararası toplum gibi tüm sosyal olguları aydınlatmaya çalışır (Adler, 1997).

Richard Jackson'a göre (Jackson, 2009), inşacılık bazı önemli gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk olarak, 1980'lerin başında Nicholas Onuf ve Alexander Wendt gibi inşacılığın kurucu isimleri tarafından neo-realizme ve neo-liberalizme karşı sert bir tartışma başlatılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, ne neo-realizm ne de neo-liberalizm, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan dönüşümü ve Komünist blok ülkelerinin çöküşünde meydana gelen domino etkisini öngörebilmiştir. İnşacılar, realist okulun katı ve güçlü normları ile liberalistlerin 'ideal barış' anlayışının Sovyetler Birliği'nin devrim niteliğindeki dönüşümünü açıklamakta yetersiz kaldığını eleştirmişlerdir. İnşacılığın temel gözlemi, gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğidir. Çevremizi saran her şey ve elde ettiğimiz her algı, kavrayış ve bilgi, içinde yaşadığımız topluma yansımaktadır. Neo-realizm bu olguyu yalnızca materyalizm merceğinden değerlendirmiştir. Neo-liberalizm ise belirli '*ideal ve ütöpik duruşlar*' sergilemiştir; buna karşılık, inşacılık, sosyal olarak inşa edilen olguları esas alır. Sosyal gerçekler, insan anlaşmasına bağlıdır ve bizim her şeyi yaratmamızın temel unsurudur. Para, araçlar, terörizm ve çevremizi saran diğer meseleler, sosyal olarak inşa edilmiştir ve yalnızca insanlığın yok olmasıyla ortadan kalkacaktır (Barnett, 2020).

İkincisi, inşacılar, aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi ve karşılıklı bağımlılığı tartışmaktadırlar. Örneğin, dış bir aktör bir bireyi etkiler ve birey de buna göre kendi bakış açısını, fikirlerini ve toplumunu inşa eder (Adler, 1997). Buna bir başka örnek de şudur: Demokratik devletlerin birbirleriyle savaşmama eğiliminde olmalarını açıklamak (örneğin Avrupa Birliği'ni oluşturan demokratik devletler) (Barnett, 2020). Burada aktörler devletlerdir ve Avrupa Birliği topluluğu sosyal olarak yapıyı inşa etmektedir.

Üçüncü olarak, inşacılık, *fikirler*, *dil* ve *semboller* gibi kavramların maddi dünya ile ilişkilendirilmesine adanmıştır. İnşacılık, soyut olanı gerçeklik ile birleştirir. Örneğin, kuraklıklar ve diğer doğal afetler maddi ve somut verilerle ölçülebiliyorsa, 'insani felaket' kavramını da *dilimiz* ve *zihnimiz* aracılığıyla tasarlayabiliriz. Somut bir şekilde, eğer gözlerimizin önünde iki kurban varsa ve onları görüyorsak, bu bilgiyi bir arkadaşımıza veya aile bireyimize şöyle iletebiliriz: "Burada yerde yatan iki kurban var" deriz ve onlar da otomatik olarak bu durumu hayal güçleriyle

bilişsel olarak algılarlar. İşte bu, içinde yaşadığımız toplumun inşa ettiği düşünce ve inançtır (Barnett, 2020).

Dördüncüsü, normatif yapılar içinde yaşadığımız toplumda önemli bir yere sahiptir. Bazı normlar ve kurallar dış politikada düzenleyici işlev görürken, bazıları ise bir ülkenin kurucu unsurlarını oluşturur. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) normları ticareti düzenlemektedir. Öte yandan, egemenlik, bir ülkenin çıkarlarını oluşturan temel unsur olarak görülmektedir. Neo-realistlere göre, normlar, devletlerin güç arayışı ve çıkarları üzerinde üstünlük kuramaz. Neo-liberaller ise normlara ideal bir anlam yüklerken, neo-realistlerin uğruna mücadele ettiği maddi unsurları göz ardı eder. İnşacılar göre ise, aktörler (devletler) ve yapılar (küresel normlar) birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim içindedir (Checkel, 1998).

Son olarak, inşacı teori, 'neden-sonuç' ilişkisinden oluşan eski bilim mantığını reddeder ve bunun yerine daha yorumlayıcı bir 'mantıksal anlama' biçimini benimser. Yani, daha geniş bir anlama yaklaşımı kullanır, 'neden' sorusundan kaçınmaya çalışır ve bunun yerine 'nasıl mümkün?' gibi anlatıları tercih eder. Bugüne kadar, inşacılar araştırma yaparken, etnografik ve yorumlayıcı teknikleri, tarihsel ve karşılaştırmalı yaklaşımları, geniş çaplı nicel hesaplamaları, matematiksel problemleri, söylemsel ve soykütüksel yöntemleri ve benzeri yöntemleri uygulamışlardır (Jackson, 2009).

Sosyal inşacılık, yalnızca bir siyasi teori olmanın ötesindedir. İki önermeye dayalı bir sosyal araştırma yaklaşımıdır: (a) aktörlerin/devletlerin yer aldığı çevre hem sosyal hem de maddidir ve (b) bu düzenleme, aktörlerin/devletlerin neye ihtiyaç duyduklarını ve ne istediklerini anlamalarını sağlayabilir. İlk varsayım, maddi meselelerle ilgilidir ve bu meselelere sosyal olarak inşa edildikten ve yorumlandıktan sonra anlam veririz. Örneğin, ABD'nin nükleer silahları çoğaltması, Kanada için bir tehdit veya tehlike olarak görülmeyebilir; ancak Küba veya Meksika tarafından ciddi bir tehdit olarak yorumlanabilir. Alternatif olarak, İsrail'in balistik füzeleri artırması, ABD tarafından yalnızca bir güvenlik meselesi olarak algılanabilir; ancak İran veya Kuzey Kore böyle bir girişimde bulunursa, bu durum gelecekteki terörist saldırılara yönelik bir niyet olarak değerlendirilebilir. İkinci varsayım ise, insan aktörler ile devletlerarasındaki etkileşim süreciyle ilgilidir. Bu süreç karşılıklı bir oluşum sürecidir ve hiçbir taraf diğeri adına indirgenemez (örneğin, devletler insanları dış tehditlerden korumak için güç ve orduya sahip olurken, insanlar da bu hizmete vergi ödeyerek

karşılık verirler) (Checkel, 1998). Ayrıca, inşacılar, rasyonel tercih teorisyenleri ile post-modern akademisyenler arasında orta bir konumu korumaktadırlar (Checkel, 1998).

Bir sosyal bilimler teorisi olarak inşacılık, 1980'lerin sonunda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır; ancak inşacılık, köklerini on sekizinci yüzyıl İtalyan filozofu Giambattista Vico'nun yazılarına kadar dayandırmaktadır. Vico'ya göre; Tanrı doğal dünyayı, insan ise tarihi yaratmıştır. Kadınlar ve erkekler tarihi ve devletleri yapay bir şekilde yaratmışlardır. İstedikleri takdirde devletleri yıkabilir, değiştirebilir veya farklı yollarla geliştirebilirler. Bu nedenle devletler, insan varlıkları tarafından sosyal olarak inşa edilmiş yapılardır (Jackson & Sorensen, 2006). Pozitivizm ve materyalizmin dünyayı olduğu gibi temsil etmesine karşın, inşacılık dünyayı sosyal olarak inşa edilen ve sürekli oluş halinde olan bir süreç olarak görür; var olan sabit bir yapı olarak değil. Aynı şekilde, dünyayı ütopyada tasavvur eden ve tartışan idealizm, post-modernizm ve post-yapısalcılığın aksine, inşacılık bilginin önemine vurgu yapar ve tüm nesnelerin ve öznelerin aynı epistemik değerlere sahip olmadığını ileri sürer (Adler, 2002).

2.7.2. Kimlik Sorunları ve Ulusal Çıkarlar

Kimlik, sosyal bilimlerin hemen her ekolünü ve teorisini ilgilendiren en önemli kavramlardan biridir. Özellikle, iki kutuplu sistemin sona erdiği 1990'lı yıllarda kimlik kavramı büyük ilgi görmüştür. Özellikle eski Yugoslavya, Dağlık Karabağ ve Çeçenya'daki savaşlar, araştırmacıların etnik ve dini temelli yeni kimlikleri incelemelerine ilham vermiştir (Demirtaş, 2019).

Sosyal inşacılık perspektifinden bakıldığında, kimlik, devletlerin dış politika oluşturma süreçlerini etkileyen temel unsurlardan biridir. Devletler önce kendi kimliklerini belirler, ardından oluşturdukları bu kimlik doğrultusunda çıkarlarını şekillendirirler. Devletler bireylere benzer; bireyler önce taşıdıkları kimlik ile özdeşleşir, ardından sahip oldukları role göre davranış geliştirirler. Aynı şekilde, devletler de önce kimliklerini belirler, sonra uluslararası arenada genel çıkarlarını gerçekleştirmek için bu kimlik doğrultusunda hareket ederler. Örneğin, bir devlet barışçıl politikalar benimseme rolünü üstleniyorsa, dış politika çıkarları da bu yönde şekillenir. Öte yandan, bir devlet savaşçı ve saldırgan bir politika izliyorsa, bu kimlikle özdeşleşir ve öne çıkar. Bu bağlamda, inşacılar, realizmin "devletler ulusal çıkarlarına göre hareket eder" ifadesini, "devletler, uluslararası siyasette kimliklerini inşa ettikten sonra hareket eder" anlayışıyla değiştirmeye çalışmışlardır (Demirtaş, 2019). Katzenstein'e göre, kimlik, devletlerin hem iç hem

de uluslararası düzeyde sosyal ve çevresel ilişkiler kurmaları sonucunda ortaya çıkar (Katzenstein, 1996).

Profesör Rumelili (Rumelili, 2014), uluslararası ilişkilerde kimlik kavramının üç farklı yaklaşımla değerlendirilebileceğini ifade eder: (a) özcü yaklaşım, (b) inşacı yaklaşım ve (c) araçsal yaklaşım.

Özcü yaklaşım, kimlik meselesine ilk referans noktası olarak; dil, etnik köken, din gibi bir halkın ya da ulusun temel unsurlarını kullanır. Bu unsurlar, o toplum köklü biçimde yok edilmediği sürece değişmez. Samuel Huntington, bu özcü kimlik anlayışını "Medeniyetler Çatışması" adlı eserinde en açık şekilde ifade eden uzmanlardan biridir.

İnşacı yaklaşımlar ise kimlik konusuna önem verirler, ancak özcü yaklaşım kadar tartışılmaz bir biçimde ele almazlar. Çünkü bir aktörün kendisini İslami ve demokratik bir devlet olarak tanımlaması — örneğin Gaddafi'nin Libya'sı gibi — yeterli değildir; bu kimlik aynı zamanda Batılı ve diğer uluslararası aktörler tarafından da kabul edilmelidir. Örneğin, Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfusa sahip ülkelerden biri olan Kosova, Avrupa değerlerini benimsemiş ve demokratik, egemen bir devlet olarak tanınmıştır. Bu durum, kimliklerin bir sosyal inşa süreci olduğunu ve düşmanca ilişkilerin dostane ilişkilere dönüşebileceğini göstermektedir (Rumelili, 2014).

Son olarak, araçsal yaklaşım kimliğin, siyasi ve bürokratik elitler tarafından iktidarda kalmak ve güçlerini korumak amacıyla tasarlandığını savunur. Tito dönemi Yugoslavya'sında tüm etnik gruplar ortak bir federal bayrak, arma ve marş altında birleştirilmişti. Ancak Tito'nun ölümünden sonra cumhuriyetlerin liderleri mikro-milliyetçi semboller ve kimlikler kullanarak merkezkaç eğilimler göstermiş ve bu süreç devletin çözülmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, siyasi elitler tamamen yeni bir kimlik yaratmazlar; mevcut ulusal değerleri manevra yaparak ve destekleyerek halkın kabulüne sunarlar. Bu nedenle, siyasi elitler kimlik inşasında tamamlayıcı ve harekete geçirici bir unsur olarak görülebilir (Rumelili, 2014).

Rumelili ayrıca kimliği üç ana düzeyde sınıflandırır: bireysel, toplumsal ve devlet (ulusal) kimliği. Bireysel kimlik, bir lider ya da tanınmış bir figürün etkisiyle şekillenebilirken; toplumsal düzeyde kimlik, milliyetçiliği üretir; devlet kimliği ise uluslararası ilişkilerde dış politikaları belirler (Rumelili, 2014). Bu çalışmada ise özellikle devlet kimliği üzerinde durulacaktır.

Ayrıca Wendt, uluslararası ilişkilerde dört tür kimliğin tanımlanabileceğini savunur: 1) kişisel/kurumsal kimlik (bireyleri birbirinden ayıran, kendi kendini organize eden, homeostatik yapılar; bir aktör yalnızca bir tane böyle kimliğe sahip olabilir), 2) tip kimliği (görünüş, beceriler, değerler gibi bazı ortak özellikleri paylaşan bireyler/aktörler: demokratik devlet, kapitalist devlet vb.), 3) rol kimliği (profesör/öğrenci, dost/düşman) ve 4) kolektif kimlik (ortak bir şemsiye altında toplanan kimlik: örneğin AB, NATO, SSCB, eski Yugoslavya vb.) (Wendt, 1999).

Uluslararası ilişkilerde eleştirel teorisyenlerin tartıştığı problemlerden biri, kimliklerin nasıl inşa edileceğidir. Kimliklerin oluşturulması küresel sistem düzeyinde mi (anarşi, toplum, cemiyyet), devlet düzeyinde mi (federal sistem, diktatoryal sistem, çoğulcu sistem) yoksa bireysel düzeyde mi (cinsiyet, cinsellik, ırk, milliyet, din) olmalıdır? Doğal olarak, “biz kimiz” ve “onlar kim” ya da “biz” ve “ötekiler” sorusu neredeyse yirmi beş asırlık bir geçmişe sahiptir. Örneğin, Antik Yunanlılar kendilerini “medeni”, “Helenik”, “Ege” veya “Avrupalı” halklar olarak tanımlamışlardır. Öte yandan, Helenik uygarlığın bir parçası olmayan herkes *barbar* olarak adlandırılmıştır (Dunne, 1997).

Ulusal kimlik ile devlet kimliği birbirine karıştırılmamalıdır; çünkü devlet kimliği, yalnızca o devlete özgü bir olgudur ve ulusal kimlik seviyesine indirgenemez. Uluslararası ilişkilerde devlet kimlikleri genellikle şu şekilde sınıflandırılır: Batılı/Doğulu, Müslüman/Yahudi/Hristiyan; gelişmiş/gelişmekte olan; barışçıl/saldırgan vb. (Rumelili, 2014).

İnşacılık perspektifinden bakıldığında, “kim benim dostum, kim benim düşmanım” sorusu, realistlerin ileri sürdüğü gibi yalnızca maddi unsurlar tarafından değil, aynı zamanda ulusların sosyal inşası ve kimlikleri tarafından da belirlenir. Örneğin, Kanada ve Birleşik Krallık gibi bazı devletler için ABD'nin askeri gücü normal karşılanırken, Küba ve Meksika gibi devletler için bu güç bir tehdit unsuru olarak algılanabilir (Wendt, 1999).

Uluslararası sistemin aktörleri dış politikalarını çıkarlarının tanımlanması ve algısına göre belirlerler. Eğer bencil davranır ve komşu ülkeleri düşman olarak görürlerse, dış politikaları sert güç odaklı olur. Ancak, eğer komşu ve uluslararası ülkelerle iş birliğine inanırlarsa, uluslararası sistemde barışsever ve barışı koruyan ülkeler olarak tanımlanırlar (Demirtaş, 2019).

Kimlik ile dış politika arasındaki ilişki bağlamında, inşacılık, rasyonalist ve post-modernist teoriler arasında orta bir yerde konumlanır. Realizm ve liberalizm gibi rasyonalist teoriler kimlik konusunu fazla ciddiye almazken, realizme göre dış politikada en önemli unsur güçtür. Öte yandan,

post-modernist teorisyenler, kimliğin yalnızca sabit bir unsur olmadığını, bazen dış politika tasarımı sonucunda kimliğin de değişebileceğini ileri sürerler (Demirtaş, 2019). Örneğin, Türkiye 1987’den bu yana Avrupa Birliği’ne tam üyelik başvurusu yapmış olmasına rağmen, hâlâ “Türkiye bir Avrupa ülkesi midir yoksa Asya ülkesi midir?” ve “aynı anda hem Müslüman hem Avrupalı olabilir mi?” gibi tartışmalar devam etmektedir. Bu nedenle, dış politikada kimlik değişimi günümüzde akademik çevrelerde en tartışmalı konulardan biridir (Hansen, 2020).

Bireylerin farklı kimlikler üstlenmesi gibi; örneğin “kardeş”, “kız kardeş”, “oğul”, “kız evlat” ve “eş” gibi roller üstlenmesi gibi, devletler de uluslararası sistemde farklı kimlikler edinirler; “egemen devlet”, “hegemonik güç”, “parlamentar devlet”, “demokratik devlet”, “diktatör devlet” gibi. Kimlikler, çıkarların temelidir ve statik değildir; zamanla değişebilirler. Devletler yanlarında bir “kimlik kutusu” taşıyıp istedikleri kimliği seçmezler; kimlikler, devletlerin oluşturdukları uluslararası çıkarlarla doğrudan bağlantılıdır ve mevcut duruma göre inşa edilirler (Wendt, 1992).

Uluslararası siyasette en tartışmalı ve en çok çalışılan konulardan biri devlet kimliğidir. Örneğin, Almanya ve Japonya, askeri alanda dominant birer güç olabilecek kapasiteye sahip olmalarına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri güçten sivil, ekonomik ve endüstriyel güce dönmüşlerdir. Ayrıca, Sovyetler Birliği’nin dağılması da yalnızca realizm ve liberalizm teorileriyle açıklanamaz. Sovyetler Birliği’nin dış politikasında, komünist materyalist çizgiden verimli Avrupa tarzı Yeni Düşünce (novoye mishleniye) anlayışına geçiş süreci, inşacılığın önem verdiği ve realizm ile liberalizmin tek başına açıklamakta yetersiz kaldığı bir konudur. Gorbaçov’un *glasnost* (açıklık), *demokratizatsiya* (demokratikleşme) ve *perestroika* (yeniden yapılandırma) çağrıları, Sovyet kimliğinin eski Stalinist modelin siyasi ve ekonomik durağanlığından yeni Batı tipi serbest piyasa ekonomisi modeline yeniden yapılandırılmasının açık bir örneğidir. Bu süreçte yeni kimlikler ve zihinsel şemalar inşa edilmeye başlanmıştır (Waxman, 2022; Herman, 1996).

Özetle, realistlerin ulusal çıkarların sabit ve değişmez olduğu yönündeki görüşlerinin aksine, inşacılar, her zaman ve her yerde tüm aktörler için sabit ve dokunulmaz çıkarların bulunmadığını ileri sürerler. Devlet çıkarları ve kimlikleri sosyal, zamansal ve yerel koşullara bağlı olarak değişir. İnşacıların bu noktadaki en büyük katkısı, devletlerin çıkar algılarının esasen kimlikleri tarafından belirlendiği varsayımdır. Devletler, zamanın, mekânın ve diğer faktörlerin

sonuçlarını değerlendirerek önce kimliklerini oluşturur, ardından bu kimliklere uygun çıkarlarını belirler ve sonrasında dış politikalarını oluştururlar (Wendt, 1992).

Uluslararası örgütlere gelince; realistler, ulusötesi ve uluslararası örgütlerin büyük ve güçlü devletlerin etkisi altında olduğunu ve yalnızca süper güçlerin ve hegemon devletlerin çıkarlarına hizmet ettiğini savunurlar. Öte yandan, inşacılar, uluslararası örgütlerin de devletler kadar “yetki” sahibi olduğunu ve karar alma süreçlerinde aktif bir rol üstlenebildiklerini ileri sürerler (Demirtaş, 2019). İnşacıların en çok üzerinde çalıştıkları örgütlerin başında NATO ve Avrupa Birliği gelmektedir. NATO’nun kolektif kimliği, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının üzerinden 30 yıl geçmesine rağmen NATO’nun hâlâ dünyanın en güçlü askeri gücü olarak kalmasını sağlamıştır (Demirtaş, 2019).

Avrupa Birliği bağlamında ise, inşacılar üye devletlerin ortak kimlik ve çıkarlar şemsiyesi altında gerçekleştirdikleri iletişimsel ve söylemsel davranışların normların, düzenlemelerin, serbest ticaret pazarının, Schengen Bölgesi’nin başarılarında büyük etkisi olduğunu savunurlar (Risse, 2009). İnşacılık yaklaşımına göre Avrupa Birliği entegrasyonunu daha iyi anlamanın üç yolu vardır: birincisi, aktör ve yapının karşılıklı oluşumu; ikincisi, Avrupa Hukuku’nun tüm üye devletlerdeki kurucu etkileri; üçüncüsü ise Avrupa’nın ve Avrupa Birliği’nin söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini anlamaktır. Avrupa Birliği’nin inşasında kolektif kimlik temel faktör olarak öne çıkmaktadır (Risse, 2009). Buna ek olarak, Euro para birimi, sadece Schengen Euro Bölgesi’nin bireysel çıkarlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa Birliği topluluğunun kolektif kimliğinin açık bir sembolü olmuştur (Risse ve diğerleri, 1999).

2.7.3. İnşacılık ve Çatışma Analizi

Uluslararası ilişkilerdeki diğer teorilerde olduğu gibi, inşacılık teorisi de kimlik, birey ve sosyal grupların meydana gelen çatışmaların temel nedenleri arasında olduğunu ileri sürmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana, önemli sayıda çatışma meydana gelmiş ve bunların sebepleri etnisite ve kimlik olmuştur (Jackson, 2009). Vurgulanması gereken önemli bir nokta şudur ki; kimlik ne ilkel bir olgudur ne de statik ve kalıcıdır. Kimlik, insan toplumu ve kültürlerinin oluşumundan çok sonra yaratılmıştır. Kimlik öyle şekillendirilebilir bir fenomendir ki dışsal koşullara bağlı olarak evrimleşebilir veya değişebilir. Kimlik asla yerleşik ya da mutlak bir şey değildir; savaş, çatışmalar, göçler veya küreselleşme gibi sosyal çevreler aracılığıyla değişime

uğrar. Hatta sosyal elitler, dini gruplar, mitler, semboller, ileri gelen kişiler ve politikacılar, kimliğin oluşturulmasında ve yeniden oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. İlginçtir ki, uluslararası ilişkiler teorisi olarak inşacılık, insan yaşamının antropolojik ve sosyal çalışması ile ilgilenmektedir. İnsanlar genellikle kimliklerine göre iki gruba ayrılır: erkek/kadın, dost/düşman, medeni/medeniyetsiz ve barışçıl/saldırgan. Ne var ki, bu ikili kimlik yapısına Antik Çağlardan günümüze kadar rastlamaktayız; Batı, barışçıl, medeni ve demokratik olarak tanımlanırken, “ötekiler” (Doğulu halklar) barbar, geri kalmış ve saldırgan olarak tasvir edilmiştir. Irksal temelde ayırım ve dışlama, halklar ve devletlerarasında çatışmaların meydana gelmesinde önemli unsurlar olmuştur. Ancak bu, kimliğin savaşı kaçınılmaz kılan bir neden olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü dünyada yüzlerce devlet ve binlerce etnik grup vardır fakat hepsi birbirleriyle savaş halinde değildir. Bu noktada, inşacılar iki önemli unsurun çatışma yarattığını savunmaktadır. Birincisi, bir kimlik türünün diğerine üstünlük kurması, diğerini mağdur ve tabi kılmasıdır ki bu da mağdurun saldırganla karşı isyan etmesiyle sonuçlanır. İkincisi, siyasi elitlerin ve bürokratların, materyal ve askeri araçlar yoluyla savaş ve çatışma söylemini diğerlerine yaymasıdır. Bu iki unsurun yokluğunda, farklı kimlikler ve gruplar arasında çatışmalar ve olaylar meydana gelebilir, fakat bu olaylar seyrek olur ve büyük ölçekli çatışmalara dönüşmez (Jackson, 2009). Gerçekten de elitler, farklı uluslardan ve kimliklerden insanların on yıllık barışçıl bir yaşam sürecinden sonra bile çatışmaya sürüklenmesinde temel bir rol oynamaktadırlar (Jackson, 2009).

Bunun yanında, devlet ajanları, yani liderler ve elit gruplar da etnikler arası çatışmalara giden yolu şekillendirmektedir. Ayrıca devlet liderleri, halkı manipüle ederek ve kamuoyunu yönlendirerek popülerlik kazanmak ve iktidarda kalmak amacıyla bu süreci kullanmaktadırlar (Kaufman, 2001). Eski ABD Yugoslavya Büyükelçisi Warren Zimmermann, o dönemde Kosova bölgesinde kullandığı siyasi propaganda yöntemleri nedeniyle Slobodan Milosevic için “Balkanların en kurnaz dolandırıcısı” nitelemesini kullanmıştır. Milosevic daha sonra Ivan Stambolic’i ihanetle saf dışı bırakarak Sırp ultra-milliyetçileri için seçkin bir lider konumuna gelmiştir (Maass, 1993; Kaufman, 2001). Ancak Milosevic, Kosova’da masum sivillere yönelik işlediği katliamlar nedeniyle bir savaş kışkırtıcısı olarak da suçlanmıştır. Bununla birlikte, farklı etnik kökenlerden insanlar arasında meydana gelen her anlaşmazlık ya da olayın mutlaka şiddetli bir çatışmaya yol açması gerektiği anlamına gelmez. Örneğin, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından on beş eski cumhuriyetten sadece altısı iç savaş yaşamıştır. Çekoslovakya, Polonya,

Baltık Devletleri ve diğer eski sosyalist-komünist ülkelerin ayrılmaları ise savaşız gerçekleşmiştir. Ancak, eski Yugoslavya'nın dağılması, kanlı savaşlarla birlikte gerçek bir felakete dönüşmüştür (Kaufman, 2001).

Kaufman, “modern nefretlerin” daha önceki efsanelerle dolu bir tarihten miras kaldığını belirtmektedir. Örneğin, Sırpların Kosovalı Arnavutlara yönelik düşmanlığı; İslam’a, 1389’daki Kosova Savaşı’na ve Kosova’daki Arnavut nüfusunun Sırp azınlık karşısındaki baskınlığına dayandırılmaktadır. Sırpların Boşnaklara olan nefreti de Kosova Arnavutlarına duydukları nefretle benzerlik göstermektedir. Bosnalı Sırp eski askeri yetkili ve savaş suçlusu Ratko Mladić, Boşnakları sık sık “İslamlaştırılmış-Türkleştirilmiş Slavlar” olarak nitelendirmiştir. Hatta Mladić, Srebrenitsa ve diğer yerlerdeki katliamlarla ilgili olarak bu savaşı, “500 yıl boyunca bizi yöneten Türklere karşı intikam savaşı” olarak tanımlamıştır. Öte yandan, Hırvatlara karşı duyulan nefret ise, II. Dünya Savaşı sırasında Hırvat ultra-milliyetçi “Ustaşa” hareketinin Hırvatistan’daki Sırp sivil halka yönelik işlediği cinayet ve katliamlarla ilişkilendirilmektedir (Kaufman, 2001).

Buna ek olarak, Jackson (Jackson, 2004) şu soruları gündeme getirir: Neden örneğin, Afrika ülkeleri neredeyse aynı kırılgan ekonomik kaderi, toprak ve siyasi belirsizlikleri paylaşmalarına rağmen hepsi savaş halinde değildir? Ayrıca ilginçtir ki, Afrika’da bazı çatışmalar neden daha erken, bazıları ise daha geç patlak vermiştir? Veya neden, Ruanda’daki soykırım devasa boyutlardayken, komşu ülkeler olan Uganda ve Tanzanya’da böyle bir olay yaşanmamıştır? Öte yandan, Yugoslavya örneğine bakıldığında, neden bu ülkede yıkım, cinayet, katliamlar ve diğer vahşetler yaşanırken, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan veya Macaristan gibi ülkelerde böyle sahneler yaşanmamıştır? Jackson, bu sorulara şu cevabı vermektedir: “Devlet ajanları” veya siyasi girişimciler, etnik kimlikler arasındaki iç çatışmaları kışkırtan başlıca aktörlerdir. Bununla birlikte, zayıf devlet yapılarının sürekliliği de miras alınmıştır ve bu “eski düşmanlık” yapısının, yeni demokratik özelliklerle de-inşa edilmesi gerekmektedir (Jackson R., 2004). Siyasi sembolizmin yanı sıra, okullardaki öğretmenler, sosyal kurumlar ve aile içindeki ebeveynler, etnik kimlik söyleminin üretildiği ve geliştirildiği ana faktörlerdir. Belirli gruplar, kargaşa ve çatışmayı tetiklemek için en uygun zaman, yer ve diğer koşulları kullanırlar. Elbette, ajanlar (devletler) ve yapılar, çatışma inşasında birbirine bağımlı ve birbirini tamamlayıcıdır (Jackson, 2009). Elitler ve siyasi liderler, ülkede ekonomik kriz, işsizlik ve ayrımcılık yaşandığında, kendi konumlarını sağlamlaştırmak için fırsat kollarlar. Bu süreçte etnik nefretleri kışkırtır ve yeni kimlik yapıları inşa

ederler (Kapferer, 1988). Bu durumun bir örneği, Milosevic'in 1989 yılında Gazimestan'da (Kosova) Kosova Savaşı'nın 600. yıl dönümünde yaptığı konuşmada görülmüştür (Vučetić, 2021). Sırp politikacıların —hem Milosevic'in eski elitleri hem de günümüzdeki liderler— en yaygın söylemlerinden biri, uluslararası politikalar karşısında mağduriyet edebiyatı yaparak kendi taraflarının işlediği suçları, cinayetleri ve soykırımı inkâr etmek ve bunları “öteki” (Kosovalı Arnavutlar) etnik kimliklerin Sırp azınlığa baskı uyguladığı argümanı ile meşrulaştırmaktır. Batı Balkanlar bölgesi, özellikle Sırp ve Arnavut topluluklarının yaşadığı coğrafya, mitler, tarihler, semboller, efsaneler ve dini-dogmatik inançlarla doludur. Elit gruplar, araştırmacılar, simgesel figürler ve ultra-milliyetçiler, kendi siyasi gündemlerini ilerletmek için politik kurumları kullanmakta ve gerektiğinde nefreti ve çatışmayı tetiklemektedirler. Bu bakış açısından, inşacı okul, farklı bireylerin ve halk gruplarının kasıtlı olarak savaşları ve etnikler arası çatışmaları inşa ettiğini savunmaktadır. Çatışma söylemleri yoktan var olmaz, tek bir doğrultuda da işlemez. Aksine, çatışmalar nesilden nesile dil, mitler, efsaneler, şiirler, şarkılar ve normatif yapılar aracılığıyla aktarılan uzun hikâyeler zincirinin bir parçasıdır. Aynı şekilde, 1389'daki Kosova Savaşı'nın tarihi de böyledir (Jackson, 2004).

2.7.4. İnşacılık ve Çatışma Çözümü

İnşacılık, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerdeki diğer teorilerle kıyaslandığında, etnikler arası çatışmaların doğrudan çözümüne katkısı sınırlıdır. Sosyal çalışmaların bir teorisi olup, doğrudan çatışmaların ve büyük savaşların önlenmesine müdahale edecek kadar derin ve geniş bir müdahale çeşitliliğine sahip değildir. Başka bir deyişle, inşacılık, daha çok insanların sosyal etkileşim yapıları, hukuk ve normlar üzerine odaklanır ve çatışmaların doğrudan çözümüne daha az yoğunlaşır. Ancak, farklı çatışma ve savaş noktalarından çözüm yollarına doğru yapılan çıkarımlarla, inşacıların yaptığı bazı son çalışmalar mevcuttur (Paris, 2004: 1997).

İnşacılar, çatışma çözümünü holizm teorisine dayandırır. Onlara göre, sosyal yapının dönüşümü ve savaş söyleminin değiştirilmesi esastır. Bu iki unsur birbirine bağlıdır. Söylemsel stratejiler, aktörlerin belirlediği yeni çıkarların yeniden inşasında temel öneme sahiptir; ancak, ekonomik bir çöküşteki küçük bir değişiklik bile kimlikler arasında yeni çatışmaları tetikleyebilir.

Şiddet ve çatışma konularını ele alırken, inşacılar bunun Profesör Johan Galtung'un yöntemiyle çalışılması gerektiğini savunurlar. Galtung, doğrudan ve yapısal şiddet olduğunu ileri

sürer. Eğer bu dört temel ihtiyaç sınıfı; hayatta kalma ihtiyaçları (doğrudan şiddet – ölüm), refah ihtiyaçları (sefalet, hastalık), kimlik (yabancılaşma) ve özgürlük ihtiyaçları (baskı) ihlal edilirse, etnikler arası çatışmanın meydana gelme olasılığı yüksektir (Galtung, 1990). Şiddet farklı açılardan incelenebilir; öldürme, katliamlar ve soykırımlar doğrudan şiddet türleridir. Öte yandan sefalet, Hitler ve Stalin dönemlerinde olduğu gibi, sessiz bir soykırım ve gulagların bir türüdür. Kimliğin yabancılaştırılması ve “ötekiler”, “yabancılar” gibi etiketlemeler manevi ölüm olarak adlandırılır. Savaş, doğrudan şiddetin birçok farklı organize türünden sadece biridir. Sakat bırakma, abluka, kuşatma ve yaptırımlar insan özgürlüğünün baskı ve şiddet türlerindendir (Galtung, 1990). Bazı zalimler, masum insanlarla acımasızca oynayarak, onlara ya özgürlüklerini ve kimliklerini kaybetmeleri ya da uzuvlarını kaybedip ölmeleri seçeneklerini sunmuşlardır. Ekonomik şiddet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ambargo ve yüksek gümrük tarifeleri gibi uygulamalardır. Yabancılaştırmanın diğer biçimleri; belirli bir halk grubunun sosyal yaşamdan dışlanması, yeni bir kültüre yeniden sosyalleştirilmesi ya da kendi dilinin yasaklanıp başka bir dilin dayatılmasıdır. Bu, insanları ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürür, tıpkı Hitler’in Nazi rejimi sırasında Yahudi topluluğuna yaptığı gibi.

Şiddet yalnızca insanlara yönelik değildir, doğaya karşı da ‘şiddet’ vardır. Örneğin, sanayi faaliyetleri, ormansızlaştırma, hava kirliliği, denizlerin ve okyanusların kirletilmesi, savaşlar sırasında evlerin yakılması ve altyapının yok edilmesi, ‘doğaya karşı şiddet’ olarak kabul edilir. Bir diğer ‘kültürel şiddet’ örneği ise Afrika kölelerinin Atlantik Okyanusu üzerinden zorla taşınıp köleleştirilmesi ve sömürülmesidir. Bu olayda beyaz Avrupalı ırk, efendi ve güçlü sınıf, siyah Afrikalı köleler ise ezilen sınıf olmuştur (Galtung, 1990).

Galtung’a göre kültürel şiddetin altı biçimi vardır; (1) dine karşı şiddet (dinin inkârı ve baskılanması); (2) ideolojiye karşı şiddet (Nazizm ve Yahudilere yönelik saldırılar); (3) dile karşı şiddet; (4) sanata karşı şiddet; (5) deneysel bilime karşı şiddet; (6) formal bilime karşı şiddet (Galtung, 1990). Bu bağlamda, inşacılar, etnik çatışmaların nihai çözümünde yalnızca ‘negatif barış’ elde etmenin yeterli olmadığını, asıl hedefin ‘pozitif barış’ olduğunu savunmaktadırlar.

İnşacıların çatışma çözümündeki sınırlamalarına gelince, eleştirel teori ve diğer barış çalışmaları gibi okullardan farklı olarak, kalıcı barış süreçlerinde temel normlar ve etik kurallar geliştirme açısından yeterli bir çerçeve sunamamaktadır. Adler (Adler, 1997) inşacıların ‘ontolojik realistler’ olduklarını ileri sürmektedir. İnşacılık sadece maddi dünyaya bakmaz; sosyal bilimler

dünyasında materyalizm/pozitivizm ile idealizm/yorumculuk arasında bir köprü işlevi görür. İnşacılık, tahminden çok açıklamaya dayalı yaklaşımlar üzerine kuruludur.

Ayrıca, inşacılık ‘nedensellik mantığı’ yerine ‘anlama mantığına’ dayanmaktadır. Sonuç olarak, en büyük sınırlama şudur ki; inşacılık henüz çatışma çözüm sürecini başlatacak somut bir başarı üretmemiştir (Jackson, 2009).

Bununla birlikte, inşacılık, özellikle realizm (neo-realizm) ve liberalizm (neo-liberalizm) ile kıyaslandığında, savaş ve çatışma üzerine açık ve derinlemesine bir çalışma sunmaktadır. Özellikle holizm, aktör-yapı karşılıklı oluşumu, kimliğin merkeziliği ve önemi gibi konulara özel önem vermektedir (Jackson, 2004).

2.7.5. Sosyal İnşacılık Perspektifinden Kosova – Sırbistan Çatışmasının Çözümü

NATO, Mart 1999'da YFC'ye yönelik bir bombardıman kampanyası düzenlediğinde, Kosova halkının özgürleştirilmesi ve insani müdahalenin yanı sıra, Sırbistan'a da şu mesajı vermek istiyordu: NATO, ‘Kolektif Savunma’ fikriyle kurulmuş bir ittifaktı, fakat artık ‘Kolektif Güvenlik’e doğru evriliyordu. Dolayısıyla, ya NATO'nun direktiflerine boyun eğerek Kosova ile birlikte gelecekte Kuzey Atlantik İttifakı'nın bir parçası olacaklardı ya da geçmişte olduğu gibi Rusya'nın vasalları olarak kalmaya devam edeceklerdi. Stefan Popov'a göre; Kosova'daki insani müdahale yeni bir ikilem yaratmış ve ‘insan hakları’ ile ‘devlet egemenliği’ arasında açık bir çatışma meydana getirmiştir. Bu durum doğrudan bizim konumuzu ilgilendirmektedir, zira sosyal inşacılık teorisinin paradigmasını netleştirmektedir (Popov, 1999: 2000).

İnşacılık okuluna göre, NATO'nun Kosova'ya müdahalesi; Batı'nın demokratik değerlerinin ve normlarının ilanı, uluslararasılaştırılması ve bölgeye yayılması olarak da adlandırılabilir (Belzil, 2013). Bilindiği üzere, etnikler arası çatışmalar, güç mücadeleleri ve sosyalist-Titoist sistemin eski ve durağan ekonomisi, yalnızca Kosova'yı değil, eski Yugoslavya'nın tüm bölgesini etkisi altına almıştı.

Labarre (Labarre, 2007) 1999'daki NATO müdahalesi sırasında, Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü ve ulusal çıkarlarını koruma çabalarını vahşi realizmin vücut bulmuş hali olarak kategorize ederken, yeni oluşmakta olan Kosova devletini sosyal inşacılık fikirleriyle ilişkilendirmiştir. Ayrıca, Labarre, Sırbistan'da egemenlik ve toprak bütünlüğü normları için verilen mücadeleyi realist-inşacı bir teori formunda açıklarken, Kosova'nın özgürlüğüne yönelik

adımları ise liberal-inşacı normlar olan insan hakları mücadelesi olarak değerlendirmektedir. Kosova örneğinde iki durum bulunmaktadır; birincisi, Sırp askeri kuvvetlerinin Kosova eyaletindeki sivillere yönelik baskı ve saldırıları; ikincisi ise, uluslararası toplumun Milosevic'i, masum insanlara yönelik zulmü durdurmaya ve 1999'da Rambouillet Müzakereleri sırasında Kosovalı Arnavut mevkidaşlarıyla anlaşmayı kabul etmeye ikna etme çabalarıdır. Ancak bunların hiçbiri başarılammış ve bu nedenle NATO'nun müdahale etmekten başka seçeneği kalmamıştır.

Açıkça ifade edilebilir ki, savaşın kıvılcımları, Slobodan Milosevic'in 1987 yılında Kosova Polje (Kosova Ovası)'ndaki ünlü demagoji ve propaganda konuşmasında “artık kimse sizi dövmeyecek” (Traynor, 1999) ifadesini kullanmasıyla ateşlenmiştir. Bu söylemle Milosevic, bir gecede Sırp için ulusal bir “kahraman”, dünya genelinde ise uluslararası bir “karalayıcı” konumuna yükselmiştir.

Labarre ayrıca şunu da ileri sürmektedir; Milosevic'in Kosovalı Arnavut mevkidaşlarıyla Rambouillet Barış Anlaşmalarını imzalamayı reddetmesi, diplomasinin bir başarısızlığı ve uluslararası normlara ve kurallara itaatsizlik anlamına gelmektedir. Bu durum, Milosevic'in sosyal düzeni ve tüm topluluklar için refahı yeniden inşa etme konusundaki iflasını, buna karşılık uluslararası toplumun bölgede liberal inşacılığı tesis etme mücadelesini göstermektedir (Labarre, 2007).

Kosova'da çok taraflılığın kurulması, uluslararası aktörler tarafından kaçınılmaz bir süreç olarak görülmüştür. Kosovalı Arnavutlar liberal inşacılığın dilini konuşurken, Belgrad hâlâ realist inşacılığın sert dilini kullanmaktaydı (Labarre, 2007). Belki de, 1997 yılında Helsinki Nihai Senedi, YFC'nin (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti) iç (egemen) politikalarına müdahaleye izin vermiyordu ve NATO'nun askeri müdahalesinin aktive edilmesi zor olacaktı. Ancak, o dönemde BM Genel Kurulu'nun (UNGA) yapabileceği bir şey vardı: Yugoslavya'yı, Kosova'da çatışma yönetimini izlemek üzere Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) izin vermeye teşvik etmek (Labarre, 2007).

AGİT (PACE, 1996), Milosevic'in sivillere yönelik katliamları durdurması, mültecilerin geri dönüşünü sağlaması ve barışçıl müzakerelere başlanması için büyük çaba sarf etmiş, Kosovalı Arnavut sivillerin tam haklarının tanınması için baskı yapmıştır. 1998'in sonu ve 1999'un başı, eski Cumhurbaşkanı Rugova'nın “şiddet karşıtı” doktrininin artık geçerliliğini yitirdiği, en hassas

ve alarm verici dönemlerden biriydi. Durum, küçük çaplı bir olaydan çıkarak Sırp paramiliter güçleri ile KKO arasındaki açık çatışmaya dönüşmüştü.

ABD, barış anlaşmalarını müzakere etmek için özel elçi Richard Holbrooke'u Milosevic ve UÇK komutanları arasında arabuluculuk yapması için göndermişti. YFC ile Kosovalı Arnavut delegasyonu arasındaki nihai görüşmeler, 1999 Şubat ayında Rambouillet (Fransa) şatosunda gerçekleştirilmiştir. Rambouillet Barış Anlaşmaları, Sırp tarafına toprak bütünlüğünün korunacağı güvencesini vermiştir.

Ayrıca, YFC'den istenen tek şey, mültecilerin geri dönüşünü sağlamak ve Kosovalıların özgür vatandaşlar olarak temel haklarını tanımaktır. Kosovalı taraf ise, eski Cumhurbaşkanı Rugova'nın liderliğinde, bu anlaşmayı gönülsüzce imzalamıştır; çünkü anlaşma Kosova'nın Sırbistan'dan tam bağımsızlığını garanti etmiyordu. Ancak Kosovalı Arnavutların başka seçeneği yoktu: ya Sırbistan'a karşı savaşacaklardı (ki bu, lojistik, askeri ve ekonomik kapasiteleri göz önünde bulundurulduğunda imkânsızdı) ya da bu anlaşmayı kabul ederek uluslararası güçlerin koruması altına gireceklerdi.

Şüphesiz ki bu, Milosevic'in diz çökmesi ve anlaşmayı kabul etmesi için verilen son kesin uyarıydı. Ancak Milosevic ile diplomatik görüşmeler uluslararası toplum için zaman kaybı ve yorucu bir süreç olmuştur. Milosevic'in anlayacağı tek dil, ona zorla boyun eğdirmektir. Bu nedenle, 24 Mart 1999'da NATO, YFC'yi neredeyse 3 ay boyunca bombalama kampanyası başlattı ve Milosevic teslim olana kadar devam etti (Labarre, 2007). Bu bağlamda rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Sırbistan realist ideolojinin izinden giderken, Kosovalı Arnavutlar ise yeni sosyal ve siyasi koşulların (yeniden) inşası yönünde ilerlemekteydiler.

2.7.6. Kültürel Diplomasi

Margarita Agostinelli, kültürel diplomasinin (fikirlerin, bilgilerin, değerlerin, sistemlerin, geleneklerin ve inançların değişimi) ulus inşası sürecine olağanüstü bir katkı sağlayabileceğini savunmaktadır. Kültürel diplomasi, kamu diplomasisinde bir araç olarak kullanılabilir ve “ötekilik” kavramının aşırı ve zehirli anlamlarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilir. Kültürel diplomasi, farklı sosyal gruplar ve topluluklar arasında karşılıklı anlayışı teşvik eder ve resmi olmayan bir “yumuşak güç” aracı olarak hizmet eder (Coppi Agostinelli, 2012).

Brezilya'nın eski Tayland Büyükelçisi Edgard Telles Ribeiro ise, devletlerarasındaki kültürel ilişkilerin günümüzde icat edilmiş bir şey olmadığını ifade etmektedir. Tarih boyunca, devletler ve toplumlar kültürel alışveriş yoluyla birbirlerini etkilemiş ve büyülemişlerdir. Antik şehir devletlerinden başlayarak, Yunanlar, Mısırlılar, Sümerler, İnkalar ve Aztekler gibi uygarlıklar günümüze kadar uzanan süreçte, bir tür “kültürel ödünç alma ve değişim” gerçekleştirmişlerdir. Elbette, küreselleşmenin son dönemi ve teknoloji ile bilgi ağlarının büyük ölçüde gelişmesi, antik çağların kültürel etkileriyle kıyaslanamaz (Ribeiro, 2012).

Kültürel diplomasi, bir devlet üzerinde uzun vadeli yatırımlar kuracak kadar önemli bir etki yaratabilir. Örneğin, Goethe Enstitüleri'nin Alman modeli, “Almanlar ırkçı Nazi'lerdir ve dünyayı fethetmeyi amaçlamaktadırlar” şeklindeki olumsuz önyargıyı kökünden değiştiren muazzam bir kültürel diplomasi başarısı olmuştur. Benzer şekilde, Japonlar da, İkinci Dünya Savaşı'nda saldırgan ve toprak genişletici bir devletten, ekonomik bir modele ve insan ilişkilerinde eşsiz bir disiplin ve nezaket örneğine dönüşmeyi başarmışlardır (Ribeiro, 2012).

Bu nedenle, kültürel diplomasinin, Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalog sürecinde en başından beri eksik kalan temel unsurlardan biri olduğunu öne sürüyorum. Şu ana kadar, Kosova-Sırbistan Diyaloğu çerçevesinde yapılan tüm toplantılar, yalnızca resmi diplomasi ve siyasi gündem çerçevesinde yürütülmüştür. Bugüne kadar kültürel diplomasi konulu ortak bir masa toplantısı düzenlenmemiştir. Kosova ve Sırbistan vatandaşları hala birbirlerine karşı yıllar ve yüzyıllardır miras kalan tiksinti ve etnik agnostisizm ruhunu barındırmaktadırlar.

Bu nedenle, siyasi gündemlerin yanı sıra, kültürlerarası ve etnikler arası konularda yuvarlak masa toplantıları düzenlenmesi zorunludur ki böylece yüzyıllardır süregelen düşmanlıklar hafifletilebilsin. Çelişiklere ve farklılıklara ek olarak, Arnavutlar ve Sırp'ların ortak paylaştığı pek çok başka şey de vardır. Kültür, ekonomik kalkınma ve yüksek değerler, askeri müdahaleler gibi bir tehdit oluşturmaz. Edebiyat, müzik, bilim ve sanat alanındaki ilerlemeler, farklı halklar ve etnik gruplar için bir teşvik unsuru olmalıdır.

Ludwig van Beethoven, her ne kadar bir Alman besteci olsa da, değeri ve itibarı uluslararası düzeyde de kabul edilir. Nikola Tesla, Sırp ya da Hırvat kökenli olabilir, ancak bazı kaynaklar onun Arnavut kökenli de olabileceğini belirtmekte ve başarılarının sadece Balkan bölgesini değil tüm dünyayı etkilediğini vurgulamaktadır. Gjergj Kastrioti Skenderbeu'nun babası Arnavut iken annesi Sırp kökenlidir.

Dolayısıyla, kültürel diplomaside, farklı kültürler ve uluslar tarafından sunulan bazı ortak unsurlar vardır ki bu unsurlar, topluluklar arasında siyasi ve ikili anlaşmaların önünü açan olumlu bir atmosfer yaratır.

2.7.7. Konsosyonel Demokrasi

Hollandalı-Amerikalı siyaset bilimci Arend Lijphart, derin şekilde çatışan grupların bulunduğu çoğulcu toplumlarda, savaş sonrası devlet inşasının sağlanabilmesi için, konsosyonel demokrasi siyasetinin (yani, güçlerin farklı kimlik grupları arasında paylaşımı: kurumlar, anayasa, seçim sistemleri vb.) kullanılmasının çok önemli olduğunu savunmaktadır (Lijphart, 1977). Bu nedenle, savaş sonrası Kosova’da, etnikler arası çoğulculuğun hâkim olduğu bir yapıda, uluslararası mekanizmalar, güçlerin bölüşümünün 'konsosyonel demokrasi' platformuna göre yapılmasına karar vermiştir.

Lijphart’a göre *konsosyonel demokrasinin* unsurları şunlardır: (1) farklı kimlik ve etnik gruplara mensup siyasi partilerin ve büyük koalisyon hükümetlerinin oluşturulması; (2) karşılıklı veto hakkı; (3) orantılı temsil; (4) ve kesitsel özerklik ve federalizm (Kosova’da Sırp nüfusun çoğunlukta olduğu belediyelerde yerel yönetimlerin desantralizasyonu ki bu konu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.) (Lijphart, 1977).

Konsosyonel model, çok etnili devletler ve bölünmüş toplumlar tarafından, etnikler arası çatışmaların ortadan kaldırılmasında ulaşılan en başarılı model olarak görülmektedir. Kosova Statü Çözümü için Kapsamlı Öneri’ye (Ahtisaari Planı olarak da bilinir) göre, Kosova, kendi yasama, yürütme ve yargı kurumları aracılığıyla hukukun üstünlüğüne saygı gösteren, demokratik yollarla kendi kendini yöneten çok etnili bir toplum olacaktır. Her ne kadar Kosova’daki Arnavutlar %95 gibi mutlak bir çoğunluk oluştursa da, hiçbir yerde Kosova’nın Arnavut ulusal kimliği temelinde kurulmuş bir devlet olduğu belirtilmemektedir. Tam tersine, hem Kosova Cumhuriyeti Anayasası hem de Ahtisaari Planı’nın içeriği, Kosova’nın tüm vatandaşlarının çok etnikli bir devleti olduğunu ifade etmektedir (Hoxhaj, 2015).

Kosova hükümeti, çoğunluk veya azınlık ayrımı yapmaksızın tüm etnik grupların Kosova Meclisi’nde ve diğer kurumlarda temsil edilmesini sağlayacaktır. Kosova’nın kendi anayasası, ulusal sembolleri, bayrağı, ulusal marşı vb. olacaktır. Kosova Cumhuriyeti’nde resmî diller

Arnavutça ve Sırpça olacak, diğer azınlık topluluklarının çoğunlukta olduğu belediyelerde ise Türkçe, Boşnakça ve Romanca da kullanılacaktır (2007).

Başka bir deyişle, bu yönetim biçimi, hem Kosova'nın dış tehditlerden (Sırbistan) korunmasını sağlayan hem de çok etnikli güç paylaşımını teşvik eden 'konsosyonel demokrasi' olarak adlandırılmaktadır.

2.7.8. Kimlik Meseleleri (Arnavut'tan Yugoslav'a ve Yugoslav'dan "Kosovalı" Kimliğine)

Kimlik, inşacılık teorisi ve etnikler arası çatışma çözümüyle ilgili temel konulardan biridir. Realizm perspektifinin, kimliği sadece 'ulusal çıkarlar' merceğinden görmesinin aksine, inşacılıkta, kimlik devletlerin ve ulusların uluslararası alandaki iş birliğine göre şekillenir. Yani devletler, tıpkı bireyler gibi, önce "kim olduklarını" ve "ne amaçladıklarını" tanımlar, ardından diğer devletlerle ya da komşularıyla uyum içinde hareket ederler. Eğer bir devlet barışçıl hedeflere sahipse, kendisini bu şekilde tanımlar. Öte yandan, savaşçı, saldırgan ve fetihçi eğilimlere sahipse, komşuları ve diğer devletler de o devleti bu kimlikle tanımlar.

Daha önce tartışıldığı gibi, stereotipleştirme ve 'apartheid siyaseti' kullanımı, Antik Yunan uygarlığından bu yana süregelen eski bir inanış ve kavramdır. "Biz" ve "ötekiler" ayrımları bugün bile varlığını sürdürmektedir ve ne yazık ki böyle devam etmektedir.

İnşacılık teorisinde kimlik, büyük bir öneme sahiptir, çünkü devletin yönelimini belirler, çıkarlarını tanımlar ve düşmanlardan gelebilecek tehditleri saptar (Rumelili, 2014). Örneğin, Kosova devletinin NATO'ya katılma arzusu ve büyük isteği, Sırbistan (ve müttefiki Rusya) tarafından olası bir saldırı ve ilhak korkusunun bir sonucudur.

Profesör Muhamedin Kullashi'ye göre, Balkanlar'da homojen kimliklerin oluşumu belirleyici bir biçimde Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının çöküşüyle başlamıştır. Farklı gözlemciler ve tarihçiler, bu dönemde kimlik oluşumunu etnik, dini, siyasi ve ekonomik çıkarlara dayandırarak incelemişlerdir. Bu sebeple, kimliklerin yaratılışında belirli bir belirsizlik mevcuttur (Kullashi, 2007).

Ayrıca, iki tür milliyetçilik (kimlik) vardır: *Etnik* milliyetçilik (kimlik) ve Sivil milliyetçilik (kimlik). *Etnik* kimlik daha saldırgan, liberal olmayan ve dışlayıcıdır; oysa sivil kimlik daha bütünleştirici, liberal ve kapsayıcıdır (Hoxhaj, 2015).

Balkanlar bölgesinin büyük ölçüde ulusal etnik kimlikler üzerine kurulduğu ve bunun da yüzyıllar boyunca çatışmalar ve savaşlar doğurduğu bilinmektedir. Bu nedenle, uluslararası toplum, Kosova'daki çatışma çözümü sürecine müdahale ettiğinde, vatandaşların kimliğinin etnik değil sivil temelli olması gerektiğini öngörmüştür.

Bir yüzyıl boyunca Balkan yarımadası, ya da daha doğru bir ifadeyle bugünkü bağımsız cumhuriyetlere bölünmüş eski Yugoslavya, “savaşlar ve kanlı çatışmaların barut fıçısı” olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu bölgelerde insanlar ve topluluklar genellikle dini kimliklerine göre tanımlanıyordu: Ortodoks, Katolik veya Müslüman. Arnavut ve Boşnak topluluklarının çoğunluğu, Osmanlı Türkleri gibi “millet” sistemine dâhildi; diğer dini gruplar (Ortodoks, Katolik ve Yahudiler) ise “zimmi” olarak adlandırılmış ve Osmanlı devletine cizye vergisi ödeyerek dış tehditlerden korunmuşlardır.

Ancak, Balkan Savaşları (1912-1913), ardından iki dünya savaşı (1914-1918 / 1939-1945) ve nihayetinde Yugoslavya savaşları (1991-1992) ile birlikte, Balkanlardaki etnik gruplar ve topluluklar artık dini kimlikten çok etnik, ulusal ve dilsel kimlikleriyle ayrıştırılır hale gelmiştir. Yine de, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ gibi ulus-devletler, etnik ve dilsel kimliklerinin yanı sıra Ortodoks inancı ve kilisesini devletlerinin temeli ve ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir (Özsoy Kırkpınar ve Kobak, 2019).

Tito döneminde, Yugoslav federal devletinin birleşik bir “yarı-kimliği” görülebiliyordu; ancak onun ölümünden sonra ve Slobodan Milosevic'in iktidara gelişiyle birlikte Sırbistan'da azınlıkların (Arnavutlar ve Boşnaklar) “öteki” olarak etiketlenmesi, ayrımcılık ve ayrışma başlamıştır. Aynı fanatizm ve apartheid anlayışı eski Yugoslavya'nın diğer bölgelerinde de gözlenmiştir; örneğin Hırvatistan'da çoğunluk Hırvatlar kendilerini "biz", Sırp azınlığı ise "ötekiler" olarak tanımlamıştır.

Eski Yugoslavya'nın dağılmasında en büyük tetikleyici unsurlardan biri, federal kimlikten uzaklaşıp yerel kimliklere daha fazla önem verilmesidir (Özsoy Kırkpınar ve Kobak, 2019: 207-219).

Arnavutlar ve Sırp'ların kimlikleri neredeyse tamamen eski çağlardan ve Orta Çağ'dan kalma mitler ve efsanelerle bağlantılıdır. Sırp'lar, özellikle İmparator Çar Duşan (1331-1355) dönemindeki orta çağ devletlerini ve bu dönemdeki toprak genişlemelerini büyük ölçüde yüceltmektedirler. O dönemde Sırbistan'ın sınırları, kuzeyde bugünkü Belgrad'dan güneyde

Yunanistan Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı. Bu nedenle Çar Duşan, kendisini yalnızca Sırların değil, Arnavutların ve Yunanların da imparatoru ilan etmiştir; çünkü onun devleti, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Karadağ, Makedonya gibi bölgeleri kapsıyordu.

Arnavutlar ve Sırların kimlikleri neredeyse tamamen eski çağlardan ve Orta Çağ'dan kalma mitler ve efsanelerle bağlantılıdır. Sırlar, özellikle İmparator Çar Duşan (1331-1355) dönemindeki orta çağ devletlerini ve bu dönemdeki toprak genişlemelerini büyük ölçüde yüceltmektedirler. O dönemde Sırbistan'ın sınırları, kuzeyde bugünkü Belgrad'dan güneyde Yunanistan Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı. Bu nedenle Çar Duşan, kendisini yalnızca Sırların değil, Arnavutların ve Yunanların da imparatoru ilan etmiştir; çünkü onun devleti, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Karadağ, Makedonya gibi bölgeleri kapsıyordu.

İkinci önemli vaka ise Sırp kimliği ile Kosova Savaşı'nın (1389) özdeşleştirilmesidir. Bu savaş, Kosova Ovası'nda Sırlar (Balkan Hristiyan Birliği) ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar Sırlar bu savaşta Osmanlılara karşı ağır bir yenilgi almış ve büyük bir aşağılanma yaşamış olsalar da bu savaş bir zafer olarak görmektedirler; çünkü askerleri, İsa için, Sırp Ortodoks Kilisesi için ve ilk Sırp devletinin kutsal toprağı olan Kosova için canlarını vermiştir.

Üçüncü vaka ise, Sırp kimliğinin Kosova'daki ilk Sırp kiliseleri ve manastırlarıyla ilişkilendirilmesidir. Bu kutsal yapılar, Kosova'nın güneyinde, Sırların Metohiya (Arnavutça: Dukagjini) olarak adlandırdığı bölgede yer almaktadır. Ayrıca, birçok Sırp ultra-milliyetçi Kosova'yı "Sırbistan'ın Kudüsü" ya da "Sırbistan'ın Kalbi" olarak adlandırmaktadır (Judah, 2002).

Öte yandan, Arnavut ulus-devleti inşası süreci, Balkanlardaki diğer ülkelere kıyasla daha geç başlamıştır (1912). Bunun sebebi, Arnavutların, Balkan Savaşları'na (1912-1913) kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Ancak Arnavutlar da, tıpkı Sırlar gibi, ulusal kimliklerini, İlliro-Pellazg antik dönem mitlerinden başlatarak, Orta Çağ'daki Arnavut prensliklerine ve özellikle tüm Arnavutların ulusal figürü olan Gjergj Kastrioti-Skenderbeu'ya dayandırmaktadırlar.

Arnavut kimlik ve ulus-devlet inşası, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında devam etmiştir. Kosova ise Sırlar ve Arnavutlar arasındaki son büyük mücadele sahnesi olmuş, bu mücadele 1998-1999 yıllarında kanlı savaşlarla sonuçlanmıştır (Oktay ve Rrapaj, 2016: 43-59).

Bununla birlikte, Eric Hobsbawm'ın belirttiği gibi; “tarih, geçmiş, milliyetçilik ve ırk kavramları kimlik oluşumunun ana bileşenleridir. Dahası, tarihçiler insan antropolojisinin yaratılmasında ve tanımlanmasında en büyük faktörlerden biridir. Tarihi ve geçmişi olmayan uluslar, kendi kimlikleriyle çelişirler ve uzun süre hayatta kalamazlar.” (Hobsbawm ve Kertzer, 1992: 3-8).

Ne yazık ki, çoğu zaman tarihsel gerçekler ve belgeler ya unutulmuş ya da kasıtlı olarak yok edilmiştir. Hem Sırp hem de Arnavut tarihçileri, kendi ulusal çıkarlarına uygun olan bölümleri açıklamış, uygun olmayanları ise göz ardı etmişlerdir. Örneğin, ünlü araştırmacı Oliver Jens Schmitt, Arnavut ulusal kahramanı Gjergj Kastrioti Skenderbeu'nun annesinin Slav (Sırp) kökenli olduğunu belirtmektedir (Schmitt, 2009). Ancak Sırp tarihçileri bu bilgiyi açıklamaktan kaçınmaktadır.

Ayrıca, Osmanlıların Balkanlara gelmesinden önce, Arnavutlar ve Sırlar arasında evlilik ve aile bağları bulunmakta, tarihi belgeler ve eserler bu halkların Osmanlılara karşı birlikte savaştığını göstermektedir (Malcolm, 1998).

Sırlar ve Arnavutlar arasındaki büyük etnik düşmanlık, esas olarak Balkan Savaşları sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle Kosova'daki Arnavut nüfusunun İslam dinine mensup olması, Sırların onları “sapkın”, “Türkleşmiş” gibi aşağılayıcı terimlerle adlandırmalarına yol açmıştır (Jansen, 1999; Latifi, 2024). Buna karşılık, Sırlar başka bir iddiada bulunarak Kosovalı Arnavutların “Arnavutlaştırılmış Sırlar” olduğunu öne sürmektedirler (Dauti, 2023).

Balkan Savaşları'ndan sonra Kosova, Sırbistan tarafından işgal edilmiştir ve ardından Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın (sonradan birinci Yugoslavya olarak bilinecek) kurulmasıyla Arnavutlar “Türkler” kimliğiyle sınıflandırılmıştır. Bu dönemden 1966 yılında Rankovic rejiminin düşüşüne kadar, Kosovalı Arnavutlara hiçbir etnik ve kimlik hakkı tanınmamış, aksine katliam ve Türkiye'ye zorunlu göç ettirme gibi faşist bir politika şiddetle uygulanmıştır (Oktay ve Rrapaj, 2016: 43-59).

Önemle belirtmelidir ki Nazi Almanya'sına karşı verilen katkılar karşılığında, Tito, Arnavut partizanlara savaşın sonunda Kosova'nın Arnavutluk'a katılacağı ve birlikte Yugoslavya'nın federal bir parçası olacakları sözünü vermiştir. Ancak bu vaat yalnızca sözde kalmış ve hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir (Oktay ve Rrapaj, 2016: 43-59).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Kosovalı Arnavutlar ikinci sınıf insanlar olarak görülmüş ve hiçbir ayrıcalık tanınmamıştır. Kosova eyaleti sınırlı bir özerk statüye sahip olmuş, ancak karar alma yetkisi bulunmamıştır. Arnavutlar, Kosova nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, kendi dillerini ve ulusal sembollerini kullanma hakkına sahip olamamışlardır.

Bu durum, 1966 yılında Yugoslavya'nın başbakan yardımcısı Aleksander Rankovic'in görevden alınmasına kadar sürmüştür. Rankovic, Kosovalı Arnavutlara karşı aşırı baskı uygulamış, yerel özyönetim haklarını reddetmiş ve onları Sırp kurumsal yapısına zorla entegre etmeye çalışmıştır.

Ancak 1974 yılında, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yeni anayasasında yapılan değişikliklerle, Kosova'ya önemli ölçüde artırılmış bir özerklik verilmiş ve Sırp parlamentosunda fiilen veto hakkı sağlanmıştır. Kosova, Yugoslavya Federasyonu'nun diğer birimleriyle eşitlenmiş, ancak (Sırbistan içinde) özel bir statüyle kalmaya devam etmiştir. 1974 Anayasası, Kosova'ya Arnavutça dilinde eğitim hakkı, ulusal kimlik tanınması gibi önemli özgürlükler sağlamıştır. Bu durum 1989 yılına kadar devam etmiş, ancak Milosevic rejimi bu hakları şiddetle ortadan kaldırmış ve Kosova'yı doğrudan Belgrad'ın denetimi altına almıştır (Malcolm, 2002).

Kosova'daki Arnavut-Sırp çatışması, kimlik boyutunda bir çatışmadır. İşte burada “biz (Sırlar)” ve “ötekiler (Arnavutlar)” şeklinde büyük bir ötekileştirme yarılması baş göstermiştir. Kosovalı Arnavutların yabancılaştırılması ve marjinalleştirilmesi, 1389'daki Kosova Savaşı mitine dayanır; bu savaşta Orta Çağ Sırp Devleti Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yenilmiştir (Labarre, 2007: 33-61).

Etnik farklılıkların ve kimlik kutuplaşmasının yüksek olduğu toplumlar, etnik çatışmaların çıkma olasılığı açısından, etnik merkeziliğin ön planda olmadığı toplumlara göre daha risklidir. Tajfel ve Turner, sosyal kimliğin bir grubun kendisini tanımlamasında çok önemli olduğunu iddia etmektedirler. Ulusal ya da etnik kimlikler, sahip oldukları değerlere bağlıysa ve dışarıdan bir tehdit ya da değerlerine yönelik bir azalma hissederlerse, bu durum onların etnik merkeziliğe yönelmelerine sebep olur (Tajfel ve Turner, 1986: 7-24).

1974'ten 1989'a kadar Kosovalı Arnavutlar, Tito döneminde diğer etnik gruplarla birlikte birçok hakka sahip olduklarından dolayı büyük isyanlar göstermemiştir. Ancak Milosevic'in iktidara gelişiyle birlikte, etnik ve sosyal temelli ayrımcılıklar ve bölünmeler başlamıştır. Sırp etnik

merkezciliğinin yükselmesi, Kosova özerkliğinin ortadan kaldırılması ve Kosova'daki Arnavut nüfusa yönelik ayrımcı politikalar, etnikler arası çatışmanın başlıca nedenleri olmuştur.

Ayrıca, hem Arnavutluk'taki hem de Kosova'daki Arnavutlar kendilerine “Shqiptar” (Kartallar veya Kartalın Oğulları) demektedirler. Ancak, eski Yugoslavya döneminden bu yana Sırplar, Kosovalı Arnavutlara aşağılayıcı ve hakaret içeren bir ifade olan “Šiptar” kelimesini kullanmaktadırlar. Kosovalı Arnavut vatandaşlar, bu terimi hakaret ve aşağılanma olarak algılamaktadırlar (Robelli, 2018; Bogdanovic, 2019).

Milosevic, Kosova miti üzerinden bu aşağılayıcı kelimeyi iki amaçla kullanmıştır: İlk olarak, Kosovalı Arnavutları düşük sınıf, geri kalmış ve medeniyetsiz bir halk olarak kategorize etmek (Nelsson, 2019; Vučetić, 2021; Mertus, 2006; Smith R., 1998). İkinci olarak ise, Arnavutluk'taki Arnavutlarla Kosovalı Arnavutlar arasındaki bağı zayıflatmak ve genişlemeci eğilimlere karşı önlem almak (Kubo, 2010).

Bekim Baliqi'ye göre, Kosova Cumhuriyeti'nin kimlik oluşum süreci beş ana aşamadan geçmiştir: İlk aşama, Kosovalı Arnavutların eski Yugoslavya'nın ayrılmaz bir parçası olarak görülmediği ve Kosovalı Arnavutlar olarak özel bir kimliklerinin bulunmadığı dönemdir. Bu dönem 1945'ten 1966'ya kadar sürmektedir. İkinci dönem, Rankovic'in görevden alınmasıyla başlayıp Tito'nun ölümüne kadar devam eden süreci kapsar. Bu dönemde, 1974 Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte, Kosovalı Arnavutlar neredeyse tüm sivil ve ulusal haklardan yararlanmışlardır. Üçüncü dönem, Milosevic rejimini kapsamakta; bu süreçte Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması ve Kosovalı Arnavutlara yönelik siyasi baskılar ön plana çıkmaktadır. Bu dönem, Tito'nun ölümünden Kosova Savaşı'nın sonuna kadar (1980'ler–1999) sürmektedir. Dördüncü dönem, çatışma sonrası olayları ve UNMIK'in geçici yönetimiyle Kosova'nın bağımsızlık ilanına kadar olan dönemi kapsamaktadır (1999–2008). Son dönem ise, bağımsızlık sonrası dönem olarak adlandırılmakta ve 2008'den günümüze kadar devam etmektedir (Baliqi, 2014: 9).

Kosova'daki uluslararası yönetimin temel hedefi, etnik, ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların demokratik ve barışçıl egemenlik altında eşit şekilde yönetimde yer alabileceği çok-etnili bir ortam yaratmak olmuştur (Baliqi, 2014: 13-14).

Kısaca ifade etmek gerekirse, kimlik meseleleri açısından Kosova üç büyük tarihsel etki yaşamıştır: Tito dönemi boyunca Yugoslav kimliği (1945-1989), Kosova iç savaşı sırasında

Milosevic rejimiyle birlikte Arnavut kimliği (1989-1999), ve 2008'deki bağımsızlık ilanı sonrasında uluslararası toplum tarafından dayatılan “Kosovalı” çok-etnili kimliktir (Baliqi, 2014).

Başka bir deyişle, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'na (Bölüm I, Madde I ve Madde III) baktığımızda, etnik-ulusal bir aidiyetten değil, sivil aidiyetten bahsedildiğini görmekteyiz³. “Kosovalı” kimliği; Arnavutlar, Sırp ve diğer azınlık gruplarının (Türkler, Boşnaklar, Goraniler ve Romanlar) ilişkileriyle şekillenmiştir (Baliqi, 2014). Ayrıca, Ahtisaari Planı'na göre, Kosova Cumhuriyeti'nin sembollerinin Arnavutluk ve Sırbistan gibi devletlerin sembolleriyle hiçbir ortak noktası olmamalıdır. Ayrıca, bayrak ve diğer sembollerin renkleri de adı geçen ülkelerden farklı olmalıdır (Ahtisaari, 2007). Kosova Cumhuriyeti'nin ulusal marşı bile “Avrupai” özellikler taşımakta olup, ne Arnavutluk'la ne de Sırbistan'la bir benzerlik göstermektedir (Baliqi, 2014).

UNMIK'in geçici yönetimi döneminde, Kosova vatandaşları sadece "ikamet edenler" olarak tanımlanmış ve bu durum, Kosova'nın 2008'de Sırbistan'dan bağımsızlık ilanına kadar sürmüştür. Ancak, Vatandaşlık Yasası'na göre Kosova vatandaşları etnik olarak tarafsız kabul edilmekte ve yalnızca sivil vatandaşlık temelinde tanımlanmaktadır (Baliqi, 2014).

Bir hususun netleştirilmesi gerekir ki: “Kosovalı” kimliği, etnik değil, vatandaşlık temelli bir kimliktir. “Kosovalı” kimliği, çeşitli ve yüksek kültürlerle sahip kolektif kimliklerin nasıl inşa edilebileceğini ve vatandaşlık değerinin etnik değer önünde tutulması gerektiğini gösteren bir sivil devlet modelinin tanıtımıdır.

Kosova Cumhuriyeti vatandaşlarının en büyük arzusu, Avrupa Birliği ve NATO'nun bir parçası olmaktır. Bu ilkeye dayanarak, “Kosovalı” kimliğinin yaratıcılarının Avrupa Birliği ve ABD olduğunu söyleyebiliriz (Andersen, 2007: 105-108). Avrupa Birliği, etnik köken, din, ırk veya dil ayrımı yapmaksızın Kosova Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarını kendine çekmiştir. Kosova vatandaşlarını etnik temelde adlandırmak ve tanımlamak, insanları daha fazla ayrılığa ve yeni bir savaşın kıvılcımına sürükleyebilirdi. Bu nedenle, “Kosovalı” kimlik projesi, Kosova'nın Avrupa ailesine daha kolay entegre olmasını ve etnik propaganda çağrılarının ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir Avrupa projesi olarak değerlendirilebilir.

Özünde, her bireye kendi etnik, dini, ırksal veya dilsel kimliğini özel hayatında tanımlama özgürlüğü verilmiştir. Ancak "kolektif kimlik" bağlamında, Kosova Cumhuriyeti'nin vatandaşları

³ Bkz. “Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Bölüm I, Madde I ve III”
<https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2008/en/121392>.

“Kosovalı” olarak tanımlanmaktadır ve hedefleri gelecekte Avrupa Birliği’nin bir parçası olmaktır (Andersen, 2007: 105-108).

Fatos Lubonja, ulusun kendi etnik kökeninden ayrıştırılması gerektiğini iddia etmektedir. Lubonja'ya göre, Kosova, farklı dil ve etnik gruplardan oluşan, ancak "Kosovalı" kimlik şemsiyesi altında birleşen bir İsviçre modeli temelinde inşa edilmiştir. Ayrıca, Lubonja, Balkanlardaki tüm toplulukların ekonomik ve siyasi gelişime odaklanmaları ve etnik ile ırksal çağrılarını bir kenara bırakmaları gerektiğini savunmaktadır. Gelişmiş bir ekonomiyle donatılmış bir Kosovalı ve Arnavut devleti ve kimliğinin, “Büyük” ama geri kalmış bir Arnavutluktan daha iyi olduğunu ifade etmektedir (Lubonja, 2016).

Bununla birlikte, her ne kadar yapay ve etnik temelli olmayan bir terim olsa da, "Kosovalı" kimliği Kosova vatandaşları tarafından büyük ölçüde benimsenmiş görünmektedir. Kosova'nın "Büyük Arnavutluk" ile birleşme fikri bugün nadiren dile getirilmektedir ve daha çok bir hayal ürünü gibi görünmektedir. Ayrıca, Kosova'nın Arnavutluk'la birleşmesi, Kosova Cumhuriyeti Anayasası ile çelişmektedir.

Buna göre, Kosova'nın Arnavutluk'a katılma hakkı da yoktur, Sırbistan tarafından yeniden işgal edilme hakkı da yoktur. Ayrıca, Kosova Cumhuriyeti vatandaşlarının pasaportlarında "Kosovalı" kimliği yer almakta, etnik kimlik (Arnavut, Sırp, Boşnak, Türk veya Roman) hiçbir şekilde belirtilmemektedir. Belki de Arnavutların çoğunluğu için, ulusal kimliklerinin “Arnavut” olarak tanımlanması ideal olabilirdi. Ancak bu, Balkanlar’da yeni bir çatışmayı körükleyebilirdi ve bu bölgedeki çatışmalar, Avrupa Birliği ve ABD tarafından zaten en çok nefret edilen mekanizmalardır.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği’nin "Kosovalı" kimliği için tasarladığı tarafsızlık formülü, Kosova ve vatandaşlarının Avrupa-Atlantik entegrasyonuna ilerlemesi için en doğru ve uygun formülasyondur. Neticede, en başta da belirtildiği gibi, kimlikler insanlığın yaratılışından beri var olan statik ve ilkel mekanizmalar değildir. Kimlikler, farklı sosyal, siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak belirlenir. Wendt’in belirttiği gibi; kimlik, bir devletin dış politikasıyla yakından ilişkilidir ve devletlerin çıkarlarına bağlı olarak uluslararası sistem paralelinde değişir (Wendt, 1992). Muhtemelen Kosova Savaşı öncesinde ve savaş sırasında, Kosovalı Arnavutların ilk hedefi Arnavutluk’a katılmak veya Sırbistan’dan bağımsız bir Arnavut kimliğiyle devam etmektir. Ancak 1999 Savaşı ve uluslararası güçlerin müdahalesi sonrasında, Kosovalı yetkililer, yalnızca

Kosova'nın NATO ve Avrupa Birliği'ne entegrasyonu için “Kosovalı” kimliğinin yaratılmasını kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, her ne kadar geçmişe ve eski arzulara kıyasla yeni bir kavram olsa da, sosyal inşacılık teorisinin de öngördüğü gibi, “Kosovalı kimliği” daha iyi bir alternatif olarak şekillenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR (BARİŞ SAĞLAMA)

Bu bölümde, etnik gruplar arası çatışmaların yönetimi ve çözümünde kullanılan bazı yöntemler ele alınacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde müzakere yöntemi analiz edilecek, ikinci bölümünde arabuluculuk yöntemine ışık tutulacak, üçüncü bölümünde ise uyuşmazlıkların çözümüne yönelik bir yaklaşım olarak diyalog tekniği ele alınacaktır. Okuyuculara, bu bölümde Tahkim, Uluslararası Kuruluşlar, Bölgesel Kuruluşlar ve Uluslararası Mahkemeler gibi diğer çatışma çözüm yöntemlerinin zaman kısıtlaması ve konunun odak noktasıyla doğrudan ilgilerinin bulunmaması nedeniyle ele alınamayacağı hatırlatılmalıdır.

3.1. Müzakere

Müzakere, çatışmanın önlenmesi, yönetimi, dönüştürülmesi veya çözülmesi yöntemlerinden en öne çıkan (ancak tek olmayan) yöntemlerden biridir (Zartman, 2009: 322). Webster's New Collegiate Dictionary'ye göre müzakere: “anlaşmaya varmak amacıyla görüşme yapmak; bir anlaşma temeli üzerinde müzakerede bulunmak”tır (Druckman, 2007: 111). Bu açık ve net tanıma dayanarak, bu alandaki araştırmacılar müzakerelerin dört farklı bakış açısına göre yürütüldüğüne dikkat çekerler.

İlk bakış açısı müzakere ve bulmaca çözümüdür. Bu çerçevede amaç, tarafların özgür tercihlerine dayalı ‘çözümler’ ve geçerli sonuçlar bulmaktır (Von Neumann & Morgenstern, 1944). Bu bağlamdaki en bilinen bulmaca çözümleme oyunu, Steven Brams tarafından geliştirilen ünlü mahkûm ikilemi oyunudur (Brams, 1993: 562-570).

İkinci olarak, bazıları müzakereyi, tarafların ödünler vererek başlangıç konumlarından birbirlerine doğru kademeli olarak yaklaştıkları bir pazarlık oyunu olarak görür (Siegel ve Fouraker, 1960). Bu durum, satıcının ilk belirlediği fiyattan ödün vererek, müşterinin en düşük teklifine doğru pazarlık yapması örneğiyle açıklanabilir. Bu, müzakerede pazarlık oyunu olarak adlandırılır. Bazıları ise müzakereyi, çeşitli örgütsel yönetimler arasında fikir birliği oluşturma süreci olarak değerlendirir. Bu süreç dinamiktir ve müzakereciler arasında iki veya daha fazla yönlü iletişimi içerir (iki seviyeli oyun mantığı) (Putnam, 1988: 427-460).

Dördüncü olarak, politika analistleri ve uluslararası ilişkiler akademisyenleri müzakereyi, dış etkenlerin etkisini de içeren çeşitli hedeflerin bir bileşimi olarak görürler. Burada aktörler hükümetlerdir, ancak uluslararası sistemin öncelikleri çerçevesinde hareket ederler (Druckman, 2007: 119). Uluslararası ilişkiler analistleri, müzakereleri diplomatik bir politika aracı olarak inceler; bu politika, önceki bir anlaşmanın uzatılması veya siyasi bir tıkanıklığın ardından üçüncü bir tarafın müdahalesi olabilir (Iklé, 1964). Kelleher, erken müzakere tarihinin, müzakere eden taraflar arasındaki mevcut durumun belirlenmesinde sıklıkla etkili olduğunu vurgular (Kelleher, 1976). Örneğin, yaklaşık on yıl önce başlatılan Kosova-Sırbistan müzakereleri, süreç başından beri yaşanan uyumsuzluklar nedeniyle hâlen tatmin edici bir sonuçla neticelenememiştir.

Druckman, müzakere aşamaları için beş modelden söz eder: müzakere gündeminin oluşturulması; formüller ve prensipler aranması; tartışılacak konuların tanımlanması; uygun değişimler için pazarlık yapılması ve ödünlerin kabulü; ve uygulama detaylarının aranması (Druckman, 1986: 327-360).

Zartman'a göre, "çatışma çözümü olarak müzakere, çatışmanın tırmanmasını veya şiddete dönüşmesini önlemek için kullanılabilir; çatışmayı yönetmek için kullanılabilir – yani, şiddet yerine politik araçlarla yürütülmesini sağlayabilir; ya da tarafların temel uyumsuzluklarını çözmek veya bunları işbirlikçi ilişkilere dönüştürmek için bir araç olabilir" (Zartman, 2009: 322). Müzakereler, şiddetin hafifletilmesi ya da olası bir çatışmanın önlenmesi için kullanılabileceği gibi, görünür bir şiddet olmasa dahi taraflar arasında işbirliği oluşturarak uyumsuzlukların azaltılmasına da hizmet edebilir. Böylece çatışma, yönetim ve çözüm sürecine dönüştürülür (Zartman, 2009: 323).

Iklé'nin belirttiği üzere (Iklé, 1964), müzakereler, evet, hayır veya müzakerelere devam seçeneklerini içeren üç aşamalı oylama prensibiyle işler. Müzakerelerde tek taraflı beyanlarda bulunulması karakteristik değildir. Aksine, görüş ve bilgi alışverişi müzakerelerin temel unsurlarındandır. Görüldüğü üzere, müzakere, bir şey vererek başka bir şey elde etme sürecidir.

Ayrıca, Zartman müzakerelerin sınıflandırılmasına ilişkin dört yaklaşımı vurgular:

İlk yaklaşım, müzakere yapısına ilişkindir. Yapısal analizler, öncelikle taraflar arasındaki güç dağılımını ele alır (Zartman, 1988: 31-44). Müzakere eden taraflar arasındaki güç asimetrisi verimli sonuçlar doğurmaz. Bu nedenle, her müzakere masasının başında denge ve eşitlik hissi sağlanması elzemdir (Zartman, 2009: 325). Yine de bu alandaki uzmanlar, taraflar arasında mutlak

bir simetri ve tam denge bulunmadığını kabul etmektedir. Dolayısıyla müzakere grupları birbirine yakın olsalar bile, onları ayıran bazı asimetrik farklılıklar daima mevcuttur (Zartman, 1988: 33-34). Kosova ve Sırbistan arasındaki müzakere sürecinde taraflar arasındaki güç yapısındaki asimetrik durum, müzakerelerin on yılı aşkın bir süredir sonuçsuz kalmasında temel faktörlerden biri olmuştur.

Müzakerenin ikinci yaklaşımı, stratejik analizle ilgilidir. Bu mekanizma araçlardan çok hedeflere odaklanır. Mahkûm ikilemi ve tavuk ikilemi oyunları, bu yaklaşımın simetrik örnekleridir (Zartman, 1988: 34-35). Ön-müzakere aşaması da, resmi müzakereleri haber veren ve karmaşık meselelerin tabu olmaktan çıkarılmasına yardımcı olan merkezi bir faaliyettir (Druckman, 2007: 126-127). Aynı zamanda, pazarlık, tarafların müzakerelere başlamadan önce organize olmalarını sağlayan başka bir kolaylaştırıcı araçtır (Bass, 1966). Pazarlık ve ödünler, müzakere sürecinin neredeyse ayrılmaz birer parçasıdır (Druckman, 2007: 130).

Üçüncü olarak, müzakereler tıpkı çatışma ve savaş gibi bir süreçtir. Uzmanlar, müzakere için uygun koşullar ve olgunluk sağlandığında sürecin başladığını vurgularlar (Zartman ve Touval, 1985: 27-45). Örneğin, Güney Afrika'daki çatışma çözümü (1990-94), Dağlık Karabağ çözümü (2003) ve Bosna-Hersek'teki Dayton Anlaşması (1993), tümüyle bu olgunluk ve uygun zamanlamanın sağlandığı süreçlerdir (Zartman, 2009: 329). Başka bir deyişle, uzmanlar Kosova'nın 1995 Dayton Anlaşması'na dâhil edilmemesinin, o dönem müzakereler için yeterli olgunluk bulunmamasına dayandığını belirtmektedir (Zartman, 2009: 330).

Dördüncü olarak, davranışsal analiz, diğer müzakere mekanizmalarından farklı olarak müzakerecilerin kişilikleri, davranışları ve kültürleriyle ilgilenir (Zartman, 1988: 36-37). Müzakereciler, davranış parametreleri açısından ikiye ayrılabilir: yumuşak çizgililer veya sert çizgililer, esnaflar veya savaşçılar, güvercinler veya şahinler (Snyder ve Diesing, 1977).

Buna ek olarak, çağdaş çalışmalar müzakere ve çatışma çözümünde kişilikleri beş kategoriye ayırır: rekabetçi (köpek balığı), işbirlikçi-problem çözücü (baykuş), uzlaşmacı (tilki), kaçınan (kaplumbağa) ve uyum sağlayan (oyuncak ayı) (Thomas & Killman, 1977: 309-325). Dolayısıyla müzakereler, rekabetçi bir gündeme (kazan-kaybet) veya işbirlikçi bir gündeme (problem çözme) sahip olabilir (Druckman, 1968: 367-383; Zechmeister ve Druckman, 1973: 63-88). Bu anlatımdan hareketle, “değerler-öncelikli” veya “çıkarlar-öncelikli” ayrımı yapılabilir; müzakere ikliminin verimli mi yoksa verimsiz mi olduğu, hoşgörülü mü yoksa düşmanca mı

olduğu ve rakip tarafın adil ve güvenilir mi yoksa adaletsiz ve şüpheli mi olduğu algılanabilir (Druckman vd., 1988: 489-510).

Müzakerelerin uygulandığı çatışma türlerine gelince; bunlar devletlerarası ve devlet içi çatışma müzakereleri olabilir. Bizim incelediğimiz Kosova çatışması örneğinde olduğu gibi, bu süreç devlet içi çatışma çözüm müzakereleri kategorisine girmektedir (Zartman, 2009: 333-335).

3.2. Arabuluculuk (Üçüncü Taraf Müdahalesi)

3.2.1. Tanım ve Yaklaşım

Taraflar, çıkar hesaplamaları konusunda ortak bir uzlaşma bulamadıklarında, bir arabulucunun hizmetine başvururlar (Wall vd., 2001: 370-391). Arabuluculuk, devletlerarası çatışmalardan devlet içi çatışmalara, kurumsal düzeydeki anlaşmazlıklardan bireyler arasındaki en hafif uyuşmazlıklara kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir (Bercovitch, 2009: 342).

Arabuluculuk teriminin tanımına gelince, araştırmacılar farklı görüşler sunmuşlardır ve burada bazılarını vurgulamaya çalışacağız. Oran Young, üçüncü taraf (arabuluculuk) müdahalesini şu şekilde tanımlar: “krizin doğrudan tarafı olmayan bir aktörün, pazarlık ilişkisine ilişkin bir veya daha fazla sorunu azaltmayı veya ortadan kaldırmayı ve böylece krizin sona ermesini kolaylaştırmayı amaçlayan her türlü eylemi” (Young, 1967: 34).

Chris Mitchell'a göre, “iletişimi yeniden kurmak ve belki de her iki tarafın da kazanç sağlayabileceği bir uzlaşma veya çıkış yolu önermek için bir üçüncü tarafa ihtiyaç vardır” (Mitchell, 1981: 297). Bazıları arabuluculuğu daha çok müdahaleye yönelik bir süreç olarak tanımlar ve doğru sonuca ulaşmaktan ziyade müdahale sürecine odaklanırlar. Ann Douglas, “arabuluculuğun, bir dış aktörün kendi başına ya da anlaşmazlığa düşmüş tarafların davetiyle devreye girerek onların anlaşmaya varmalarına yardımcı olduğu bir barış yapma biçimi” olduğunu vurgular (Douglas, 1957: 70).

Christopher Moore ise, “arabuluculuğun, bağlayıcı karar alma yetkisi olmayan ve taraflarca karşılıklı kabul gören bir üçüncü tarafın. Taraflar arasındaki ilişkiyi geliştirmek, iletişimi artırmak ve etkili problem çözme ve müzakere yöntemlerini kullanarak ihtilaflı konularda gönüllü ve karşılıklı kabul edilebilir anlaşmalar ya da anlayışlar geliştirmek amacıyla devreye girdiği bir çatışma çözüm süreci” olduğunu belirtmektedir (Moore, 2014: 31).

Ayrıca, bir grup uzman arabuluculuğu tarafsız ve bağımsız bir müdahale olarak tanımlar. Örneğin, Bingham arabuluculuğu, “müzakerede ‘tarafsız’ bir üçüncü tarafın yardımı” olarak tanımlar (Bingham, 1985: 5). Folberg ve Taylor, arabuluculuğu “katılımcıların, tarafsız bir kişinin veya kişilerin yardımıyla, ihtilaflı konuları sistematik olarak izole ettikleri, seçenekler geliştirdikleri, alternatifleri değerlendirdikleri ve ihtiyaçlarını karşılayacak uzlaşmaya dayalı bir anlaşmaya vardıkları bir süreç” olarak tanımlar (Folberg ve Taylor, 1984: 7).

Son olarak Spencer ve Yang, arabuluculuğu, “anlaşmazlığa doğrudan dâhil olmayan, taraflar nezdinde belirli bir otoriteye sahip olabilecek ya da uygun bir tarafsız aracı olarak kabul edilebilecek bir üçüncü tarafın yardımı” şeklinde ifade ederler (Spencer ve Yang, 1993: 1495). Bunun yanı sıra, arabuluculuk, tarafların kendi başlarına doğru sonuçlar üretemedikleri çatışmalarda üçüncü bir tarafın müdahalesidir. Yine de arabuluculuk geniş kapsamlı bir kavramdır ve farklı durumlar ile koşullarda uygulanabilir.

Bazı arabulucular çözüm önerirken, bazıları önermez; bazıları uzlaşma önerir, bazıları önermez; bazı arabulucular tarafsızken, bazıları taraflı ve önyargılı olabilir (Bercovitch, 2009: 342). Kısacası, arabulucuların rolleri değişebilir, planları ve gündemleri yeniden tanımlanabilir, aynı şekilde müzakere eden taraflar da değişebilir (Bercovitch, 2009: 343).

Arabuluculuk yapısal olarak müzakerenin bir parçasıdır, ancak küçük bazı farklılıklar içerir. Örneğin, müzakere ikili (dyadic) bir yapıdayken, arabuluculuk üçlü (triadic) bir yapıya sahiptir (Bercovitch, 2009: 343).

Bercovitch’e göre, her aşamada arabuluculuğun bazı ayırt edici özellikleri vardır: (a) Arabuluculuk, barışçıl çatışma çözümünün sürekliliğini sağlayan bir süreçtir; (b) Arabuluculuk, iki devlet veya farklı aktörler arasında elverişli bir çözüm bulunmasına yardımcı olmak için dışarıdan bir birey, grup veya kuruluş tarafından gerçekleştirilir; (c) Arabuluculuk, şiddet içermeyen, zorlayıcı olmayan ve bağlayıcı olmayan bir müdahale şeklidir; (d) Arabuluculuk, hem iç hem de uluslararası çatışmalarda şiddeti azaltmak ve barışçıl bir çözüme ulaşmak için uygulanır; (e) Arabuluculuk, gönüllü bir çatışma yönetimi müdahalesidir (Bercovitch, 2009: 343-344).

Arabuluculuk çalışmalarıyla ilgili yaklaşımlar konusunda ise, akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından incelenmiş büyük bir çeşitlilik mevcuttur.

Wall ve Lynn, arabuluculuğun üç farklı çalışma yaklaşımından söz eder: Genel teori kullanan yaklaşım (genellikle iyi çatışma yönetiminde reçeteci yöntem), Bağlama özgü teori

(arabuluculuk yaklaşımlarının teorik yönlerini ve akademik katılımcılığı kullanan yöntem), Genişletilmiş bağlam teorileri (laboratuvar deneyleri ve detaylı betimlemelere dayanan yaklaşım) (Wall ve Lynn, 1993: 160-194). Arabuluculuk, çatışan taraflar ve üçüncü taraf olan arabulucu arasında geçen, durumu yatıştırmaya, şiddeti durdurmaya ve barışa yaklaştırmaya yönelik rasyonel ve siyasi bir süreçtir (Bercovitch, 2009: 343-345). Başka bir deyişle, taraflar arabuluculuğa rıza göstermedikçe, arabuluculuk zorla uygulanamaz. Örneğin, Biafra ayrılıkçı savaşında, Nijerya devleti her türlü dış arabuluculuğu veya müdahaleyi reddetmiş, bunun iç yargı yetkisi kapsamındaki bir mesele olduğunu savunmuştur.

Ancak bazı durumlarda arabuluculuk ve uluslararası müdahale dışarıdan zorla dayatılmıştır. Tipik bir örnek, Bosna-Hersek ve Kosova'daki Yugoslav Savaşı sırasında Sırbistan'a uygulanan ağır ekonomik yaptırımların, insani felaketi durdurmaya yönelik baskı aracı olarak kullanılmasıdır (Merrills, 2005: 32). Arabuluculuğu kabul eden hükümetler, çatışmalarının uluslararası bir mesele olduğunu ve çözülmesi gerektiğini meşru bir şekilde ilan etmiş olurlar (Merrills, 2005: 32).

3.2.2. Arabuluculuk İçin GÜDÜ ve Rasyonalite

Çatışan taraflar, uzun süreli bir çatışmaya saplandıklarında; bu sürecin sonuçları zaman alıcı olup çok sayıda kurbana ve çözülmemiş çıkmazlara yol açtığında, arabuluculuk başvurabilecekleri en uygun yöntemlerden biri haline gelir. Arabuluculuk süreci zaman tüketen, meydan okuma ve irade gerektiren, bazı durumlarda riskler ve başarısızlıklarla karşı karşıya kalabilen bir süreçtir. Peki, bir kişiyi arabuluculuğa iten güdü nedir? (Bercovitch, 2009: 345). Arabuluculuk, bireyler, arabuluculuk yapan devletler ya da uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilebilir (Merrills, 2005: 29). Eğer arabulucu, resmi bir yetkiye sahip olmayan bir bireyse (örneğin, Jimmy Carter'ın 1994'te Kuzey Kore'deki arabuluculuğu gibi), onu çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmaya iten temel güdü şunlardır: çatışmanın uzun süredir devam eden eksenini değiştirmek; a) düşman taraflar arasında yeni iletişim kanalları açma arzusu ve bu arabuluculuğu siyasi otoritelere taşıma; b) çatışma yönetiminde yeni ve verimli fikirlerin uygulanmasını sağlama; c) ve ayrıca, yeni ortaya çıkabilecek çatışmalarda kullanılmak üzere arabulucunun kişisel ve profesyonel gelişimini sağlama (Bercovitch, 2009: 345).

Arabulucu bir devletin veya bir kuruluşun resmi temsilcisi olduğunda ise, arabuluculuk belirli bir gündem doğrultusunda yürütülür. Örneğin, Orta Doğu'da bir çatışma olduğunda, Arap

Ligi o bölgeyi ve savaşı tarafların zayıflıklarını ve onarılabılır kırılğanlıklarını daha iyi bildiğinden, arabuluculuk sürecini yürütebilir (Bercovitch, 2009: 345-346).

Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışma örneğinde ise, bu iki ülkenin Avrupa kıtasının parçası olmaları ve nihai hedeflerinin Avrupa Birliği'ne katılmak olması göz önünde bulundurulduğunda, BM özel temsilcisi Martti Ahtisaari, Kosova sorununa çözüm bulmak amacıyla yürüttüğü arabuluculuk sürecinde devreye girmiştir. Ahtisaari, bu katkısından dolayı 2008 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür (Nobel, 2008). Ayrıca, Kosova-Sırbistan Diyaloğu'nda, birkaç ay ile birkaç yıl (2-4 yıl) arasında değişen sürelerle görev yapan Avrupa Birliği'nin özel temsilcileri olduğunu da unutmamak gerekir (EEAS, 2024). Hâlihazırda, Kosova-Sırbistan Diyaloğu, 1 Şubat 2025 tarihinde önceki baş müzakereci Miroslav Lajçak'tan görevi devralan özel arabulucu Bay Peter Sørensen tarafından yürütülmektedir (Lenzu, 2025).

Düşman tarafların üçüncü bir tarafın arabuluculuğunu kabul etmelerindeki güdüyü analiz etmeye çalışırsak şu tablo ortaya çıkar: a) Arabuluculuk, tarafların çatışmanın gerilimini azaltmasına ve bir anlaşmaya yaklaşmasına katkıda bulunur; b) Her iki rakip taraf da arabuluculuğu, kamuoyuna çatışmayı çözme yaklaşımını ikna edici biçimde sunabilecek iyi bir yöntem olarak algılayabilir; c) Ayrıca, taraflar çatışmayı çözememe durumunda başarısızlığı arabulucuya yükleyerek kendilerini daha kolay meşrulaştırabilirler. Başka bir deyişle, hem arabulucu taraf hem de çatışan taraflar, bu sürecin zaman zaman dayatma ve ciddiyet gerektirebileceğinin farkında olmalıdırlar (Bercovitch, 2009: 345-346). Ayrıca, taraflar ancak arabulucunun tarafsız ve önyargısız olduğuna inanırlarsa arabuluculuğu kabul etmeye daha istekli olurlar (Merrills, 2005: 34).

3.2.3. Arabulucunun Amacı ve Arabuluculuk Stratejileri

Arabuluculuk, yalnızca sezgiye dayalı ve sistematik analizden kaçınan çok özgün bir “sanat” değildir (Meyer, 1960). Bercovitch, arabuluculuğun temel amacının şu olduğunu ileri sürer: “Belirli bir sonuca ulaşmak amacıyla çatışma yönetimine yönelik genel bir plan veya yaklaşım: anlaşmazlığın çözümü, şiddet ve yıkımın durdurulması veya çatışmanın genel anlamda çözülmesi” (Bercovitch, 2009: 347). Ayrıca, arabuluculuk stratejilerinden söz ederken, uzmanlar genellikle şu üç yöntemi kullanırlar:

- ***İletişim-Kolaylaştırma Stratejileri:*** Bu, müdahale spektrumunun düşük ucunda yer alan, arabulucunun daha pasif bir rol üstlendiği stratejidir; taraflarla iletişim kurar; tarafların iyi niyetini kazanır; taraf tutmaktan kaçınır; düşman taraflar arasında etkileşim düzenler; anlamlı iletişimi teşvik eder ve benzeri faaliyetlerde bulunur. Norveç'in, 1993 Oslo Anlaşması'nda İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki arabuluculuk rolü bu stratejiye iyi bir örnektir (Bercovitch ve Wells, 1993; Bercovitch, 2009: 347; Bercovitch vd., 1991: 15-16).
- ***Usuli (Formülasyon) Stratejiler:*** Bu stratejide arabulucu, arabuluculuk süreci üzerinde daha resmi bir kontrol sahibi olur; protokoller oluşturur; kamuya açık medya davet edilir; bilgi paylaşımı açık hale getirilir; oturumların yapılacağı fiziksel mekânları kontrol eder; taraflar arasında barışçıl toplantıları organize eder ve benzeri düzenlemeleri sağlar (Bercovitch vd., 1991: 16; Bercovitch ve Wells, 1993: 8; Bercovitch, 2009: 347).
- ***Manipülasyon veya Yönlendirici Stratejiler:*** Bu stratejiler, müdahalenin en güçlü biçimini temsil eder. Bu noktada arabulucu, pazarlık yöntemlerini, ödül ve ceza mekanizmalarını (stick and carrots) kullanarak tarafları anlaşmaya doğru yönlendirir; tavizler karşılığında ödüller sunar veya ultimatolar verir (Bercovitch ve Wells, 1993: 8; Bercovitch vd., 1991: 16; Bercovitch, 2009: 347). Richard Holbrooke tarafından 1995'te Bosna-Hersek'teki Dayton Anlaşması'nda ve Kosova-Sırbistan çatışmasında uygulanan arabuluculuk yöntemi bu stratejiye örnek teşkil eder (Bercovitch, 2009: 347).

Genellikle, çatışmanın yoğunluk düzeyi arttığında, arabulucular da müdahale stratejilerinin dozajını artırarak, çatışmanın aşırı bir boyuta ulaşmasını önlemek ve katılığı azaltmak amacıyla daha yoğun müdahalelerde bulunurlar (Bercovitch ve Gartner, 2006).

3.2.4. Arabuluculuğu Etkileyen Faktörler

Tarafların arabuluculuğu kabul etmelerini veya reddetmelerini etkileyen faktörler arasında kimlik, siyasi sistem, dini gruplar gibi özellikler de bulunmaktadır. Örneğin, iki çatışan taraf, aynı kültürü, kimliği, dili, siyasi sistemi veya dini paylaşıyorlarsa, arabuluculuğu kabul etme ve olası bir çözüme ulaşma olasılıkları daha yüksek olur (Bercovitch, 2009: 349). Kosova ile Sırbistan örneğinde ise, yukarıda belirtilen unsurlar bakımından onları birbirine bağlayabilecek neredeyse hiçbir ortak özellik bulunmamaktadır. Bu nedenle, arabuluculuk yapan taraflar, tarafları olası bir çözüme yaklaştırabilecek en uygun form ve stratejileri bulmaya çalışmışlardır.

3.2.5. Başarılı Arabuluculuk Kavramı

Bir arabuluculuğun başarılı olup olmadığını anlamak için iki ana ölçüte bakmak gerekir: öznel ve nesnel ölçütler (Bercovitch, 2009: 351-354).

- **Öznel Ölçüt:** Arabuluculuk, taraflar sürece veya sonuca ilişkin bir memnuniyet hissettiklerinde ya da bunu ifade ettiklerinde veya sonuç, adil, verimli veya etkili olarak görüldüğünde başarılı sayılır (Susskind ve Jeffrey, 1987). “Adalet”, “memnuniyet”, “verimlilik” ve “etkililik” kavramları, arabuluculuğun başarılı olup olmadığını tanımlayan en önemli soyut kavramlar ve ölçütlerdir (Bercovitch, 2009: 351).
- **Nesnel Ölçüt:** Arabuluculuğun başarıya ulaşmasındaki nesnel ölçüt, öznel ölçütten farklıdır; çünkü burada soyut kavramlar yerine, pratik biçimde gösterilebilecek somut göstergelere dayanılır. Örneğin, arabuluculuk sonrasında şiddetin, çatışmanın ve kurban sayısının azaldığını görüyorsak; dolayısıyla rakipler arasında diyalogda bazı ilerlemeler sağlandıysa, bu durumda arabuluculuğun nesnel olarak başarılı olduğu söylenir (Bercovitch, 2009: 352). Başka bir deyişle, iki taraf somut bir anlaşmaya imza atıyorsa, bu da arabuluculuğun başarılı olduğunun bir başka göstergesidir (Bercovitch, 2009: 352).

3.3. Diyalog

Harold Saunders, çatışma çözümünde diyalogun rolünü üç bakış açısıyla ortaya koyar: Birincisi, *diyalog*; dinleme ve iletişim kurma, tartışmalar ve diplomatik temsillerin değişimi süreçlerinde, muhataplar arasında değerlerin tanımlanmasının en gelişmiş ve en temel biçimidir (Saunders, 2009: 376). İkincisi, *diyalog*, derin kök salmış çatışmalar açısından çatışmalı ve işlevsiz ilişkileri dönüştürmenin en iyi mekanizmasıdır. Diyalog, katılımcıların işbirliği ve karşılıklı güven yoluyla sorunların ve şiddet içeren çatışmaların nedenlerini ortaya çıkarmalarını sağlar. Derin köklü çatışmalarda, düşmanlık, tarihsel acılar, öfke ve kin duyguları o kadar şiddetli olabilir ki, düşman taraflar aynı masa etrafında oturup birbirlerinin gözlerinin içine bile bakamayacak duruma gelirler. Bir Afrika atasözünde söylendiği gibi: “İnsanlar öfkelerini boşaltmadıkça sağlıklı düşünemezler”, dolayısıyla diyalog, derin köklü çatışmalarda ‘buzları eritmede’ ve çatışma çözümüne yönelik bir adım atmada kritik bir rol oynayabilecek bir tedavi olarak sınıflandırılabilir (Saunders, 2009: 377). Üçüncüsü, *diyalog*, değişim dizilerinde (shift) kullanılır; bu da, ‘siyaset gücle ilgilidir’ gibi realist paradigmlar yerine ‘ilişkisel paradigma’ modeline geçişi ifade eder.

Dolayısıyla diyalog, kurumların, devletin ve hükümetin rasyonalitesi ve önceliğinin yanı sıra, vatandaşların da çatışma çözümünde önemli aktörler olarak rol oynamalarının önemini vurgular (Saunders, 2009: 377).

3.3.1. Diyalogun Tanımlanması

“Diyalog” terimi, logos (söz) ve dia (aracılığıyla) anlamlarına gelen Yunanca dialogos kelimesinden türemiştir (Bohm, 1996). Massachusetts Institute of Technology (MIT) profesörü William Isaacs, diyalogu şu şekilde tanımlar:

“Burada tanımladığım şekliyle diyalog, ortak bir araştırmaya, birlikte düşünme ve birlikte derinlemesine yansıtma biçimidir. Başka bir kişiye yapılan bir şey değildir; insanlarla birlikte yapılan bir şeydir. Gerçekten de, bunu öğrenmenin büyük bir kısmı, başkalarıyla olan ilişkilerimize dair tutumlarımızı değiştirmeyi öğrenmekle ilgilidir; böylece onları anlamaya zorlama çabamızı aşamalı olarak bırakır ve hem kendimizi hem de birbirimizi daha iyi anlamaya başlarız.” (Isaacs, 1999: 9).

Kamuoyu analisti Daniel Yankelovich’in açıkladığı bir değerlendirmeye göre: “Diyalogda, kendimizi alışkanlıkla içine kapattığımız nazik yüzeyselliklerin ve savunmaların ardına geçeriz. Birbirimizi sahici bir şekilde dinler ve yanıtlarız; bu da aramızda bir bağ oluşturur.” (Yankelovich, 1999: 15).

David Bohm ise, kişilerarası ilişkilerde kullanılan diyalogu, ‘tartışma’ (discussion), ‘vurma’ (percussion) ve ‘çarpmışma’ (concussion) kelimeleriyle karşılaştırarak şöyle açıklar:

“Diyalog’u, ‘tartışma’ kelimesiyle karşılaştırm. Bu kelime ‘percussion’ ve ‘concussion’ ile aynı kökten gelir. Bir şeyleri parçalamak anlamına gelir. Farklı bakış açılarının analiz edilip parçalandığı fikrini vurgular. Bu tür analizlerin bir değeri vardır, ancak sınırlıdır ve bizi farklı bakış açılarımızın ötesine çok fazla taşımaz. Tartışma neredeyse bir masa tenisi oyunu gibidir; insanlar fikirleri ileri geri savurur ve oyunun amacı kazanmak ya da kendi puanını artırmaktır. Başkalarının fikirlerini kendi düşünceni desteklemek için kullanabilirsin – bazılarına katılır, bazılarına katılmazsın – ama temel amaç oyunu kazanmaktır. Tartışmalarda bu çok sık olur. Oysa bir diyalogda kimse kazanmaya çalışmaz. Eğer bir kişi kazanırsa, herkes kazanır.” (Bohm, 1996: 7).

Harold Saunders, “*In a Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts*” adlı eserinde, diyalog hakkında şunu ifade eder:

“Diyalog, insanların birbirlerini dinleyerek, öğrendiklerinden geçecek kadar derin bir şekilde etkileşimde bulundukları bir süreçtir. Her birey, anlaşmazlık devam etse bile, diğerinin kaygılarını kendi bakış açısına dâhil etmek için ciddi bir çaba sarf eder. Hiçbir katılımcı kendi kimliğinden vazgeçmez, ancak her biri

diğerinin geçerli insani iddialarını yeterince tanır ki bu da birbirlerine karşı davranışlarını değiştirir.” (Saunders H., 1999: 82).

Ayrıca, tartışma ile diyalog arasındaki farka da açıklık getirmek gerekir. Tartışmada sunucunun amacı kendi görüşünü galip getirmek iken, diyalogun amacı katılımcıların birbirini tamamlaması, argümanları dikkatlice dinlemesi ve yeni fikirler sunarak konuşmayı çok daha interaktif hale getirmesidir (Saunders, 2009: 378).

Müzakere, arabuluculuk ve diyalog arasındaki fark ise Saunders tarafından şöyle açıklanır:

“Diyalog, resmi arabuluculuk veya müzakereden önemli şekillerde farklıdır. Arabuluculuk veya müzakereden beklenen ürün somut bir anlaşmadır. Diyalogun amacı ise değişmiş bir ilişkidir. Müzakerenin para birimi, belirli ve ortaklaşa üzerinde uzlaşılan düzenlemeler yoluyla maddi çıkarların tanımlanması ve tatmin edilmesidir. Diyalogun sonucu ise, sorunları çözebilecek yeni insanî ve siyasi kapasite yaratmaktır. Müzakere, anlaşmaya varmaya hazır taraflar gerektirir. Diyalog ise henüz müzakereye hazır olmayan ancak yıkıcı bir ilişkinin devam etmesini istemeyen taraflarla da verimli olabilir. Müzakere, bölünebilecek, paylaşılabilecek veya somut şekilde tanımlanabilecek mal veya haklarla ilgilenir. Diyalog ise ilişkileri değiştirebilir ve karşılıklı saygı ve iş birliği için yeni zeminler yaratabilir.” (Saunders, 1999: 85).

3.3.2. Çatışma Çözümünde Diyalogun Başlangıcı ve Önemi

Eğer çatışma çözüm sürecinde diyalogun uygun bir mekanizma olarak uygulanmasının kökenine bakacak olursak, bu alandaki ilk öncülerden biri olan üst düzey Avustralyalı diplomat John Burton’ın onursal adını görürüz (Saunders, 2009: 381-384). Burton’a ek olarak, “problem çözme çalıştayları” (problem-solving workshops) adı verilen seminerler yoluyla deneysel diyalogları başlatan çatışma çözümü alanındaki ilk araştırmacılardan biri de Profesör Herbert Kelman’dır. Ayrıca, Edward Azar, Christopher Mitchell, Nadim Rouhana, Abraham Maslow gibi, derin köklü ve uzun süreli sosyal çatışmalar alanında önemli katkılar sunmuş diğer araştırmacıları da unutmamak gerekir.

Bu araştırmacılar, etnik gruplar arasındaki çatışmaların yalnızca kimlik tanınmamasından kaynaklanmadığı, aynı zamanda temel insani ihtiyaçların karşılanmaması gibi çeşitli unsurların da rol oynadığını ve bu konuların diyalog yoluyla ele alınması gerektiğini sonucuna varmışlardır (Saunders, 2009: 381-384).

İlk bakışta, diyalogun taraflar arasındaki bir kişilerarası sorun olduğu düşünüldüğünde, üçüncü taraf müdahalesinin gerekli olmadığı düşünülebilir. Ancak gerçekçi olmak gerekirse, Kosova-Sırbistan çatışması gibi yıkıcı boyutlara ulaşmış yoğun çatışmalarda, sürdürülebilir bir

diyalog ve usuli yapıların oluşturulması için üçüncü bir tarafın varlığı kesinlikle gerekli olmuştur. Uluslararası arabulucular olmadan, bu diyalogun etkili olması mümkün olamazdı (Saunders, 2009: 387).

Diyalogun arabuluculuğunda üçüncü tarafın dâhil edilmesinin önemi konusunda Fisher şöyle ifade eder:

“Etkileşimli çatışma çözümü ve taraf temsilcileri arasında yapıcı yüz yüze etkileşim, karmaşık toplumlar arası ve uluslararası çatışmaları anlamak ve çözmek için gereklidir. Özellikle, etkileşimli çatışma çözümü (Interactive Conflict Resolution – ICR), yıkıcı çatışmalara karışmış kimlik grupları veya devletlerin resmi olmayan temsilcileri arasında, tarafsız sosyal bilimci-uygulayıcılar tarafından kolaylaştırılan küçük grup problem çözme tartışmalarını içeren bir süreç olarak tanımlanır. Daha geniş anlamda, ICR, taraflar arasında temel insani ihtiyaçları ele alan ve barış, adalet ve eşitlik inşasını destekleyen, yapıcı çatışma analizi ve problem çözümünü teşvik eden iletişim, eğitim, öğretim veya danışma gibi yüz yüze etkinliklerin kolaylaştırılması olarak tanımlanabilir. Bu yöntem ayrıca sosyal-psikolojik bir yaklaşım benimseyerek, ilişkisel sorunların (yanlış algılamalar, karşılanmamış temel ihtiyaçlar vb.) ele alınması gerektiğini ve çatışmanın yalnızca tarafların ortak etkileşimi yoluyla geliştirilecek karşılıklı kabul edilebilir çözümlerle çözülebileceğini savunur. Bu nedenle, “çatışma çözümü” yalnızca tekil veya zaman sınırlı bir sonuç olarak görülmez; bunun yerine, taraflar arasındaki ilişkide zamanla gelişen yeni nitelikler ve mekanizmalar sayesinde, yapıcı bir uzlaşmanın mümkün olacağı bir aşamaya kadar ilerleyen karmaşık bir de-tırmanış ve uzlaşma süreci olarak değerlendirilir.” (Fisher, 1997: 7-8).

3.3.3. Başarıların ve Eksikliklerin Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir bir diyalogun önemini ve başarılı etkisini anlayabilmek için şu üç soruya dayanmalıyız: a) Diyalog, katılımcıların ilişkilerini başlangıçta ‘düşman’ iken sonunda ‘iş birliği yapanlar’a dönüştürmelerini teşvik etmiş midir? b) Çatışan taraflar resmi bir barış yapımını gerçekleştirebilmiş midir? c) Diyalog süreçlerinde, hükümet ve bürokratlar dışında, halkın geniş kesimlerinin de, acı verici olsa da uzlaşmayı kabul etmeleri ve işlevsel bir barışın sağlanmasına yönelik gündemi desteklemeleri sağlanabilmiş midir? (Saunders, 2009: 389).

Ayrıca, diyalogu doğru şekilde değerlendirmek için Harold Saunders şunu vurgular: “Sürdürülebilir diyalog —tıpkı onun bir parçası olan barış süreci gibi— açık uçlu bir siyasi süreçtir. Diyalogun başlangıcında tam olarak ne üreteceği bilinemez; gündem, hedefler ve somut adımlar, katılımcıların etkileşiminden doğmalıdır. Grup her somut adım attığında, yeni hedefler ortaya çıkar; daha önce mümkün olmayan başarılar mümkün hale gelir. Bu hedeflerin ve başarıların

ilerleyişi yalnızca diyalog sürecinin gelişimi içinde değerdendirilebilir. Dolayısıyla değerdendirme de sürecin bir parçası haline gelir.” (Saunders, 1999: 221).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA'DA İNSANİ MÜDAHALE

4.1. İnsani Müdahaleye Giriş

İnsani müdahale, çatışma çözümünde uygulanan pek çok yöntemden biri olup, tarihsel olarak çok uzun bir geçmişe sahip olmasa da özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana büyük bir yoğunluk kazanmıştır. Bu müdahale türü, insan haklarının ihlalini ve kötüye kullanılmasını önlemeyi veya durdurmayı amaçlayan önleyici diplomasinin bir alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, insani müdahale, üçüncü bir tarafın devreye girerek; cinsiyet, din, millet, ırk ve dil ayrımı gözetmeksizin tüm insanlar için uzun vadeli istikrar ve refahı sağlayacak olumlu barışı tesis etmeye yönelik bir girişimdir (Bercovitch ve Jackson, 2009). Ancak, “insani müdahale” kavramını tek bir tanıma indirgemek oldukça zordur; zira çatışma çözümü teorisi üzerine çalışan birçok araştırmacı bu konuda farklı görüşler ortaya koymuştur. Örneğin, insani müdahale şu şekilde tanımlanmıştır: “Birleşmiş Milletler (BM) onayıyla, insani amaçlar doğrultusunda askeri araçların kullanılması” (Whitman, 1994: 167-175). Bu bağlamda, insani müdahale; baskıcı bir ordunun kara, hava ve deniz kuvvetlerinin etkisiz hâle getirilmesi, herkes için uygun ve barışçıl bir ortamın oluşturulması, baskıcı ve otoriter rejimin devrilmesi ve yeni bir demokratik hükümetin kurulması, taraflar arasında ateşkesin sağlanması, silahsızlanma ve mayınlı alanların temizlenmesi, sivillerin ve mültecilerin korunması, onlara eşlik edilmesi, barınma, beslenme ve açlıktan korunma gibi çok yönlü uygulamaları içeren bir eylem bütünü olarak değerlendirilebilir (Whitman, 1994: 167-175). Adam Roberts ise insani müdahaleyi şu şekilde tanımlar: “Bir devletin yetkili mercilerinin onayı olmaksızın, halkın geniş çapta acı çekmesini veya ölümünü engellemek amacıyla gerçekleştirilen askeri müdahale” (Roberts, 1993: 429-449). Martha Finnemore, insani müdahaleyi “başka devletlerin vatandaşlarını insani felaketlerden koruma” olarak tanımlarken (Finnemore, 1996). Thomas Weiss ise daha kapsamlı bir tanım getirerek, insani müdahaleyi; “askeri, sivil yönetim (seçim ve insan hakları gözlemi, polis desteği dâhil) ve insani uzmanlığı, siyasi müzakereler ve arabuluculukla birleştiren çok işlevli operasyonlar” şeklinde ifade eder (Weiss, 1995).

Bercovitch ve Jackson'a göre, insani müdahale uluslararası ilişkilerde en tartışmalı ve yoğun şekilde ihtilafa neden olan konulardan biridir. Uzmanlar arasında bu müdahale biçimi; insan hakları, devlet egemenliği ve uluslararası düzen ilkeleri bağlamında yoğun biçimde tartışılmaktadır (Bercovitch ve Jackson, 2009).

Aynı zamanda, Bercovitch ve Jackson insani müdahalenin üç temel dayanağı olduğunu belirtmektedir: Birincisi, siyasi temellerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Güvenlik Konseyi ile BM üye devletleri arasında iş birliği ve eşgüdüm için yeni kapılar açılmıştır. İdeolojik çatışmanın (Sovyetler Birliği ve ABD arasında) sona ermesiyle düşmanlıklar artık ikili kutuplaşmadan çok, devlet içi ve etnik temelli savaflara kaymıştır. Bu durum, uluslararası barışı koruma ihtiyacını da köklü bir şekilde değiştirmiştir.

İkincisi, hukuki-normatif temeldir. BM müdahalesinin hukuki dayanağı zamanla, BM ve NATO üyelerinin kolektif öz savunmasından, küresel barış ve güvenliğin korunması amacına doğru evrilmiştir. Bu bağlamda temel hukuki norm, evrensel insan haklarının korunmasıdır. Her ne kadar uluslararası hukukun iç işlerine müdahale etmeme ve egemenlik gibi bazı temel ilkeleri bulunsa da, sivil hayatların korunması ve küresel barışın sağlanması söz konusu olduğunda, BM Şartı'nın VII. Bölümü bu sınırların ötesine geçmektedir. Özellikle Şartı'n 42. Maddesi şu ifadeyi içerir:

“Güvenlik Konseyi, 41. Maddede öngörülen önlemlerin yeterli olmayacağına veya yetersiz kaldığına karar verirse, uluslararası barış ve güvenliği korumak veya yeniden tesis etmek için hava, deniz veya kara kuvvetleriyle gerekli görebileceği eylemleri gerçekleştirebilir. Bu tür eylemler; hava, deniz veya kara kuvvetleriyle yapılacak gösteriler, abluka ve diğer operasyonları içerebilir.” (BM, Birleşmiş Milletler Şartı ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, 1945).

Üçüncüsü ise teorik temeldir. 1988-1992 yılları arasında Namibya, Mozambik, El Salvador ve Kamboçya'daki barış gücü operasyonları, uluslararası toplumu geleneksel yöntemlerin ötesine geçerek daha karmaşık ve gelişmiş insani müdahale stratejileri geliştirmeye yöneltmiştir. Örneğin, Boutros Ghali tarafından hazırlanan “Barış İçin Gündem” (1992) ve “Koruma Sorumluluğu (R2P)” kavramının 2001'de geliştirilmesi, barış operasyonlarında üçüncü tarafların siyasi, ekonomik ve sosyal diyalogda rol oynamasını sağlayan stratejiler arasında yer almıştır (Bercovitch ve Jackson, 2009).

Başka bir ifadeyle, insani müdahale büyük bir meydan okumayla karşı karşıyadır; çünkü devlet egemenliği, iç işlerine karışmama, yasal onay alma gerekliliği ve güç kullanmama gibi

ilkelerle doğrudan çatışmaktadır (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529). Egemen devlet, sivillerin yaşamı ve güvenliği konusunda birincil sorumluluğa sahip olan aktördür. Hükûmetin temel yükümlülüğü, halkının hayatını korumak ve refahını güvence altına almaktır. Ancak ya devlet bu gücü kötüye kullanıyor, vatandaşlarını değersiz görüyor, haklarını ihlal ediyor veya katliamlara başvuruyorsa? Bu durumda uluslararası toplum ne yapmalıdır? Duruma uzaktan kayıtsız mı kalmalı, yoksa müdahale mi etmelidir? Bu, alanın uzmanlarının hâlâ tam uzlaşmadığı ancak büyük kısmının belirli yönlerden hemfikir olduğu bir tartışma konusudur (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529). Soğuk Savaş döneminde insani askeri müdahaleye hukuki meşruiyet tanınmamıştır. Bunun nedeni, 1648 tarihli Westphalia Barışı'ndan bu yana, diğer egemen devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesinin sıkı şekilde benimsenmiş olmasıdır (Kissinger, 2014). Ancak Soğuk Savaş'ın ardından bu katı normlar değişime uğramış ve özellikle 2011 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya müdahale kararı aldığı 1973 sayılı Karar ile bu dönüşüm somutlaşmıştır (GCRP, 2011).

Öte yandan, güney yarımküredeki bazı ülkeler ya da “üçüncü dünya ülkeleri” insani müdahaleyi güçlülerin zayıflar üzerindeki hâkimiyet aracı olarak görmektedir. Buna karşın, özellikle Kuzey Atlantik İttifakı üyeleri, eğer bir devlet halkının barış ve güvenliğini koruyamıyorsa, bu sorumluluğun uluslararası topluma geçtiğini savunmaktadır. Bu sebeple, BM ile sivil toplum örgütleri ortak bir öneriyle “Koruma Sorumluluğu (R2P)” komisyonunu kurmayı önermiştir. Bu doktrine göre, özgürlük ve insan haklarını koruma sorumluluğu öncelikle devlete aittir. Ancak devlet bu görevi yerine getirmezse, tıpkı Libya, Suriye, Yemen gibi durumlarda olduğu gibi, insani müdahale gündeme gelir. R2P ilkesi Kosova örneğinde uygulanamamıştır; çünkü o dönem henüz böyle bir protokol bulunmamaktaydı. R2P 2001’de oluşturulmuş, 2005’te resmen yürürlüğe konmuştur; oysa Kosova krizi 1999 yılında meydana gelmiştir (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529; GCRT, 2005).

BM Güvenlik Konseyi, insani müdahaleye ilişkin olarak üç temel operasyon biçimi öngörmektedir. Birinci, *barış yapma* (diplomatik yöntemler ve arabuluculuk araçlarıyla). İkincisi, *barışı koruma* (çatışmayı durdurma ve ateşkesi askeri müdahaleyle sağlama). Ve üçüncüsü, *barışı inşa etme* (hukukun üstünlüğünü güçlendirme, çatışan tarafları müzakere masasına oturtma, yerel polis ve adalet sistemini yeniden yapılandırma, sivil hakların önemini teşvik etme) (Birleşmiş Milletler, 2000).

İnsani müdahale gücünün oluşturulmasındaki en yüce ve temel amaç, II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Hitlerci soykırımın ardından, 6 milyon Yahudi'nin katledilmesiyle şekillenmiştir. Ancak 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin oluşturulmasından sonra bile, dünyada kitlesel insan katliamları durmamıştır. Rwanda, Burundi, Biafra Savaşı, Uganda, Somali, Bosna-Hersek, Timor-Leste, Kosova, Libya ve Suriye gibi yerlerde uluslararası toplum sivillere yönelik soykırımı durdurmakta çoğu kez başarısız olmuştur (Wolf, 1988: 333-366).

Neredeyse tüm çatışma çözümü uzmanları, insani müdahalenin üç ana evreden geçtiği konusunda hemfikirdir:

Birinci evre: 1948-1988 yılları arası, daha geleneksel ve ortodoks barış gücü görevlerinin yürütüldüğü dönemdir. Bu dönemde daha çok devletlerarası savaşlar görülmekteydi: Arap-İsrail Savaşları, Etiyopya-Eritre çatışmaları ve Keşmir sorunu gibi. İkinci evre: 1989-1994 yılları arasını kapsar. Üçüncü evre: 1994'ten günümüze kadar olan süreci temsil eder. Bu ikinci ve üçüncü dönemler, devletlerarası değil, devlet içi çatışmalara odaklanmaktadır. Özellikle bu dönemlerde insani müdahale kavramı daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Kosova örneğinde olduğu gibi, savaşın ardından savaş suçlularının yakalanıp Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (ICTY) teslim edilmesi gibi üçüncü nesil barış operasyonları oldukça gelişmiştir. Ayrıca, bölgesel ve sivil toplum örgütleri gibi uluslararası aktörler, dördüncü nesil barış gücü modelinin oluşmasına öncülük etmiştir. Ancak bu çalışmada üç ana evre odak noktası olarak ele alınacaktır (Bercovitch ve Jackson, 2009).

İnsani müdahale doktrininin izlerine 16. ve 17. yüzyıl düşünürlerinin yazılarında da rastlanmaktadır. Özellikle Hugo Grotius'un *De Jure Belli Ac Pacis* (Savaş ve Barış Hukuku Üzerine) adlı eserinde uluslararası hukukun temelleri atılmıştır. Grotius bu eserde insani müdahaleye ilişkin şu ifadeleri kullanır:

“Bir başka hükümdarın halkını, onun zulmünden kurtarmak için onunla savaşmanın meşru bir sebep olup olmadığı ayrı bir konudur. Evet, her devletin yöneticisi kendi tebaası üzerinde belli haklara sahip olmuştur... Ancak adaletsizlik apaçık ortadaysa; örneğin, bir hükümdar halkına öyle bir zulüm uyguluyorsa ki hiçbir iyi insan bunu onaylayamaz... O hâlde insanlığın ortak hakkı da devreye girmelidir...” (Grotius, 2005).

Vattel ise Milletler Hukuku adlı ünlü eserinde, yabancı birliklerin egemen bir devlete müdahalesi hakkında şu görüşü savunur: “Eğer bir hükümdar, temel yasaları ihlal ederse ve bu da halkına ona karşı direnme hakkı verirse; eğer zorbalık tahammül edilemez bir hâl alırsa ve halk

savunmaya geçmek zorunda kalırsa, o zaman her yabancı devlet, yardım isteyen mazlum bir halka destek verme hakkına sahiptir” (Vattel, 2008).

Tarihçiler, insani müdahale girişimlerinin 16. ve 17. yüzyıllara kadar uzandığını belirtmektedir. Bu bağlamda, 1827 yılında Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'nin müdahalesi, ilk insani müdahale örneklerinden biri olarak kabul edilir. Ardından, 1860'larda Suriye'de Dürzilerin Hristiyan Marunîlere karşı katliamlarının ardından Büyük Güçlerin (Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya) müdahaleleri gelmiştir. Avrupa dışındaki örnekler arasında ise 1898'de ABD'nin Küba'ya müdahalesi gösterilebilir (Kolb, 2003: 119-134). İki dünya savaşı arasındaki dönemde Milletler Cemiyeti ve Kellogg-Briand Paktı, dünya genelinde savaşları yasaklama çabası göstermiştir. Ancak insani müdahale doktrininin insan haklarını koruma temelinde şekillenmesi, 1945 yılında BM Şartı'nın yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur (Wolf, 1988: 333-366).

Son olarak, insani müdahalenin, bir hükümetin kendi halkını koruma yükümlülüğü çerçevesinde gerçekleştirdiği zorlayıcı müdahalelerle karıştırılmaması gerekir. Egemen bir devlet, halkını iç ve dış tehditlere karşı korumakla sorumludur. Ancak devletin bu görevi yerine getirememesi, vatandaşlarının temel haklarını ihlal etmesi veya yaşamlarını tehlikeye atması hâlinde, üçüncü taraf müdahalesi gündeme gelir (Kolb, 2003: 119-134).

4.2. Kosova'da Müttefik Güç Harekâtı (MGH - OAF)

Kosova bölgesi, hem siyasi hem de sosyal-ekonomik düzeyde ciddi ayrımcılıklara maruz kalmıştır. Sanayi gelişimi açısından en geri kalmış bölge olmasının yanı sıra, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (YFC/Sırbistan) eski aşırı milliyetçi lideri Devlet Başkanı Slobodan Milošević, Mart 1989'da Tito tarafından yaklaşık 15 yıl önce tanınan Kosova özerkliğini kaldırmayı teklif etmiştir (Nelsson, 2019). Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK), 1990'ların ortalarında, Milošević rejiminin yürüttüğü vahşi askeri saldırılardan Kosovalı sivil Arnavut halkını korumak amacıyla kurulmuştur. 1990'ların başında uluslararası toplum, dikkatini daha çok Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki savaşlara vermiştir; öyle ki, Dayton Antlaşması'nda bile Kosova meselesi hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir. Bu durum, 1998 yılında, Sırp silahlı kuvvetleriyle UÇK arasında doğrudan bir çatışmanın patlak vermesine neden olmuştur (Coleman, 2007).

Bu dönemde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'dan oluşan Beşler Grubu (ve bu gruba ek olarak Rusya) gibi uluslararası aktörler, Milošević üzerindeki baskıyı artırmaya başlamış ve durumu ciddiye almaya yönelmişlerdir. Zira Avrupa'nın ortasında yeni bir Srebrenitsa katliamının yaşanmasını istememişlerdir. Aynı zamanda, ABD bu süreçte deneyimli bir diplomat olan Büyükelçi Richard Holbrooke'u özel temsilci olarak görevlendirmiştir; amacı, inatçı Milošević ile Arnavut liderler arasında diplomatik çözümler bulmaktır, ancak bu çabalar sonuçsuz kalmıştır (Coleman, 2007).

Beşler Grubu, Milošević'in askeri aygıtının uluslararası insan hakları ve özgürlüklerine açıkça tehdit oluşturduğunu fark ederek, Şubat 1999'da acil bir şekilde Sırp ve Kosovalı Arnavut tarafları Rambouillet'de (Fransa) bir araya getirme çağrısında bulunmuştur. Amaç, barışçıl bir çözüm üretmektir. Ne var ki, bu son girişim de Sırp liderin kulağına ulaşmamış, Milošević bu davete herhangi bir yanıt vermemiştir. Barış anlaşmasını yalnızca Kosova tarafı imzalamıştır. Bunun üzerine NATO, diplomatik ve barışçıl tüm yolların tükendiğine kanaat getirerek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yönelik Müttefik Güç Harekâtı (Operation Allied Force - OAF) adını verdiği tek taraflı askeri operasyonu başlatmıştır. Bu harekât, 24 Mart 1999'da başlamış ve 10 Haziran 1999'a kadar sürmüştür (Coleman, 2007).

Müttefik Güç Harekâtı (OAF), birçok nedenle kendine özgü (sui generis) bir olaydır; çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra NATO tarafından Avrupa'nın ortasında gerçekleştirilen ilk hava bombardımanı koalisyonudur. Bu operasyon, 19 NATO üyesi devletin katılımıyla yürütülmüş olup, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen ilk çok taraflı kampanya olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, NATO'nun kurulduğu günden bu yana gerçekleştirdiği tek hava bombardımanıdır. Dahası, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin onayı ve yetkisi olmaksızın yapılan bir askeri harekât olması bakımından da dikkat çekicidir. Aynı zamanda, muharebe kaybı yaşanmadan yürütülen ilk hava kampanyasıdır (Betts, 2001: 126-132).

NATO'nun 1949'da, Sovyetler Birliği'ne karşı kolektif öz savunma örgütü olarak kurulduğu bilinmektedir. NATO Antlaşması'nın 5. Maddesi şu şekildedir:

“Taraflar, Avrupa veya Kuzey Amerika'da içlerinden bir ya da daha fazlasına yapılan silahlı bir saldırının tamamına yapılmış sayılacağını ve böyle bir saldırı durumunda, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da kolektif öz savunma hakkı çerçevesinde, saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara silahlı

kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen önlemleri bireysel olarak ya da diğer Taraflarla birlikte derhal alacaklarını kabul ederler.” (Kuzey Atlantik Antlaşması, 1949).

NATO Antlaşması’nın 5. Maddesi ile BM Şartı’nın 51. Maddesi, taraflardan birine yönelik dış saldırı tehdidinde tüm üyelerin kolektif biçimde birbirini koruması gerektiğini ifade eder: “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için.” Bu bağlamda NATO ile BM’nin barış ve güvenliği sağlama yönünde ortak bir vizyona sahip olduğu açıktır. Ancak şimdi gelin, Kosova’daki insani müdahaleyi ve NATO’nun rolünü uluslararası hukuk perspektifinden değerlendirelim.

4.3. Genel Olarak İnsani Müdahale Savunucuları

Bellamy ve Wheeler’a göre (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529), insani müdahale üç temel gerekçeye dayanmaktadır: Birincisi, insan güvenliği – Daha önce belirtildiği gibi, egemenlik ve insan güvenliği bakımından en temel garantör devlettir. Ancak, çoğu zaman devletlerin bu sorumluluğu kötüye kullandığı ve sivillere karşı güçlerini istismar ettikleri görülmektedir. Yapılan bir çalışmaya göre, bugüne kadar iç savaşlar ve iç çatışmalar nedeniyle 200 milyondan fazla insanın yaşamını kaybettiği belirtilmektedir (MacFarlane ve Khong, 2006). Bu bağlamda, devlet içi çatışmaların sivil güvenliği tehdit etme bakımından devletlerarası savaşlardan daha tehlikeli olduğu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası camia tarafından sıklıkla dile getirilen görüş, güvenlik ve barışı sağlayamayan devletlerin egemenlik sorumluluğundan feragat etmeleri gerektiği ve bu sorumluluğun Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlere devredilmesinin zorunlu olduğudur (CFR, 2023).

İkincisi, hukuki gerekçe – Sınırlama karşıtı teorisyenler, Birleşmiş Milletler Şartı’nın Giriş kısmı ile 1(3), 55 ve 56. maddelerinin, insan haklarının barış ve güvenlik kadar önemli olduğuna işaret ettiğini savunmaktadır. Örneğin, BM Şartı’nın önsözü şu ifadeleri içermektedir:

“BİZ, BİRLEŞMİŞ MİLLETLER HALKLARI, hayatımızda iki kez insanlığa anlatılamaz acılar getiren savaş belasından gelecek nesilleri kurtarmaya, temel insan haklarına... Olan inancı yeniden teyit etmeye... Ve BU AMAÇLARLA birbirimize karşı hoşgörülle davranmaya, iyi komşular olarak barış içinde birlikte yaşamaya ve uluslararası barış ve güvenliği korumak için gücümüzü birleştirmeye KARARLIYIZ...” (Birleşmiş Milletler, 1945).

Aynı şekilde, uluslararası hukuk da temel özgürlüklerin ve insan haklarının korunmasının önemini güçlü bir şekilde vurgular. Michael Reisman’a göre (Reisman, 1985: 279-285), uluslararası toplumun bazı Afrika bölgelerine (örneğin Uganda’daki diktatör Idi Âmin’in devrilmesi), Orta Afrika’ya ve Kamboçya’ya (Pol Pot’un iktidardan düşürülmesi) müdahale

etmesinde hukuka aykırı bir durum yoktur; çünkü bu müdahaleler katliamları ve soykırımı durdurmayı amaçlamıştır. Uluslararası hukuk ve diplomasi profesörü Lori Damrosch da benzer şekilde, kitlesel katliamları önlemeye yönelik askeri müdahale söz konusu olduğunda, devletlerin toprak bütünlüğünü ve müdahale yasağını garanti altına alan BM Şartı'nın 2(4). maddesinin geçerliliğini yitirdiğini veya askıya alındığını; çünkü insan hayatının her şeyden üstün olduğunu belirtmektedir (Damrosch L. F., 2018: 258-259). Diğer sınırlama karşıtı yaklaşımlar, insanlığa dair meselelerde uluslararası hukukun barışı sağlamak adına tek taraflı eylemleri meşru kıldığını öne sürmektedir. Bu görüşü savunanlar, 1827'deki Yunan-Ottoman Savaşı sırasında Britanya, Fransa ve Rusya'nın müdahalesini; 1898'de ABD'nin Küba'daki müdahalesini; 1991'de Basra Körfezi Krizi sırasında Britanya ve Fransa'nın müdahalesini örnek göstermektedir. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler'in eski Genel Sekreteri Kofi Annan şu görüşü savunmuştur: "Eğer 1994'te Ruanda'da ya da 2013'te Suriye'de tek taraflı bir insani müdahale olsaydı bile, bu meşru sayılırdı. Çünkü bu tür müdahaleler devletin toprak bütünlüğünü ihlal etmeyi değil, insani krizi çözmeyi hedeflemektedir" (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529).

Üçüncüsü, ahlaki gerekçe – Fernando Teson'a göre, insani askeri müdahale öncelikle ahlaki ve insani bir eylemdir. Bu tür bir müdahale, ulusal ya da uluslararası hiçbir yasa ve normla sınırlanamaz. Kendi vatandaşlarının temel haklarını korumayan tiranlar ve yozlaşmış liderler, insanî değerleri koruyan sistemlerle değiştirilmelidir (Teson, 2003: 93). Günümüz küreselleşmiş dünyasında, "ortak insanlık" kavramı öne çıkmakta; bu anlayışa göre, tüm insanların birbirinin güvenliği ve refahı için sorumluluk taşıdığı savunulmaktadır (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529).

4.4. İnsani Müdahaleye Karşı Olanlar

Yabancı bir ülkeye yönelik herhangi bir insani müdahaleye karşı olan teorisyenler ve araştırmacılar, görüşlerini yedi temel gerekçeye dayandırmaktadır: Birincisi, sınırlama yanlısı (restrictionist) görüşe göre, Birleşmiş Milletler Şartı'nın ne 2(4). Maddesi ne de 51. maddesi, bir devlete karşı güç kullanılmasına izin vermektedir. Bu maddeler, yalnızca BM bünyesinde kolektif savunmayı öngörür; dolayısıyla, uluslararası hukukta insani müdahale için herhangi bir meşru dayanak yoktur (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529). İkincisi, devletler çok nadiren insani gerekçelerle müdahalede bulunur. Bu noktada realist eleştirmenler, devletlerin müdahalelerini

ahlaki ya da insani nedenlerden çok, kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiklerini ileri sürer. Üçüncüsü, realistler daha da sert bir eleştiride bulunarak; bir devletin, yabancıların hayatını kurtarmak uğruna kendi askerlerinin kanını dökmemesi gerektiğini savunur. Dördüncüsü, bu konu “kötüye kullanım” problemine dayanmaktadır. İnsani müdahale gerekçesinin suistimali, örneğin Hitler’in 1938’de Çekoslovakya’yı işgal ederken “Alman soydaşları korumak” bahanesini öne sürmesi gibi, insani müdahale kavramının açıkça istismar edilmesi anlamına gelmektedir. Beşincisi, eleştirmenler insani müdahalelerin seçici (selektif) olduğunu iddia etmektedir. Müdahaleler, yalnızca müdahale eden tarafların çıkarlarının olduğu bölgelere yöneliktir. Örneğin eleştirmenler şu soruyu sormaktadır: NATO neden 1999’da Kosova’ya müdahale etti de, insani felaketin çok daha vahim olduğu bilinen 2003’teki Darfur Krizi’ne müdahale etmedi? (Grono, 2006). Altıncısı, Çoğulcu Uluslararası Toplum Teorisi (Pluralist International Society Theory), insani müdahalenin ne gibi ahlaki ilkelere dayanması gerektiği konusunda fikir birliği olmadığını savunur. Dolayısıyla, ortak bir tanım ya da küresel bir uzlaşısı yoktur; her ülke bu müdahale biçimini kendi bakış açısına göre tanımlar. Yedincisi ve son olarak, eleştirmenlere göre insani müdahaleler geçersiz sayılmalıdır; çünkü demokrasi, bir ülkenin vatandaşlarından doğar ve dış müdahaleyle dayatılmamalıdır. John Stuart Mill’in görüşlerine dayanan liberal düşünürler, bir ülkede bir tiranlık söz konusuysa, o tiranı devirecek ve demokrasiyi kuracak olanlar o ülkenin halkıdır der. Eleştirmenler, dışarıdan gelen her türlü müdahalenin durumu daha da karmaşıklatabileceğini ve bu tür girişimlerin geçici nitelikte olduğunu savunur (Bellamy ve Wheeler, 2020: 515-529).

4.5. Kosova’daki NATO Operasyonu Üzerine Tartışmalar

Öncelikle şu not edilmelidir ki, NATO misyonunun Kosova’ya müdahalesi daha önce benzeri görülmemiş, tamamen sui generis bir olay değildir. BM Güvenlik Konseyi’nin onayı olmaksızın gerçekleşen tek taraflı müdahaleler daha önce de yaşanmıştır. Örneğin, 1978-1979 yıllarında Tanzanya kuvvetleri tarafından Uganda’ya yapılan müdahaleyle zalim Idi Âmin rejimi devrilmiştir. Benzer şekilde, 1978’de Kamboçya’ya yapılan askeri müdahale, Pol Pot’un iktidardan uzaklaştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1979’da Fransa’nın Orta Afrika’ya, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a, 1992’de Somali’ye, 1994’te Haiti ve Ruanda’ya, 1995’te Bosna-Hersek’e, 2011’de Libya’ya yapılan müdahaleler gibi çok sayıda başka örnek de mevcuttur.

Dolayısıyla, NATO’nun Kosova’ya müdahalesi olağanüstü ya da emsalsiz bir durum değildir (Heller, 2021: 613-647; Hathaway vd., 2013: 499-568).

Uluslararası hukukun en önemli uzmanlarından biri olan Profesör Ruth Wedgwood, şu ifadeyi kullanmaktadır: “BM Güvenlik Konseyi’nin Kosova’daki barışı sağlamak ve etnik çatışmaları sona erdirmek için aldığı kararlar, NATO kuvvetlerinin Kosova’ya müdahalesinin yasal ve meşru olduğunun en temel gerekçesidir—hatta bu müdahale Güvenlik Konseyi’nin doğrudan onayı olmaksızın gerçekleşmiş olsa dahi” (Wedgwood, 1999: 828-834). Wedgwood ayrıca şu görüşü savunur: “Mart 1998 tarihli 1160 sayılı Karar, BM Şartı’nın VII. Bölümü’ne uygun biçimde işlev göstermiştir. Zira uluslararası barış ve güvenlik ihlal edildiğinde silah ambargosu uygulanmasını öngörmektedir” (Wedgwood, 1999: 828-834).

BM Şartı’nın VII. Bölümünde yer alan 43.⁴ Maddeye baktığımızda, üye devletlerin uluslararası barış ve güvenliği ekonomik, siyasi veya son çare olarak askeri güç yoluyla ortak biçimde sağlamakla yükümlü oldukları anlaşılmaktadır. Müdahaleler, genel olarak üç ana gruba ayrılabilir: siyasi, ekonomik ve askeri güç müdahalesi. Ancak, uzun vadede insani ve istikrarlı bir sistem dönüşümünü amaçladığı için askeri müdahale daha uygulanabilir bir yöntemdir (Latawski ve Smith, 2003).

Kosova örneğinde, daha önce Bosna-Hersek’te olduğu gibi bu üç müdahale biçimi de uygulanmıştır. Ekonomik müdahale olarak uygulanan ambargo, etkili olmamıştır (Delević Djilas, 1996: 183-208; Hasani, 1998). Rambouillet Anlaşması çerçevesinde yapılan diplomatik çağrılar da, Milošević’in katılmayı reddetmesiyle siyasi müdahale anlamında sonuçsuz kalmıştır (Schwarz, 1999; De La Gorce, 1999). Sonuç olarak NATO, Mart 1999’da OAF operasyonu aracılığıyla askeri müdahalede bulunmuştur (NATO, 2024). Ayrıca, Eylül 1998 tarihli 1199 sayılı Karar, Yugoslav Ordusu’nun saldırılarının durdurulması gerektiğini güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Çünkü bu saldırılar yalnızca iç barışı değil, bölgesel barış ve güvenliği de tehdit etmiş, 230.000 Kosovalı Arnavut’un yerinden edilmesine neden olmuştur.⁵

⁴ Bkz. “Birleşmiş Milletler Şartı, Bölüm VII, Madde 43,” <https://legal.un.org/repertory/art43.shtml>.

⁵ Bkz. “Karar 1199 (1998): Güvenlik Konseyi tarafından 23 Eylül 1998 tarihinde 3930. toplantısında kabul edilmiştir.” <https://digitallibrary.un.org/record/260416?ln=en&v=pdf>.

BM Şartı'nın VII. ve VIII.⁶ Bölümleri, meşruiyetin temeli olarak bölgesel ve uluslararası güvenliğe doğrudan vurgu yapmaktadır. Arnavutluk, Makedonya, Karadağ ve diğer ülkelere sivil nüfusun sürülmesi, yalnızca bu devletlerin insani yardım bütçelerini aşındırmamış, aynı zamanda yerel halk (Slav-Ortodoks Makedonlar ve Karadağlılar) ile Kosovalı Arnavutlar arasında yeni etnik gerilimlere neden olmuştur (Iwiński ve Dinçer, 1999).

Ekim 1998'de kabul edilen 1203⁷ sayılı BMGK Kararı, Profesör Wedgwood'a göre, BM'nin NATO müdahalesine karşı olmadığını ve bunu açıkça reddetme niyetinde bulunmadığını gösteren başka bir kanıttır. Bu karar, Belgrad'ın, BM ve AGİT'in Kosova'daki alarm verici durumu istikrara kavuşturmak üzere denetim birlikleri göndermesine onay vermesini zorunlu kılmıştır (Wedgwood, 1999: 828-834).

Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan Rusya ve Çin, insani amaçlarla yapılacak herhangi bir NATO müdahalesini veto etme niyetinde olduklarını açıkça belirtmişlerdir. Wedgwood'a göre bu engel, NATO'nun Kosova'ya başka hiçbir alternatif olmaksızın askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldığını haklı çıkaran güçlü bir kanıttır. Zira NATO'nun, Rusya ve Çin'in açık engellemeleri karşısında, BM'den hiçbir zaman yetki alma şansı bulunmamaktaydı (Wedgwood, 1999: 828-834).

NATO'nun Kosova'ya müdahalesi konusunda uzmanlar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Eleştirmenler, bu askeri müdahalenin BM Güvenlik Konseyi'nden onay alınmadan gerçekleştirildiği için hukuka aykırı olduğunu savunur (Joyner, 2002; Wippman, 2001). Ancak Profesör Blerim Reka şu soruyu sormaktadır: “Eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, vatandaşlarının güvenliğini ve temel haklarını koruyamıyorsa, nasıl egemen bir devlet olarak adlandırılabilir?” (Reka, 2003). Morgenthau ve Thompson şöyle der: “Egemenlik, hukuki sınırlamalardan bağımsızlık değildir” ve “Egemenlik, uluslararası hukuk düzenlemelerinden azade olmak değildir” (Morgenthau ve Thompson, 1985).

Reka'nın insani müdahaleye karşı çıkanlara yönelttiği bir diğer temel soru şudur: “BM Şartı yalnızca bir devletin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü mü korur, yoksa bu sınırlar içinde yaşayan vatandaşları da mı?” 2(4). Madde bir devletin sınırlarını ve egemenliğini korurken; Şart'ın

⁶ Bkz. “Birleşmiş Milletler Şartı, Bölüm VII: Barışa Yönelik Tehditler, Barışın İhlalleri ve Saldırganlık Eylemleriyle İlgili Eylemler”, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>.

⁷ Bkz. “Güvenlik Konseyi'nin 24 Ekim 1998 tarihli 3937. toplantısında kabul edilen 1203 (1998) sayılı Karar”, <https://digitallibrary.un.org/record/262334?ln=en&v=pdf>.

önsözü, 1. Maddesi ve VII. Bölümü, bireylerin güvenliği ve barışını savunmaktadır (Reka, 2003). Gerçekten de, BM Şartı'nın önsözünde⁸ “biz devletler” değil, “biz halklar” ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca uluslararası hukukun babası sayılan Hugo Grotius, Savaş ve Barış Hukuku Üzerine adlı eserinde, “Yaşama hakkı temel doğal haklardan biridir” demektedir (Grotius, 2005).

Reka ayrıca, BM Şartı'nın 1. Maddesi'nin hem insan haklarını hem de devlet egemenliğini koruduğunu, bunun da çağdaş uluslararası hukuk normlarının evrensel değerleri olduğunu belirtmektedir. Ancak Kosova örneğinde, temel insan hakları sistematik ve kitlesel biçimde ihlal edilmiştir. Bu nedenle BM Şartı'nın VII. Bölümü “barışa tehdit” gerekçesiyle müdahaleyi zorunlu kılmaktadır. Azınlık hakları söz konusu olduğunda, Kosova örneğinden önce Kuveyt'e (1991) yapılan müdahale ve Kuzey Irak'taki Kürt azınlığın korunması gibi çok sayıda örnek mevcuttur (Reka, 2003).

Reka, Kosova'nın hukuki, ahlaki ve mantıksal açılarından değerlendirildiğinde *sui generis* bir örnek olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan üç güçlü kanıt ileri sürmektedir:

Birincisi, NATO, temel bireysel ve kolektif hakların ihlali durumunda meşru güç kullanımının devreye gireceğine dair yeni bir doktrini bu müdahaleyle uygulamaya koymuştur. Bazı araştırmacılar, Kosova örneğini, demokratik değerlerin yeniden tanımlanmasında tarihsel bir dönüm noktası olarak görmektedir. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi'nden onay alınmamış olsa da, 1998'de kabul edilen üç ayrı Güvenlik Konseyi kararı, NATO'nun müdahalesini, barışın ihlali ve uluslararası güvenliğin tehdit altında olması gerekçesiyle haklı bulmuştur. Milošević'in zalim rejimi, hem BM Şartı'nın VII. Bölümünü hem de genel anlamda evrensel uluslararası hukuku ihlal etmiştir. Bu bağlamda, BM onayının alınmamış olması, hukuki değil, daha çok siyasi bir karmaşıklıktır. BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden ikisinin (Rusya ve Çin) sürekli engelleyici pozisyonları bu durumu doğrular (Reka, 2003).

İkincisi, Bosna-Hersek hariç tutulursa, NATO'nun üyeleri dışındaki topraklarda ilk kez müdahalede bulunduğu örnek Kosova'dır. Aynı zamanda BM'nin, bombalamadan sonra bağımsız bir devlet değil, özerkliği elinden alınmış bir bölgeye görev gönderdiği ilk örnektir. Kosova'ya insani müdahale, BM'nin Bosna-Hersek'te gecikmesi ve başarısızlığı sonrasında Avrupa'nın ortasında temel insan haklarını koruma amacıyla gerçekleşmiştir (Reka, 2003).

⁸ BM Şartı'nın Önsöz'üne bakınız.

Üçüncüsü, NATO'nun Kosova müdahalesi, ilk kez bir egemen devletin iç işlerine karışılmasının mümkün olduğunu göstererek, eski doktrinler tabuların kırıldığı bir örnek olmuştur. NATO'nun Kosova'daki görevi, insanlığın özgürlük ve refah içinde yaşayabileceğine dair bir umut ve diriliş olmuş; kolektif bölgesel savunmadan, küresel barış ve güvenliği yaymaya yönelik yeni bir doktrin anlayışına geçişi simgelemiştir. *Barışı koruma, barış yapma ve barışı inşa etme*, NATO ve BM'nin Kosova'daki temel *ilke söz* olmuştur (Reka, 2004).

Uluslararası hukuk alanının önde gelen akademisyenlerinden biri olan Profesör Louis Henkin, tek taraflı askeri müdahalelerin BM Şartı'na ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmekle birlikte, bu durumun egemenliğin sivil halkın temel haklarından daha üstün olduğu anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Zira bir devlet, halkının güvenliğini ve haklarını koruyamıyorsa, onun egemenliği zaten anlamını yitirmiş demektir (Henkin, 1999: 824-828).

II. Dünya Savaşı'na kadar, özellikle Westphalia Barışı'na dayanan uluslararası hukuk, başka bir devletin iç işlerine müdahaleyi kesin olarak yasaklamıştır. Bu sınır ihlali yasağı, Soğuk Savaş döneminde de neredeyse aynı şekilde sürmüştür. Ancak 1990'ların başından itibaren insani müdahaleler konusunda yeni bir dönüşüm yaşanmıştır. Örneğin 1991-1992'de Irak ve Somali'de, daha büyük insani felaketlerin önlenmesi için uluslararası barış gücü harekete geçmiştir. BM Şartı'nda açıkça "izin şartı" ya da "yalnızca insani durumlarda müdahale edilebilir" ifadeleri geçmese de, VI. ve VII. Bölümler uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumanın her BM üyesinin yükümlülüğü olduğu açıktır (Henkin, 1999: 824-828).

Daha önce de belirtildiği gibi, NATO'nun Kosova'daki askeri müdahalesi BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan gerçekleşmiştir. Ancak diplomatik, siyasi ve ekonomik tüm yollar tükendiğinde, insani felaketin önlenmesi için askeri müdahale kaçınılmaz hâle gelmiştir (Henkin, 1999: 824-828).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, NATO'nun Kosova müdahalesi tek taraflı ya da çıkar amaçlı bir müdahale değildir. Daha önce Tanzanya'nın Uganda'ya ya da Vietnam'ın Kamboçya'ya yaptığı gibi bir müdahale değildir. NATO Kosova'da, 19 üye devletin katılımıyla kolektif bir müdahalede bulunmuştur ve ne toprak işgali ne de ekonomik çıkar amacı taşımıştır. "Kosova, Basra Körfezi ülkeleri gibi doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip değildir." NATO'nun Kosova'daki eylemi, uluslararası toplumun gözetiminde, 78 günlük sınırlı bir süreyle gerçekleştirilen saf bir insani askeri müdahaledir.

Henkin, Wedgwood ve W. Michael Reisman gibi uluslararası hukukun önde gelen üç akademisyeni aynı görüşü paylaşmaktadır ki: Rusya ve Çin'in oy birliği ile OAF'a onay vermesini beklemek, muhtemelen hiçbir zaman mümkün olmayacaktı. Bu nedenle, insani felaketlerin önlenmesi, mülteci krizlerinin durdurulması, kitlesel göçlerin engellenmesi gibi insani değerler, NATO'nun Kosova müdahalesini uluslararası hukukçuların büyük çoğunluğunca meşru sayan temel gerekçelerdir (Henkin, 1999: 824-828; Reisman, 1985: 279-285; Wedgwood, 1999: 828-834).

4.6. NATO'nun Tepkisi ve Uluslararası Toplum

Kosova'daki NATO müdahalesinin BM Şartı çerçevesinde gerçekleştiği ve Müttefik Kuvvet Harekâtı'nın (Operation Allied Force – OAF) tek amacının Miloseviç'i Kosova'daki baskıcı politikalarını durdurmaya zorlamak olduğu yönündeki ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca dönemin NATO Genel Sekreteri Javier Solana, bir basın toplantısında “NATO ülkeleri bu eylemin meşru olduğunu ve BM Güvenlik Konseyi'nin mantığına uygun olduğunu düşünüyor... Biz bu operasyona kimseyle savaşmak için değil, savaşı durdurmaya çalışmak için girdik.” açıklamada bulunmuştur (Latawski ve Smith, 2003).

Ayrıca, NATO'nun Sırp askeri hedeflerine yönelik hava saldırılarına ilişkin olarak, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 24 Mart 1999 tarihinde düzenlenen bir basın toplantısında şu açıklamayı yapmıştır:

“Geçtiğimiz yıl boyunca, Yugoslav yetkililere ve Kosovalı Arnavutlara savaştan ziyade barışı, çatışmadan ziyade uzlaşmayı aramaları için birçok kez çağrıda bulundum. Uluslararası toplumun tüm çabalarına rağmen, Yugoslav yetkililerin Kosova'daki kan dökülmesini durduracak ve halk için adil bir barışı sağlayacak siyasi bir çözüme karşı direnişlerini sürdürmeleri beni derinden üzmektedir. Diplomasi başarısızlığa uğradıysa da, zaman zaman barış arayışında güç kullanımı meşru olabilir. Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında BM Şartı'nın 7. Bölümü, bölgesel örgütlere önemli bir rol yüklemektedir. Ancak Genel Sekreter olarak birçok kez -sadece Kosova bağlamında değil- belirttiğim üzere, Şart'a göre uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında birincil sorumluluk Güvenlik Konseyi'ne aittir ve bu durum, Kuzey Atlantik Antlaşması'nda açıkça kabul edilmiştir. Dolayısıyla, güç kullanımına başvurulacak her kararda Konsey'in devreye girmesi gerekmektedir.” (Annan, 1999).

Buna karşın, Latawski ve Smith, Genel Sekreter Kofi Annan'ın tutumunu eleştirerek şu görüşü savunmaktadırlar: “*OAF'in meşruiyeti, Genel Sekreter'in iradesiyle sunulabilecek bir bağış değildir; Genel Sekreter, BM üye devletleri adına konuşma yetkisine sahip değildir ve onları ikna etmeye*

zorlayamaz.” (Latawski ve Smith, 2003). Genel Sekreter’in yapabileceği tek şey, BM Şartı’nın 99. Maddesini⁹ aktarmaktır. Bu maddeye göre: “Genel Sekreter, kendi görüşüne göre uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehdit edebilecek herhangi bir konuyu Güvenlik Konseyi’nin dikkatine sunabilir.”

NATO bombardımanlarının başlamasından bir gün önce, Javier Solana şu basın açıklamasını yapmıştır:

“Bu kararı, son günlerde tüm Müttefiklerle yapılan kapsamlı istişarelerin ardından ve Büyükelçi Holbrooke’un Belgrad’daki son diplomatik çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığının netleşmesi üzerine aldım. Kosova krizine ilişkin müzakere yoluyla siyasi bir çözüme ulaşma çabalarının tamamı başarısız olmuştur; bu nedenle elimizde askeri müdahale dışında bir seçenek kalmamıştır...” (Solana, 1999).

En güçlü açıklama ise 12 Nisan 1999, tarihinde yapılmıştır. Bu sırada NATO, Yugoslav hedeflerini bombalama görevini yürütmekteydi ve aynı zamanda Miloseviç’in ordusu, öfkeyle sivilleri öldürmeye ve evlerinden zorla göç ettirmeye devam etmekteydi. Aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere, NATO’nun yalnızca insani amaçlarla hareket ettiğini açık bir şekilde ifade eden bu açıklama dikkate değerdir:

“Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını defalarca ihlal etmiştir. Cumhurbaşkanı Miloseviç’in talimatları altında hareket eden Yugoslav ordusu, polis ve paramiliter güçlerin Kosovalı sivillere yönelik sınırsız saldırısı, çevre bölgeyi istikrarsızlaştırma tehdidi taşıyan büyük bir insani felakete yol açmıştır. YFC makamları tarafından yüz binlerce kişi acımasızca Kosova’dan sürülmüştür. Bu insan hakları ihlallerini ve Yugoslav hükümetinin ayırım gözetmeksizin güç kullanımını şiddetle kınıyoruz. Hiçbir şekilde savunulamayacak olan bu aşırı ve suç sayılabilecek politikalar, NATO’nun askeri müdahalesini gerekli ve meşru kılmıştır.” (NATO, 1999).

Siyasi perspektiften bakıldığında, o dönemde Batılı ülkelerin çoğu siyasetçisi olumlu ve destekleyici açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, bir açıklamasında şunları belirtmiştir: “Kosova’daki hedeflerimiz nettir ve hem etnik temizlik ve katliamı tersine çevirme ahlaki zorunluluğuyla hem de barışçıl, bölünmemiş bir Avrupa’daki ezici ulusal çıkarlarımızla tutarlıdır...” (Washington Post, 1999).

Dönemin Almanya Şansölyesi Gerhard Schröder ise, “NATO ve Alman birliklerinin Kosova’ya müdahale etmesinin tek sebebi, Batı’nın medeni demokratik dünyasının değerlerini savunmak ve insani felaketi durdurmaktır,” ifadesinde bulunmuştur (NATO, 1999). NATO bombardımanlarının başladığı 24 Mart 1999 tarihinde, dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Tony

⁹ Bkz. “Birleşmiş Milletler Şartı, Bölüm XV – Sekretarya, Madde 99,” <https://legal.un.org/repertory/art99.shtml>.

Blair medyaya şu açıklamayı yapmıştır: “Bu eylemi çok basit bir sebepten ötürü gerçekleştiriyoruz; Miloseviç’in masum Kosovalı Arnavut sivillere yönelik iğrenç baskısını sürdürmesini engellemek amacıyla Sırp güçlerine ciddi zarar vermek... Kosova’da 400.000 kişi yerinden edildi, 250.000’i evsiz kaldı ve son haftada 25.000 kişi evlerinden sürüldü...” (Reuters, 1999).

NATO’nun Kosova’daki bombardımanlarına sadece birkaç ay kala, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Dışişleri Bakanlığı’nda yaptığı bir açıklamada şu ifadeyi kullanmıştır: “Miloseviç’in karşılıklı bir anlaşmaya varması için diplomatik yollarla ikna çabaları tekrar tekrar başarısız olursa, NATO’nun bölgedeki barış ve istikrarı sağlamak için askeri gücünü kullanabileceğini göz ardı etmiyoruz.” (Albright, 1998). Albright’a göre, diplomasi ve gerektiğinde güç kullanımı birleşimi, Miloseviç’in ya Kosovalı Arnavut tarafla uzlaşmaya varmasını ya da bölgedeki saldırganlığı sona erdirmesini ya da NATO ve BM unsurları tarafından zorla görevden alınmasını sağlayacak iki temel unsurdur (Albright, 1998).

Bazı akademisyenler, insani müdahaleyi insan hakları konularında etik ve ahlaki temellere dayanan “adil savaş doktrini” ile paralel olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair şu açıklamada bulunmuştur:

“Soykırım meselesi yalnızca bir devletin iç işleriyle ilgili bir sorun değildir; aksine, tüm komşu ülkeleri ilgilendiren bir fenomendir. Cinayetler, tecavüzler, etnik temizlik ve mültecilerin evlerinden zorla çıkarılması gibi unsurları içeren insani felaketler, öncelikle bölge ülkelerini rahatsız eder ve bu durum, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak adlandırılmaktadır.” (Latawski ve Smith, 2003).

Blair ayrıca, insani nedenlerle savaş yürütmenin meşru sayılabilmesi için bazı hususların yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Blair’in doktrini, adil ve meşru bir savaşın başlatılmasında yanıtlanması gereken beş temel soruyu içermektedir:

- Davamızdan emin miyiz?
- Tüm diplomatik seçenekleri tükettik mi?
- Makul ve ihtiyatlı şekilde uygulanabilecek askeri operasyonlar var mı?
- Uzun vadeye hazır mıyız?
- Bu konuda ulusal çıkarlarımız söz konusu mu?

Eğer bu beş sorunun cevabı “evet” ise, o zaman BM Güvenlik Konseyi ve NATO’nun, insani müdahale kapsamında bir savaşa girişmesi meşru sayılabilir (Sloboda ve Abbott, 2004: 1-4).

Daha sonra, dönemin Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Robin Cook, Tony Blair'in doktrinine dayanarak insani savaş etiğine dair bazı ayrıntılı varsayımlar ortaya koymuştur. Şu konuya katılmadığını belirtmiştir: “Uluslararası toplum, insanlığa karşı suçlar ve soykırım gibi en hassas meseleleri görmezden gelirken, aynı anda uluslararası hukuk kurallarını yüceltebilir mi?” (Latawski ve Smith, 2003). Diğer hususların yanı sıra, Cook, uluslararası toplumun insan hakları büyük ölçüde ihlal edildiğinde müdahale etmesi gerektiği durumlara dair bazı ilkeler sunmaktadır. Cook’a göre uluslararası toplumun harekete geçmesini meşru kılan altı ilke şunlardır:

- Bir müdahale, tanımı gereği, önleme mekanizmalarının başarısızlığının bir kabulüdür.
- Silahlı güçler yalnızca son çare olarak kullanılmalıdır.
- Şiddeti durdurma sorumluluğu öncelikle olayın meydana geldiği devlete aittir.
- Hükümetin bu tür bir felaketi önlemeye istekli ya da muktedir olmadığı veya bilfiil desteklediği durumlarda uluslararası toplum müdahale etmelidir.
- Her türlü güç kullanımı, insani amacı gerçekleştirmeye orantılı olmalı ve uluslararası hukuk çerçevesinde yürütülmelidir.
- Her türlü güç kullanımı kolektif olmalıdır. Hiçbir devlet, uluslararası toplum adına tek başına hareket etme hakkını kendinde göremez (Cook, 2023).

Tony Blair ve Robin Cook’un doktrinini kullanan araştırmacılar, bu durumu *jus ad bellum* (savaşa gitme adaleti) ve *jus in bello* (savaşın yürütülmesinde adalet) kavramları üzerinden ifade etmeye çalışmaktadır. Blair ve Cook, barışı getirmek için son diplomatik yollar da tükenmişse, adil ve meşru savaş doktrininin devreye girdiğini vurgulamaktadır (Latawski ve Smith, 2003). Mona Fixdal ve Dan Smith’e göre ise, adil savaş teorisi insani müdahale ile simbiyotik bir ilişki içindedir; burada ahlaki ve siyasi meseleler aynı anda bir araya gelmektedir (Fixdal ve Smith, 1998: 283-312). Aşağıda bu iki akademisyenin, savaşın insani gerekçelerle de haklı çıkarılabileceği adil savaş doktrinini desteklediği tablo yer almaktadır.

Tablo 4.1 Adil Savaş Kriterleri

<i>Jus ad Bellum – Savaşa Başvurma Adaleti</i>	
Kriter	Tanım
Meşru ya da Doğru Otorite	Sadece meşru bir otorite savaş ilan etme hakkına sahiptir.
Adil Sebep	Eğer elimizde adil bir sebep varsa, ölümcül güç kullanmamıza yalnızca izin verilmez, bazen bu zorunluluk da olabilir.
Doğru Niyet	Savaşta yalnızca sebep ve hedeflerin adil olması yetmez; aynı zamanda bu sebebe yanıt verme ve üstlenme niyetimiz de adil olmalıdır.
Son Çare	Savaşa yalnızca uygulanabilir diğer tüm seçenekler tükendikten sonra başvurulmalıdır.
Orantılılık	Savaşa başvurmanın, ortaya çıkacak zararların ötesinde daha fazla yarar sağlayacağına dair güvenimiz olmalıdır.
Makul Umut	Hedefe ulaşılabilmesine dair makul gerekçelere sahip olmalıyız.
Nispi Adalet	Hiçbir devlet mutlak adalete sahipmiş gibi hareket edemez.
Açık Beyan	Güç kullanımına başvurmadan önce açık ve resmî bir bildirim gereklidir.
<i>Jus in Bello – Savaşın Yürütülmesinde Adalet</i>	
<i>Ayrım Gözetme</i>	Sivil halk korunmalı ve savaş dışı kişiler dokunulmazlığa sahip olmalıdır
<i>Orantılılık</i>	Askerî eylemler, ortaya çıkan zararlardan çok daha fazla yarar sağlamalıdır.

Kaynak: Mona Fixdal ve Dan Smith, “Humanitarian Intervention and Just War”, *Mershon International Studies Review* (1998), s. 286.

Adam Roberts’a göre, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ve uluslararası hukuk dâhil olmak üzere birçok NATO üyesi devlet, özgürlüklerin ve vatandaş güvenliğinin ciddi şekilde ihlal edildiği aşırı durumlarda güç kullanımını ve insani müdahaleyi savunmaktadır (Roberts, 1999: 102-123). Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Ekim 1998 tarihinde NATO üye devletlerine hitaben yayımladığı bir bildiride, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, NATO’nun insani nedenlerle yapacağı yasal müdahaleleri her zaman onaylayacaktır” şeklinde bir güvence vermiştir (Brownlie, 2000). Aynı şekilde, aşağıdaki üç koşul sağlandığı takdirde NATO kara birliklerinin konuşlandırılması da adil ve yasal kabul edilmektedir:

(a) İnsan haklarının ihlal edildiğine ve uluslararası barış ve güvenliğin tehdit altında olduğuna dair açık kanıtların mevcut olması;

(b) İnsan hayatını kurtarmanın başka hiçbir siyasi alternatifi kalmadığı durumda güç kullanımının kaçınılmaz hale gelmesi;

(c) Önerilen güç kullanımının, nihai hedefle orantılı olması, yani toprak genişlemesi açısından mümkün olan en dar kapsamda tutulması ve insan kayıplarının minimum düzeyde olması (Roberts, 1999: 102-123).

Kosova'daki Müttefik Kuvvet Harekâtı (MKH - OAF) sırasında insan kayıplarını asgari düzeye indirmek, Birleşmiş Milletler, NATO ve üye devletlerinin başlıca önceliği idi. Human Rights Watch (HRW) raporuna göre, NATO'nun Yugoslavya'ya yönelik 78 günlük hava bombardımanı sırasında 488 ile 527 arasında sivilin hayatını kaybettiği bildirilmiştir (HRW, 2000). Bununla birlikte, Yugoslav devlet rejiminin öldürdüğü sivillerle karşılaştırıldığında, yaklaşık 13.517 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu rakamın 10.415'i Kosovalı Arnavut, 2.197'si Sırp ve 528'i Roman, Aşkali, Mısırlı ve Boşnak gibi diğer topluluklara mensuptur (Domanovic, 2014). Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, NATO'nun gerçekleştirdiği insani müdahalenin yalnızca gerekli değil, aynı zamanda son derece acil olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Yine de Roberts, NATO'nun Kosova'daki amacının iki sebepten ötürü zorlu bir sınav olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, siyasi açıdan değerlendirildiğinde, NATO eğer zamanında askeri müdahalede bulunmasaydı, tüm güvenilirliğini kaybedecekti. Nitekim Birleşmiş Milletler, Somali, Kongo, Ruanda, Bosna-Hersek gibi pek çok barışı koruma görevinde başarısız olmuştur. İkincisi ise silah teknolojileri bakımındandır; akıllı silah teknolojisinin yeni milenyumla birlikte gelişmesi, NATO'nun bu tür silahları İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası ilk kez Kosova'da kullanması bakımından kaçınılmaz hale gelmiştir (Roberts, 1999: 102).

Şimdiye kadar söylenenleri özetleyecek olursak; NATO kuvvetlerinin Kosova'ya müdahalesi BMGK tarafından resmî olarak yetkilendirilmemiş olsa da, insan haklarını koruma, barış ve güvenliği hem yerel hem de uluslararası düzeyde sağlama amacıyla meşru ve haklı bir gerekçeye dayanarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, OAF müdahalesinden önce kabul edilen BMGK kararları, fiilen Kosova'daki sivil halkın en temel insan haklarını ihlal eden Yugoslavya Federal Cumhuriyeti güçlerinin davranışlarını gerekçelendirici bir meşruiyet sağlamıştır (Latawski ve Smith, 2003).

Son olarak, BM Şartı'nın önsözüne yeniden bakıldığında şu ifadeye yer verildiği görülmektedir: “Biz Birleşmiş Milletler Halkları...”¹⁰ Ve asla “Biz Birleşmiş Milletler Devletleri...” şeklinde değildir. Buradan hareketle şunu anlayabiliriz ki; insanın dokunulmazlığı ve

¹⁰ Birleşmiş Milletler Sözleşmesi Önsöz.

bireylerin güvenliği, “sınırların dokunulmazlığı ve egemenliğin korunması” ilkesinden daha üstün tutulmaktadır. Nitekim bir devlet kendi ülkesinde barış ve güvenliği sağlayamadığında, artık o devletin egemenliğinden söz etmek de anlamını yitirmektedir. Önsöz¹¹ ayrıca, insan haklarını koruma kararlılığına da yer verir; zira bu haklar, iki büyük savaşın yol açtığı büyük yıkımlar sonucunda iki kez ciddi şekilde ihlal edilmiştir.

4.7. Kosova’da İnsani Müdahale mi Yoksa Bir ‘Savaş’ mı? Ve NATO’nun Temel Hedefleri

NATO, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nde tam kapsamlı bir savaş yürütmüyordu; bu, insani amaçlara yönelik askerî bir operasyondur (Shinoda, 2000). Dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair, bu müdahaleyi adil bir savaş olarak nitelendirmiştir. Eski NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı General Wesley Clark’a göre bu müdahale “savaş” olarak adlandırılmasa da aslında sınırlı boyutları olan bir savaş niteliği taşımaktaydı (Latawski ve Smith, 2003). Adam Roberts da benzer şekilde NATO’nun eyleminin asimetrik bir savaş türü olduğunu belirtmiştir (Roberts, 1999).

Robert Osgood, “sınırlı savaş” kavramının savaş kadar eski olduğunu ifade ederek şu tanımlı yapar: “Sınırlı savaş, savaşan tarafların amaçlarını somut ve belirgin hedeflerle sınırladığı, tüm askerî kapasitelerini kullanmadığı ve bu hedeflerin müzakereyle çözülebileceği savaş türüdür.”¹²

NATO’nun Kosova’daki askerî eylemi, toprak işgali ya da Sırp halkına savaş ilanı niteliğinde değildi. Asıl amaç, Miloseviç’in Kosovalı Arnavutlara yönelik saldırgan politikasından vazgeçmesini sağlamak ve şu beş temel hedefi kabul ettirmektir:

- Kosova’da tüm askerî faaliyetlerin doğrulanabilir biçimde durdurulması ve şiddetin sona erdirilmesi;
- Askerî, polis ve paramiliter güçlerin geri çekilmesi;
- Kosova’ya uluslararası askerî varlığın konuşlandırılmasının kabul edilmesi;
- Mültecilerin güvenli şekilde geri dönüşünün sağlanması ve insani yardım örgütlerinin serbestçe erişiminin teminat altına alınması;

¹¹ Ibid.,

¹² Paul Latawski ve Martin Smith’in "Kosova Krizi ve Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Güvenliğinin Evrimi" adlı eserinde alıntılandığı gibi, s. 18.

- Rambouillet Anlaşmaları temelinde siyasi bir çerçeve anlaşmasının kurulması yönünde gerçekçi taahhütlerin verilmesi.¹³

Kısacası NATO'nun Kosova müdahalesi, hem araçları hem de hedefleri sınırlı olan bir sınırlı savaş niteliğindeydi (Latawski ve Smith, 2003).

4.8. Kosova'daki Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK)

Kosova'daki Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu'nun (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK), barışı koruma operasyonları tarihinde daha önce benzeri görülmemiş sui generis (kendine özgü) bir durum olduğunu kesin bir şekilde ifade edebiliriz (Reka, 2004). UNMIK'in yetki alanı, 10 Haziran 1999 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1244 sayılı kararıyla resmî olarak tanımlanmıştır (UNMIK, Mandate, 1999). UNMIK'in hukuki temeli, BM Şartı'nın barışa ve uluslararası güvenliğe tehdit teşkil eden durumlarda derhâl insani müdahaleyi zorunlu kılan VII. Bölümüne dayanmaktadır (Friedrich, 2005: 225-293).

UNMIK'un temel amacı, Kosova'da yaşayan tüm toplulukların cinsiyet, ırk, milliyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin normal ve barışçıl bir yaşam sürmesini sağlamaktır. Ayrıca UNMIK, Batı Balkanlar'ın istikrarına katkı sunmak, insan haklarına saygıyı pekiştirmek, etnik gruplar arasında güven ve ilişkiler inşa etmek, hukukun üstünlüğüne saygı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınlar ile gençlerin toplumsal hayatta özgürleşmesini desteklemeyi de hedeflemektedir (UNMIK, 1999).

1244 sayılı kararın gözetiminde hareket eden UNMIK, NATO'nun hava bombardımanlarının ardından ilk günden itibaren Kosova'daki geçici kurumların sivil idaresini yürütmekle görevli olmuştur ve bu yetkisi belirsiz bir süre için geçerli kılınmıştır (Oğuz, 2016: 105-111).

BMGK 1244 sayılı kararı UNMIK'e şu temel görevleri yüklemiştir: Savaş sürecinde yerinden edilen tüm mültecilerin güvenli ve özgür şekilde geri dönüşünü sağlamak. Aynı zamanda, taraflardan herhangi birinin şiddet eylemlerini kınayıp Kosova'ya esaslı bir özerklik tanınması ve kendi kendini yöneten bir idarenin kurulması olacaktır. YFC'nin tüm askerî ve paramiliter

¹³ Bkz. "Washington D.C.'deki Kuzey Atlantik Konseyi toplantısına katılan Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından Kosova hakkında yapılan açıklama"
https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27441.htm?selectedLocale=en.

güçlerinin Kosova'dan çekilmesi. YFC ordusunun ve KKO'nun yerini alacak BM sivil güvenlik güçlerinin konuşlandırılması. UÇK'nın ve diğer Kosovalı Arnavut silahlı gruplarının silahsızlandırılması. Sınırların gözetimi ve uluslararası sivil hareket özgürlüğünün sağlanması. UNMIK'in Genel Sekreter Temsilcisi'nin diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliği içinde geçici idareye destek olması ve kendi kendini yöneten sistemin kurulmasını kolaylaştırması. Rambouillet Barış Anlaşması temel alınarak Kosova'nın gelecekteki siyasi statüsünün belirlenmesine katkı sunmayı, sivil hukuku ve düzenin korumasını sağlamak üzere yerel polis kuvvetlerinin kurulmasını, insan haklarının korunması ve bu hakların teşvik edilmesi ve tüm BM üyesi devletlerin ve diğer uluslararası kuruluşların yeniden ekonomik ve sosyal yapılanma sürecine katkı sağlamasını ve son olarak eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) gibi uluslararası güvenlik varlıklarıyla iş birliği yapılmasını amaçlar (UN, Resolution 1244, 1999).

UNMIK, yukarıda belirtilen görevlerini dört ana sütun (*pillar*) sistemi üzerine inşa ederek yürütmüştür. Her bir sütun, BM Genel Sekreter'nin Özel Temsilcisi'nin (SRSG) Yardımcısı düzeyinde bir yetkili tarafından denetlenmiştir (Friedrich, 2005: 225-293):

- **I. Sütun: İnsani Yardım** — Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından yürütülmüştür. Bu sütun, mültecilere insani yardım sağlamak ve güvenli dönüşlerini temin etmekle görevlendirilmiştir. UNHCR'nin yetkisi, acil durum aşaması için tanımlanmış olup Haziran 2000'e kadar sürmüştür (UNMIK, 2011).
- **II. Sütun: Sivil İdare** — Doğrudan BM tarafından yönetilmiştir. 2001 yılında polis ve adalet konuları bu sütundan ayrılarak yeni birinci sütuna devredilmiştir. 2005 yılında ikinci sütun sonlandırılmış ve sivil idare fonksiyonlarının büyük bir kısmı yerel otoritelere devredilmiştir (Oğuz, 2016: 105-111).
- **III. Sütun: Kurumsal Yapılandırma** — Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından yönetilmiştir. AGİT, 1998–1999 savaş döneminde faaliyet gösteren Kosova Doğrulama Misyonu'nun (KVM) yerine geçmiştir. AGİT'in ana görevi, 1244¹⁴ sayılı kararda belirtildiği üzere, insan haklarını korumak ve teşvik etmektir. Kosova'daki AGİT Misyonu'nun (OMIK) başlıca görevlerinden biri insan hakları izlemesi ve kapasite geliştirmedir (Reliefweb, 2001). AGİT'in görev alanları şunlardır: topluluk haklarının korunması; kültürel ve dini mirasların korunması; yargı sistemi; toplumsal cinsiyet

¹⁴ Daha fazla ayrıntı için Karar 1244 (1999)'a bakınız. Paragraf 11(j).

eşitliği; medya özgürlüğü; gençlerin siyasal ve toplumsal hayata katılımı; yerel yönetim reformu; Kosova Ombudsmanlık Kurumu, Merkezî Seçim Komisyonu, Kosova Yargı Enstitüsü ve Kosova Polisi gibi bağımsız kurumların geliştirilmesi; terörizm ve siber tehditlerle mücadele; Belgrad-Priştine Diyaloğu'nun kolaylaştırılması; yolsuzluk, organize suç, insan kaçakçılığı ve cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele (OSCE, 1999). AGİT Misyonu'nun beş bölgesel merkezi vardır: Gilan, Mitroviça, İpek, Priştine ve Prizren. AGİT Kosova Misyonu, Güneydoğu Avrupa'daki diğer AGİT saha misyonlarıyla iş birliği içinde çalışarak, bölgesel iş birliğini, diyaloğu ve topluluklar arası uzlaşmayı geliştirmeyi amaçlamaktadır. 2023 itibarıyla AGİT Kosova Misyonu'nun bütçesi yaklaşık 17.462.600 Euro'dur. Misyonda 115 uluslararası, 376 yerel personel görev yapmaktadır (OSCE, 2023).

- **IV. Sütun: Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Kalkınma** — Avrupa Birliği (AB) tarafından yürütülmektedir. AB, ekonomik kalkınma ve yeniden yapılanma açısından Kosova'daki en büyük bağışçısıdır. Martina Spornbauer'a göre, AB'nin Kosova'ya yönelik yardımları zamanla yeniden yapılanmadan kurumsallaşma ve hukuk devleti inşasına yönelmiştir. Öncelikli konular: adalet ve hukuk devleti, özelleştirme gibi iç meseleler, iş dünyasının geliştirilmesi, dış yatırımların çekilmesi ve Kosova için vize serbestisinin sağlanmasıdır (Spornbauer, 2014). Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kapsamında Kosova, “Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılandırma” ile “Sınır Ötesi İşbirliği” bileşenlerine uygundur. 2014-2020 yılları arasında IPA, yaklaşık 602,1 milyon Euro harcayarak demokrasi, yönetim, temel haklar, enerji, rekabet, inovasyon, eğitim, istihdam, sosyal politikalar, tarım ve kırsal kalkınma gibi sektörleri desteklemiştir (European Commission, 2020).

UNMIK, Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan edene kadar geçici hükümetin tüm yetkilerine sahipti (Friedrich, 2005: 225-293). 1999/1 sayılı düzenlemeye göre, BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi (SRSG) şu açıklamada bulunmuştur: “Kosova'daki tüm yasama ve yürütme yetkileri, yargının yönetimi dâhil olmak üzere UNMIK'e aittir ve bu yetkiler Genel Sekreter'in Özel Temsilcisi tarafından kullanılır.”

Ayrıca, 1.2. paragrafta şu ifade yer almaktadır: “Genel Sekreter'in Özel Temsilcisi, Kosova'daki sivil idare ve yargı dâhil olmak üzere herhangi bir kişiyi görevlendirme ya da

görevden alma yetkisine sahiptir. Bu görevler, mevcut yasalar ve UNMIK tarafından yayımlanan düzenlemelere uygun olarak yürütülür.”

UNMIK yönetimi sırasında Kosova’nın yasal statüsü, 1244 sayılı karara göre, Sırbistan/Federal Yugoslavya içinde esaslı özerkliğe sahip bir vilayet olarak tanımlanmıştır.

Friedrich’e göre, Kosova’daki geçici öz-yönetim “hibrit bir durum” oluşturmaktaydı: halkın *de jure* egemenliği ile *de facto* yasama ve yürütme sisteminin ayrıştığı bir yapı. Başka bir ifadeyle, Sırbistan ve Karadağ Anayasası’nda bir değişiklik yapılmadıkça, Kosova hâlen YFC’ye bağlı özerk bir bölgeydi; ancak yönetimi UNMIK gözetiminde yürütülüyordu (Friedrich, 2005). Yine de Friedrich, bu “hibrit durum”un Kosova’ya özgü olduğunu ve Bosna-Hersek veya Kamboçya’daki örneklerle karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Friedrich, 2005: 225-293).

Kosova’nın bağımsızlık ilanı ve 15 Haziran 2008’de anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra UNMIK’in görev ve yetkileri büyük ölçüde değişmiş ve bu görevler güvenlik, istikrar ve insan haklarına saygının teşvikiyle sınırlandırılmıştır (OSCE, 2023).

Diğer bir ifadeyle, UNMIK’in fonksiyonları ve genel görev yapısı önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. 2009’dan itibaren, UNMIK yönetim yetkilerini Kosova Cumhuriyeti resmî otoritelerine devretmiş ve aynı zamanda, Avrupa Birliği’nin Kosova’daki Hukukun Üstünlüğü Misyonu’na (EULEX) kendi sorumluluğu altındaki birçok işlevi devralması yönünde destek vermeye başlamıştır (Oğuz, 2016: 105-111).

4.9. Kosova’da NATO - KFOR Kuvvetleri

Kosova KFOR Kuvvetleri (Kosovo Force – KFOR), NATO’nun Sırbistan, Kosova ve Karadağ’daki Yugoslav hedeflerine yönelik 78 günlük bombardımanından sonra, 12 Haziran 1999 tarihinde ilk kez konuşlandırılmıştır. KFOR’un tam yetkisi, 10 Haziran 1999 tarihinde kabul edilen 1244 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı ile ve NATO ile eski YFC arasında imzalanan Askerî-Teknik Anlaşma’ya (diğer adıyla Kumanova Anlaşması)¹⁵ dayanmaktadır. Kumanova Anlaşması’nın ilanından sonra, Sırbistan’a (YFC) bağlı neredeyse tüm askerî ve paramiliter güçler 20 Haziran 1999’a kadar Kosova topraklarından çekilmiştir. KFOR,

¹⁵ “Askerî Teknik Anlaşma”, <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>.

BM Şartı'nın VII. Bölümü doğrultusunda faaliyet göstermektedir ve bu sebeple, uluslararası bir barışı koruma gücü olarak tamamen yasal bir zeminde faaliyet yürütmektedir (NATO, 2023).

KFOR'un Kosova'ya ilk girişinde asker sayısı, çoğunluğu NATO ortak ülkelerinden olmak üzere yaklaşık 50.000'e kadar ulaşmaktaydı. Kosova'daki genel istikrar sağlandıktan sonra, bu sayı ihtiyaca ve NATO'nun yapılandırmalarına göre kademeli olarak azaltılmıştır. 2002 yılı başlarında KFOR asker sayısı yaklaşık 39.000'e düşürülmüştür. Haziran 2003'te bu sayı 26.000'e, 2003 yılının sonunda ise 17.500'e kadar gerilemiştir. Günümüzde ise Kosova Cumhuriyeti sınırları içinde yaklaşık 4.500 KFOR askeri görev yapmaktadır (NATO, 2023).

KFOR ile YFC hükümeti arasında imzalanan Askerî-Teknik Anlaşma (ATA) toplam altı ana maddeden oluşmaktadır. Ancak bu çalışmanın kapsamı açısından yalnızca ilk iki maddeye değinilecektir.

Madde I, tarafların genel yükümlülüklerini belirtir ve şu hususlara vurgu yapar:

- NATO Barışı Koruma Kuvvetlerinin Kosova'ya konuşlanması, BM Şartı'nın VII. Bölümüne uygun şekilde ve BMGK'nın 1244 sayılı kararı çerçevesinde denetlenmektedir.
- KFOR'un misyonu; ırk, millet, din veya dil ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlar için barışı sağlamak ve sürdürmektir.
- Yugoslav ve Sırp askerî güçlerinin Kosova'dan derhâl çekilmesi ve yerlerine KFOR birliklerinin konuşlandırılması. Aynı şekilde, KKO'nun ve diğer gerilla güçlerinin silahsızlandırılması.
- KFOR'un mayınlı alanlarda temizleme operasyonlarını gerçekleştirmesi.
- Hava Güvenlik Bölgesi (HGZ), Kosova sınırından YFC yönüne doğru 25 kilometrelik bir mesafe olarak tanımlanırken, Kara Güvenlik Bölgesi (KGZ) ise Kosova sınırından YFC'ye doğru 5 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır.
- KFOR'un ana hedefi, Arnavut ve Sırp toplulukları arasındaki düşmanlıkları önlemek ve yeni ortaya çıkabilecek herhangi bir çatışmayı engellemektir (NATO, 1999).

Madde II, Arnavut ve Sırp toplulukları arasındaki çatışmaların sona erdirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda şu hükümler yer almaktadır:

5.1. Yugoslav askerî güçleri, Kosova'daki halka yönelik herhangi bir tahrik edici saldırı girişiminde bulunmamalıdır.

5.2. Yugoslav (Sırp) silahlı kuvvetleri, Kosova topraklarından derhâl çekilmeli ve halkın yaşamını tehdit eden tuzak düzenekleri veya mayınlama faaliyetlerinde bulunmamalıdır.

5.3. KFOR, Kosova'nın Sırbistan, Makedonya ve Arnavutluk ile olan sınırlarını devriye gezmek ve kontrol altında tutmakla görevlidir.

5.4. KFOR, güvenlik ve barışın korunması amacıyla Uluslararası Müttefikler ile Sırbistan Hükümeti arasında eş güdüm içinde çalışacaktır (NATO, Military Technical Agreement, 1999).

KFOR'un üstlendiği temel görevler arasında şunlar yer almaktadır:

- Yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin geri dönüşüne ya da yeniden yerleşimine destek sağlamak;
- Yeniden yapılanma ve mayın temizleme faaliyetleri;
- Tıbbi yardım hizmetleri;
- Güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması;
- Kültürel miras alanlarının korunması;
- Sınır güvenliğinin sağlanması;
- Sınır ötesi silah kaçakçılığının engellenmesi;
- Ve Kosova genelinde silah, mühimmat ve patlayıcılara yönelik af programlarının uygulanması; Silahların imhası; Sivil kurumların, hukuk ve yargı sisteminin, seçim sürecinin ve Kosova'nın siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamına ilişkin diğer unsurların kurulmasına destek verilmesi (NATO, 2023).

KFOR'un koruma ve güvenlik görevi, özellikle Kosova'da yaşayan ulusal azınlıklara, özelde ise Sırp azınlığa yöneliktir. KFOR, Sırp kültürel mirasını –başta eski manastırlar ve kiliseler olmak üzere– koruma altına almıştır. Bu yapılardan birçoğu Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) Dünya Mirası listesinde yer almaktadır. Kosova'nın bağımsızlık ilanının ardından, KFOR'un görev tanımına, Kosova Güvenlik Gücü'nün (FSK) eğitim ve askerî tatbikatlarına destek sağlamak gibi görevler de eklenmiştir. Başka bir ifadeyle, KFOR ile FSK birlikte çalışarak hem iç hem de dış tehditlere karşı Kosova'nın barışını, düzenini ve egemenliğini korumaktadır (NATO, 2023).

Günümüzde KFOR'un Kosova'daki askerî birlikleri iki Bölgesel Komutanlık (Regional Command – RC) şeklinde organize edilmiştir. Bunlardan biri Ferizaj'daki Camp Bondsteel üssünde yer almakta ve Amerikan birliği tarafından yönetilmektedir. Diğeri ise Peja'daki Camp

Villaggio Italia’da konuşlanmıştır ve İtalyan Komutanlığı’nın denetimindedir. KFOR’un Ana Karargâhı, Priştine’deki Camp Film City’de bulunmaktadır. KFOR, tek bir komuta zinciri altında, KFOR Komutanı (COMKFOR) otoritesine tâbidir. COMKFOR, İtalya’daki Müşterek Kuvvet Komutanlığı Napoli (JFC Naples) Komutanı’na (COM JFCN) rapor vermektedir. Haziran 1999’dan bu yana, KFOR’a NATO üyesi ülkelerden toplam 28 farklı komutan liderlik etmiştir. Komutanlık görev süresi genellikle bir yıldır. KFOR’un ilk komutanı, Britanya’dan Korgeneral Sir Michael Jackson’dır. Ekim 2023 itibarıyla ise KFOR komutanlığı, tarihinde ilk kez Türk taburunun liderliğine geçmiş ve Tümgeneral Özkan ULUTAŞ bu göreve getirilmiştir (NATO, 2023).

4.10. Kosova’daki Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Misyonu (EULEX)

Kosova’daki Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Misyonu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX), Kosova’nın Şubat 2008’de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından başlatılmıştır. EULEX’in, polis, adalet ve gümrük alanlarındaki sorumlulukları UNMIK’ten devralan bir yapı olduğu söylenebilir. EULEX’in temel misyonu; hukukun üstünlüğünü sağlamak, insan haklarını teşvik etmek, istikrarı temin etmek, çok etnili birlikte yaşamı desteklemek ve adalet ile hukuk işlerine siyasetin müdahalesini sınırlandırmaktır (EULEX).

EULEX, Avrupa Birliği’nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (CSDP) kapsamındaki en büyük sivil misyonudur. Kosova’da güvenlik açısından, Kosova Polisi’nden sonra ikinci sıradaki müdahale gücünü temsil eder. 2008–2018 yılları arasında EULEX, Kosova’da işlenen suçların kovuşturulması ve yargılanması süreçlerinde uluslararası hâkim, savcı ve polislerin sahada görev yapmasını sağlamıştır. 2018’den itibaren ise bu sorumluluk Kosova’daki merkezi yargı organlarına devredilmiş, ancak tüm düzeylerde ve ilgili çevrelerde bu süreçlerin izlenmesi devam etmektedir. EULEX, BMGK’nin 1244 sayılı kararı çerçevesinde görev yapmaktadır (EEAS, 2020).

EULEX, uluslararası polis iş birliği alanında, Kosova makamları ile INTERPOL (UNMIK şemsiyesi altında) ve EUROPOL arasında bilgi alışverişini kolaylaştırarak Kosova Polisine destek vermektedir. Aynı zamanda, Sırbistan İçişleri Bakanlığı ve Polisi ile iş birliği yaparak Kosova Polisi için insan kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele konularında kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir. EULEX uzmanları, son savaş döneminden beri kayıp kişilerin bulunması, toplu mezarların tespiti ve cesetlerin kimliklendirilmesi ile mezarların açılması gibi adli tıp alanında yerel uzman gruplarla birlikte çalışmaktadır (EEAS, 2020). Ayrıca EULEX, Priştine ile Belgrad

arasındaki Diyalog anlaşmalarının uygulanmasına yönelik teknik desteğe de katkı sağlamaktadır (EEAS, 2020).

EULEX Misyonu, AB üyesi devletler ve aynı zamanda ABD, İsviçre, Kanada, Türkiye, Norveç, Birleşik Krallık gibi dost ülkelerin desteğiyle yaklaşık 450–500 personelden oluşmaktadır (EEAS, 2020).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KOSOVA’NIN BAĞIMSIZLIĞINA GİDEN YOL (Standartlar, Viyana Görüşmeleri ve Ahtisaari Planı)

5.1. Standartların Yerine Getirilmesi

Kosova için belirlenen standartlar, 10 Aralık 2003 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Özel Temsilcisi (SRSG) Harry Holkeri ve dönemin Başbakanı Bajram Rexhepi tarafından başlatılmış olup, nihai statüye ilişkin bir dizi ön koşul niteliğindedir (Geci, 2008). Standartların tamamlanması hem zorlu hem de dinamik bir süreç olmuştur; aynı zamanda Kosova’daki Geçici Öz Yönetim Kurumları’nın (PSIG) yeterliliğini ölçen bir tür barometre işlevi görmüştür. Özellikle, standartlar iyi yönetişimi teşvik etmekte ve Kosova’da sağlıklı, çok etnili bir toplumun inşasını vurgulamaktadır (Ruecker, 2011).

Standartların yerine getirilmesi sekiz ana alana odaklanmıştır ve bu sürecin tamamlanmaması durumunda Kosova meselesinin geçerli bir statüye kavuşturulması mümkün olmamıştır. Bu sekiz alan şunlardır: (1) İşleyen Demokratik Kurumlar; (2) Hukukun Üstünlüğü; (3) Serbest Dolaşım Hakkı; (4) Sürdürülebilir Geri Dönüşler ve Toplulukların ve Üyelerinin Hakları (mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler); (5) Ekonomi; (6) Mülkiyet Hakları (kültürel miras dahil); (7) Priştine ile Belgrad Arasında Diyalog; ve (8) Kosova Koruma Kolordusu’nun (KPC) Kurulması. KPC, sivil bir acil durum kuruluştur olarak, acil durumlar ve insani yardım zamanlarında kamu güvenliğini sağlamak amacıyla Kosova’da hızlı müdahale görevlerini yerine getirmektedir (Reliefweb, 2003). Bu sekiz temel alan çerçevesinde, Aralık 2003’te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne “Kosova Standartlarının Uygulama Planı” (KSIP) adıyla yaklaşık 109 maddelik bir referans listesi sunulmuştur (Ruecker, 2011).

Kosova’nın nihai statüsüne ilişkin *standartların* yerine getirilmesi için öngörülen tüm gereklilikler arasında, neredeyse hepsinin tamamlandığı söylenebilir. Ancak, henüz sonuçlandırılmamış bir madde vardı ki bu da hiç kuşkusuz en tartışmalı, en zor ve en belirleyici meseleydi: *Priştine ile Belgrad arasındaki Diyalog* ya da *Müzakere* süreci.

5.1. Viyana Görüşmeleri: Kosova'nın Nihai Statüsüne Yönelik Müzakereler

Rambouillet toplantısından Viyana Görüşmelerine kadar geçen süreçte, Kosovalı Arnavut taraf, bağımsızlık dışında hiçbir çözümü kabul etmeyeceği konusunda kararlıydı. Öte yandan, Sırp tarafı ise Kosova'ya, Sırbistan Cumhuriyeti içerisinde özerklikten daha fazla bir statü verilmesine kesinlikle karşıydı. Buna ek olarak, uluslararası arabulucular da oldukça zor bir pozisyonda kalmış ve süreci, sıfır toplamli oyun teorisiyle kıyaslanabilecek bir diplomatik çıkmaz olarak nitelendirmiştir (Weller, 2008a: 659). Belgrad yönetimi, Kosova'ya bağımsızlık verilmemesini iki temel gerekçeye dayandırmıştır: Birincisi, bunun, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan toprak bütünlüğü ve egemenlik ilkesini ihlal edeceği düşünülmektedir. İkincisi ise, Sırp diplomatlar ve politikacılara göre Kosova'ya bağımsızlık verilmesi, eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (FRY) bağlı diğer bölgelerin de kendi kaderini tayin ve bağımsızlık talep etmesine yol açabilecek bir domino etkisi yaratacak ve bu da Balkanlar'da yeni bir çatışma sürecini tetikleyebilecektir (Weller, 2008a; 2008b). Bununla birlikte, Kosova tarafı, Avrupa Birliği'nin büyük bölümü ve Beşli Grup'a (Quint) dâhil olan devletler, Kosova'nın durumunun birçok nedenden ötürü *sui generis* (kendine özgü) bir vaka olduğunu vurgulamaktadır. Birleşmiş Milletler Şartı'nın VI. ve VII.¹⁶ Bölümleri, Miloseviç rejimi tarafından uluslararası barışın güvenliğinin tehdit edilmesi nedeniyle, Kosova'nın tehlike altında olduğuna dair sunulan gerekçelerden biridir. Bu bağlamda, kendi kaderini tayin hakkı, özgür bir halkın kaderine karar verme, temel hak ve özgürlük ihlallerini durdurma, sivillerin yerlerinden edilmesini ve 1998–99 döneminde Kosova'da yaşanan mülteci krizini sona erdirmeye adına meşru bir gerekçe olarak görülmüştür. Tüm bu nedenler, Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasının temel dayanakları arasında yer almaktadır (Weller, 2008a).

Daha önce de belirtildiği üzere, 17 ve 18 Mart 2004 tarihlerindeki ayaklanmalar, NATO ve UNMIK tarafından sağlanan barış ortamının korunması ve teminat altına alınması sürecine olumsuz bir şekilde yansımıştır. AGİT (OSCE)¹⁷ raporuna göre bu gösteriler sonucunda 19 kişi (11 Kosovalı Arnavut ve 9 Sırp) hayatını kaybetmiştir. 900 kişi yaralanmıştır (bunların 65'i uluslararası polis ve 58'i Kosova Polis Hizmeti mensubudur) ve 800'den fazla bina (29 Sırp kilisesi ve manastırı dâhil olmak üzere) yıkılmış veya tahrip edilmiştir. Ayrıca, söz konusu rapora göre bu protestolara 50.000'den fazla kişinin katıldığı belirtilmektedir (OSCE, 2008; Stojanovic, 2023).

¹⁶ Birleşmiş Milletler Şartı, VI. Bölüm, Madde 33 (I), <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-6>.

¹⁷ Bkz. "Dört Yıl Sonra: Mart 2004 Ayaklanma Davalarının Kosova Ceza Adalet Sistemi Önündeki Takibi", 3 Temmuz 2008, <https://www.osce.org/kosovo/32700>.

Ekim 2005'te dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, Kosova meselesinin nihai statüsünün çözüm sürecine yönelik olarak, Finlandiya eski Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari'yi ve yardımcısı Avusturyalı diplomat Albert Rohan'ı özel temsilci olarak atayacağını BM Güvenlik Konseyi'ne duyurmuştur. Bu öneri, 10 Kasım 2005 tarihinde BMGK tarafından onaylanmış ve Viyana Görüşmeleri sürecinin 1244 sayılı BMGK Kararı bağlamında başlatılabileceği belirtilmiştir (Nacionale, 2022).

BM Güvenlik Konseyi elçisi Kai Eide, "...Kosova'da standartların uygulanması dengesiz olmuştur ve artık yeni bir siyasi sürece geçmenin zamanı gelmiştir..." diyerek sürece ilişkin uyarılarda bulunmuştur (Eide, 2005). Ayrıca Eide şu ifadeyi kullanmıştır: "Nihai statü süreci dikkatle ilerletilmelidir. Tüm taraflar sürece dâhil edilmeli ve bu süreç boyunca bir arada tutulmalıdır. Elde edilecek sonuç, istikrarlı ve sürdürülebilir olmalıdır. Yapay zaman sınırlamaları belirlenmemelidir. Süreç bir kez başlatıldığında engellenemez ve sonuca ulaştırılmalıdır." (Eide, 2005). BMGK aynı zamanda, Kosova'nın gelecekteki statüsüne ilişkin süreçte, Temas Grubu'nun (Fransa, Almanya, İtalya, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık ve ABD) şeffaf ve tarafsız bir gözlemci olarak sürece dâhil edilmesini de onaylamıştır (UN, 2005).

Viyana Görüşmeleri, Sırp ve Kosovalı taraflar arasında ve aynı zamanda ev sahibi ülkeler nezdinde yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle oldukça karmaşık ve zorlu geçmiştir (DPA, 2007). BM Güvenlik Konseyi'nin Kosova özel temsilciliğini yürütmüş olan Kai Eide, Viyana Görüşmeleri'nin uluslararası güvenliğin korunması ve sürdürülmesi açısından 1244 sayılı karar ve BM Şartı'nın VI. ve VII. bölümleri doğrultusunda yürütüleceğini garanti etmişse de, "muhtemel bağımsızlık" ifadesinin gündeme gelmesiyle birlikte Temas Grubu, Sırbistan ve Rusya arasında ayrışma ve görüş farklılıkları baş göstermiştir (Weller, 2008a: 663).

Ayrıca, Beşli Grup'a (Quint) mensup Batılı ülkeler, Kosova için nihai çözüm olarak bağımsızlığı desteklerken, Sırbistan'ın sadık müttefiki olan Rusya, eğer "Kosova'nın bağımsızlığı" son bildirgede yer alacak olursa, veto hakkını kullanmakla tehdit etmiştir. Sırbistan aynı zamanda Çin, Hindistan, Küba gibi bazı sosyalist ve post-komünist ülkelere de destek görmüştür. Benzer şekilde, Avrupa Birliği üyesi beş ülke de Sırbistan'ın yanında konum almıştır. Bu ülkelere ikisi (Yunanistan ve Slovakya) ile Sırbistan arasında tarihsel ve siyasal dostluk ilişkileri bulunurken, diğer üçü (İspanya, Romanya ve Kıbrıs) ise kendi iç ayrılıkçı sorunlarından ötürü böyle bir tutum sergilemişlerdir (Sıvış, 2020: 93).

Vienna Müzakereleri (2006–2007) boyunca tartışılan temel ilkelerden bazıları şunlardı: Kosova, NATO bombalamaları öncesindeki statüsüne geri döndürülmemelidir. Kosova'nın toprakları etnik topluluklara göre bölünmemelidir. Kosova ile Sırbistan arasında bölgesel takas yapılmamalıdır (örneğin, Preşeva Vadisi'nin Kosova'ya katılması karşılığında Kosova'nın kuzeyinin Sırbistan'a bırakılması gibi). Kosova, komşu hiçbir ülkeyle (örneğin Arnavutluk veya Kuzey Makedonya) birleşmemelidir. Buna ek olarak, Kosovalı tarafın yerine getirmesi gereken “kırmızıçizgiler” ya da zorunlu koşullar arasında, toplulukların (özellikle Sırp topluluğunun) siyasi, sosyal ve ekonomik eşit erişim haklarının tanınması yer almaktaydı. Ayrıca, Kosova'da yaşayan toplulukların (yine özellikle Sırp topluluğunun) tarihî, kültürel ve dinsel mirasının hem ulusal hem de uluslararası hukuk tarafından korunması gerektiği de vurgulanmıştır (Weller, 2008a).

Vienna Görüşmeleri, Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari ve yardımcısı Albert Rohan tarafından yürütülmüştür. Uluslararası arabulucular (Ahtisaari ve Rohan), Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne bağlı Kosova'nın Gelecekteki Statüsüne İlişkin Özel Temsilcilik Ofisi (UNOSEK) tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, başlıca uluslararası müzakereciler tarafından, geçmişteki acı verici “ırkçı ve savaşı kışkırtan nedenlerden” ötürü, azınlık teriminin kullanım dışı bırakılması istenmiştir (Weller, 2008c: 34–35). Kosovalı Arnavut heyeti, Fatmir Sejdiu (Kosova Demokratik Birliği - LDK), Başbakan Agim Çeku, Kosova Meclisi Başkanı Kole Berisha, Kosova Demokratik Partisi (PDK) lideri Hashim Thaçi ve eski ORA Partisi lideri Veton Surroi'den oluşan çok partili bir birlik heyeti tarafından temsil edilmiştir. Sırp heyeti ise eski Cumhurbaşkanı Boris Tadić, eski Başbakan Vojislav Koštunica ve eski Dışişleri Bakanı Vuk Jeremić'ten oluşmaktaydı (Weller, 2008a: 665–666).

Vienna Görüşmeleri sırasında tartışılan temel pozisyonlar ve amaçlar açısından değerlendirildiğinde, hem Kosovalı hem de Sırp tarafların Kosova'nın nihai statüsü konusundaki taleplerinden geri adım atmadıkları söylenebilir (Rohan, 2018). Sırp tarafı, görüşmelerin temel meselesi olarak toprak bütünlüğünü koruma çabası göstermiştir. Belgrad, Kosova'nın Sırbistan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olarak kalması koşuluyla, normal özerklikten daha fazlasını vermeyi Kosovalı taraf ve Temas Grubu'na vaat etmiştir (B92, 2006). Buna karşın, Kosovalı heyet, yüzyıllardır süren Sırp egemenliğinden ve Yugoslav rejimlerinin ayrımcı uygulamalarından nihai olarak kurtulmak adına bağımsızlık talebinde ısrarcı olmuştur (Rohan, 2018).

Belgrad açısından, Kosova meselesinin bir karara bağlanmaksızın ertelenmesi çok da önemli değildi. Bu bağlamda, Sırbistan, bağımsızlık ilanını engellemek, toprak bütünlüğünü muhafaza etmek ve mevcut durumu sürdürmek için zamandan fayda sağlamayı amaçlamıştır. Öte yandan, Kosovalı taraf açısından, 1244 sayılı karar ve UNMIK çerçevesindeki geçici öz yönetimin artık bir sonuca bağlanması ve NATO’nun 1999’daki müdahalesinden 7 yıl sonra Kosova meselesinin “bağımsızlıkla” netleştirilmesi gerektiği düşünülmekteydi (Weller, 2008a).

Uluslararası arabulucular ise hiçbir şeyin zorla ya da dayatmayla kabul ettirilemeyeceğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla, Kosova bölgesinin Belgrad’ın yönetimi altında zorla tutulamayacağı açıkça belirtilmiştir. Uluslararası ilişkilerde, *kendi kaderini tayin* ve referandum gibi kavramlar mevcuttur. Eğer taraflar, tıpkı Eritre–Etiyopya, Sırbistan–Karadağ ya da Çek Cumhuriyeti–Slovakya örneklerinde olduğu gibi bir ayrılma anlaşmasına varırlarsa, bu durum uluslararası toplum ve Birleşmiş Milletler tarafından memnuniyetle karşılanacak ve kabul görecektir. Buna ek olarak, uluslararası arabulucular, eğer taraflar nihai çözüm konusunda anlaşamazsa, karar hakkının Kosova halkına bırakılabileceğini de dile getirmiştir (Weller, 2008c: 31–32).

Viyana Görüşmeleri, yaklaşık bir yıl süren toplam 15 tur doğrudan müzakereden oluşan bir formatta geliştirilmiştir. Büyükelçi Kai Eide, taraflara görüşmeler sırasında temkinli ve şeffaf olmaları ve diyalog sürecini tıkanmaya uğratmamaları çağrısında bulunmuştur. Ancak, Priştine açısından en zayıf nokta, Sırp çoğunluklu belediyelerin *ademi merkeziyetçi* bir yapıya kavuşturulması ve Sırp topluluğuna diğer azınlıklara ve Arnavut çoğunluğa kıyasla aşırı ayrıcalıklar verilmesi sorunu olmuştur. Aksine, Sırbistan açısından “kırmızıçizgi”, sınırlarının ihlal edilmemesi ve Kosova’ya mevcut özerklikten fazlasının verilmemesi olmuştur (Weller, 2008c). Ahtisaari, taraflar arasında siyasi çözüme dair bir tartışma açmamış, daha ziyade Kosova toprakları içindeki teknik meseleleri, özellikle Sırp çoğunluklu belediyelerin *ademi merkeziyetçiliğini*, ön plana çıkarmıştır. Başka bir deyişle, *ademi merkeziyetçilik*, Viyana’daki müzakere turlarının tamamı boyunca en çok tartışılan konular arasında yer almıştır (Weller, 2008c).

Kosova’daki Sırp çoğunluklu belediyelerin *ademi merkeziyetçiliği* ya da birliği, yalnızca Viyana Görüşmeleri değil, aynı zamanda Ahtisaari Paketi ve Brüksel Anlaşması kapsamında da en çok tartışılan ve en zorlu meselelerden biri olmuştur. Bugün hâlâ çözülememiş bir mesele olarak durmakta, ancak zaman içinde uygulanacağına dair umutlar devam etmektedir (UN, 2006; Tahiri, 2010). Belgrad yönetimi, Kosova’daki Sırp azınlığın doğrudan kendi denetiminde kalması için, bu

bölgelerin İsviçre sistemi temelinde kantonlara ayrılmasını da önermiştir (Weller, 2008c: 35). Ancak, Büyükelçi Rohan, bu öneriyi etnik, dilsel ve dinsel temelli bir ayrışma riski taşıdığı gerekçesiyle hemen reddetmiş; ayrıca Kosova'nın, yüzyıllık devlet geleneğine, nitelikli iç istikrara ve benzersiz federal yapıya sahip İsviçre ile kıyaslanamayacağını ifade etmiştir (Weller, 2008a: 671).

Belgrad makamları, Sırp çoğunluklu belediyeler konusunda 15 adet belediye talebinde bulunmuştur. Ancak bu sayı, normalin çok üzerindeydi çünkü talep edilen bazı yerleşim birimleri yalnızca birkaç yüz kişilik küçük köylerden ibaretti. Kosova tarafı ise başlangıçta yalnızca 3 belediye teklif etmiş, ancak uluslararası baskılarla bu sayı 5 ek belediye ile artırılmıştır. Sonunda uluslararası arabulucular, bu sayının 10'u geçmemesi gerektiği kanaatine varmıştır. Kosova tarafı, bu belediyelerin bölgesel ve yerel idari yapının meşruiyetini tanımayacağından ve paralel yapılar kurma riski yaratacağından endişe etmiştir; tıpkı Kosova'nın kuzeyinde olduğu gibi. Nitekim Sırp çoğunluklu Kosova'nın kuzeyi, yaklaşık 20 yıldır Belgrad'ın doğrudan etkisi altında faaliyet gösteren paralel yapılar tarafından yönetilmekte ve Kosova Anayasası çerçevesine sokulması oldukça zor olmuştur (Weller, 2008c). Kosova tarafı, sürecin sonunda Kosova'daki Sırp'ların tüm haklarını koruyacağını, özel koruma sağlayacağını ve siyasete geniş katılım imkânı tanıyacağını ilan etmiştir. Ancak Sırbistan'ın temel önceliği, toprak kazanımı olmuş ve Kosovalı Sırp'ların güvenliğinin ancak *ademi merkeziyetçi* bir sistemle yönetilen ayrı bir yapının oluşturulmasıyla sağlanabileceğini savunmuştur (Weller, 2008a).

Burada vurgulanması gereken çok önemli bir husus da şudur ki; anavatanından kopuk etnik temelli bölgelerin bölünmesi söz konusu olduğunda, Sırbistan'ın Kosova, Hırvatistan, Makedonya ve eski Yugoslavya'nın diğer ülkelerinde önemli bir Sırp azınlığı mevcuttu. Yugoslavya'nın dağılması 1990'ların başında başlamış ve Sırbistan'ın en büyük travması (incinme), doğal sınırlarının dışında kalan Sırp yurttaşlarına ne olacağı sorusu olmuştur. Toprak bütünlüğünün korunması, Sırbistan için öncelikli meseleydi. Kosova örneğinde, Sırbistan Kosova'nın kaybedildiğini öngörmekteydi, ancak bu acı gerçeği kabullenmekte oldukça zorlanmıştır. Belgrad, en azından Kosova'daki Sırp topluluğunu kendi himayesi altına almaya çalışmıştır. Bu durum, bir bakıma bölgesel-etnik temelli bir bölünme ya da Sırp Belediyelerinin *ademi merkeziyetçiliği* olarak adlandırılmaktadır. Bu, Kosova-Sırbistan diyalog sürecinin en karmaşık, en çetrefilli ve en zorlayıcı noktası olmuştur. Öte yandan, Kosova tarafı ise güç paylaşımı sistemine oldukça mesafeli

yaklaşmıştır. Zira Kosova heyeti, böyle bir yapının Kosova'nın Bosnalaşmasına yol açacağından ve bunun da siyasal tıkanıklık yaratacağından korkmaktaydı. Sırbistan, Kosova'nın etnik temelde bölünüp bölünmemesine bakmaksızın, Kosovalı Sırların çıkarlarını korumak için yoğun çaba sarf etmiştir (Surroi, 2015; Weller, 2008a).

Kosova'daki Sırların korunması vizyonu, üç aşama ya da kategoride şekillenmiştir. Birinci aşama (1997 yılı), Sırp entelektüelleri tarafından önerilen Kosova'nın *bölgeselleştirilmesi* fikriydi. İkinci aşama, birinci planın işlememesi durumunda İsviçre modeli temelinde Kosova'da yaşayan Sırların *kantonlaştırılması* önerisiydi (1998 yılı). Üçüncü plan ise, Kosovalı Sırlara özerklik tanınması ya da müzakereciler ve Ahtisaari Planı tarafından tanımlanan şekliyle *ademi merkeziyetçilik/birlik modeliydi* (Hamza, 2022).

Bölgeselleştirme planı, Kosova'nın iki ana bölgeye ayrılmasını öngörüyordu: Kosova Bölgesi ve Metohija Bölgesi. Bazı entelektüeller, Kosova'nın asla bir toprak birimi olmadığını iddia etmekteydiler. Bu modelde, merkezi hükümet Belgrad'da, yerel yönetimler ise Kosova'da kurulacaktı. Kosova, yerel meclis birimleri aracılığıyla yönetilecekti. Bu meclisler, yarı yarıya Sırp ve diğer topluluklardan (Arnavutlar, Boşnaklar, Türkler, Romanlar, Mısırlılar vb.) oluşacaktı. İlginçtir ki Kosova nüfusunun %96'sı Arnavut olmasına rağmen, Sırp azınlığın (%2-5) yerel yönetimde çoğunluğa karşı hâkimiyet kurması, ciddi bir ayrımcılığa yol açıyordu (Bataković, 1997). Bu yaklaşım, Arnavut çoğunluğun ayrılma hakkını ve kendi kaderini tayin etme talebini mutlak olarak engellemeye dönük bir girişim olarak hafızalarda yer etmiş ve sonraki süreçte etkili olmuştur.

İkinci plan önerisi, köylerde ve enklavlarda yaşayan Sırların kantonlaştırılmasıydı ve bu sistem İsviçre modeli temel alınarak tasarlanmıştı. Bu plan ayrıca Sırp Ortodoks Kilisesi'ni, Sırp kültürünün ve mirasının dokunulmaz bir parçası olarak tanımlıyor ve bu mülkiyetin korunmasını öngörüyordu. Sırp kantonlarının sınırları beş bölge olarak çizilmişti: Birinci kanton, Kuzey Kosova'daki Kuzey Mitroviça, Leposaviç, Zubin Potok ve Zveçan belediyelerini kapsıyordu. İkinci kanton, Fushë Kosova/Kosova Ovası ve Lipjan arasındaki köylerde yaşayan Sırp topluluğunu kapsıyor, Graçanica köyü ana merkez olarak belirleniyordu. Üçüncü kanton, Gjilan ile Kamenica arasındaki Sırp köylerini içeriyordu. Dördüncü kanton, Ştrpce ile Dragash arasındaki sınırı kapsıyordu. Beşinci ve son kanton ise İstog, Klinë ve Peja arasındaki üçgeni oluşturuyordu (Bataković, 2012). Kosova'da yaşayan Sırlar, nüfusun yalnızca %6–7'sini oluşturmasına rağmen,

bu kantonlaşma projesiyle Kosova topraklarının %30'una kadarını kapsayan bir yapı elde etmeyi hedefliyordu (Bataković, 2012). Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Büyükelçi Rohan, Viyana Görüşmeleri sırasında Tadić'e verdiği yanıtta, Kosova'nın İsviçre olmadığını ve bu sistemin kabul edilemez olduğunu dile getirerek bu öneriyi reddetmiştir.

Üçüncü plan ise Sırbistan Ulusal Meclisi tarafından hazırlanmıştı ve Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyelerin birliği yoluyla yerel özerklik oluşturulmasını öngörüyordu. Sırp siyasetçiler, 1974'te Kosova'ya verilen özerkliğin iadesini savunmuş, ancak bu sefer Sırp çoğunluğun bulunduğu bölgeler için de belediyesel özerklik talep etmişlerdir. Bu planın, 1244 sayılı BMGK kararı çerçevesinde uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Kosova'daki Sırp için öngörülen bölgesel özerklik, beş bölgede hayata geçirilecekti. Belgrad, bu bölgelerde yerel özyönetim ve hukuki/siyasal işlevlere sahip belediyeler talep etmiştir (Otvorenavlada, 2004). Sırbistan eski Başbakan Yardımcısı Nebojsa Čović'e göre, Kosova'nın Sırp ve Arnavutlar arasında etnik temelde bölünmesi, en iyi nihai çözüm olabilirdi. Čović'in önerisi, Bosna-Hersek'in Dayton Anlaşması ile etnik esaslara göre kantonlara ayrılmasına benzer bir yapı öngörüyordu (Hoxhaj, 2005: 39). Ancak UNMIK, Kosova'nın 1244 sayılı karar çerçevesinden çıkarılmasına izin vermemiştir. Bu karar, Kosova'nın Tito döneminden bu yana sahip olduğu özerk sınırlarını koruma altına almıştır (Hoxhaj, 2005: 39).

Kosovalı Sırplar açısından, nihai statü tartışmaları oldukça karmaşık bir meseleydi. Kosova'nın kuzeyi, Sırp topluluğunun mutlak çoğunluğunun yaşadığı bölge olarak, pratikte Belgrad'ın komutasındaki paralel bir devlet gibi işlev görüyordu. Bu nedenle Kosova'nın yasal kurumlarını tanımıyorlardı. Öte yandan, Kosova'nın güneyindeki Sırp, Kosova kurumlarına uyum sağlamak ile boykot etme arasında bir ikilem içindeydi (Hamza, 2022). Ne yazık ki, NATO bombardımanlarından hemen sonra, Kosova'nın kuzeyi, yasal denetimin dışına çıkmış, yerel Sırp siyasetçilerin dâhil olduğu suç ve kaçakçılık şebekeleri ile anılmaya başlanmıştı. Bu bölge, Kosova'nın yasal kurumlarına paralel bir mini devlet gibi işlev görmüş ve UNMIK, bu bölgede hukukun üstünlüğünü tesis etmede başarısız olmuştur. Başka bir ifadeyle, Sırbistan'la sınır olan Kosova'nın kuzeyi, örgütlü suçun sızması ve hukuksal işlevsizliğin yayılması açısından oldukça savunmasız bir bölgeydi (Hamza, 2022). Bu boşluktan yararlanan Kuzey Kosova'daki Sırp, 2003 yılında Kosova'da Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği'nin acilen kurulmasını talep etmiş, yerel özyönetim ve bir Sırp yapısı oluşturmak istemişlerdir (Hoxhaj, 2005: 39).

Unutulmamalıdır ki, Viyana Görüşmeleri esasen Sırp çoğunluklu belediyelerin *ademi merkeziyetçiliği* (*decentralization*) ve bu topluluğun kültürel ve tarihsel mirasının korunması gibi teknik konulara odaklanmıştır. Kosova ile Sırbistan arasında karşılıklı tanıma ve ekonomik-siyasal ilişkilerin istikrarı gibi meseleler ise bir sonraki bölümlerde ele alınacak olan Brüksel ve Ohri Ek Anlaşmaları çerçevesinde tartışılmıştır (Weller, 2008).

Sonuç olarak, Kosova tarafı, bağımsızlığı elde edebilmek için bazı tavizler vermesi gerektiğini anlamıştır. Priştine, uluslararası tarafın tüm taleplerini kabul edeceğini, ancak *âdemi merkeziyetçiliğin* merkezi sistemi tıkamaması koşuluyla buna razı olduğunu açıklamıştır (Surroi, 2015). Kosovalı heyet, Sırp belediyelerinin birliğini kabul edeceğini, fakat bunun yalnızca Kosova kurumlarının yasalarına bağlı kalmak koşuluyla mümkün olacağını beyan etmiştir. Aynı şekilde Priştine, Sırp çoğunluklu belediyelerin Kosova'daki diğer belediyelerle aynı statüde olmasını, sadece yerel yönetim hakkına sahip olmalarını ve merkezi-yasal sistemden ayrık bir statü kazanmamalarını talep etmiştir (Lehne, 2009: 1–21). Kosova makamları, Sırbistan'ın, Sırp belediyelerini tıpkı Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimleri gibi etnik temelli bir yapı olarak kurmaya çalıştığını ve bu yolla Kosova'nın etnik bölünmesini hedeflediğini iddia etmiştir (Hofbauer, 2008).

Viyana süreci, nihayetinde çıkmaza girmiştir. Sırbistan, Kosova'ya mutlak özerklikten fazlasını vaat etmemiştir. Kosova heyeti ise 1999 öncesine geri dönmeyi kesinlikle reddetmiştir. Rusya, Kosova'nın bağımsızlığının tanınması önerisinin Güvenlik Konseyi'ne sunulması halinde veto hakkını kullanacağını açıklamıştır. Temas Grubu, ABD ve AB, Kosova meselesinin benzersiz (*sui generis*) bir durum olduğunu ve Kosova halkının kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu savunmuştur (Weller, 2008a).

Başka bir ifadeyle, Kosova heyeti, Kosova'nın NATO ve UÇK desteğiyle Miloseviç rejiminin zulmünden kurtulduğunu, dolayısıyla ne özerk bir bölge ne de Belgrad'ın direktifleri altında olduğunu, aksine BM'nin vesayetinde bir yapı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sırbistan'ın 2006 Anayasası'nda Kosova'nın ülke parçası olarak tanımlanması, Viyana Görüşmeleri'nin ruhuna ve müzakere mantığına aykırı bulunmuştur (Weller, 2008c). Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu'na göre, Sırbistan'ın 2006 Anayasası, Kosova'daki topluluklara özerklik veya hak tanımamaktadır çünkü Kosova'daki Arnavut çoğunluk, bu anayasayı oylama sürecine dâhil edilmemiştir (Weller, 2008a).

Son olarak, Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlık sürecini ertelemek ve zaman kazanmak için bir gerekçe üretmeye çalışmıştır. Çünkü Kosova'nın geri dönüşünün artık olanaksız olduğunu bilmektedir. Yapılabileceği şey, Kosova'nın etnik temelde bölünmesi yoluyla, Sırp çoğunluklu belediyeler birliği oluşturarak Kosova'nın devletleşme sürecini ve anayasal yapılarını tıkamak ve tıpkı Bosna-Hersek'te olduğu gibi kurumsal kilitlenmeler yaratmaktır.

5.2. Ahtisaari Planı'nın Nihai Statü Önerisi

2004 yılı Mart ayında Arnavutlar ile Sırlar arasında yaşanan etnik şiddet olayları ve Kosova'daki uluslararası yönetime karşı düzenlenen protestolarda meydana gelen çatışmaların ardından, Temas Grubu (ABD, Birleşik Krallık, Rusya, Almanya, Fransa ve İtalya), Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin meseleyi değerlendirmekte ciddi ikilemler yaşamıştır. Mart 2004 olayları, Uluslararası Toplum için güçlü bir gösterge olmuş ve Kosova'nın nihai statüsü (ya Sırbistan'a bağlı özerklik ya da kendi kaderini tayin yoluyla bağımsızlık) netleştirilmeden geçici öz yönetiminin sürdürülemeyeceği sonucuna varılmıştır (Lindsay ve Economides, 2012: 77–92).

Kasım 2005'te, Temas Grubu, uzun süren tartışmaların ardından, Kosova meselesinin nihai bir statüyle çözüme kavuşturulması gerektiğini yeniden gündeme getirmiştir. Kosova'nın bağımsızlık elde edebilmesi amacıyla öngörülen koşullardan biri olan “standartların tamamlanması”, zorlayıcı bir yükümlülük olmuşsa da Kosovalı taraf bu süreci başarıyla tamamlamıştır (Galluci, 2011: 1–18). En uygun alternatif şuydu: Kosova, uluslararası bir ittifak tarafından denetimli bağımsızlık statüsü elde edemezse, 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı, Miloseviç tarafından ortadan kaldırılan geniş özerkliğin geri dönüşünü güvence altına alıyordu (Weller, 2008c). Temas Grubu, bu bağlamda en iyi çözümün Kosova'nın bağımsızlığı olduğunu ortak şekilde vurgularken, Rusya ve Sırbistan'ın müttefikleri olan Çin, Hindistan ve Endonezya bu öneriye güçlü biçimde karşı çıkmıştır (Newman ve Visoka, 2018).

Bu dönemde, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari'den, Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin karmaşık ve oldukça tartışmalı bu anlaşmazlığı kolaylaştırmasını istemiştir (United Nations, 2005). Priştine ve Belgrad arasında yaşanan görüş ayrılıklarını ve tutarsızlıkları göz önünde bulunduran Ahtisaari, oldukça karmaşık bir diplomatik görevle karşı karşıya olduğunun farkındaydı ve Kosova ile Sırbistan arasındaki nihai çözüm sağlanana kadar yoğun bir çaba gerektiğini anlamıştı. Bu doğrultuda, iki yıllık zorlu bir sürecin

ardından Ahtisaari, Kosova’da yaşayan tüm toplulukları kapsayan geniş kapsamlı bir plan hazırlamış ve bu plan daha sonra *Ahtisaari Paketi* ya da *Ahtisaari Planı* olarak anılmaya başlanmıştır (Galluci, 2011: 1–18).

Ahtisaari Planı bağlamında önemli bir nokta da şudur ki; “Kosova’nın bağımsızlığı” ifadesinin hassasiyetinin farkında olan Ahtisaari, müzakere taraflarını kutuplaştırmamak adına bu konuyu Viyana’daki toplantılar sırasında doğrudan gündeme getirmemiştir. Bu nedenle, Viyana Görüşmeleri esas olarak şu teknik konulara odaklanmıştır: *Sırp çoğunluklu belediyelerin birliği/âdemi merkezîyetçiliği*, azınlık hakları, azınlıkların (özellikle Sırp azınlığın) kültürel ve tarihsel mirası, Kosova’daki Sırp Ortodoks kiliselerinin korunması ve benzeri meseleler (Hamza, 2022).

Viyana görüşmeleri, bir anlamda “erişilemez bir patikada” sıkışıp kalmıştır. Kosovalı taraf, Boris Tadić’in Kosova’ya nihai karar verilinceye kadar tam özerklik sözü vermesine rağmen, Sırbistan’ın yönetimi altına geri dönmeyi kabul etmemiştir (DPA, 2008). Uluslararası arabulucular ve Kosova heyeti, bu vaadin, Kosova’yı geçmişin karanlığına çekmek için bir “yem” olduğunun farkındaydı. Öte yandan Sırbistan, herhangi bir bağımsızlık tanınması fikrine de kesin biçimde karşı çıkmıştır (Weller, 2008a). Hatta Sırbistan’ın sadık müttefiki Rusya, 3 Ekim 2006 tarihinde, AB Dönem Başkanlığı’ndan, görüşmelerin bir yıl daha uzatılmasını talep etmiş ve böylece, BM Güvenlik Konseyi’nde yapılması planlanan oylamanın ertelenmesini sağlamıştır (Weller, 2008a: 676).

Ahtisaari Paketi’nin nihai önerisi, 2 Şubat 2007 tarihinde BM Güvenlik Konseyi ve Temas Grubu devletlerine sunulmuştur. Ahtisaari, hazırladığı paketin 1244 sayılı karar ile uyumlu olmasını talep etmiştir (Stojanovic D., 2007). Koştunica, o dönemde Putin’in, Sırbistan’ın egemenliği ve toprak bütünlüğünü koruma sözü verdiğini açıklamıştır (2000). Aynı zamanda, Sırp yetkililer, Ahtisaari Paketi’nin, Sırbistan’ın topraklarını ve çıkarlarını ihlal ettiği gerekçesiyle kendileri için geçersiz olduğunu ilan etmişlerdir (Weller, 2008a: 677–678). Bu plan, Sırbistan’ı büyük ölçüde rahatsız etmiş ve Viyana Görüşmeleri’ne katılmama kararı almalarına neden olmuştur. Belgrad yönetimi, uluslararası başmüzakerecilerle istişarede bulunmadan yeni bir öneri taslağı hazırlamış ve Ahtisaari Planı’nın iptalini talep etmiştir (Voice of America, 2009). Sırbistan’ın bu reddi, büyük ölçüde, Miloseviç’in 1999 Şubat–Mart aylarında Rambouillet Anlaşması’nı reddetmesine benzetilmiştir. Ancak bu kez, NATO ve uluslararası toplum doğrudan

kuvvet kullanmamış; onun yerine, Kosova halkının kendi kaderini tayin hakkı yoluyla bağımsızlık ilanı, en uygun ve nihai çözüm olarak görülmüştür (Weller, 2008a: 677–678).

Her ne kadar Ahtisaari Paketi, Kosova'nın bağımsızlığını doğrudan zikretmese de, içerdği maddeler ve yetki düzenlemeleri, bir devlet yapısının nitelikleriyle örtüşmekteydi. Zira bu plan Kosova'ya kendi anayasasını, bayrağını ve ordusunu oluşturma yetkisi tanıyordu (Euractiv, 2007).

26 Mart 2006 tarihinde BM Genel Sekreteri, Ahtisaari Planı'nın nihai versiyonunu Güvenlik Konseyi'ne sundu ve önerinin içinde şu ifadeye yer verildi: "...Kosova için sürdürülebilir tek çözümün bağımsızlık olduğuna karar verdim; bu bağımsızlık, başlangıçta uluslararası toplum tarafından denetlenecektir..." (United Nations, 2007).

Ayrıca Kapsamlı Teklif'in 15. paragrafında şu ifadeler yer almıştır:

"Kosova, benzersiz bir durumdur ve benzersiz bir çözüm gerektirir. Bu çözüm, diğer çözülememiş çatışmalar için emsal teşkil etmez. 1999'da 1244 sayılı kararı oybirliğiyle kabul eden Güvenlik Konseyi, Miloseviç'in Kosova'daki eylemlerine karşılık olarak Sırbistan'ı yönetim hakkından mahrum bırakmış, Kosova'yı geçici bir BM yönetimi altına almış ve geleceğini belirleyecek siyasi bir süreç öngörmüştür. Bu unsurların birleşimi, Kosova'yı istisnai kılmaktadır." (United Nations, 2007).

6–7 Haziran 2007 tarihleri arasında Almanya'nın Heiligendamm kentinde düzenlenen G8 Zirvesi'nde, dönemin Almanya Başbakanı Angela Merkel, Putin'i Ahtisaari Planı'nı kabul etmeye ikna etmeye çalışsa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Balmer, 2007). Öte yandan, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy, Ahtisaari Planı'nın kabulü için 120 günlük bir süre öngören yeni bir teklif sunmuştur. Bu süre sonunda da Sırbistan ve Rusya planı kabul etmezse, teklifin BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması gerektiğini ifade etmiştir (BIRN, 2007).

Fransa'nın bu kesin uyarı (*ültime*), Sırbistan ve Rusya tarafından, kurnazca bir oyun ya da aldatıcı bir taktik olarak değerlendirilmiştir. Zira Sırbistan ve Rusya teklifi kabul etmediği anda, bu otomatik olarak Beşli Grubun (Quint) Ahtisaari Planı'nı Güvenlik Konseyi önüne taşıma ve destekleme hakkını kullanmasına neden olacaktı (Weller, 2008). Bu senaryoda, BM Güvenlik Konseyi onay vermese bile, Beşli Grup ülkelerinin Kosova'yı bağımsız ve kendi kendini yöneten bir yapı olarak tanıması öngörülmüyordu.

Fransa'nın Kosova ile Sırbistan arasında nihai bir anlaşma için sunduğu 120 günlük süre sona ermesine rağmen, bu da başarılı bir sonuç doğurmamıştır (Leopold, 2007). Bunun üzerine Temas Grubu, Alman Büyükelçi Wolfgang Ischinger'in AB temsilcisi, Aleksandr Botsan-Harçenko'nun Rusya temsilcisi ve Frank Wisner'in ABD temsilcisi olarak yer aldığı Troika

Müzakere Heyeti'ni görevlendirmiştir (Weller, 2008: 1226). Troika Müzakereleri, 1 Ağustos 2007'de başlamış ve 10 Aralık 2007'ye kadar sürmüştür (UN, 2007). Bu Troika girişimi, BM Güvenlik Konseyi tarafından memnuniyetle karşılanmış ve taraflardan, görüşmelerin sonunda 10 Aralık 2007 tarihinde nihai bir rapor sunmaları istenmiştir (Weller, 2008a: 1226).

Troika, defalarca, 1244 sayılı karar çerçevesinde ve 2005 yılında Temas Grubu tarafından belirlenen ilkeler doğrultusunda hareket edeceklerini teyit etmiştir. Ayrıca Troika, Ahtisaari'nin nihai önerisini zedelemeyecek şekilde, nihai çözüme ulaşma sürecine azami katkı sağlayacağını ve süreci hızlandıracağını taahhüt etmiştir. Buna göre, taraflar arasında varılacak herhangi bir mutabakat, memnuniyetle karşılanacaktı (UNSC, 2007). Basitçe ifade etmek gerekirse, Troika, dayatıcı değil kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Troika'nın amacı, Ahtisaari Planı'nın duyurulmasıyla öfkelenen Sırbistan'ı, diyalog masasına geri döndürmek olmuştur (Weller, 2008: 1226).

Büyükelçi Ischinger, ayrıca Kuzey Kosova'nın Sırbistan'a verilmesi ve Arnavut çoğunluklu Preşeva Vadisi'nin Kosova'ya katılması şeklinde bir toprak takası önerisini de gündeme getirmiştir (Telegrafi, 2011). Ne var ki bu tehlikeli öneri, Batı Balkanlar'daki diğer ülkelerde Pandora'nın Kutusu'nun açılmasına yol açabileceği endişesiyle kısa sürede tartışma gündeminden çıkarılmıştır (United Nations, 2007). Neyse ki, bu teklif, müzakere tarafları ve Temas Grubu temsilcileri tarafından reddedilmiştir (Weller, 2008c: 1226). Ayrıca Ahtisaari Planı, bu konuda açık bir hüküm içermektedir: “Kosova, hiçbir komşu ülkeye katılmayacak, kendisine herhangi bir il statüsü bağlanmayacak ve topraklarının hiçbir kısmı da başka bir komşu devlete verilmeyecektir.” (Ahtisaari, 2007).

Daha önce de belirtildiği gibi, Sırbistan, Viyana'daki müzakere taraflarının sunduğu teklifleri onaylama ve destekleme konusunda oldukça pasif ve ilgisiz davranmıştır. Ne var ki, Kosova'nın bağımsızlığa doğru hızla ilerlediğini fark eden Belgrad, bazı tavizler vermeye başlamıştır — fakat hâlâ bağımsızlığı tanıma konusundan kaçınmıştır (Weller, 2008: 1227).

Kosovalı ve Sırp taraflar ilk kez Viyana ve Brüksel'de bir araya geldiklerinde, Troika'nın arabulucuları kendilerine 14 maddeden oluşan bir taslak sunmuştur. Bu maddeler arasında, “Sırbistan'ın artık Kosova üzerinde herhangi bir yönetsel yetkiye sahip olmayacağı” maddesi de yer alıyordu. Bu ifade, Sırp heyetini öfkelenlendirmiş ve sonraki maddelere dair uzlaşıdan da uzaklaştırmıştır (Spörl, 2007). Sırp tarafı, Troika'nın taraflı davrandığını, bu maddelerin

Sırbistan'ın devletsel ve ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu iddia etmiştir (Spörl, 2007). Ancak Büyükelçi Ischinger, hafif alaycı bir tonda şu cevabı vermiştir: “Bize ne kadar taviz vermemizi bekliyorsunuz da tarafınıza dönelim?” Ischinger, Troika heyetinin hem dışsal hem içsel etkilerden bağımsız, tarafsız bir şekilde çalıştığını yinelemiştir (Spörl, 2007).

Son olarak, Alman Büyükelçi Ischinger, Tadić ve Koštunica'ya şu öneride bulunmuştur: “Madem iki taraf da tamamen zıt pozisyonlarda ısrar ediyor, o halde 1972'deki İki Almanya deneyimi uygulansın.” (Shkreli, 2013; Rujevic, 2022). Doğu Almanya, Batı Almanya'nın uluslararası alandaki faaliyetlerini engellememiş ve her iki devlet de uluslararası tanınırlığa kavuşmuştur (Rujevic, 2022). Ancak Sırbistan, bu öneriyi de reddetmiştir. Sırp delegeleri “İki Almanya, federal ve uluslararası olarak tanınmış iki devletken, Kosova, sadece Sırbistan Cumhuriyeti'nin özerk bir bölgesidir ve biz Kosova'yı asla bağımsız bir devlet olarak tanımayacağız.” açıklamada bulunmuştur (Weller, 2008: 1288).

Viyana görüşmelerinde bir uzlaşma sağlanamamasının üzerinden 15 ay geçtikten sonra, Ischinger, iki tarafın ekonomik işbirliği geliştirebileceğini, ortak yönetsel yapılar kurabileceğini, ancak şunu da açıkça ifade ettiğini belirtmiştir ki: “Kosova Kosova'larındır” Sırbistan ise Sırp'ların” (Spörl, 2007). Kosova heyeti ise Ischinger'in bu mesajını soğuk karşılamıştır, zira Kosova'nın bağımsızlığının hem Uluslararası Toplum hem de Sırbistan tarafından tanınması konusunda kararlardı.

Her halükârda, Temas Grubu, iki müzakere heyetine de açıkça şunu bildirmiştir: Hiçbir taraf, diğerinin diyalog sürecinde ilerlemesini veya uluslararası alanda üyelik kazanmasını engellememelidir (Weller, 2008: 1228).

Sonunda, bir uzlaşmaya varılamaması üzerine, Troika, taraflara şu nihai mesajı iletmiştir: Ne Kosova ne de Sırbistan, birbirinin Avrupa ve uluslararası uyum sürecini engellemeyecektir. Kosova, 1999 öncesi statüsüne geri dönmeyecektir. Sırbistan'ın Kosova toprakları üzerinde fiziksel egemenlik kullanma hakkı olmayacaktır. NATO, UNMIK ve EULEX, Kosova'daki uluslararası görevlerini sürdürecektir (Geci, 2008).

Buna ek olarak, Kosovalı yetkililer, Kosova'da yaşayan tüm yurttaşların çıkarlarını koruyacaklarını, her türlü toplumsal ayrımcılığı reddedeceklerini ve özellikle Sırp topluluğu başta olmak üzere ulusal azınlıklarla ilgili şartların uygulanmasında dikkatli olacaklarını taahhüt etmişlerdir (Weller, 2008).

5.2.1. Ahtisaari Paketi'nin İçeriği

Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin öneri 2 Şubat 2007 tarihinde yayımlanmıştır. Kosova'nın doğasına ilişkin Nihai Statü Önerisi'nin birinci maddesi (1,1) şu şekilde tanımlanmıştır: “Kosova, hukukun üstünlüğüne tam saygı çerçevesinde, demokratik yollarla kendi kendini yöneten çok etnili bir toplum olacaktır.” (Ahtisaari, 2007: 2). Ayrıca, madde (1,2) de Kosova'yı şu şekilde tanımlamaktadır: “Kosova'da kamu yetkisinin kullanımı, tüm vatandaşların eşitliği ve uluslararası düzeyde tanınan en üst düzey insan hakları ve temel özgürlüklere saygı esasına dayanacak, tüm Topluluklar ve üyelerinin haklarının ve katkılarının tanıtılması ve korunmasını sağlayacaktır.” (Ahtisaari, 2007). Yani Ahtisaari'nin Nihai Statü Önerisi, Kosova'yı içerisinde farklı toplulukların yaşadığı çok etnili bir toplum olarak tanımlamıştır. Diğer bir deyişle, azınlık toplulukları, özellikle Sırp topluluğu, özel sosyal ve yetki paylaşımı haklarından faydalanmıştır (Hamza, 2022: 129).

Ahtisaari Planı'nda yerelleşmeye (âdem-i merkeziyet) ilişkin olarak şu ifade yer almaktadır: “Kosova'da belediyeler, yerel özyönetimin temel toprak birimlerini oluşturacaktır.” (Ahtisaari, 2007, s. 4). Ahtisaari'nin belirlediği belediyeler/komünler, Rambouillet Anlaşması'na bağlı olmamıştır. Belediyelerin sınırlarının belirlenmesi, yerel yönetim idaresine bırakılmış serbest bir alternatif olmuştur (Birleşmiş Milletler, 1999).

Ahtisaari ayrıca, AB ve BM modellerine uygun olarak, Sırp çoğunluklu belediyelerin sayısını belirlemiş ve sınırlarını çizmiştir (Hamza, 2022: 129). Ahtisaari'ye göre Kosova'daki *âdem-i merkeziyetçi* sistemin en temel amacı şudur: “Kosova'daki Sırp ve diğer Toplulukların meşru endişelerine cevap vermek... Onların kamusal yaşama aktif katılımlarını teşvik etmek, iyi yönetişimi sağlamak, kamu hizmetlerinin etkinliğini ve verimliliğini Kosova genelinde güçlendirmektir...”¹⁸ (Ahtisaari, 2007). Kosova'da oluşturulan yeni Sırp çoğunluklu belediyeler, etnik bölünme hatlarına göre tanımlanmıştır (Hamza, 2022: 130) ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı temelinde oluşturulmuştur (European Council, 2013). Bu doğrultuda, uygun koşullar altında Ahtisaari Planı, Kosova'da Sırp çoğunluklu 10 belediye oluşturmuştur. Mitrovica şehri ikiye ayrılmıştır: Kuzey kısmı Sırp çoğunluklu, güney kısmı ise Arnavut çoğunluklu bir yapıya sahiptir (Haxhimehmeti, 2020). Kosova'nın kuzeyinde, 1999 Savaşı öncesinden beri var olan diğer belediyeler şunlardır: Leposaviç, Zveçan ve Zubin Potok (Teles de Menezes, 2019). Priştine bölgesine yakın newly formed Sırp çoğunluklu belediyeler arasında Graçanica ve Novo Brdo yer

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kosova Statüsü Çözümü için Kapsamlı Teklif, Ek III.

almaktadır. Ayrıca, Gjilan ve Vitia arasındaki Anamorava bölgesinde üç yeni Sırp çoğunluklu belediye daha kurulmuştur: Ranillug, Partes ve Klllokot (Simic, 2022). Son olarak, Nerodima bölgesinde, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti döneminden beri Sırp çoğunluklu olan Ştrpce belediyesi bulunmaktadır¹⁹ (Ahtisaari, 2007).

Araştırmacı Lenhard Hamza, Ahtisaari Planı'nı iki ana hüküm kategorisine ayırmıştır: (a) *Simetrik Hükümler* (belediyelerin yetki ve yetkilendirmeleri) ve (b) *Asimetrik Hükümler* (yalnızca Sırp çoğunluklu belediyelere tanınan özel yetkiler) (Hamza, 2022: 130).

Simetrik Hükümler, Kosova'nın yasaları ve Anayasası ile Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (EYÖŞ) çerçevesinde yerel özyönetimi esas alır. Ayrıca Kosova Belediyeler Birliği (KBB), üyeleri olan yerel yönetimlerin genel çıkarlarını temsil eden, tüzel kişiliğe sahip kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. KBB, Avrupa Konseyi'nin Avrupa Yerel Özerklik Şartı'nın 10. maddesine (birlik kurma hakkı) dayanmaktadır (AKM, 2018).

Simetrik Hükümler (Belediyelerin Yetkileri):

- *Adem-i Merkeziyet / Belediye Yetkileri (Madde 3)* – Kosova'daki belediyeler, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na (AYYÖŞ) uygun olarak yerel yönetim konusunda tam yetkiye sahip olacaklardır. Belediyelerin yetki alanına giren başlıca alanlar şunlardır: a. Yerel ekonomik kalkınma; b. Kentsel ve kırsal planlama; c. Arazi kullanımı ve gelişimi. Bu üç temel alan kapsamında yerel yönetim; inşaat ruhsatları ve denetimi, cadde ve altyapı düzenlemesi, kamu hizmetleri, halk ve aile sağlığı hizmetleri, yerel turizm, yerel hizmetlerin lisanslanması gibi görevleri de yürütmektedir (Ahtisaari, 2007).

- *Yetki Devri (Madde 5)* – Kosova'daki merkezi otoriteler, belediye temsilcilerini aşağıdaki görevlerle yetkilendirecektir: a. kadastro kayıtları; b. nüfus kayıtları; c. seçmen kayıtları; d. işyeri ruhsatları; e. sosyal yardım dağıtımı ve f. orman korumasıdır. Buna ek olarak, merkezi otoriteler yerel yönetime ek yetkiler de devredebilirler (Ahtisaari, 2007: 24).

- *Belediye Bütçeleri (Madde 8)* – Kosova'daki belediyeler kendi bütçelerini oluşturacak ve mali kaynakların planlanması, toplanması ve dağıtımı konusunda yasal yetkiye sahip olacaktır. Her ne kadar belediyelerin bütçeleri merkezi hükümete bağlı olsa da, Ahtisaari Önerisi, yerel otoritelerin vergi ve harçlarla kendi kaynaklarını organize etmelerini teşvik etmektedir. Bütçesi

¹⁹ İbid., Ek III'e Ek

düşük olan yerel yönetimler ise merkezi hükümetten fon ve mali yardım talep edebilecektir (European Council, 2013: 3; Ahtisaari, 2007, s. 26).

- *Belediyeler Arası İşbirliği (Madde 9)* – Kosova yasaları, AYÖŞ ve Ahtisaari Planı temelinde, Sırp çoğunluklu yerel otoriteler diğer belediyelerle iş birliği kurabilecek ve ortaklıklar oluşturabilecektir (European Commission, 2013: 10; Ahtisaari, 2007: 27). Ancak düzenleme ve seçim işlemleri (belediye organlarının seçimi, belediye görevlilerinin atanması, bütçelendirme vb.) konusunda yerel yönetimlerin yetkisi bulunmamaktadır (Ahtisaari, 2007: 27). Ayrıca, AYYÖŞ düzenlemelerine göre, Kosova'daki belediyelerin haklarını korumak amacıyla bir belediyeler birliğine katılma hakkı da bulunmaktadır (Ahtisaari, 2007: 27).

- *Yerel Yönetimin İdari Denetimi* – Yerel yönetimlerin denetimi, Kosova merkezi otoriteleri tarafından yürürlükteki yasalar ve düzenlemeler çerçevesinde yapılmalıdır. Bu denetim genellikle Kosova Yerel Yönetim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Belediye denetimi EYÖŞ'e uygun olarak gerçekleştirilmelidir (Ahtisaari, 2007: 24; European Council, 2013: 3).

- *Adem-i Merkeziyet / Belediye Yetkileri (Madde 3)* – Kosova'daki belediyeler, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na (AYÖŞ) uygun olarak yerel yönetim konusunda tam yetkiye sahip olacaklardır. Belediyelerin yetki alanına giren başlıca alanlar şunlardır: a. Yerel ekonomik kalkınma; b. Kentsel ve kırsal planlama; c. Arazi kullanımı ve gelişimi. Bu üç temel alan kapsamında yerel yönetim; inşaat ruhsatları ve denetimi, cadde ve altyapı düzenlemesi, kamu hizmetleri, halk ve aile sağlığı hizmetleri, yerel turizm, yerel hizmetlerin lisanslanması gibi görevleri de yürütmektedir (Ahtisaari, 2007).

- *Yetki Devri (Madde 5)* – Kosova'daki merkezi otoriteler, belediye temsilcilerini aşağıdaki görevlerle yetkilendirecektir: a. Kadastro kayıtları; b. Nüfus kayıtları; c. seçmen kayıtları; d. işyeri ruhsatları; e. sosyal yardım dağıtımı; f. orman koruma. Buna ek olarak, merkezi otoriteler yerel yönetime ek yetkiler de devredebilir (Ahtisaari, 2007: 24).

- *Belediye Bütçeleri (Madde 8)* – Kosova'daki belediyeler kendi bütçelerini oluşturacak ve mali kaynakların planlanması, toplanması ve dağıtımı konusunda yasal yetkiye sahip olacaktır. Her ne kadar belediyelerin bütçeleri merkezi hükümete bağlı olsa da, Ahtisaari Önerisi, yerel otoritelerin vergi ve harçlarla kendi kaynaklarını organize etmelerini teşvik etmektedir. Bütçesi düşük olan yerel yönetimler ise merkezi hükümetten fon ve mali yardım talep edebilecektir (European Council, 2013: 3; Ahtisaari, 2007: 26).

• *Belediyeler Arası İşbirliği (Madde 9)* – Kosova yasaları, EYÖŞ ve Ahtisaari Planı temelinde, Sırp çoğunluklu yerel otoriteler diğer belediyelerle iş birliği kurabilecek ve ortaklıklar oluşturabilecektir (European Council, 2013: 10; Ahtisaari, 2007: 27). Ancak düzenleme ve seçim işlemleri (belediye organlarının seçimi, belediye görevlilerinin atanması, bütçelendirme vb.) konusunda yerel yönetimlerin²⁰ yetkisi bulunmamaktadır (Ahtisaari, 2007, s. 27). Ayrıca, EYÖŞ düzenlemelerine göre, Kosova’daki belediyelerin haklarını korumak amacıyla bir belediyeler birliğine katılma hakkı da bulunmaktadır (Ahtisaari, 2007: 27).

• *Yerel Yönetimin İdari Denetimi* – Yerel yönetimlerin denetimi, Kosova merkezi otoriteleri tarafından yürürlükteki yasalar ve düzenlemeler çerçevesinde yapılmalıdır. Bu denetim genellikle Kosova Yerel Yönetim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Belediye denetimi EYÖŞ’e uygun olarak gerçekleştirilmelidir (Ahtisaari, 2007: 24; EC, 2013: 3).

Asimetrik Hükümler (Sırp Çoğunluklu Belediyelere Tanınan Genişletilmiş Yetkiler):

• *Eğitim ve Sağlık* – Kuzey Mitrovica gibi bazı Sırp belediyeleri, eğitim kurumlarına ilişkin ek düzenlemeler yapma yetkisine sahip olacaktır. Bu düzenlemeler; personel alımı, ruhsatlandırma, maaş ödeme ve öğretmenlerin eğitimi gibi konuları kapsamaktadır.²¹ Kuzey Mitrovica Üniversitesi, yükseköğretim alanında özerk bir kurum olacaktır.²² Ayrıca, Kuzey Mitrovica Belediyesi, bu kamuya ait Sırpça üniversite üzerinde yetki kullanacaktır; bu yetki Ek Madde 4.1.1’e dayanmaktadır.²³ Okul ders kitapları Sırpça olacak ve müfredat, Sırbistan Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenecektir; ancak Kosova Eğitim Bakanlığı’na da bilgi verilecektir.²⁴ Kosova Eğitim Bakanlığı’nın müfredata itiraz etmesi durumunda, bu itirazı değerlendirmek üzere bağımsız bir komisyon kurulacaktır.²⁵ Eğitim alanının dışında, Sırp çoğunluklu üç belediye –Kuzey Mitrovica, Graçanica ve Ştrpce– bölgesel hastanelerin yönetimi ile birlikte ilk yardım ve sağlık merkezlerinin yönetiminden sorumlu olacaktır. Bu üç belediye; sağlık kurumlarına lisans verme ve personel maaşlarını ödeme yetkisine sahip olacaktır.²⁶

²⁰ Kosova Statüsü Çözümü için Kapsamlı Teklif, Ek III, Madde 9.1.1’e bakınız.

²¹ Kosova Statüsü Çözümü için Kapsamlı Teklif, Ek III, Madde 9.1.1’e bakınız.

²² İbid., Madde 7.2.1

²³ İbid., Madde 7.2.3

²⁴ İbid., Madde 7.1.1

²⁵ İbid., Madde 7.1.2

²⁶ İbid., Madde 4.1.2

• *Güvenlik Sektörü ve Diğer Kültürel Meseleler* – Rambouillet Barış Anlaşmaları döneminden beri, Kosovalı Arnavut tarafı, Sırp çoğunluklu belediyelerdeki Kosova polisinin komutanının yerel yönetim tarafından belirleneceğini kabul etmiştir (Birleşmiş Milletler, 1999: 31). Kosova polisinin etnik bileşimi, ilgili belediyenin demografik yapısını yansıtmalıdır. Bu nedenle, Sırp çoğunluklu belediyelerde işe alınacak polis memurlarının sayısı da nüfusla orantılı olmalıdır.²⁷ Sırp çoğunluklu belediyelerde Kosova Polisi Komutanlarının atanması şu şekilde gerçekleştirilir: Belediye Meclisi, en az iki adaydan oluşan bir liste önerir; Kosova İçişleri Bakanlığı, yasal kriterleri karşılayanlar arasından 15 gün içinde en başarılı adayı atar. Belediye Meclisi'nin sunduğu liste reddedilirse, Kosova Polisi personeli tarafından iki yeni isim önerilir ve İçişleri Bakanlığı en başarılı puanı alan adayı atar.²⁸ Kültürel konulara gelince, Sırp çoğunluklu belediyeler, Sırp dilini, dinini, geleneklerini, göreneklerini ve folklorunu kendi belediyeleri sınırları içinde güvence altına alma ve ilerletme hakkına sahip olacaklardır.²⁹ Bu haklar Kosova'daki topluluklara ilişkin yasalar çerçevesinde kullanılacaktır. Sınırlar konusuna gelince, Kosova'nın toprakları, 31 Aralık 1988 tarihinden bu yana var olan eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Özerk Bölgesi sınırlarına göre tanımlanacaktır. Ancak, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ile Makedonya Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma kapsamında sınırların çiziminde bazı küçük değişiklikler yapılmıştır.³⁰

• *Sırbistan Devleti ile İşbirliği ve Sırp Çoğunluklu Belediyelere Destek Sağlanması* – Sırp çoğunluklu belediyeler, Sırbistan Cumhuriyeti'ndeki diğer belediyeler ve kurumlarla iş birliği yapma hakkına sahiptir ve bu iş birlikleri kapsamında mali yardım ve diğer teknik destekleri alabileceklerdir. Ancak, Kosova'daki Yerel Yönetim Bakanlığı'na bu iş birliklerine dair bilgi verilmelidir.³¹ Ayrıca, bu Ek Maddede, Ahtisaari; Kosova'daki Sırp Çoğunluklu Belediyeler ile Sırbistan Cumhuriyeti arasında ortak bir komisyon kurulmasını teşvik etmektedir.³² Bu komisyonun amacı iki ülke arasındaki gelişmeleri hızlandırmak ve hassas meseleleri çözmektir. Sırbistan, Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyelerdeki projeleri finanse edecek ve bu belediyelere

²⁷ Kosova Statüsü Çözümü için Kapsamlı Teklif, Ek VIII, Madde 2,3'e bakınız.

²⁸ Ibid. 2.6.

²⁹ Ibid. Ek III, Madde 4.1.3.

³⁰ Kosova Statüsü Çözümüne İlişkin Kapsamlı Teklif, Ek VIII, Madde 3,2.

³¹ Kosova Statüsü Çözümüne İlişkin Kapsamlı Teklif, Ek III, Madde 10,1 ve 10,2.

³² Ibid. Madde 10,6.

maddi yardım gönderecektir; ancak bu mali yardımlar belirli bir kota ile sınırlı olacaktır. Ayrıca, bu paralar Kosova'daki bankalar aracılığıyla transfer edilecektir.³³

5.2.2. Kosova'nın Bağımsızlık İlanı

2007 yılının Ağustos ayından Aralık ayına kadar süren Troika süreci, Ahtisaari Planı'ndan farklı olarak, Kosova ile Sırbistan arasında nihai çözüm arayışına (özerklik, bağımsızlık ya da etnik çizgiler temelinde bölünme) daha fazla odaklanmıştır (Lehne, 2009: 10). Troika'nın Kosova meselesine nihai bir çözüm bulma yönündeki tüm çabaları başarısızlıkla sonuçlandığında, ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'dan oluşan Temas Grubu ikiye bölünmüştür. Bunlardan biri, Rusya hariç diğer beş ülkenin (ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya) oluşturduğu Quint Grubu, Ahtisaari Planı ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı Kararı temelinde "Koordineli Kosova Bağımsızlık Bildirisi"ni desteklemiştir. Diğer grup ise, Rusya ve müttefiklerinin oluşturduğu ve Sırbistan'ın Kosova üzerindeki toprak bütünlüğü iddiasını savunan gruptur (Ruecker, 2011: 101).

Daha önce de değinildiği gibi, Sırbistan Kosova'yı kaybetmekte olduğunu fark ettiğinde, en azından etnik temelli bazı kazanımlar elde etme stratejisine yönelmiştir. İlk yöntem, 1999'da Rus askerlerinin müdahalesiyle; ikinci yöntem ise BM'nin Kosova'daki misyonuna karşı koymak suretiyle yürütülmüştür. Ayrıca, Sırp çoğunluklu bölgelerin veya belediyelerin kurulması da bu stratejinin temel hedeflerinden biri olmuştur (Brzezinski, 2000: 326). Ischinger, Kosova ve Sırbistan'ın ortak onayıyla Kosova'nın bölünmesinin bir çözüm olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Ancak bu fikir Kosovalı heyet tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir. Sonuç olarak, hem Ischinger hem de Botsan-Kharchenko, Kosova'nın bölünmesinin müzakere konusu yapılmayacağı konusunda hemfikir olmuşlardır (Lindsay, 2009: 84).

Taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamaması (Kosova, etnik çizgiler temelinde bir bölünmeyi kabul etmemiş, Sırbistan ise toprak bütünlüğünden vazgeçmemiştir) neticesinde, Kosova, uluslararası ortaklarıyla koordinasyon içinde, 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Kosovalı liderler, Kosova'nın Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Ahtisaari Planı'nda belirtilen tüm ilkelere riayet edeceklerini ve bu çerçevenin dışına çıkmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bildirgenin ilk üç paragrafı şu şekilde yer almıştır:

³³ İbid Madde 11.

“Biz, halkımızın demokratik yollarla seçilmiş liderleri olarak, Kosova’nın bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu beyan ediyoruz. Bu beyan halkımızın iradesini yansıtmaktadır ve BM Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari’nin tavsiyeleri ve Kosova Statüsüne İlişkin Kapsamlı Önerisiyle tam uyum içindedir. Kosova’nın, ayrımcılık karşıtı ilkeler ve hukukun eşit koruması temelinde yönetilen, demokratik, laik ve çok etnili bir cumhuriyet olacağını ilan ediyoruz. Kosova’daki tüm toplulukların haklarını koruyacak ve teşvik edecek, siyasi ve karar alma süreçlerine etkin katılımlarını sağlamak için gerekli koşulları yaratacağız. Ahtisaari Planı’nda Kosova’ya yüklenen tüm sorumlulukları tamamen kabul ediyor ve bu planın, Kosova’nın önümüzdeki yıllardaki yol haritası olarak belirlenmesini memnuniyetle karşılıyoruz. Bu sorumlulukları, özellikle Ek XII’de yer alan ve toplulukların haklarını koruma ve geliştirmeye yönelik yasaların öncelikli olarak kabul edilmesiyle birlikte, tamamen uygulayacağız.”³⁴

Kosova Meclisi’ndeki toplam 120 milletvekilinden 109’u – Arnavut çoğunluğun yanı sıra Boşnak, Roman, Aşkali, Mısırlı ve Türk milletvekillerini de içeren çoğunluk – Kosova’nın Bağımsızlık Bildirisi’ne oy birliğiyle destek vermiştir. Sırp topluluğundan 10 ve Goralı topluluğundan 1 milletvekili ise oturumu boykot etmiştir (Weller, 2008: 1233).

Sırbistan, Rusya’nın desteğini alarak derhal BM Güvenlik Konseyi’nde olağanüstü bir oturum talep etmiştir. Toplantıyı açan BM Genel Sekreteri, 109 milletvekilinin oy birliğiyle bağımsızlık kararını aldığını ifade etmiş ve bu bağlamda Kosovalı milletvekillerinin, bildirge öncesinde, etnik ayrımcılığa izin verilmeyeceği ve Ahtisaari Planı’nın, 1244 sayılı Karar’ın gereklerinin yerine getirileceği, Kosova’daki tüm toplulukların, özellikle de azınlıkların korunacağı yönünde taahhütte bulunduklarını belirtmiştir. Ayrıca, Genel Sekreter, EULEX ve UNMIK’in Kosova’daki görevlerine devam edeceğini ve Kosova’nın bağımsızlığının Uluslararası Toplum ve Birleşmiş Milletler tarafından “denetimli” olacağını da beyan etmiştir (Weller, 2008: 1233). Bu gelişmeler karşısında büyük öfkeye kapılan Sırbistan tarafı, BM’nin Kosova Temsilcisi Ruecker’den Kosova’nın bağımsızlık ilanını iptal etmesini ve bunu yasa dışı ilan etmesini talep etmiştir (Weller, 2008). Ancak bu konu, Ruecker’in yetki alanı içinde değildir.

Uluslararası düzeyde bakıldığında, Kosova’nın Bağımsızlık Bildirisi’nin tanınması konusunda bir görüş ayrılığı oluşmuştur. Sırbistan’ın müttefiki ve dostu olan ülkeler –Rusya, Çin, Vietnam, Güney Afrika, Libya (Weller, 2008)– ve beş Avrupa Birliği ülkesi (İspanya, Slovakya, Yunanistan, Romanya ve Kıbrıs) Kosova’nın bir devlet olarak tanınmasına kesin olarak karşı çıkmıştır (AJLabs, 2023). Buna ek olarak, Sırbistan da Kosova’nın bağımsızlığını tanıyan

³⁴ Bkz. “Bağımsızlık Bildirgesi”, http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/Dek_Pav_e.pdf.

lkelerdeki büyükelçilerini geri çekeceğini açıklamıştır. Öte yandan, Sırbistan, Kosova'daki yerel Sırları, UNMIK tarafından kurulan çok etnili kurumları boykot etmeye ve Belgrad'daki merkezi kurumlara bağlı "paralel" yapılar kurmaya teşvik etmiştir (Lehne, 2009: 13).

Kosova'nın bağımsızlığını tanımayan sosyalist-komünist temelli devletlerin aksine, Avrupa Birliği lkeleri Kosova meselesinin sui generis (kendine özgü) bir durum olduğunu ve özel olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Kosova'nın bağımsızlığının en güçlü gerekçeleri arasında yıkım, kanlı savaşlar, Miloseviç rejiminin baskıları, özerkliğin kaldırılması ve 1244 sayılı Karar kapsamında kabul edilen çatışma çözümü bulunmaktadır. Bu nedenlerle, Kosova da Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlık elde eden diğer devletler gibi bağımsız olma hakkına sahiptir (Weller, 2008: 1235).

ALTINCI BÖLÜM

MÜZAKERE SÜRECİ

6.1. Müzakere Sürecinin Arka Planı

AB arabuluculuğunda başlatılan Diyalog Süreci öncesinde, Kosova ve Sırbistan bırakın masaya oturup müzakere etmeyi, tokalaşmaya dahi isteksizdi. Brüksel Anlaşması, şiddetli bir etnik çatışmanın ardından gelen bir dönüm noktası ve en tarihi an olarak değerlendirilir. Brüksel’de yürütülen diyalogun amacı, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesidir. Uluslararası koşullar ve hukuk temelinde gerçek bir rahatlama ve uzlaşma sağlanması; tüm vatandaşların refahı, güvenliği ve emniyeti; ayrıca her iki ülkenin Avrupa Birliği ailesine katılım yolunda ilerlemesi hedeflenmektedir (Balkan Policy Research Group, 2020: 1-16).

Brüksel Anlaşması iki ana aşamaya ayrılabilir: birincisi “Teknik Anlaşma”, ikincisi ise “Siyasi Diyalog”tur (RKS, 2014; Hasani, 2022). Diyalog sürecinin başlamasının üzerinden on yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, Brüksel Anlaşması’nın bazı maddeleri hâlâ uygulanmamış olduğundan nihai bir sonuç aşamasına ulaşılmış değildir. Basitçe ifade edilecek olursa, Diyalog’un tarafları, Sırp çoğunluk nüfusa sahip belediyeler topluluğunun kurulması gibi hassas konularda uzlaşmamaktadır (BPRG, 2020). Ne olacağı henüz belirsizliğini korusa da, her iki tarafın da AB, NATO ve diğer uluslararası kuruluşlara üyelik hedefi göz önüne alındığında, nihai bir anlaşmanın kaçınılmaz olduğu açıktır.

Diyalogun ilk dört yılında çok önemli bazı anlaşmalar imzalanmış olsa da, bu süreçte bazı maddelerde gecikmeler ve çelişkiler de yaşanmıştır. 2015 yılında, Kosova’da faaliyet gösteren çeşitli STK’lar ve şu anda iktidarda olan siyasi parti olan Vetevendosje Hareketi (Levizja Vetevendosje), Kosova ve Sırbistan tarafları arasında imzalanan Sırp Çoğunluk Belediyeleri Topluluğu Anlaşması’na karşı sert protestolar düzenlemiştir (Chanel, 2015). 2016-2017 yıllarında ise, diplomatik söylemden milliyetçi bir söyleme evrilme nedeniyle Diyalog süreci duraksamaya uğramıştır (Emini ve Stakic, 2018: 1-8). Süreç, 4 Ocak 2017 tarihinde Sırbistan tarafından hakkında tutuklama kararı çıkarılan eski Başbakan Ramush Haradinaj’ın Fransa’da, Kosova’daki son savaşta işlediği iddia edilen cinayetler ve organize suçlar nedeniyle gözaltına alınmasıyla daha da gerilmiştir (Morina D., 2017). Kosova Meclisi, Haradinaj serbest bırakılana kadar Sırbistan ile Diyalog sürecinin askıya alınmasını öngören bir karar almıştır (RKS, 2017). Görüşmeler,

Haradinaj'ın Nisan 2017'de serbest bırakılmasının ardından yeniden başlamıştır (Zavrsnik, 2017). Haradinaj'ın Fransa'da tutuklanmasından yalnızca on gün sonra, üzerinde 21 farklı dilde "Kosova Sırbistan'dır" yazılı provokatif sloganlarla süslenmiş bir tren Sırbistan'dan Kosova'ya hareket etmiştir (Deutsche Welle, 2017). Bu provokatif girişim yalnızca Kosova'daki taraflar ve uluslararası toplum tarafından değil, Sırbistan'daki siyasi muhalefet tarafından da kınanmıştır (Kentish, 2017). Rus yapımı trenin nihai varış noktası Mitroviça olarak belirlenmişti ancak Sırbistan Cumhurbaşkanı Vuçiç, Kosova özel kuvvetlerinin treni patlatacağı iddiasıyla trenin Raška'da durdurulmasını emretmiştir. Bu yanlış bilgi dönemin Kosova Başbakanı İsa Mustafa tarafından yalanlanmıştır (Deutsche Welle, 2017; BBC, 2017).

Kosova ile Sırbistan arasındaki normalleşme sürecinde yaşanan bir diğer tıkanma örneği, 16 Ocak 2018'de Kuzey Mitroviça'da eski Sırp siyasetçi Oliver Ivanovic'in öldürülmesidir (Slavkovic, 2018). Aynı yılın 26 Mart tarihinde, Sırbistan hükümetinin sözde Kosova yetkilisi Marko Djuric, Kosova Cumhuriyeti topraklarına yasa dışı giriş yaptığı gerekçesiyle Kosova polisi özel birimi ROSU tarafından gözaltına alınmıştır. Bu gözaltı olayı, Priştine ile Belgrad arasındaki ikili görüşmelere zarar vermiştir (MacDowall, 2018). Kasım 2018'de ise, Sırbistan'ın Interpol üyeliğini engellemesi üzerine Kosova, Sırbistan ve Bosna-Hersek menşeli ürünlere %100 gümrük vergisi uygulamaya başlayınca diyalog süreci bir kez daha askıya alınmıştır (Isufi, 2019).

Bununla birlikte, Diyalog'un ilerleyişini etkileyen diplomatik çıkmazlardan biri de, 2020 yılında Kurti hükümetinin Sırbistan ve Bosna'ya yönelik %100'lük tarifeleri kaldırıp yalnızca Sırbistan'a yönelik tam karşılıklılık uygulamasına geçmesidir. Bu karşılıklılık, Sırbistan vatandaşlarının Kosova'ya girişte kullandığı kimlik belgelerini kapsamaktadır, zira Sırbistan hükümeti hâlâ Kosovalı vatandaşların kimlik kartlarını tanımamaktadır. Ayrıca, Kosova'ya giren Sırp ürünlerinin ambalajlarında "Kosova Cumhuriyeti" ibaresi yer almıyorsa bu ürünlerin ülkeye girişi engellenmiştir. Oysa bu konular daha önce Brüksel Anlaşması'nda ele alınmıştı (DW, 2020; Zeqiri, 2022; Bami, 2021). Ancak nihai anlaşmayla birlikte, Kosova ve Sırbistan, 2021 Eylül ayından bu yana uygulanan çıkartma (sticker) zorunluluğu olmaksızın karşılıklı olarak araç plakalarını tanımayı kabul etmiştir (2024; Baccini, 2024).

Son olarak, Eylül 2022'den itibaren Kosova'nın kuzeyinde yeni bir gerginlik dalgası başlamıştır. Dört belediyenin Sırp kökenli belediye başkanları, Başbakan Albin Kurti'nin hala geçersiz olan "KM" (Kosovska Mitrovica) plakaları kullanan Sırlara para cezası uygulamaya

başlaması üzerine istifa etmiştir (Öztürk, 2023). Ayrıca 24 Eylül 2023 tarihinde Banjska’da terörist gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırı, Kosova ile Sırbistan arasındaki klasik diyalogun tıkanmasının en olumsuz göstergelerinden biri olmuştur (Radio Free Europe, 2023). Prishtina ile Belgrad Diyalogu’nda uluslararası diplomasiyi en çok çıkmaza sokan son gelişme ise, Kosova Cumhuriyeti sınırları içerisinde Sırp Dinarı kullanımının yasaklanması olmuştur. Kosova Başbakanı Albin Kurti, Kosova’da anayasa ve Kosova Merkez Bankası kuralları uyarınca yalnızca Euro’nun yasal geçerliliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Kurti, Sırp topluluğu vatandaşlarının Dinar sahibi olabileceğini, ancak tüm ticari işlemlerde yalnızca Euro’nun kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu karar, binlerce Kosovalı Sırp vatandaşının protesto çağrısında bulunmasına yol açmıştır (Voice of America, 2024). Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ise, Kosova hükümetinin yasağına rağmen, Kosovalı Sırlara Dinarla ödeme yapmaya devam edeceklerini açıklamıştır (Dragoljo ve Stojanovic, 2024). Tüm bu gelişmelere rağmen, iki ülke arasında komşuluk ilişkilerinin iyileştirilmesi, Batı Balkanlar’ın AB’ye entegrasyonuna ilişkin Kopenhag Kriterlerinin temel koşullarından biri olmaya devam etmektedir (Balkan Policy Research Group, 2020).

Kosova, 17 Şubat 2008 tarihinde Bağımsızlık Bildirgesini ilan etmiştir (Refworld, 2008). Sırp makamları, o dönemde Kosovalı liderliğin bu girişimine şiddetle karşı çıkmış ve bu kabul edilemez davranışın Uluslararası Adalet Divanı’na (UAD) taşınacağını bildirmiştir. 2008 yılı Ağustos ayında Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic, kamuoyuna yaptığı açıklamada, Kosova’nın bağımsızlık ilanının yasa dışı olup olmadığının ya da anayasa ve uluslararası hukukla uyumlu olup olmadığının tespiti için UAD’dan nihai bir karar isteyeceklerini beyan etmiştir (Worsnip, 2008). Ayrıca Jeremic, hükümetinin uluslararası toplum ve UAD tarafından verilecek her türlü karara bağlı kalacağını taahhüt etmiştir (Worsnip, 2008).

8 Ekim 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kosova’nın bağımsızlık ilanının uluslararası hukuka uygun olup olmadığının incelenmesi amacıyla UAD’ye resmi bir başvuruda bulunmuştur. Yaklaşık iki yıl süren titiz bir çalışmanın ardından, 22 Temmuz 2010 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı şu sonuca varmıştır: “17 Şubat 2008 tarihinde kabul edilen Kosova’nın bağımsızlık ilanı, uluslararası hukuku ihlal etmemektedir.” (International Court of Justice, 2008). Ayrıca mahkeme, bu bağımsızlık ilanının, 10 Haziran 1999 tarihinde BM yetkililerince kabul edilen 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı’na da aykırı olmadığına hükmetmiştir (International Court of Justice, 2008).

6.2. Priştine ile Belgrad (Teknik) Diyalogunun Başlangıcı

Avrupa Birliği'nin Brüksel'deki Ofisi tarafından arabuluculuğu üstlenilen Kosova-Sırbistan Diyalog süreci ilk kez 8 Mart 2011 tarihinde başlatılmıştır (BPRG, 2020). Bu diyalog süreci Şubat 2012'ye kadar sürmüş ve başlangıçta, hâlâ kırılğan olan duruma binaen gündemde kolay konular yer almıştır (BPRG, 2020; Emmini ve Stakic, 2018). Diyalogun temel amacı, Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanından bu yana oluşan tıkanıklığı gidermekti. O tarihten itibaren Sırbistan, Kosova'nın uluslararası kuruluşlara entegrasyonunu engelleme ve bağımsızlığının tanınmaması yönünde lobi faaliyetleri yürütme politikasını benimsemiştir (Todoric ve Malazogu, 2011: 8). İmzalanan dokuz anlaşmadan bazıları tamamen, bazıları kısmen uygulanmış, bazıları ise hâlen müzakere sürecinde bulunmaktadır (Emmini ve Stakic, 2018: 1-8). İlk üzerinde uzlaşıya varılan konular; seyahat özgürlüğü, üniversite diplomalarının tanınması ve Kosova vatandaşlarının nüfus kütüğü kayıtlarına dair anlaşma olmuştur (BPRG, 2020; Todoric ve Malazogu, 2011: 1-39). Diyalogun temel amacı, teknik meselelerin çözümünü kolaylaştırmak ve iki hükümet arasında kesintisiz bir iletişim hattı oluşturmaktır. Bu sebeple bu sürece "Teknik Diyalog" adı verilmiştir (Balkan Policy Research Group, 2020).

Müzakere eden tarafların başmüzakerecileri bakımından; Kosova heyetine dönemin Başbakan Yardımcısı ve önceki Diyalog Bakanı Edita Tahiri, Sırbistan tarafına ise Sırbistan Hükümeti'nin Kosova İşlerinden Sorumlu Özel Temsilcisi misyonuyla Borko Stefanovic liderlik etmiştir (Rrahmani ve Belegu, 2023: 227). Toplantıya Avrupa Birliği'nin kolaylaştırıcısı Robert Cooper başkanlık etmiştir (Reliefweb, 2011).

Ayrıca, Teknik Diyalogun özünü oluşturan yaklaşım şuydu: Uluslararası yetkililer, o dönemde çok güç olduğu için Belgrad'dan Kosova'yı derhâl tanımasını talep etmemiş, bunun yerine en azından Kosova'nın kuzeyinde bulunan paralel yapıların ortadan kaldırılmasını ve diyalog tarafları arasındaki normalleşme sürecinin önünün açılmasını hedeflemişlerdir (Todoric ve Malazogu, 2011: 9).

6.2.1. Teknik Müzakerelerde Elde Edilen Anlaşmalar

Hareket Özgürlüğü (2 Temmuz 2011)

Hiç kuşkusuz, Teknik Diyalog'un ilk ve en önemli anlaşmalarından biri Hareket Özgürlüğü olmuştur. Bu anlaşma sayesinde, her iki ülkenin vatandaşları yalnızca kimlik kartlarıyla seyahat

edebilme hakkına sahip olmuş, pasaport taşımalarına gerek kalmamıştır (Balkan Policy Research Group, 2020: 11). Bu anlaşma imzalanmadan önce, her iki ülkenin vatandaşlarının serbest dolaşımı oldukça zordu; özellikle Sırbistan devleti tarafından verilmiş resmi belgeleri olmayan Kosovalı vatandaşlar açısından bu durum daha da karmaşıktı (Todoric ve Malazogu, 2011).

Ayrıca, Sırbistan hükümeti üzerinde RKS (Kosova Cumhuriyeti) ibaresi bulunan araç plakalarını tanımıyordu. Öte yandan, Priştine'deki Kosova makamları da, Kosova'nın kuzeyinde faaliyet gösteren “paralel Sırp yapıları” tarafından eski Yugoslavya dönemine ait ibarelerle (örneğin: KM - Kosovska Mitrovica, PR - Priştine, PZ - Prizren vb.) verilen araç plakalarını geçersiz saymış ve cezai yaptırım uygulamıştır (Todoric ve Malazogu, 2011: 14).

Sırbistan, Kosova'nın kuzeyindeki paralel yapılar aracılığıyla Kosovalı Sırlara yasa dışı araç plakaları ve resmi olmayan belgeler veriyordu. Ancak bu anlaşmanın ardından bu tür belgeler ve plakalar yürürlükten kaldırılmıştır (Balkan Policy Research Group, 2020). Yine de, Ocak 2024 itibarıyla, her iki ülke bugüne kadar uygulanan çıkartma (*sticker*) zorunluluğu olmaksızın araç plakalarının karşılıklı tanınması konusunda nihai bir anlaşmaya varmıştır (Öztürk, 2024).

Bununla birlikte, kara yolu ulaşımına ek olarak, 22 Eylül 2014 tarihinden itibaren Kosova vatandaşlığına sahip diasporaya, Kosova'daki memleketlerine transit geçiş sağlamak amacıyla Belgrad'daki “Nikola Tesla” Havalimanı üzerinden seyahat etme izni verilmiştir (RKS, 2014).

Nüfus Kütük Kayıtları (NKK) (2 Temmuz 2011)

1999 yılında Yugoslav yönetiminin Kosova'dan çekilmesinin ardından, Sırp makamları Kosova'daki tüm nüfus kütük kayıtlarını alarak Sırbistan'daki “paralel” belediyelere taşımıştır. Örneğin; Priştine Belediyesi, Niş şehrinin işleyişine göre; Peja/Pec Belediyesi ise Kragujevac Belediyesi'nin talimatlarına göre faaliyet göstermekteydi (Balkan Policy Research Group, 2020; Todoric ve Malazogu, 2011: 16). 2 Temmuz 2011 tarihinde varılan bu anlaşmanın amacı, Sırbistan'ın 1999 savaşıdan sonra el koyduğu orijinal nüfus kayıtlarının Kosova'ya iade edilmesi ve Sırbistan ile Kosova'nın kuzeyindeki tüm “paralel” yapıların ortadan kaldırılmasıydı (Balkan Policy Research Group, 2020). Ancak, EULEX'in arabuluculuğuyla yürütülen görüşmeler sonucunda Sırbistan, orijinal defterleri göndermeyi kabul etmemiş; bunun yerine orijinallerin taranmış ve onaylı kopyalarını Kosova'ya iletmıştır (Civil Registry Books, 2011). Bu kapsamda, savaş öncesi döneme ait vatandaşların doğum, ölüm ve evlilik tarihlerini içeren yaklaşık 12.391 nüfus kaydı, Kosova makamlarına teslim edilmiştir (EULEX, 2015). Anlaşmaya göre, bu kayıtların

doğrulanması ve teslim edilme süresi 9 ayı geçmemeliydi; ancak bu süreç neredeyse 2 yıl sürmüştü ve ancak 6 Mart 2014 tarihinde tamamlanabilmiştir (Civil Registry Books, 2011). Danimarka Mülteci Konseyi'nin (DRC) desteğiyle, nüfus kütük kayıtları elektronik sisteme aktarılmış ve hem yerel hem de merkezi düzeyde bu kayıtlara erişim kolaylaştırılmıştır (Digitalisation of the certified copies of civil registry books). Ayrıca, AB'nin Kosova'ya yönelik vize serbestisi sürecinde talep ettiği kıstaslardan biri de nüfus kayıtlarının güvence altına alınmasıydı (Balkan Policy Research Group, 2020).

Üniversite Diplomalarının Karşılıklı Tanınması (Uygulanmamış)

2008 yılına kadar Sırbistan, UNMIK geçici yönetiminin mührünü taşıyan diplomaları kabul etmekteydi. Ancak Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, tüm müzakere süreçleri kesintiye uğramış; bu kesinti, 2011'de teknik diyalogun yeniden başlatılması ve 2013'te Brüksel Anlaşması ile son bulmuştur (Balkan Policy Research Group, 2020: 58-60). Kosova ve Sırbistan, 2 Temmuz 2011 tarihinde üniversite diplomalarının karşılıklı olarak tanınması konusunda anlaşmaya varmıştır (Dialogue, Recognition of Diplomas, 2011).

Savaş sonrası birkaç yıl boyunca Kosovalı Sırp öğrenciler üniversite eğitimlerine Kuzey Mitroviça Üniversitesi'nde devam etmişlerdir. Bu üniversite, yerel Sırp ve Belgrad'daki merkezi hükümet tarafından Priştine Üniversitesi'nin bir şubesi olarak tanımlansa da, Kosova hükümeti açısından Sırbistan'ın paralel devletinin bir kurumu olarak değerlendirilmektedir. Bunun sebebi, söz konusu üniversitenin Sırbistan Eğitim Bakanlığı'nın müfredatına göre faaliyet göstermesidir (Dialogue, Recognition of Diplomas, 2011).

Brüksel Anlaşması uyarınca, diplomaların karşılıklı tanınma süreci şu üç temel aşamadan oluşmalıdır: İlk olarak, başvuru sahiplerinin diplomalarını Uygulama Ortağı (UO) kurumuna teslim etmeleri gerekmektedir. Hollanda merkezli bir STK olan SPARK, diplomaların doğrulanması ve uygulanmasında görevlendirilmiştir. İkinci aşamada SPARK, bu diplomaları onay süreci için Avrupa Üniversiteler Birliği'ne (AÜB) iletmektedir. Son aşamada ise hem Kosova hem de Sırbistan hükümetleri, bu üniversite diplomalarının devlet otoriteleri tarafından tanınmasını taahhüt etmektedir (Dialogue, Recognition of Diplomas, 2011). 2012–2014 yılları arasında, Sırbistan üniversitelerinden mezun olup diplomalarını Priştine'ye sunan 408 başvurucudan 362'si EUA tarafından onaylanmıştır. Öte yandan, Belgrad'a diploma tanınması için başvuru yapan Preşeva

Vadisinden yalnızca 25 öğrenci bulunmakta olup, bu başvurulardan sadece 13'ü üniversite diploması onayı alabilmiştir (Dialogue, 2011).

Buna ek olarak, Kosova Hükümeti, 2015 yılında ilk kez, QRK No. 21/2015 sayılı yönetmeliğe dayanarak Mitroviça Üniversitesi tarafından verilen diplomaları tanımayı kabul etmiştir (Dialogue, 2012). Bu adım, daha çok Sırları Kosova'nın kamu kurumları aracılığıyla bütünleşmiş etme amacı taşımaktadır. Buna karşılık, Kosova üniversitelerinde öğrenim gören Preşova Vadisi mezunları hâlâ Sırbistan devleti tarafından diplomalarının tanınması konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadır. Kısacası, diploma tanıma anlaşması her iki tarafça resmi olarak imzalanmış olsa da bu anlaşmanın uygulanması ve somutlaştırılması hâlen tam anlamıyla hayata geçirilmemiştir (Balkan Policy Research Group, 2020: 60).

Tapu ve Kadastro Kayıtları

Kosova ve Sırbistan hükümetleri arasında tapu ve kadastro kayıtlarına ilişkin anlaşmaya 2 Eylül 2011 tarihinde varılmıştır. 1999 yılından bu yana kadastro kayıtlarının büyük bir kısmı Sırbistan tarafından alınmış, bir kısmı ise savaş sırasında kaybolmuş veya yok edilmiştir (Cadastral Records, 2011). Bu kadastro belgeleri, 1983 ile 1999 yılları arasına ait yaklaşık 60.000 adet çözümlenmemiş ve ihtilaflı mülkiyet evrakını içermekteydi (Cadastral Records, 2011). Belgrad yönetimi, orijinal belgeleri teslim etmeyi reddetmiş ve yalnızca taranmış kopyaları paylaşmıştır (Gashi ve Novakovic, 2017: 5).

Anlaşma doğrultusunda, taraflar, 1999 öncesine ait kadastro kayıtlarının AB'nin Kosova'daki ofisinden bir uzman grubu tarafından teslim alınması ve doğrulama sürecine tabi tutulması gerektiği konusunda mutabık kalmışlardır. Bu süreçten sonra teknik bir ekip, orijinal belgelerle Kosova Kadastro Ofisi'ndeki kayıtları karşılaştıracaktır. Sonraki adımda, Kosova, Sırbistan ve AB'den oluşan bir uzmanlar grubu, bu anlaşmanın tüm uygulama sürecini denetleyecektir. Ayrıca, Kosova Yüksek Mahkemesi, karar alma süreçlerinde nihai otorite olarak görev yapacak olup, bu yapı uluslararası uzmanlar ve hâkimlerden oluşacaktır (Cadastral Records, 2011). Buna rağmen, bu anlaşmanın uygulamaya geçirilmesi her iki taraf açısından da ertelenmiştir. Kosova tarafında, Kosova Mülkiyet Karşılaştırma ve Doğrulama Ajansı (KPCVA) adlı teknik kurumun kurulamamış olması uygulamayı geciktirmiştir. Sırbistan ise, bu anlaşmanın Sırbistan Cumhuriyeti Anayasasına aykırı olduğu gerekçesiyle süreci sürüncemede bırakmıştır (Deda ve Qosaj-Mustafa, 2013). Sonunda, beş yıllık bir gecikmenin ardından Kosova, 2016 yılında

05/L-010 sayılı Kanun ve Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 65(1). Maddesi uyarınca KPCVA'nın kuruluşunu resmen gerçekleştirmiştir (RKS, 2016). Yine de bu yeterli olmamıştır; çünkü anlaşma hâlâ kapsamlı bir şekilde hayata geçirilmemiştir. Uygulama eksikliğinin arkasındaki nedenler şu şekilde özetlenebilir: Kadaströ kayıtlarının iadesi, hem Sırbistan hem de Kosova makamları için büyük bir zorluk oluşturmaktadır; çünkü UNMIK geçici yönetimi döneminde hukuk düzeninin işleyişine dair ciddi bir belirsizlik söz konusuydu (Cadastral Records, 2011). Başka bir deyişle, birçok kamu mülkü gasp edilmiş, dolandırılmış ya da çeşitli çıkar grupları ve suç yapılanmaları tarafından el değiştirmiştir; bu süreçte ne yazık ki bazı Kosovalı milletvekilleri de dâhildir (Leposhtica, 2016).

İkinci olarak, Sırbistan, teknik ajansın kurulmasının anayasal düzeniyle çelişeceğinden ve Sırp vatandaşlarının bu sürece dâhil edilmeyeceği konusunda belirsizlik yaratacağından endişe duymaktadır. Ayrıca, bu durum Sırp vatandaşlarının mülkleriyle ve Sırp Ortodoks kiliseleri ile manastırlarının kamu mülkleriyle ilgili sahtecilik tartışmalarını gündeme getirmiştir (Cadastral Records, 2011).

Gümrük Mührü (2 Eylül 2011)

2 Eylül 2011 tarihinde yazılı hale getirilen bu anlaşmaya göre, Sırbistan "Kosova Gümrüğü" ibaresi taşıyan resmi mühürleri, aynı zamanda CEFTA Anlaşması çerçevesinde tanımayı kabul etmiştir (Balkan Policy Research Group, 2020). Bu anlaşma büyük önem taşımaktadır; zira her iki ülke arasında malların dolaşımını resmî ve yasal denetim altında mümkün kılmıştır (Balkan Policy Research Group, 2020). Ancak zaman zaman, Kosova'nın kuzeyinde faaliyet gösteren Sırp paralel yapılar nedeniyle şiddet olayları meydana gelmiş ve Kosova'nın resmî gümrük birimleri işlevsiz hale gelmiştir (Xharra ve Isufi, 2021).

Kosova bağımsızlığını ilan etmeden önce, gümrükler UNMIK Gümrüğü olarak tanımlanıyordu (Balkan Policy Research Group, 2020: 26). Bu dönemde Kosova, ürünlerini Sırbistan'a ihraç etme hakkına sahip değilken, Sırbistan Kosova'ya büyük oranda ürün ihraç ediyordu. Başka bir ifadeyle, Kosova pazarı büyük ölçüde Sırbistan'dan yapılan ithalata bağımlıydı (Balkan Policy Research Group, 2020). Bağımsızlık ilanından sonra Kosova, gümrük adını UNMIK'ten Kosova Gümrüğüne çevirmiştir. Ancak bu yeni gümrük statüsü Sırbistan ve Bosna-Hersek tarafından tanınmamıştır. Kosova ise buna karşılık olarak Temmuz 2011'de karşılıklılık ilkesini devreye sokarak bu iki ülkeden ürün girişini yasaklamıştır (Ahmeti ve Sadikovic, 2011).

Sırbistan ve Bosna'ya karşı uygulanan karşılıklılık ilkesi, Kosova'nın kuzeyindeki durumu daha da gerginleştirmiş; protestocular barikatlar kurmuş ve iki sınır noktasında giriş-çıkışlar tamamen engellenmiştir (Balkan Policy Research Group, 2020; Todoric ve Malazogu, 2011: 17-18). Ancak, uluslararası baskı sayesinde ülkenin kuzeyinde istikrar yeniden sağlanmış ve bu bölgelerdeki gümrük kapılarından (özellikle Jarinje/Jarinjë ve Brnjak/Bërnjak sınır geçişlerinden) elde edilen gelir artmıştır. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere, Kosovalı üreticilerin Sırbistan üzerinden Avrupa'ya transit geçiş yaparak ürün ithalatı gerçekleştirmesi ülke ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir (Balkan Policy Research Group, 2020).

Gümrük ve sınır geçişlerine ilişkin anlaşma, Kosova-Sırbistan piyasası üzerinde de olumlu etki yaratmıştır. Kosova'nın Sırbistan'a yaptığı ihracat 2008 yılında yalnızca 7 milyon Euro iken, 2012'de gümrük ve sınır anlaşmalarının yürürlüğe girmesinin ardından bu rakam 10,6 milyon Euro'ya yükselmiştir. Kosova'nın Sırbistan'a yaptığı ihracattaki en büyük artış ise 2017 yılında yaşanmış ve yıllık bütçe gelirine 46,3 milyon Euro olarak yansımıştır. Aynı şekilde, Sırbistan'dan ithalat da 2017 yılında 449 milyon Euro gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır (Balkan Policy Research Group, 2020).

Ancak Kosova hükümetinin hammadde ürünleri ve diğer hizmetlere %100 vergi getirmesiyle birlikte, Sırbistan'dan Kosova'ya yapılan ithalat ciddi oranda düşmüştür. Tarife uygulanmadan önce Sırbistan'ın Kosova'ya ihracatı yaklaşık 450 milyon Euro iken, 2019 yılında bu rakam yalnızca 5,8 milyon Euro'ya gerilemiştir. Benzer şekilde, Kosova'nın Sırbistan'a ihracatı da toplam ürün hacminin %17'sine düşmüş; 2018'de 27 milyon Euro olan ihracat, 2019'da 22,8 milyon Euro'ya gerilemiştir (GAP Institute, 2020: 3).

Entegre Sınır/Sınır Hattı Yönetimi (IBM-ESY) (2 Aralık 2011)

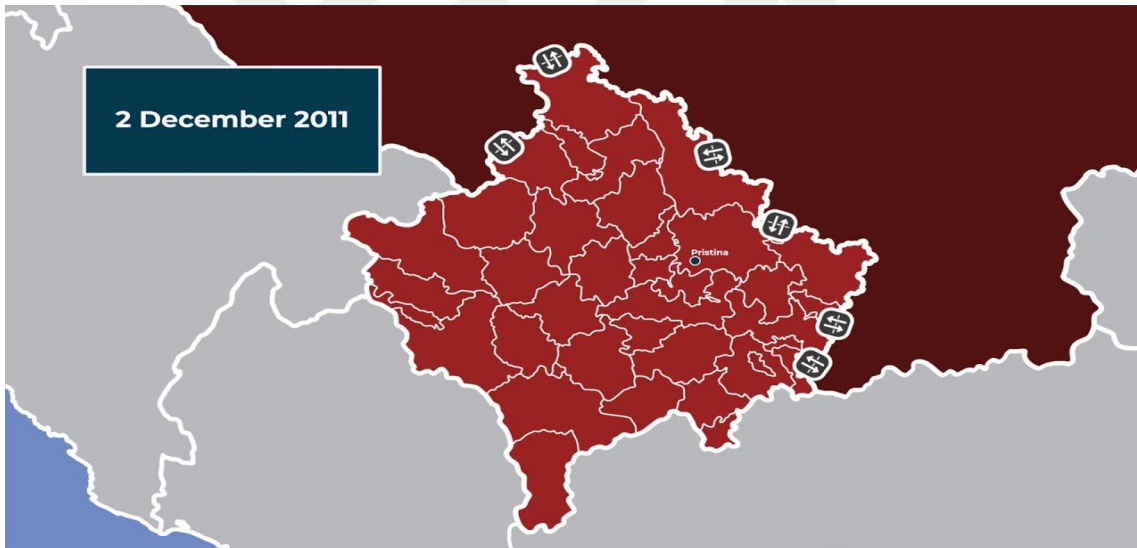
Bu anlaşma oldukça kritik öneme sahiptir; zira Kosova ile Sırbistan arasında polis devriyesi sağlanmış ve sınır ötesi iş birliği kurulmuştur (Gashi ve Novakovic, 2017; Balkan Policy Research Group, 2020). Anlaşma öncesinde Kosova ile Sırbistan arasındaki sınır geçiş noktaları polis kontrolü altında değildi ve bu durum her iki ülke açısından ciddi bütçe kayıplarına yol açmaktaydı. Aynı şekilde, sınır kapılarının resmen işlemediği bu dönemde yasa dışı geçişler artmış, çeşitli suç gruplarının organize ettiği bir suç ağı gelişmiştir (Gashi ve Novakovic, 2017).

Anlaşma imzalanmadan önce, Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanına tepki olarak kuzeydeki iki sınır kapısı (Jarinje ve Bernjak) Sırp vatandaşlar tarafından ateşe verilmişti. Bu

olaydan itibaren anlaşmanın imzalanmasına kadar geçen sürede söz konusu bölgelerde polis devriyeleri bulunmamaktaydı (Balkan Policy Research Group, 2020: 30–31).

Ayrıca, Kosova ile Sırbistan arasındaki sınır hattı boyunca altı geçiş noktası bulunmaktadır: Merdarë/Merdare, Bërnjak/Brnjak, Mutivodë/Mutivode, Jarinje/Jarinje, Dheu i Bardhë/Konqul ve Mucibabë/Depce (Dialogue, Integrated Border/Boundary Management). Bu altı sınır geçiş noktasının tamamında, her iki hükümetin IBM (Entegre Sınır Yönetimi) birimleri kendi yargı sembollerini göstermemeyi kabul etmiştir (Dialogue, Integrated Border/Boundary Management).

IBM Anlaşması birkaç yıldır uygulanmakta olsa da, iki ülke arasında hâlâ kavramsal bir belirsizlik bulunmaktadır. Sırbistan bu hattı yalnızca bir idari hat olarak tanımlarken, Kosova tarafı için bu, devletlerarası bir sınır niteliğindedir (Dialogue, Integrated Border/Boundary Management).

Şekil 6.1 Kosova ve Sırbistan arasındaki altı sınır kapısı

Kaynak: “Bütünleşik Sınır/Hudut Yönetimi.”, <https://dialogue-info.com/integrated-border-boundary-management/>.

Bölgesel Temsil ve İşbirliği (24 Şubat 2012)

Kosova ve Sırbistan, 24 Şubat 2012 tarihinde Bölgesel Temsil ve İşbirliği Anlaşmasına varmışlardır (Dialogue, 2012). Bu anlaşma, başka bir ifadeyle “dipnot anlaşması” olarak da adlandırılmaktadır (Dialogue, 2012). Çünkü bu anlaşma gereği, Kosova’nın bölgesel ve

uluslararası temsili yalnızca “Kosova” ifadesiyle ve bir yıldız işaretiyle mümkün kılınmıştır (Dialogue, 2012). Bu anlaşma yürürlüğe girene kadar Kosova, UNMIK tarafından temsil edilmekteydi. Ancak Kosova, bu dönemde Cumhuriyet sıfatıyla kendisini temsil edememiş; statüsünün belirsizliğini belirten dipnotlarla temsil edilmiştir (Gashi ve Novakovic, 2017: 5).

Bu anlaşma sayesinde Kosova, adının yanına yıldız işareti konularak “Kosova*” şeklinde bölgesel kuruluşlara katılma hakkı kazanmıştır. Söz konusu yıldızlı dipnot şu ifadeyle açıklanmaktadır: “Bu tanımlama statüye ilişkin tutumlara hâlel getirmez ve BMGK’nin 1244 sayılı Kararı ile Uluslararası Adalet Divanı’nın Kosova’nın Bağımsızlık Bildirisi hakkındaki görüşüyle uyumludur” (Press, 2012).

Bu anlaşma kapsamında Kosova, 27 Ekim 2015 tarihinde Avrupa Birliği ile *İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (İOA)*’nı imzalama hakkı da kazanmıştır. Aynı zamanda SAA, Kosova ile AB arasında imzalanan ilk sözleşmeye dayalı anlaşma olma niteliği taşımaktadır (Stabilisation and Association Agreement - SAA, 2015).

Bununla birlikte, Kosova’nın BM, Avrupa Konseyi, UNESCO ve INTERPOL gibi uluslararası kuruluşlara entegrasyonunda en büyük engeli Sırbistan ve Bosna-Hersek (özellikle Republika Srpska’nın olumsuz oyuyla) oluşturmaktadır (Aliu L., 2017). Buna ek olarak, Sırbistan dışında Rusya ve Çin ile birlikte beş AB üyesi ülke (İspanya, Yunanistan, Slovakya, Romanya ve Kıbrıs) da Kosova’nın bağımsızlığını hâlen tanımamaktadır (Al Jazeera Labs, 2023). Kosova Dışişleri ve Diaspora Bakanlığı verilerine göre, bugün Kosova 193 ülkeden 117’si tarafından tanınmaktadır (List of Acknowledgments, 2022).

Bu anlaşmayla düzenlenen bir diğer konu ise, Kosova ile Sırbistan arasında yapılan görüşmelerde ulusal sembol ve bayrakların kullanılmaması ilkesidir. Ancak AB tarafından düzenlenen ortak zirveler gibi özel davetler söz konusu olduğunda (örneğin Berlin Süreci), katılımcı taraflar AB bayrağının yanı sıra kendi ulusal bayraklarını da sergileyebilmektedir (Balkan Policy Research Group, 2020: 27–29).

Özetle, Sırbistan’ın Kosova’nın uluslararası kuruluşlara üyeliğini engellemek için yürüttüğü yoğun lobi faaliyetlerine rağmen, Kosova bugün pek çok bölgesel ve uluslararası örgütün üyesidir. Bunlar arasında Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Bölgesel İşbirliği Konseyi (RCC), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEECP), Uluslararası Para Fonu (IMF), Kamu Yönetimi Bölgesel Okulu (ReSPA), Güvenlik İşbirliği Merkezi (RACVIAC), Göç, Sığınma

ve Mülteciler Bölgesel Girişimi (MARRI), Güneydoğu Avrupa Kolluk Kuvvetleri Merkezi (SELEC), Avrupa Tıbbi Kalite ve Tedavi Dizini gibi kurumlar yer almaktadır (Balkan Policy Research Group, 2020: 79–81).

Gümrük Gelirlerinin Tahsilatı (17 Ocak 2013)

17 Ocak 2013 tarihinde iki hükümet arasında varılan bu anlaşma, Kosova'nın kuzeyinde bulunan iki sınır kapısından (Bernjak/Brnjak ve Jarinje/Jarinje) elde edilen gümrük gelirlerinin tahsil edilmesini ve bu gelirlerin Kosova'nın kuzeyindeki dört belediyeye yönelik oluşturulan Kalkınma Fonuna aktarılmasını öngörmektedir (Dialogue, 2013). Daha önce de belirtildiği gibi, ülkenin kuzeyinde bu sınır kapılarının kurulması, kaçakçılık ve suç vakalarının sayısında önemli bir düşüş sağlamıştır. Söz konusu anlaşma öncesinde, Kosova'nın kuzeyi; mal kaçakçılığı, insan ticareti, uyuşturucu madde kullanımı gibi faaliyetlerin merkezi durumundaydı ve bu suçlar ülkenin diğer bölgelerine de yayılmaktaydı (Balkan Policy Research Group, 2020). Sırbistan hükümeti, Kosova'nın kuzey kesimiyle ticaret yürütürken, bu bölgeye yönelik herhangi bir KDV veya gümrük vergisi ödememekteydi. Bu nedenle Priştine makamları, bu bölgeyi yasa dışı ekonomik bölge ilan etmiştir (Balkan Policy Research Group, 2020: 32–33; Dialogue, 2013).

Kosova'nın kuzeyindeki dört belediye (Leposavić/Leposaviq, Mitrovicë/a, Zubin Potok ve Zvečan/Zveçan) için oluşturulan Kalkınma Fonu, her iki hükümet açısından da emsalsiz bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Aralık 2018'e kadar bu Fon üzerinden 15 milyon Euro'dan fazla gelir toplanmış ve bu kapsamda altyapı, elektrik, sağlık, eğitim, tarım gibi birçok sektörde yaklaşık 30 proje başlatılmıştır (Dialogue, 2013). Bu Fon, üç üyeden oluşan bir yönetim kurulu tarafından işletilmektedir: Kuzeydeki Sırp topluluğundan bir temsilci, Kosova Cumhuriyeti Maliye Bakanı ve Avrupa Birliği'nden uluslararası bir temsilci (Dialogue, 2013).

Enerji (21 Haziran 2022'de Uygulanmıştır)

Bu anlaşma, 8 Eylül 2013 tarihinde imzalanmıştır (Energy, 2013). Her ne kadar içinde siyasi ve ekonomik unsurlar da barındırsa da, iki hükümet arasında yürütülen Teknik Diyalog sürecinin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Balkan Policy Research Group, 2020: 62–65). Bu anlaşma şu temel unsurları içermektedir: Sırbistan'ın Elektrik İletim Sistemi (Elektromreža Srbije – EMS) ile Kosova'nın Elektrik İletim Sistemi Operatörü (KOSTT) arasında iş birliği; KOSTT'a Avrupa Elektrik İletim Sistemi Operatörleri Ağı'na (ENTSO-E) katılma yetkisi verilmesi; ve Kosova'nın kuzeyindeki dört belediye (Kuzey Mitroviça, Leposaviç, Zubin Potok ve Zvečan) için

Kosova yasalarına uygun şekilde faaliyet gösterecek yeni bir şirket olan Elektroseverin kurulması. Ayrıca, yasal olmayan tüm şirketlerin kaldırılması ve yalnızca Kosova'daki yetkili kurumlar tarafından ruhsatlandırılan Elektrosever şirketinin faaliyetine izin verilmesi öngörülmüştür (Energy, 2013). Ancak, Elektrosever operatörünün uygulamaya geçirilmesi tamamlanmamıştır; zira bu şirket hâlen Kosova Enerji Düzenleme Kurumu'na (ERO) ruhsat başvurusunda bulunmamıştır (Balkan Policy Research Group, 2020).

14 Eylül 2014 tarihinde imzalanan Enerji Eylem Planı Anlaşması uyarınca, KOSTT ve EMS, ENTSO-E tarafından belirlenen koşullara göre bağımsız şekilde faaliyet göstereceklerdir. ENTSO-E, 35 farklı Avrupa ülkesinden 42 elektrik iletim sistemi operatörünü (TSO) temsil etmektedir (Energy Action Plan, 2014). Enerji ilişkilerinin normalleştirilmesi, Kosova'nın bağımsızlık ilanı öncesinde Sırbistan-Macaristan-Kuzey Makedonya enerji bloğuna dâhil olması ve bu bloğun EMS tarafından kontrol edilmesi nedeniyle zorunlu hâle gelmiştir (Energy, 2013). Sırbistan, KOSTT'un Kosova'daki enerji iletim sistemini bağımsız şekilde işletmesini engellemiştir.

Ekim 2015'te KOSTT, ENTSO-E ve 35 üye ülke ile, Kosova'daki enerji iletiminin Sırbistan'dan bağımsız şekilde kontrol edilmesini sağlayacak bir anlaşma imzalamıştır. Ancak bu anlaşmanın koşulu, Elektrosever şirketinin Kosova yasaları çerçevesinde kuzeyde faaliyet göstermesi için lisans almasıdır. Sırbistan, Elektroseverin Kosova'nın denetimine geçmesini engellemiş ve KOSTT'u bağımsız bir iletim operatörü olarak tanımayı reddetmiştir (BPRG, 2020, ss. 62–65). Sırbistan'ın Kosova'nın kuzeyinde kabul ettiği tek operatör, savaş öncesine dayanan EPS Elektrokosmet şirkettir ve bu şirket Kosova devleti tarafından yetkisiz olarak kabul edilmektedir (Energy Action Plan, 2014).

Enerji anlaşmasının uygulanmaması, Kosova açısından büyük ekonomik kayıplara neden olmuş ve bölgesel entegrasyon süreçlerini sektöre uğratmıştır. Aralık 2019'da KOSTT, Arnavutluk Elektrik İletim Sistemi Operatörü (OST) ile enerji sistemlerine ilişkin düzenleyici blok anlaşmasını imzalamıştır. Bu adım, KOSTT'un Sırbistan'a bağımlılıktan kurtulması açısından ileriye dönük bir hamle olmuştur (Spasić, 2019). KOSTT, bu sözleşmenin ENTSO-E'nin onayıyla imzalandığını ve ENTSO-E'nin yeni Şebeke Kuralları ile uyumlu olduğunu belirtmiştir. Bu kurallar, TSO'lar arasında daha yakın iş birliğini teşvik ederek ağlar arası maliyetleri azaltmayı ve sistemin güvenli çalışmasını amaçlamaktadır (KOHA, 2019).

Ancak KOSTT ile EMS arasındaki uyuşmazlığın çözümünde en büyük adım 20 Nisan 2020 tarihinde atılmıştır; zira Avrupa Kıtası'ndaki TSO'lar, KOSTT ile Bağlantı Anlaşması taslağını kabul etmiştir (Poyner, 2020). Başka bir ifadeyle, 22 kabul, 4 çekimser ve 3 ret oyu (İspanya, Bosna-Hersek ve Slovakya) ile Kosova ve KOSTT resmen Avrupa Enerji Bölgesi olan ENTSO-E'ye dâhil olmuştur (Koleka, 2020). Anlaşma, 29 Eylül 2020 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Kosova, Sırbistan-Montenegro-Makedonya (SMM) bloğundaki Sırp düzenleyici alanından tamamen ayrılarak Kosova-Arnavutluk Düzenleyici Bloğu (AK Bloğu) içinde yeni bağımsız bölgesel enerji yapısına katılmıştır (ECIKS, 2020). Buna rağmen, Elektrosever hâlâ Kosova enerji şebekesine dâhil olmaktan çekinmekte, büyük olasılıkla Sırp makamlarının baskısı nedeniyle Kosova'dan devlet lisansı almaktan imtina etmektedir (Balkan Policy Research Group, 2020: 65).

Kosova'nın kuzeyinde enerji meselesine dair çözülemeyen bir başka sorun ise, bu bölgedeki Sırp'ların savaşın bitiminden bu yana elektrik faturalarını hiç ödemiş olmalarıdır (Taylor-Braçe, 2022). 1999'dan 2017'ye kadar, Kuzey Kosova'daki Sırp'lara ait ödenmemiş elektrik faturaları, yasa dışı ve doğrudan bir şekilde Kosova'nın diğer bölgelerindeki Arnavut vatandaşlara yansıtılmıştır (KOHA, 2019). Bu adaletsizlik, vatandaşların Priştine Temyiz Mahkemesi'ne yaptığı yoğun şikâyetler sonucunda sona ermiştir. Ancak 2017'den itibaren Kuzeydeki Sırp'ların elektrik fatura bedelleri Kosova Devlet Bütçesi tarafından karşılanmaya başlanmıştır (KOHA, 2019). Kosova Başbakanı Albin Kurti, basına yaptığı açıklamada, savaşın bitiminden bu yana Kuzey Kosova vatandaşlarına fatura kesilmemesi nedeniyle oluşan zararın yaklaşık 320 milyon Euro olduğunu belirtmiştir (KOHA, 2023).

Yine de, 21 Haziran 2022 tarihinde AB Diyalog Ofisi'nin arabuluculuğuyla Kosova ve Sırbistan, Enerji Anlaşmalarının Uygulama Rehberi üzerinde uzlaşmıştır. Bu anlaşma, 2013 ve 2015 tarihli anlaşmaların uygulanmasını öngörmekte ve Elektroseverin Kosova yasalarına göre ruhsatlandırılarak faaliyet göstermesini şart koşmaktadır (EEAS, 2022). Bu anlaşmaya göre, Kosova Enerji Kurumu, kuzeyde yaklaşık 20 yıl aradan sonra ilk kez Ocak 2024'te elektrik faturalandırmasını başlatmıştır (Kelmendi, 2024; 2022).

Telekomünikasyon (8 Eylül 2013)

Kosova ve Sırbistan, iki yıl süren müzakerelerin ardından 8 Eylül 2013 tarihinde telekomünikasyon anlaşmasına varmışlardır. Bu anlaşmanın amacı, telekomünikasyon alanında ikili ilişkilerin normalleştirilmesi, Kosova için uluslararası bir ülke kodunun düzenlenmesi ve

Kosova sınırları içerisindeki yasa dışı operatörlerin faaliyetlerinin sonlandırılmasıdır (Balkan Policy Research Group, 2020: 39–42). Telekomünikasyon anlaşmasının nihai uygulaması, 25 Ağustos 2015 tarihinde imzalanan Telekomünikasyon Eylem Planı ile gerçekleştirilmiştir (RKS, 2015).

Bu plan çerçevesinde, Kosova'ya uluslararası alanda tanınan yeni ülke kodunu kullanma hakkı tanınmış ve bu süreç özellikle Avusturya'nın desteğiyle, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)'ne yapılan başvuru aracılığıyla yürütülmüştür. Sonuç olarak ITU, 15 Aralık 2016 tarihinden itibaren Kosova'nın resmi olarak +383 ülke koduyla tanınacağını açıklamıştır (Dialogue, Telecommunications, 2013).

Kosova'nın kendi ülke kodunu kullanmaya başlamasından önce, ülkede üç farklı yabancı ülkenin kodu kullanılmaktaydı: +377 (Monako), +386 (Slovenya) ve +381 (Sırbistan). Ayrıca, Kosova kendi resmi kodunu almadan önce, Sırbistan'dan ruhsatsız bir telekom operatörü Kosova'da aktifti. Bu şirket, Kosova'da Sırp nüfusun yoğunlukta yaşadığı bölgelerde 72 adet istasyon aracılığıyla faaliyet göstermekteydi. Böylece, Kosova topraklarında iki paralel telekomünikasyon sistemi işlemekteydi: biri Kosova'ya ait yasal sistem, diğeri ise Sırbistan'a ait yetkisiz sistemdi (Dialogue, Telecommunications, 2013). Sonuç olarak, bu anlaşmayla Kosova aşağıdaki kazanımları elde etmiştir:

Üç farklı yabancı ülke kodunun kullanımının yasaklanması sayesinde, Kosova açısından hem maliyet hem de bütçe anlamında pahalı ve işleyiş açısından karmaşık bir yapı ortadan kaldırılmıştır. Telekomünikasyon hizmetlerinin fiyatları, ülke içi ve yurt dışındaki tüm Kosovalı vatandaşlar için (etnik köken fark etmeksizin) daha erişilebilir hâle gelmiştir. Ayrıca, bu anlaşma sayesinde Batı Balkanlar'daki beş komşu ülke (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan) arasında roaming (dolaşım) hizmetlerinin uygulanması mümkün kılınmıştır (Dialogue, Telecommunications, 2013).

Araç Sigortalarının Karşılıklı Tanınması

Araç Sigortalarının Karşılıklı Tanınması, diğer adıyla Mutabakat Zaptı (MOU), Avrupa Birliği ve Avrupa Sigorta Bürosu'nun arabuluculuğunda Kosova ve Sırbistan arasında 23 Haziran 2015 tarihinde imzalanan Brüksel Anlaşmalarından biridir (RKS, 2015). Bu anlaşma, dönemin AB Kosova-Sırbistan Diyalogu Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, dönemin Kosova Başbakanı Isa Mustafa ve dönemin Sırbistan Başbakanı Aleksandar Vučić'in katılımıyla imzalanmıştır

(Dialogue, 2015). Anlaşma, sınır ötesi araç dolaşımını kolaylaştırması ve araç sahipleri için maliyetleri azaltması açısından büyük önem taşımaktadır (Dialogue, 2015).

ADR (Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Uluslararası Taşınmasına İlişkin Anlaşma) Sertifikalarının Karşılıklı Tanınması

Kosova ve Sırbistan arasında ADR Sertifikalarının Karşılıklı Tanınmasına ilişkin anlaşmaya 19 Nisan 2016 tarihinde varılmıştır (Mutual Recognition of ADR Certificates, 2016). Her iki hükümet, patlayıcı maddeler, yanıcı gazlar ve sıvılar, kendiliğinden tepkimeye giren kimyasallar gibi tehlikeli maddeleri de içeren mal taşımacılığının serbest dolaşımını kabul etmiştir (Balkan Policy Research Group, 2020: 55–56). Bu anlaşma öncesinde Sırbistan devleti, Kosova henüz ADR Antlaşmasına taraf olmadığı gerekçesiyle Kosova’dan alınmış ADR Sertifikalarını tanımıyordu. Bu durum, Kosova’da faaliyet gösteren firmalar açısından ciddi mali kayıplara neden olmaktaydı (Balkan Policy Research Group, 2020).

Barikatların Kaldırılması ve Mitrovica Köprüsü’nün Yeniden Canlandırılması

NATO’nun 1999’daki müdahalesinden bu yana, İber Nehri üzerindeki ana köprü, Mitrovica’nın güneyindeki Arnavutlar ile kuzeyindeki Sırlar arasında bir ayırım noktası olmuştur (Mitrovica Köprüsü). Kosova ile Sırbistan, barikatların kaldırılması ve Mitrovica Köprüsü’nün yeniden canlandırılmasına ilişkin ilk anlaşmaya 22 Temmuz 2014 tarihinde varmışlardır (Dialogue, 2014). Ancak 2014 yılında, her iki taraftaki halkın serbest dolaşımını engellemek ve kuzeyi izole etmek amacıyla, Kuzey Mitrovica yetkilileri serbest geçişi kısıtlayan bir “Barış Parkı” (Peace Park) oluşturmuşlardır (Balkans Policy Research Group - BPRG, 2020).

Ağustos 2016’da, Edita Tahiri ile Marko Gjuriç, AB kolaylaştırıcılığında, Mitrovica Köprüsü Anlaşması’nın uygulanmasına yönelik bir uzlaşmaya varmışlardır (Dialogue, 2016). Bu anlaşmaya göre, Mitrovica Köprüsü, Kuzey Kosova’daki kırılgan durumun normalleşmesinin bir sembolü olacaktır. Anlaşma, İber Nehri üzerindeki köprünün hem yaya hem de araç trafiğine açılmasını öngörmektedir (Dialogue, 2016). Her ne kadar Kosova’daki siyasi yetkililer köprünün bu yaz açılacağını ifade etseler de, barikatların kaldırılmasının üzerinden 10 yıl geçmiş olmasına rağmen, köprü hâlâ araç trafiğine kapalıdır ve İtalyan KFOR askerleri tarafından devriye edilmektedir (KOHA, 2024).

Köprünün yeniden canlandırılmamasının ve imzalanan anlaşmaların uygulanamamasının sebeplerinden biri, Kuzey Mitrovica kentinin idari kadastro hattı üzerindeki anlaşmazlıktır

(Kosovonline, 2024). Belediyelerin İdari Sınırlarına İlişkin Yasa'nın 3.3. maddesinde şu ifade yer almaktadır: “Kuzey Mitrovica/Mitrovica Belediyesi ile Güney Mitrovica/Mitrovica Belediyesi arasındaki sınır, Suhodoll/Suvi Do kadastro bölgesinin ayrılmasıyla belirlenen hat olacaktır” (RKS, 2008). Kosova'daki belediyelerin kadastro bölgeleri açısından, Ahtisaari Planı da (Security Council, 2007), Yukarı Suhodoll (Suhodoll i Epërm / Gornji Suvi Do) ile Aşağı Suhodoll (Suhodoll i Poshtëm / Donji Suvi Do) mahallelerinin Mitrovica'nın Kuzey ve Güney bölgelerini ayıran alanlar olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu sınırın tam olarak nereden geçeceğini tarif etmemekte ve bu konuyu müzakereci tarafların yetkililerine bırakmaktadır. Bu durum da yıllardır süregelen bir “çıban başı” olarak kalmıştır (Gashi F., 2019; Kosovonline, 2024).

6.4. Denetimli Bağımsızlığın Sona Ermesi

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kosova meselesine ilişkin 1244 sayılı Kararının imzalanmasından on üç yıl, denetimli bağımsızlığın ilanından ise dört yıl sonra, Kosova 10 Eylül 2012 tarihinde, uluslararası hukuk normlarına göre tam bağımsızlık statüsüne kavuşmuştur (Aliu, 2012). 2008 yılında tek taraflı bağımsızlık ilanından bu yana, Kosova uluslararası bir grup tarafından yönetilmiştir. Bu grup, 23 Avrupa Birliği ülkesinin yanı sıra ABD ve Türkiye'den oluşmaktadır (Kosovo declared 'fully independent', 2012). Denetimli bağımsızlığın sona erdirilmesi kararı, Uluslararası Yönlendirme Grubu (International Steering Group - ISG) tarafından, Priştine'deki resmi makamlarla yapılan toplantının ardından alınmış ve şu şekilde ilan edilmiştir: “Uluslararası Yönlendirme Grubu, Kosova'nın bağımsızlığı üzerindeki denetimin ve Uluslararası Sivil Temsilcinin yetkisinin sona erdiğini ilan eder” (Aliu, 2012).

Her ne kadar ISG, Kosova'ya tam bağımsızlık hakkını vermiş olsa da, ne yazık ki Priştine makamları, Sırp çoğunluğun yaşadığı Kosova'nın kuzey bölgesine devlet egemenliğini başarıyla yayamamıştır (France24, 2012). Kosova hükümetinin kuzeye egemenliğini yayamamasının en büyük engeli, Belgrad'daki merkezi makamlar tarafından yönlendirilen ve Priştine'deki yönetimi tanımadıklarını beyan eden “paralel yapılar” olmuştur (Kostreci, 2012). Bununla birlikte, Kosova tam bağımsızlığını ilan etmiş olsa da, NATO'nun uluslararası barış gücü birlikleri ile hukukun üstünlüğünü sağlamak ve yolsuzlukla mücadele etmek üzere görev yapan AB'nin EULEX misyonu kapsamında bulunan polis memurları ülkede varlık göstermeye devam edecektir (Radio Free Europe, 2012).

6.5. Üst Düzey Siyasi Diyalog (Brüksel Anlaşması)

Priştine-Belgrad diyalogunun ikinci aşaması, 19 Nisan 2013 tarihinde başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, Üst Düzey Siyasi Diyalog, iki hükümet arasında ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik olarak bakanlar düzeyinde imzalanan İlişkilerin Normalleştirilmesini Düzenleyen İlkeler Anlaşması ile, yani kamuoyunda bilinen adıyla Brüksel Anlaşması ile başlamıştır (Emini ve Stakić, 2018). Brüksel'deki görüşmeler, ilk kez her iki ülkenin başbakanlarının (Kosova adına Hashim Taçi ve Sırbistan adına Ivica Dačić) doğrudan katılımıyla ve Avrupa Birliği'nin Kosova-Sırbistan Diyalogu Yüksek Temsilcisi Baroness Catherine Ashton'ın arabuluculuğunda gerçekleştiği için üst düzey siyasi görüşmeler olarak adlandırılmıştır (Rahmani ve Belegu, 2023). Bu anlaşma, aynı yılın 27 Haziran tarihinde Kosova Meclisi tarafından onaylanmıştır. Ancak Sırbistan açısından bu anlaşma, iki bağımsız devlet arasında imzalanmış bir uluslararası anlaşma olarak kabul edilmemektedir ((KDI), 2020).

Güvenlik meseleleri uzmanları ve çatışma çözümü alanında yetkin araştırmacılar için Brüksel Anlaşması bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir; zira daha önce ele alınmamış en hassas konular bu anlaşmayla gündeme taşınmıştır. Anlaşmanın temel hedefi, Kosova-Sırbistan ilişkilerinin normalleştirilmesi olmuş ve bu çerçevede 15 ana madde üzerinde uzlaşılmıştır (Emini ve Stakić, 2018: 1-18).

Brüksel Anlaşması'nın en kritik unsurlarından biri, Kosova'daki Sırp çoğunluğa sahip belediyelerin oluşturacağı Belediyeler Birliği'dir. Bu konuya ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir. Ancak aradan on yıl geçmiş olmasına rağmen bu madde hâlâ uygulanmamıştır (Emini ve Stakić, 2018). Ayrıca, bu 15 temel maddenin dışında sekiz anlaşmayı kapsayan toplamda 23 alt anlaşma da bu süreçte elde edilmiştir (Dialogue, 2024).

Diyalog sürecinde, ağırlıklı olarak teknik meseleler ele alınmış ve uygulamaya geçen anlaşmaların çoğu, iki ülke arasındaki siyasi normalleşmeden ziyade teknik düzlemde olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, hâlâ uygulanmayan siyasi bir anlaşma örneği Belediyeler Birliğidir (Haxholli ve Taçi, 2022: 8).

Brüksel Anlaşması toplam 15 ana paragraftan oluşmaktadır. 1–6. paragraflar, Kosova'da Sırp çoğunluğa sahip belediyelerden oluşacak Belediyeler Birliği / Topluluğunun işlevlerine odaklanmaktadır (Rexhepi ve Sahiti, 2021; PAX, 2013). 7–9. paragraflar, Kosova'daki güvenlik ve polis meselelerini ele almaktadır. 10. paragraf, adalet sistemi ve yargı otoritelerinin

entegrasyonuna ilişkin detayları netleştirmektedir. 11. paragraf, özellikle Sırp çoğunluklu kuzey bölgesinde düzenlenecek yerel seçimlerin yalnızca Kosova'nın yasal sistemi çerçevesinde gerçekleşeceğini hükme bağlamaktadır. 12. paragraf, tarafların bu maddelerin uygulanması konusunda mutabık kaldığını belirtmektedir. 13. paragraf enerji ve telekom konularını gündeme getirir. 14. paragraf ise tarafların birbirlerinin Avrupa entegrasyon süreçlerini engellemeyeceğini ifade etmektedir. Son paragraf olan 15. paragraf ise, AB kolaylaştırıcılığında bir uygulama komitesi oluşturulmasını öngörmektedir (PAX, 2013).

6.5.1. İlişkilerin Normalleştirilmesine Dair Anlaşmanın Temel Noktaları (Siyasi - Üst Düzey Müzakereler)

Yerel Seçimler – Kuzeydeki Belediyelerin İşleyişi (19 Nisan 2013)

Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana ilk kez, ülkenin kuzeyindeki Sırp lar, Kasım 2013'te Kosova'da yapılan serbest seçimlere katılmışlardır. 19 Nisan 2013 tarihli anlaşma uyarınca, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) etkisiyle Kosovalı Sırp lar, Kosova mevzuatına tabi yerel seçimlerde oy kullanmayı kabul ederek, ilk defa sandık başına gitmişlerdir (BPRG, 2020: 36-38; Srbija.gov). Bir başka deyişle, 2013 Kasım seçimlerinden itibaren, 2017 ve 2019'da yapılan yerel seçimlerde de Kosova'nın kuzeyindeki Sırp partiler, Kosova yasalarına ve uluslararası standartlara uygun olarak seçimlere katılmışlardır (BPRG, 2020). Ancak ülkenin kuzeyindeki paralel belediyeler hâlen Belgrad yönetimi tarafından kontrol edilmekte ve yönlendirilmekte olup, Kosova'nın egemenliğinin kuzeyde tam olarak kurumsallaştırılamadığı ve şeffaflığın sağlanamadığı görülmektedir (BPRG, 2020: 37).

Ayrıca, her iki hükümetin üzerinde mutabık kaldığı konular arasında, Kosova'nın kuzeyinde Sırp nüfusun çoğunlukta olduğu dört belediyenin (Kuzey Mitrovica, Zvečan/Zveçan, Zubin Potok ve Leposavić/Leposaviq) oluşturulması da yer almaktadır (Dialogue, 2013). Bununla birlikte, Kosova'nın kuzeyindeki belediyelerin işleyişi, müzakere tarafları açısından hâlâ bir belirsizlik arz etmektedir. Sırbistan hükümeti açısından kuzeyde seçimlerin yapılması ve bu belediyelerin işlevsel hâle gelmesi, Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) kurulması anlamına gelmekte; bu yapının idari özerklik ve yürütme yetkileri taşıması gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan Priştine'ye göre bu anlaşma, Sırp toplumunun Kosova Cumhuriyeti yasaları çerçevesinde entegrasyonunu ifade etmektedir (Dialogue, 2013). Seçimler sürecinde, taraflar Kosova devletine

ait sembollerin (bayrak, arma, logo) sandık merkezlerinde sergilenmeyeceği konusunda anlaşmışlardır (BPRG, 2020: 38). Ancak 2017 ve 2019'daki sonraki seçimlerde Kosovalı Sırplar, Kosova devlet sembollerinin ve logosunun sandıklarda yer almasını kabul etmişlerdir.

Bununla birlikte, hâlen Kosova devlet sembollerinin kuzeydeki Sırp belediyelerinde işlevsel olarak kullanımı konusunda kesin bir mutabakat sağlanabilmiş değildir. Örneğin, Kosovalı yetkililerle yapılan toplantılarda Sırplar Kosova sembollerini kullanırken, Sırp yetkililerle yapılan görüşmelerde Sırp sembollerine başvurmaktadırlar. Ayrıca, birçok durumda ya da neredeyse tümüyle, Sırp belediyelerinde kamu binaları ve resmi masalar Sırbistan bayrağını taşımakta, Kosova bayrağı ise görmezden gelinmektedir (Dialogue, 2013). Öte yandan, Sırbistan Cumhuriyeti, kendi anayasal sistemine göre seçilmiş kuzeydeki belediye başkanlarının görevden alınmasını ve paralel sistemi ortadan kaldırmayı kabul etmiştir (BPRG, 2020). Ancak bu anlaşmaya rağmen, Sırp hükümeti bu taahhüdü tam olarak yerine getirmemiştir (Dialogue, 2013).

Temas Ofisleri Düzenlemesi (31 Mayıs 2013)

Ocak-Mayıs 2013 ayları arasında yapılan birçok görüşmenin ardından, Kosova ile Sırbistan 31 Mayıs 2013 tarihinde karşılıklı temas ofisleri kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır (Dialogue, 2013). Bu anlaşmanın amacı, Belgrad ve Priştine'deki AB ofislerinin himayesinde, iki hükümet arasında iş birliğini kolaylaştırmak ve Kosova-Sırbistan ilişkilerinin normalleşmesine katkı sağlamaktır (BPRG, 2020: 34-35). Ancak Sırbistan, bu ofislerin herhangi bir siyasi işlev taşımasını kabul etmemektedir; zira böyle bir kabul, Kosova'nın bağımsız devlet olarak fiilen tanınması anlamına gelecektir. Öte yandan, bu ofislerin teknik konularda – belge işleri, konsolosluk hizmetleri vb. – vatandaşların yaşamını kolaylaştırması amaçlanmıştır (Gashi ve Novaković, 2017: 4).

Bu anlaşmanın uygulanmasından yaklaşık bir yıl sonra, 14 Kasım 2014 tarihinde, taraflar birbirlerinin yetkililerinin yapacakları ziyaretlere ilişkin bazı önemli düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemeler arasında şunlar yer almaktadır:

- Taraflar, yapılacak ziyaretin amacını önceden karşı tarafa bildirecektir.
- Ziyaretler iki alt kategoriye ayrılmıştır.

Birinci grup: Cumhurbaşkanı, başbakan, başbakan yardımcısı, dışişleri, içişleri ve savunma bakanları ile parlamento başkanı.

İkinci grup: Diğer tüm bakanlıklar, meclis başkan yardımcıları, anayasa mahkemesi ve yüksek mahkeme başkanları, başsavcılar, devlet kurumlarının müdürleri, dini yetkililer vb. (Dialogue, 2013).

Bu anlaşmanın uygulanması, belirlenen düzenlemelere uygun şekilde ilerlemiştir; ta ki Kosova'daki sözde Sırbistan Temas Ofisi Başkanı Marko Đurić, 2018 yılında Priştine makamlarından izin ve ön bildirim almadan Kosova'ya giriş yapana dek (Morina ve Zivanović, 2018). Bu olay, şüphesiz diyalog sürecinin ve düzenlemeye dayalı anlaşmaların süresiz olarak askıya alınmasına neden olmuştur (BPRG, 2020).

Kısacası, temas ofisleri yıllar önce kurulmuş olmasına rağmen, iki hükümet arasında somut ve başarılı hiçbir gelişmeye tanıklık edilememiştir. Kosova tarafının, bu ofislerde devlet sembolleri ve mühürlerle temsil edilme yönündeki ısrarlı taleplerine rağmen, Sırbistan hükümeti bu taleplere karşı çıkmıştır. Sonuç olarak, Priştine ve Belgrad'daki temas ofislerinin rolü neredeyse asgari düzeyde kalmıştır (Dialogue, 2013).

Kosova Polisi'ne Entegrasyon ve Sırbistan'a Ait 'Paralel' İçişleri Bakanlığı'nın (MUP) Feshi

İlişkilerin Normalleştirilmesini Düzenleyen İlkeler Anlaşması, Kosova Polisi bünyesinde Sırpların entegrasyonunu da kapsamaktadır. Bu anlaşmanın amacı, ülkenin kuzeyinde bulunan paralel polis yapılarının dağıtılması, Sırp polis memurlarının Kosova Polisi'ne entegre edilmesi ve bu memurların maaşlarının Sırbistan Cumhuriyeti bütçesinden ödenmesine derhal son verilmesidir (Dialogue, Police, 2013).

Anlaşmanın uygulama planı 23 Mayıs 2013 tarihinde başlatılmıştır. Bu anlaşma, Sırbistan İçişleri Bakanlığı (MUP) ile Kosova Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (MIA) arasında yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Kosova'nın kuzeyinde faaliyet gösteren Yerel Sırp Polisi dağıtılacak ve Kosova Polisi (KP) yapısına entegre edilecektir (Bjelos ve Elek, 2014). Kuzeydeki paralel yapılarda görevli 337 Sırp polis memurundan 285'i KP bünyesine aktarılmış; sabıkalı geçmişe sahip olmaları veya emeklilik yaşına gelmiş olmaları nedeniyle 52'si listeden çıkarılmıştır. Küçük bir kısmı ise Kosova Polisi'ne katılmayı reddettikleri için transfer edilmemiştir (Bjelos ve Elek, 2014; Dialogue, Police, 2013).

Aynı zamanda bu anlaşma kapsamında, 22 Temmuz 2013 tarihinde Kosova Hükümeti, Kosova'nın kuzeyinde Bölgesel Polis Müdürlüğü kurmuştur. Bu kapsamda, Sırp çoğunluğa sahip

belediyelerde (Kuzey Mitrovica, Zubin Potok, Zvečan/Zveçan ve Leposavić/Leposaviq) dört polis karakolu ile Çaber, Bistricë ve Lip bölgelerinde üç alt karakol kurulmuştur (Dialogue, Police, 2013). Yürürlükteki düzenlemeye göre, Kosova'nın kuzey bölgesinden sorumlu polis bölge müdürünün Sırp topluluğundan, müdür yardımcısının ise Arnavut topluluğundan olması öngörülmüştür (Dialogue, Police, 2013).

“Sivil Savunma”nın Dağıtılması ve Entegrasyonu

Sivil Savunma (Civilna Zaštita), Kosova'daki çatışmaların sona ermesinin ardından ülkenin kuzeyinde faaliyet göstermeye başlayan Sırp paramiliter bir organizasyondur. Bu yapı; kendi ofislerine, depolarına, gözlem noktalarına, alarm sistemlerine ve diğer güvenlik ekipmanlarına sahipti (BPRG, 2020: 50-52). “Sivil Savunma”nın dağıtılmasına dair anlaşma, Kosova ile Sırbistan arasında, Avrupa Birliği'nin arabuluculuğunda, 26 Mart 2015 tarihinde imzalanmıştır (Dialogue, 2015). Dönemin Kosova Diyalog Bakanı Edita Tahiri bu anlaşmadan kısa süre sonra yaptığı açıklamada şu ifadelerle yer vermiştir: “Bugün öğleden sonra Kosova, Sırbistan ve AB arasında varılan bu üçlü anlaşma büyük bir önem taşımaktadır; çünkü yasa dışı bir yapı olan ‘Sivil Savunma’ sonlandırılmakta ve eski üyelerinin Kosova Cumhuriyeti kurumlarına entegrasyonu mümkün hâle getirilmektedir.” (RKS, 2015).

Anlaşmanın uygulama süreci üç ana kategoriye ayrılmıştır:

- “Sivil Savunma – Civilna Zaštita” adlı yasa dışı gücün dağıtılması,
- Eski üyelerinin Kosova'nın resmî kurumlarına entegre edilmesi,
- Sırbistan tarafından bu yapıya şimdiye kadar sağlanan maaşların derhal durdurulması (BPRG, 2020).

Anlaşmaya göre, Kosova'nın resmî kurumlarına entegre olmak isteyen adayların aşağıdaki kriterleri karşılaması gerekiyordu:

- a) Kosova kimliğine sahip olmak,
- b) Kosova'nın ilgili resmî kurumları dışında herhangi bir kurumun maaş bordrosunda yer almamak,
- c) Kosova Polisi ve EULEX tarafından gerçekleştirilen güvenlik denetimini geçmek (2013).

2016 yılı başlarında, yasa dışı “Sivil Savunma” yapılanmasına mensup yaklaşık 479 kişi, Kosova Cumhuriyeti'ne ait 24 farklı resmî kuruma entegre edilmiştir (2013).

Adalet

İlişkilerin Normalleştirilmesini Düzenleyen İlkeler Anlaşması temelinde, Kosova'daki yargı sistemine ilişkin anlaşma Eylül 2015'te imzalanmıştır. Ancak, hâkim ve savcılarının entegrasyonu ile bu anlaşmanın uygulanması oldukça zorlayıcı olmuş ve ciddi zaman almıştır (BPRG, 2020). Bu anlaşmanın en önemli yönü, Kosova'nın kuzeyinde var olan paralel Sırp yapıların ortadan kaldırılması ve bunların Kosova'nın adalet sistemine kapsamlı biçimde entegre edilmesidir (Perspektiva, 2016).

Anlaşmaya göre, Kuzey Mitrovica'daki Temel Mahkeme binaları şu yapılardan oluşacaktır: Mitrovica Temyiz Mahkemesi – 7 yargıçtan oluşur; bunların 5'i Sırp, 2'si Arnavut topluluğundandır. Ağır Ceza Departmanı ise 4 Sırp ve 4 Arnavut yargıçtan oluşacaktır (BPRG, 2020: 46-49).

Kosova'nın kuzeyindeki Temel Mahkeme'nin iki ana binası olacaktır: Kuzey Mitrovica binasında: 14 Sırp, 10 Arnavut yargıç ve toplam 80 yardımcı personel görev yapacaktır; bu personelin 54'ü Sırp, 26'sı Arnavut topluluğundandır. Güney Mitrovica binasında: 14 Arnavut, 11 Sırp yargıç ve 80 yardımcı personel görev yapacaktır; bu personelin 54'ü Arnavut, 26'sı Sırp topluluğundandır (Justice, 2013). Bu yapılara bağlı olarak dört yerel şube açılacaktır: Zubin Potok, Leposaviç/Leposaviq, Skenderaj ve Vushtrri (Justice, 2013). Kuzey binası, Kuzey bölgesinin tamamını kapsayan Ağır Ceza Departmanı'nı denetleyecek ve burada 8 yargıç görev alacaktır (4 Arnavut, 4 Sırp). Ayrıca bu bina, genel ceza suçlarını yargılayacak olan Genel Departman'ı da denetleyecektir. Güney binası ise, ikinci kategori suçları (çocuk/ergen suçları) yargılayacak olan Çocuk Suçları Genel Departmanı'nı oluşturacaktır. Bu Temel Mahkeme, üç kuzey belediyesi – Kuzey Mitrovica, Güney Mitrovica ve Zvečan – için ceza davalarının yargılamasını üstlenecektir. Temel Mahkeme Başkanı ise Sırp topluluğundan bir kişi olacaktır (Justice, 2013).

Savcılık ofisi, Kuzey Mitrovica, Güney Mitrovica, Leposaviç, Zvečan, Zubin Potok, Vushtrri ve Skenderaj belediyelerini kapsayacaktır. Savcı sayısı ve yardımcı personel, her iki topluluk arasında orantılı olarak bölünecektir. Buna göre, 9'u Arnavut, 9'u Sırp olmak üzere toplam 18 savcı görev yapacak ve her iki topluluktan toplam 24 yardımcı personel istihdam edilecektir. Başsavcı ise Arnavut topluluğundan olacaktır (Justice, 2013).

Tablo 6.1 Yargı Sistemine Entegrasyon

Birim	Kosovalı Arnavut Yargıçlar	Kosovalı Sırp Yargıçlar	Kosovalı Arnavut Savcılar	Kosovalı Sırp Savcılar	Kosovalı Arnavut Destek Personeli	Kosovalı Sırp Destek Personeli
Mitrovica Temel Mahkeme si (MTM) Kuzey Binası	10	14	–	–	26	54
MTM Güney Binası	14	11	–	–	54	26
Ağır Ceza Departma (Tüm Bölge için)	4	4	–	–	–	–
Genel Departman (Tüm Bölge için)	4	5	–	–	–	–
Kuzey Mitrovica Temyiz Mahkemesi Dairesi	2	5	–	–	–	–
Leposaviç Şubesi	–	2	–	–	–	7
Zubin Potok Şubesi	–	2	–	–	–	7
Mitrovica Temel Savcılık Ofisi	–	–	9	9	24	24

Kaynak: “Justice”, The Dialogue, <https://dialogue-info.com/justice/>

6.5.2. Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği – SBB (25 Ağustos 2015 – Uygulanmamış Anlaşma)

Kosova ve Sırbistan, Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği / Topluluğu'nun (SBB/SBT) kurulmasına ilişkin anlaşmaya 19 Nisan 2013 tarihinde Brüksel'de, İlişkilerin Normalleştirilmesini Düzenleyen İlkeler Anlaşmasına dayalı olarak varmışlardır (Dialogue, 2015). Bu anlaşmaya göre, Sırp nüfusun çoğunlukta olduğu şu 10 belediye bu birliğe dâhil olacaktır: Kuzey Mitrovica, Leposaviç / Leposaviq, Zvečan / Zvečan, Zubin Potok, Graçanica / Gračanica, Novobërda / Novo Brdo, Shtërpca / Štrpce, Ranillug / Ranilug, Partesh / Parteš ve Kllokot / Klokot (Dialogue, 2015). Birliğin temel amacı, Sırp topluluğunun resmî Kosova kurumları yoluyla entegre edilmesi ve Belgrad tarafından kontrol edilen paralel yapıların ortadan kaldırılmasıdır (Dialogue, 2015). Ayrıca ASMM, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile Ahtisaari Planına dayanmaktadır (1985; Security Council, 2007).

Yapısal olarak SBB, Kosova'daki diğer belediyeler gibi yerel yönetim yasasına dayalı olarak aşağıdaki organlara sahip olacaktır: Başkanlık, Başkan Yardımcılığı, Belediye Meclisi, Konsey, Kurul, İdare ve Şikâyet Ofisi (Dialogue, 2015).

Ahtisaari Planı'nın Kosova Nihai Statüsü İçin Kapsamlı Teklifi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve 19 Nisan 2013 tarihli İlkeler Anlaşması temelinde, Kosova ve Sırbistan 25 Ağustos 2015 tarihinde ASMM/CSM'nin Genel İlkeleri / Temel Unsurları anlaşmasını imzalamışlardır (European External Action Service - EEAS, 2015; Security Council, 2007). Yerel yönetim yapıları dâhilinde SBB şu yetkilere sahip olacaktır: eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanında tam yetki; kentsel ve kırsal planlama üzerinde denetim; geri dönenlerin koşullarının iyileştirilmesine yönelik tedbirler almak ve Kosova'daki merkezi otoritelerle koordinasyon içinde ek yetkiler yürütmek (EEAS, 2015; PAX, 2013).

Kosova Hükümeti'nin merkezi otoritesi ile ilişkiler bağlamında, SBB şunları yapabilecektir: yasa ve ilgili düzenlemelere değişiklik önermek; SBB'nin yetki alanını etkileyen herhangi bir eylem veya kuruma karşı Anayasa Mahkemesi de dâhil olmak üzere ilgili yargı mercilerine başvuru yapma veya davaya katılma hakkına sahip olmak; merkezi hükümetteki temsilcileri aday göstermek; birlik kapsamındaki yerel hizmetleri sağlamak üzere taşınır ve taşınmaz mallara sahip olmak ve sözleşme yapabilmek; kendi bütçesini oluşturmak; Kosova

yasalarına uygun olarak kendi sembol ve armasına sahip olmak; ve kendi statüsünü belirlemek (European External Action Service - EEAS, 2015).

Ancak bu anlaşma, Kosova'daki muhalefet partileri tarafından sert biçimde eleştirilmiş; dönemin Meclis oturumlarında gaz bombaları ve yumurtalar kullanılarak protestolar gerçekleştirilmiştir (The Guardian, 2015). Aynı dönemde Priştine'de göstericiler ile polis arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, göstericiler Kosova Meclisi'nden bu anlaşmanın iptal edilmesini talep etmişlerdir (Brown, 2015). 18 Eylül 2015 tarihinde, dönemin muhalefet partileri (Vetëvendosje - VV, AAK ve NISMA), anlaşmanın iptaline yönelik tüm Kosova şehirlerinde imza kampanyası başlatmıştır (Greca, 2015). 200.000'i aşkın imzanın toplanmasının ardından ve artan toplumsal baskı sonucunda, dönemin Kosova Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga, 31 Ekim 2015 tarihinde söz konusu dilekçeyi Anayasa Mahkemesi'ne sunarak SBB'nin Kosova Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarıyla uyumlu olup olmadığının değerlendirilmesini talep etmiştir (Hopkins, 2015).

6.5.3. 2013 Sırp Belediyeler Birliği (SBB) Anlaşmasının İçeriği

2013 tarihli İlkeler Anlaşması toplamda 15 ana maddeden oluşmakta olup, bunlardan yalnızca altısı Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği (SBB) meselesiyle doğrudan ilgilidir (Mucaj ve Gruda, 2020). Bu anlaşmanın birinci paragrafı, Birliğin bu topluluğun parçası olmayı kabul eden tüm belediyelere açık olacağını belirtmektedir (PAX, 2013, paragraf 1). İkinci paragraf, SBB'nin feshedilmesinin ancak Birlik üyelerinin 2/3 çoğunluk oyu ile mümkün olabileceğini hükme bağlamaktadır (PAX, 2013, paragraf 2). Birliğin yapısal düzenine ilişkin üçüncü paragraf, SBB'nin bir Başkan, Başkan Yardımcısı, Meclis ve Konsey'e sahip olacağını ve bu yapının, Kosova Cumhuriyeti içindeki diğer belediyeler birliğine benzer şekilde organize edileceğini belirtmektedir (PAX, 2013, paragraf 3). Bu anlaşmanın en tartışmalı ve hassas konularından birine atıfta bulunan dördüncü paragraf ise, ASMM'nin ekonomik kalkınma, eğitim, sağlık ile kentsel ve kırsal planlama alanlarında tam yetkiye sahip olacağını ifade etmektedir (PAX, 2013, paragraf 4). Ayrıca, 4. ve 5. paragraflar, SBB'nin gerektiğinde Priştine'deki merkezi otoritelerle danışarak başka yetkiler de üstlenebileceğini vurgulamaktadır (PAX, 2013, paragraf 5). Son olarak, altıncı paragraf, ASMM'nin Kosova'daki merkezi otoriteler nezdinde temsilci rolüne sahip olacağını ve topluluklar danışma konseyinde bir koltuğa sahip olacağını belirtmektedir (PAX, 2013, paragraf 6).

Bu altı madde, Birliğin uygulanmasına dair yalnızca giriş niteliğinde bir çerçeve olarak değerlendirilebilir; zira işleyiş ve iç yapı bakımından hâlen belirsiz kalan birçok unsur bulunmaktadır. Bu nedenle, hem uluslararası toplumun hem de müzakere taraflarının talep ve gerekliliği doğrultusunda, Ağustos 2015'te SBB'ye dair daha detaylı yorumlamalar ve yapısal özellikleri kapsayan tamamlayıcı bir anlaşma hazırlanmıştır (Mucaj ve Gruda, 2020: 602-624).

6.5.4. 25 Ağustos 2015 Tarihli İkinci Anlaşma (İlk Anlaşmaya Ek Niteliğinde)

Daha önce de belirtildiği üzere, 2013 tarihli Sırp Belediyeler Birliği (SBB) Anlaşması, uygulanmasına ilişkin tüm temel unsurlar ve ayrıntılar açısından yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, Kosova ile Sırbistan 25 Ağustos 2015 tarihinde, Birliğin Genel İlkeleri ve Temel Unsurlarını analiz eden ikinci bir anlaşma imzalama konusunda uzlaşmışlardır (Dialogue, 2015).

2015 tarihli bu anlaşma toplam 22 ana maddeden oluşmaktadır. İlk üç madde, SBB'nin hukuki çerçevesini tanımlamakta olup, Birliğin 2013 tarihli İlkeler Anlaşması ve Kosova Anayasa Mahkemesi kararnameyi uyarınca çıkarılan yasalara göre kurulduğunu belirtmektedir (European External Action Service - EEAS, 2015).

Anlaşmanın ikinci kısmı, Birliğin yerine getireceği görevlerin amacını belirlemektedir. Buna göre, SBB aşağıdaki görev ve yetkilere sahip olacaktır:

- a) demokrasinin güçlendirilmesi;
- b) yerel düzeyde ekonomik kalkınmanın denetlenmesi görevini üstlenmek;
- c) eğitim alanında görev yürütmek;
- d) sağlık ve sosyal koşulların iyileştirilmesine etki sağlamak;
- e) kentsel ve kırsal planlamanın denetimi konusunda yetki sahibi olmak;
- f) savaştan dönenlerin yaşam koşullarını iyileştirmek;
- g) kalkınma faaliyetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi;
- h) üyelerinin ortak çıkarlarının korunması ve merkezi otoritelere karşı temsil edilmesi;
- i) Kosova yasalarına uygun olarak üyelerine sunulan hizmetlerin desteklenmesi;
- j) SBB üyelerine ve diğer sakinlere kamu hizmetlerinin dağılımını değerlendirmek ve merkezi otoritelerin sunduğu hizmetlere erişim ve katılımlarını sağlamak;
- k) bu Anlaşmanın hedeflerinin uygulanmasındaki ihtiyaçları izlemek;

l) SBB'nin diğer Kosova belediyeleriyle ve ulusal ile uluslararası düzeyde işbirliği kurmasını mümkün kılmak (EEAS, 2015).

SBB'nin örgütsel yapısı ise şu organlardan oluşacaktır:

- a) bir Meclis,
- b) bir Başkan,
- c) bir Başkan Yardımcısı,
- d) 30 üyeden oluşan bir Konsey,
- e) Meclis tarafından seçilen 7 üyeden oluşan bir Yönetim Kurulu,
- f) bir İdari Başkan tarafından yönetilen İdare,
- g) amaçlarla ilgili şikâyetleri inceleyecek bir Şikâyet Ofisi (European External Action Service - EEAS, 2015).

Buna ek olarak, SBB Kosova'daki merkezi otoritelerle ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapacaktır. Ayrıca, Kosova yasalarına dayalı olarak yasa değişiklikleri ve diğer konulara ilişkin önerilerde bulunma hakkına sahip olacaktır (European External Action Service - EEAS, 2015). Dahası, SBB Kosova yasaları çerçevesinde hukuki bir kişilik statüsüne sahip olacak ve görevlerini yerine getirmek üzere yasal kapasiteye sahip olacaktır. Kendi özel bütçesi bulunacak; bu bütçeye üyelerden gelen katkılar, merkezi otoriteden elde edilen gelirler ve Sırbistan devleti dâhil olmak üzere uluslararası bağış ve hibeler dâhil olacaktır. Ancak tüm bu yetkiler ve mali kaynaklar, sürekli vurgulandığı üzere, Kosova Anayasası ve yasalarına uygun olmak zorundadır (European External Action Service - EEAS, 2015).

6.5.5. Sırp Belediyeler Birliği (SBB) ve Kosova Cumhuriyeti Anayasası

Kosova, uluslararası anlaşmaların uygulanmasını zorunlu kılan Avrupa Anayasal Sistemi'ne bağlı olduğundan, yalnızca küresel nitelikte bir anlaşma olması bakımından değil, aynı zamanda anayasal³⁵ meşruiyet çerçevesinde iç hukuk sistemine otomatik olarak entegre edilmiş olması nedeniyle de *Sırp Belediyeler Birliği (SBB)*'ni uygulamakla yükümlüdür (Mucaj ve Gruda, 2020). Bununla birlikte, temel mesele şudur: *SBB'nin Kosova Cumhuriyeti Anayasası'yla uyumlu olup olmadığı* sorusu gündeme gelmiştir.

³⁵ Bkz. Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Madde 19.

Bu doğrultuda, dönemin Kosova Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga, Ekim 2015'te *Sırp Belediyeler Birliği Anlaşması*'nı Kosova Anayasa Mahkemesi'ne göndererek, bu yapının Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal ruhuna uygun olup olmadığının denetlenmesini talep etmiştir (Fehmiu, 2015).

Kosova Anayasa Mahkemesi, yasal çerçeve uyarınca Cumhurbaşkanı Jahjaga'ya SBB hakkında nihai bir karar vermekle yükümlü kılınmış ve bu kararın en geç iki ay içinde bildirilmesi gerekmiştir (Fehmiu, 2015). Sonuç olarak, Kosova Anayasa Mahkemesi 23 Aralık 2015 tarihinde verdiği nihai kararda, SBB'nin genel ilkelerinin Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal özüne *tam anlamıyla uygun olmadığını* vurgulamıştır (Radio Free Europe, 2025).

6.5.5.1. Kosova Anayasa Mahkemesi'nin Sırp Belediyeler Birliği (SBB) Hakkındaki Tespitleri

Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Kosova ile Sırbistan arasında bağlayıcı bir uluslararası anlaşma olan SBB'nin oluşturulmasını öngörmektedir. Ancak yoğun bir çalışma ve tam bir bağlılık sonucunda, SBB Anlaşması'nın bazı maddelerinin Kosova Anayasası ile tam uyumlu olmadığı ortaya konmuştur (Mucaj ve Gruda, 2020: 602–624). Bu doğrultuda Kosova Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 84. maddesinin 9. fıkrası ile 112. maddesinin 1. fıkrası, Yasa'nın 20. maddesi ve İçtüzüğü'nün 56(a) maddesi uyarınca, 21 Aralık 2015 tarihli oturumunda oybirliğiyle şu kararı vermiştir:

“Kosova'daki Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği/Topluluğu – Genel İlkeler/Temel Unsurlar olarak şekillenen İlkeler, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesi [Yasa Önünde Eşitlik], II. Bölüm [Temel Haklar ve Özgürlükler] ile III. Bölüm [Toplulukların ve Üyelerinin Hakları] ile tam uyum içinde değildir.” (Rama-Hajrizi vd., 2015).

Ayrıca Anayasa Mahkemesi şu şekilde hüküm vermiştir:

“Kosova Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yürürlüğe konulacak hukuki düzenleme ve SBB Statüsü, Anayasa'nın 3. maddesi [Yasa Önünde Eşitlik], 7. maddesi [Değerler], 12. maddesi, II. Bölüm [Temel Haklar ve Özgürlükler] 21. ve 44. maddeleri, III. Bölüm [Toplulukların ve Üyelerinin Hakları] 57., 59., 60. ve 61. maddeleri ile 79., 81., 93., 101., 113., 123., 124. ve 137. maddeleri ile anayasal standartlara uygun olmalıdır.” (Rama-Hajrizi vd., 2015).

Anayasa'nın 3. maddesi, "Kosova Cumhuriyeti Arnavutlar ve diğer topluluklardan oluşan *çok etnikli* bir toplumdur"³⁶ hükmünü içermektedir. Bu durum, SBB'nin *tek etnik* temelde kurulmuş olması nedeniyle anayasa ile çeliştiği sonucunu doğurmaktadır (López Domènech, 2023).

Ayrıca, SBB metni ve formatı birçok belirsiz kavram ve açık şekilde tanımlanmamış ifadeler içermektedir. Bu nedenle Mahkeme'nin 136. paragrafında şu ifade yer almaktadır: "Yukarıda belirtilenlere dayanarak, Mahkeme, Hukuki Çerçeve başlığı altında belirtilen ilkelerin anayasal standartları tam olarak karşılamadığını değerlendirmektedir. SBB'nin niteliği bu bölümde belirleneceğinden, hukuki düzenleme ve Statü, Anayasa'nın 12., 21.4., 44. ve 124.4. maddeleriyle uyumlu olmalıdır." (Rama-Hajrizi vd., 2015, paragraf 136).

Dahası Mahkeme, "SBB yerel ekonomi, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel planlama konularında tam denetim uygulayacaktır"³⁷ ifadesindeki belirsizliği de vurgulamaktadır. "Tam denetim uygulamak" ibaresinin, SBB'nin yerel düzeyde yürütme yetkisi mi elde ettiği sorusunu gündeme getirmektedir (Mucaj ve Gruda, 2020: 602–624).

Mucaj ve Gruda'ya göre bu kararlar birlikte iki temel mesele öne çıkmaktadır: SBB'nin tam yetki kullanıp kullanamayacağı, "tam denetim uygulamak" ifadesiyle neyin kastedildiğidir (Mucaj ve Gruda, 2020: 612). Birinci soruya ilişkin olarak, Kosova Anayasası'nın 12. maddesi ve X. Bölüm (123. ve 124. maddeler)³⁸ yerel yönetimi tanımlar ve belediyeleri Kosova'daki temel yerel yönetim birimi olarak belirler. Mahkeme bu konuda şu ifadeyi kullanır:

"Özellikle, SBB'ye ilişkin hukuki düzenleme ve Statü, katılımcı belediyelerin Anayasa'nın 12. maddesi ve X. Bölüm'deki anlamıyla demokratik yerel özyönetimin temel birimleri olarak statülerini ortadan kaldırmamalı veya zayıflatmamalıdır." (Rama-Hajrizi vd., 2015, paragraf 148).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı da benzer şekilde, yerel yönetimlerin başka bir merkezi veya bölgesel otorite tarafından sınırlandırılmayacağını ifade eder. Madde 4.1 şöyledir: "Yerel makamlara verilen yetkiler, genellikle tam ve münhasır nitelikte olmalıdır. Bu yetkiler yalnızca yasa çerçevesinde başka bir merkezi veya bölgesel otorite tarafından sınırlandırılabilir." (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, 1985, Madde 4.1)

³⁶ Bkz. Kosova Cumhuriyeti Anayasası Madde 3,1.

³⁷ Bkz. Kosova'daki Sırp çoğunluklu Belediyeler Birliği/Topluluğu – genel ilkeler/ana unsurlar, Paragraflar: 4 (b,c,d ve e).

³⁸ Bkz. "Kosova Cumhuriyeti Anayasası Madde 12 ve Bölüm X (Madde 123 ve 124)", https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf.

İkinci meseleye gelecek olursak, hem 2013 hem de 2015 anlaşmalarının 4. paragrafında geçen “SBB ekonomik kalkınma, eğitim, sağlık, kentsel ve kırsal planlama alanlarında tam denetime sahip olacaktır” ifadesi anayasal belirsizlik doğurmaktadır. Mahkeme, 147. paragrafında şöyle demektedir:

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bu kararı, bir yasanın yeterince erişilebilir, açık ve sonuçları öngörülebilir olması gerektiğini belirtir. Bu nedenle Mahkeme, İlkeler’de tanımlanan hedeflerin yasal metin ve Statüye aktarılırken açık olmayan yönlerinin netleştirilmesini zorunlu görmektedir. Ayrıca tüm resmi dil versiyonlarının anlamlarının birbirleriyle en üst düzeyde uyumlu olması sağlanmalıdır.” (Rama-Hajrizi vd., 2015, paragraf 147).

Bu bağlamda, SBB’nin hedeflerine dair her türlü belirsizlik, Kosova Anayasası’yla çelişmektedir (Mucaj ve Gruda, 2020: 602–624). SBB’nin yapısal düzenine ilişkin olarak da Meclis, Başkan, Başkan Yardımcısı, Konsey, Yönetim Kurulu ve Şikâyet Ofisi gibi organlara sahip olması öngörülmektedir (European External Action Service - EEAS, 2015: 2–3, paragraf 6). Ancak Anayasa Mahkemesi bu yapının da anayasal düzenle çatıştığını belirtmiştir:

“SBB’nin örgütsel yapısına ilişkin ilkeler, Anayasa’nın 3. maddesi [Yasa Önünde Eşitlik], 7. maddesi [Değerler], III. Bölüm [Toplulukların ve Üyelerinin Hakları] 57. madde [Genel İlkeler], 61. madde [Kamusal İstihdamda Temsil], 62. madde [Yerel Yönetimlerde Temsil] ve 101. madde [Kamu Hizmeti] kapsamında değerlendirilmelidir.” (Rama-Hajrizi vd., 2015, paragraf 151).

Kosova, çok *etnikli nüfusa* sahip demokratik bir devlettir ve hiçbir ayırım gözetmeden temel insan haklarını ve eşitliği esas alan çoğulcu bir sistemle yönetilmektedir.³⁹ Dolayısıyla, bu tür bir birlik yalnızca etnik temelli başkanlık, meclis ve kurul gibi yapılar içeriyorsa, bu durum Kosova’nın *çok etnikli* yapısını ihlal etmektedir. Anayasa Mahkemesi kararlarına göre, bu durumda Anayasa’nın 3., 7., 57., 61. ve 62. maddeleri ihlal edilmiş olacaktır (Rama-Hajrizi vd., 2015, paragraf 153 ve 155).

Bu nedenle, böyle bir birlik yalnızca Kosova’daki azınlık olan Sırp topluluğunu ödüllendirir nitelikte olacak ve çoğunluk konumundaki Arnavutlar ile Boşnaklar, Türkler ve Romanlar gibi diğer azınlıkların haklarını ihlal edecek nitelikte bir “kara leke” olarak anılacaktır.

³⁹ Bkz. Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Madde 7,1 (Değerler).

6.5.6. Washington Anlaşması (2020): Ekonomik Normalleşme Anlaşması Olarak Bilinir

4 Eylül 2020 tarihinde, dönemin Kosova Başbakanı Avdullah Hoti ile Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, eski ABD Başkanı Donald Trump'ın arabuluculuğunda Beyaz Saray'da "*Ekonomik Normalleşme Anlaşması*"nı, diğer adıyla *Washington Anlaşması*nı imzalamışlardır (Salama, 2020). Bu anlaşma, diğer hususların yanı sıra, İsrail Devleti'nin Kosova Cumhuriyeti'ni resmen tanımasını, diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve Kosova Büyükelçiliği'nin Kudüs'te açılmasını da içermektedir. Sırbistan da Tel Aviv'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını beyan etmiş ve böylece hem Kosova hem Sırbistan, bu kararı alan ilk Balkan ve Avrupa devletleri olmuşlardır (Riechmann, 2020).

Dahası, Washington Anlaşması şu 16 ana maddeyi içermektedir:

1. Taraflar, 14 Şubat 2020'de imzalanan Priştine-Belgrad otoyoluna ilişkin anlaşmayı uygulayacaktır.
2. Taraflar, yine 14 Şubat 2020'de imzalanan Priştine-Belgrad demiryolu hattı inşaatına ilişkin anlaşmayı uygulayacak ve bu hattın Adriyatik'teki limana bağlanması için fizibilite çalışması yapılacaktır.
3. Priştine ve Belgrad, bu altyapı projelerinin finansmanı için ABD Uluslararası Kalkınma Finans Kurumu (DFC) ve EXIM Bank ile iş birliği yapacaktır.
4. Taraflar, Merdare'de ortak sınır kapısı açacaktır.
5. Taraflar, Ekim 2019'da Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk tarafından kurulan "Mini-Schengen Alanı"na katılacaktır.
6. Taraflar, birbirlerinin diplomalarını ve sertifikalarını karşılıklı olarak tanıyacaktır.
7. Taraflar, Ujman Gölü'nün ortak kullanımında ABD Enerji Bakanlığı ile iş birliği yapacaktır.
8. Enerji kaynaklarını çeşitlendirme taahhüdünde bulunacaklardır.
9. Güvenilmeyen tedarikçilerden sağlanan 5G altyapısının kullanımını durduracaklardır.
10. Hava yolu yolcu taramaları, bilgi paylaşımı ve benzeri konularda iş birliği yapacaklardır.
11. Kosova'daki dini özgürlüklerin ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Ahtisaari Paketi'ndeki statüsüne göre korunması sağlanacaktır.
12. Taraflar, Kosova'daki yakın savaş dönemine ait kayıp kişilerin bulunması ve yerinden edilenlerin geri dönüşlerinin sağlanması konusunda birlikte çalışacaklardır.

13. Taraflar, eşcinselliği suç olarak tanımlayan 69 ülke ile birlikte bu olgunun suç olmaktan çıkarılması yönünde çalışacaktır.

14. Taraflar, Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanımlayacaklarını taahhüt etmektedir.

15. Her iki taraf da bir yıllık bir moratoryum ilan edecektir. Bu süre zarfında Sırbistan, Kosova'nın tanınmasını geri çekmeye yönelik lobi faaliyetlerini durduracak; Kosova ise uluslararası kuruluşlara üyelik başvurusu yapmayacaktır.

16. Son olarak, Kosova ve İsrail birbirlerini bağımsız devletler olarak karşılıklı tanımayı kabul etmişlerdir (Radio Evropa e Lire, 2020; Muharremi, 2021).

Bu 16 maddeden 8'i ekonomik, kalan 8'i ise siyasi niteliklidir. 15. maddede öngörülen moratoryum, bir yıl geçerli olmuş ve bu sürede ne Kosova uluslararası kuruluşlara başvuruda bulunmuş ne de Sırbistan tanımanın geri çekilmesi için lobi yapmıştır. Ancak Mayıs 2022'de Kosova, Avrupa Konseyi'ne (CE) üyelik başvurusunda bulunmuş; Sırbistan ise vetosunu kullanarak Kosova'nın üyeliğini engellemiştir (Mirosavljević, 2023). Aynı yılın Ekim ayında ise Merdare'deki ortak sınır kapısı açılmıştır (Mirosavljević, 2023). Takip eden yıllarda Kosova ile Sırbistan arasında beş sınır kapısı daha uygulanmaya geçirilmiştir.

Mayıs 2023'te, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile Kosova Başbakanı Kurti, 12. madde kapsamındaki savaş dönemine ait toplu mezarlardaki kişilerin kimlik tespiti konusunda iş birliği yapma konusunda anlaşmışlardır. (Bu konu, bir sonraki bölüm olan *2023 Ohri Anlaşması* başlığında detaylı olarak incelenecektir.)

Hiç uygulanmamış maddelerden biri ise, 2021 itibarıyla *Open Balkan* projesi olarak adlandırılan "Mini-Schengen Bölgesi"dir. Kosova tarafına göre bu proje, Başkan Vučić'in girişimiyle "Büyük Sırbistan" fikrini canlandırmaya, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın bir kısmını tek bir ekonomik alan altında toplamaya yönelik tehlikeli bir girişimdir (Mirosavljević, 2023).

Ayrıca LGBT topluluğunun suç olmaktan çıkarılması taahhüdü de beklenen sonucu vermemiştir; çünkü hem Kosova'da hem de Sırbistan'da bu gruba yönelik damgalama ve ayrımcılık hâlâ sürmektedir. Hizbullah'ın terör örgütü olarak ilan edilmesi ise yalnızca Kosova tarafından uygulanmış; Sırbistan bu adımı atmaktan kaçınmıştır. Bunun sebebi, Sırbistan'ın Filistin ile uzun süredir devam eden dostane ilişkileri ve Filistin'in Kosova'yı henüz bağımsız bir devlet olarak tanımamış olmasıdır (Mirosavljević, 2023).

Ayrıca anlaşmada yer alan bazı maddeler, Kosova-Sırbistan ilişkilerinin normalleşmesiyle ilgisi olmayan, yalnızca Donald Trump'ın Kasım 2020 seçimleri öncesinde jeopolitik çıkarlarına hizmet eden siyasi manevralardır. Bu bağlamda, tanımlanmamış tedarikçilere ait 5G kullanımının yasaklanması (muhtemelen Çin şirketlerine atıf yapılmaktadır) ve büyükelçiliklerin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması gibi maddeler doğrudan normalleşme süreciyle ilişkili değildir. Bu nedenle birçok akademisyen, söz konusu *Ekonomik Normalleşme Anlaşması*'nın esasen Donald Trump'ın ABD başkanlık seçim kampanyasını desteklemek amacıyla hazırlandığını savunmaktadır (Miroslavljević, 2023).

Ayrıca, bazı akademisyenler Washington Anlaşması'nın bağlayıcı uluslararası bir hukuki metin olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü bu anlaşma taraf devletlerin parlamentoları tarafından onaylanmamış ve Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Koleksiyonu'nda yayımlanmamıştır (Stanicek, 2023).

6.5.7. Brüksel'den Ohri Ek Anlaşması'na (2023) / Kosova ile Sırbistan Arasındaki İlişkilerin Normalleşmesine Yönelik Anlaşma Olarak Bilinir

Sırp paralel kurumları tarafından verilen yasa dışı araç plakalarının yasaklanması nedeniyle, Kosovalı Sırp azınlığın Kosova devlet kurumlarını boykot etmesi, Kosova ile Sırbistan arasındaki müzakere sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Kuzey Mitrovica'da Sırp'ların düzenlediği protestoların ardından, diyalog tarafları arasındaki görüşmeler yaklaşık bir yıl boyunca durma noktasına gelmiştir (Aljazeera, 2022).

6.5.7.1. Brüksel Normalleşme Anlaşması

27 Şubat 2023 tarihinde, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile Kosova Başbakanı Albin Kurti, Brüksel'de bir araya gelerek Avrupa Birliği'nin önerisi doğrultusunda *Kosova ile Sırbistan Arasında İlişkilerin Normalleştirilmesine Giden Yol Anlaşması*nı kabul etmişlerdir (Berisha, 2023). Genel olarak, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşme süreci 2011'de başlayan teknik diyaloga dayanmaktadır. Ancak birçok okuyucu için “ilişkilerin normalleşmesi” kavramı muğlak bir anlam taşıyabilir. Araştırmacı Gezim Visoka'ya göre normalleşme, “iki taraf arasında çözülmemiş tüm ikili meseleleri çözmeye yönelik bir yaklaşım sürecidir” (Visoka, 2017: 188). Barston'a göre ise, normalleşme aşamaları; bir ateşkesin ilanı ve çatışmaların durdurulması, ardından sınırların yeniden tanımlanması (gerekirse), ilhak ve işgalin

terk edilmesi, karşılıklı tanıma, savaşta kaybolan kişilerin bulunması, mültecilerin ve mal varlıklarının geri dönüşü gibi siyasi ve ekonomik süreçleri kapsayabilir (Barston, 2014: 283–284). Barston ayrıca “normalleşmenin” nadiren doğrudan tavizlere dayandığını, bunun yerine siyasi ve diplomatik uzlaşmalara dayanan daha karmaşık bir süreç olduğunu vurgular (Barston, 2014: 284).

19 Nisan 2013 tarihli İlk Anlaşma’dan bu yana Kosova ve Sırbistan; entegre sınır yönetimi, dini alanların ve kültürel mirasın korunması, savaş tazminatları (mal varlıkları ve kayıpların bulunması), azınlıkların ve mültecilerin evlerine dönüşü, üniversite diplomalarının tanınması, nüfus kayıtları ve gümrük mühürleri gibi alanlarda ilişkileri normalleştirmeyi kabul etmişlerdir (EC, 2013).

Her ne kadar diyalog sürecinde çatışma çözümü konusunda uzman birçok kişi, bu anlaşmanın taraflar arasında karşılıklı tanımayı da getireceğini ummuş olsa da, anlaşmanın hiçbir maddesinde bu açıkça belirtilmemiştir. Dahası, bu anlaşmanın bazı maddelerinde taraflardan hiçbirinin diğerini uluslararası etkinliklerde temsil edemeyeceği belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Kosova ve Sırbistan, fiilen birbirinden bağımsız iki devlet olarak tanımlanmaktadır. Bu mesele, sonraki bölümlerde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Kosova ile Sırbistan arasında imzalanan Normalleşme Anlaşması toplamda 11 maddeden oluşmaktadır:

1. Kosova ile Sırbistan arasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, devlet sembollerinin, diplomaların, gümrük mühürlerinin, araç plakalarının vb. karşılıklı tanınması;
2. Taraflar, Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca, birbirlerinin toprak bütünlüğünü ihlal etmeme, kendi kaderini tayin hakkı, insan haklarının korunması ve ayrımcılık yapmama ilkelerine saygı göstermeyi taahhüt eder;
3. Yine BM Şartı’na dayanarak, taraflar, aralarındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollarla ve güç kullanımına başvurmaksızın çözme sözü verir;
4. Hiçbir taraf, diğer tarafı uluslararası düzeyde temsil etme hakkına sahip değildir. Sırbistan ayrıca, Kosova’nın uluslararası kuruluşlara üyeliğini engelleme girişimlerinden vazgeçmelidir;
5. Taraflar, birbirlerinin Avrupa Birliği üyeliği yolunu tıkamayacak, Avrupa Birliği Antlaşması’nın 2. ve 21. maddelerine saygı göstereceklerdir;
6. Taraflar, bugüne kadar varılan tüm anlaşmaları uygulamaya devam edecektir;

7. Taraflar, Kosova'daki Sırp'lar için yüksek düzeyde özyönetim sağlamakla ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin statüsüne ilişkin bir statü oluşturmakla yükümlüdür;
8. Taraflar, birbirlerinin başkentlerinde daimi temsilcilikler açacaklardır;
9. Taraflar, AB'nin ekonomik yatırımlar, yeşil dönüşüm, bağışlar ve diğer ilgili yatırımlara yönelik taahhütlerini dikkate alacaktır;
10. Taraflar, AB başkanlığında bir izleme komitesi kurma konusunda anlaşır. Bu komite, geçerliliği olan tüm anlaşmaların uygulanmasını denetleyecektir;
11. Taraflar, bu anlaşmaya ekli Uygulama Kılavuzu'na tamamen uymayı taahhüt eder.⁴⁰

6.5.7.2. Ohri Anlaşması

Brüksel toplantısından yaklaşık bir ay sonra, 18 Mart 2023 tarihinde Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile Kosova Başbakanı Albin Kurti, bu kez Makedonya'nın Ohri şehrinde bir araya gelerek Brüksel'de müzakere edilen hususların uygulanmasını görüşmüşlerdir. Ohri görüşmesi, Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Josep Borrell ile AB'nin Kosova-Sırbistan Diyalogu Özel Temsilcisi Miroslav Lajčák'ın kolaylaştırıcılığında gerçekleştirilmiştir (EEAS, 2023). Bu toplantı, önceki tüm anlaşmaların uygulanmasının ele alındığı bir *Ek Protokol Anlaşması* niteliğinde de değerlendirilebilir. Her ne kadar bu anlaşma Sırbistan'ın Kosova'yı bir devlet olarak tanımasını açık bir biçimde şart koşmasa da, Belgrad yönetiminin Priştine'nin Avrupa Konseyi, NATO ve çeşitli uluslararası kuruluşlara üyelik süreçlerini engellememesini öngörmektedir (Massaro, 2023).

Brüksel ve Ohri anlaşmalarında, AB taraflara araç plakaları, diplomalar, pasaportlar ve ulusal sembollerin karşılıklı tanınmasını talep etmiştir (Gray vd., 2023). Diğer yandan, Kosova'dan da sürekli olarak *Sırp Belediyeler Birliği (SBB)*'nin uygun biçimde kurulması talep edilmektedir ki bu konu, Kosova ile Sırbistan arasında diyalog sürecini başlatan en tartışmalı meselelerden biri olmaya devam etmektedir. Ohri Anlaşması'nın temel ve en kapsamlı hedefi, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini pekiştirmektir (Bytyqi, 2022). Ancak karşılıklı tanımanın açıkça tanımlanmamış olması nedeniyle, bu durum kırılgan bir yapının devam etmesine yol

⁴⁰ Bkz. "Belgrad-Priştine Diyalogu: Kosova ile Sırbistan arasında normalleşme yolunda anlaşma", https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en.

açmakta ve beklentileri karşılamamaktadır. Tarafların birbirini gerçek anlamda tanımadığı sürece, bu sorun diplomatik düzeyde gergin ve yapıcı olmayan bir şekilde varlığını sürdürecektir. Bu anlaşmadaki karşılıklı tanıma eksikliği, sonraki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Brüksel ve Ohri Ek Anlaşmalarından dikkat çeken önemli bir husus da, Kosova'nın artık yıldız işaretiyle (*) temsil edilmemesidir. Bu yıldız, daha önce Kosova'nın BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı çerçevesinde hâlen Sırbistan'ın "özerk bölgesi" statüsünde olduğunu ima ediyordu. Dolayısıyla yıldızın kaldırılması, Sırbistan'ın Kosova'nın bağımsızlığını sözlü olarak fiilen tanıdığı anlamına gelmektedir, her ne kadar bu tanıma yazılı olarak resmileştirilmemiş olsa da (Istrefi, 2023). Kosova bugüne dek sadece CEFTA ve Bölgesel İşbirliği Konseyi gibi bölgesel yapılara üye olabilmişti. Ancak 2023 Brüksel ve Ohri Anlaşmaları ile birlikte, Kosova artık Avrupa Birliği de dâhil olmak üzere tüm uluslararası kuruluşlara başvuru yapma hakkı kazanmıştır—ancak hâlâ “Kosova Cumhuriyeti” resmi adıyla değil (Vučić ve Đukanović, 2024: 27).

Ohri Ek Anlaşması'nın maddeleri şu şekildedir:

- Bu Ek Protokol, önceki anlaşmaların ayrılmaz bir parçasıdır.
- Kosova ve Sırbistan, bu son anlaşma dâhil olmak üzere tüm anlaşmaları uygulama taahhüdünde bulunurlar.
- Taraflar, Brüksel Anlaşması ve bu Ohri Ek Protokolü'nün Sırbistan'ın AB üyeliğini kolaylaştıracak olan 35. Fasıl kapsamında zorunlu olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülükler olduğunu dikkate almalıdır. Aynı durum, AB'ye entegrasyon sürecinde Kosova için de geçerlidir.
- Taraflar, AB arabuluculuğundaki diyalog sürecinde daha önce ele alınmış olan savaş döneminde kaybolan kişilerin bulunması konusunda da mutabıktır.
- Brüksel Anlaşması'nın 7. maddesi uyarınca Kosova tarafı, Sırbistan için yerel özyönetimi sağlayacak bir birliği (SBB) kurmakla yükümlüdür.
- Taraflar, 30 gün içerisinde AB başkanlığında bir Ortak İzleme Komitesi kurma konusunda anlaşmışlardır. Bu komite, şu ana kadar varılan tüm hükümlerin uygulanmasını denetleyecektir.
- Brüksel Anlaşması'nın 9. maddesi uyarınca AB, Kosova ve Sırbistan için mali yatırımlar sağlamak amacıyla 150 günlük bir bağış konferansı düzenleyecektir. Ancak, taraflarca

mutabık kalınan anlaşmalar uygulanmadığı sürece herhangi bir mali kaynak aktarımı yapılmayacaktır.

- Taraflar, bugüne kadar varılan tüm anlaşmaların bağımsız şekilde uygulanacağını kabul etmektedir.
- Taraflar, anlaşmanın hiçbir maddesini engellememe taahhüdünde bulunur.
- Bu Ek Protokol'ün maddelerinin sırası, uygulanma sırasını belirlemez.
- AB Ofisi, Kosova-Sırbistan Diyalogu çerçevesinde bu anlaşmanın uygulanmasına dair tüm görüşmeleri izlemeye devam edecektir.
- Taraflar, bu ve önceki anlaşmaların uygulanmaması durumunda, AB'nin mali yatırım yardımları ile tarafların entegrasyon süreçlerinin olumsuz etkileneceğinin farkında olmalıdır.⁴¹

6.5.8. Normalleşme Anlaşmasının Nihai Analizi

Açıkça anlaşılması gereken husus, Kosova-Sırbistan çatışmasının etnik bir ayrılıkçı çatışma olduğudur; Kosova, özerkliğini kaybettikten sonra Sırbistan'dan ayrılmıştır (Pavković ve Radan, 2007: 152–153). 2008 yılında Kosova, “ebeveyn devlet” olan Sırbistan’ın onayı olmaksızın tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.

Uluslararası siyaset literatüründe “normalleşme süreci” ile kastedilen, ayrılma girişiminde bulunan yapı (bu durumda Kosova) ile ebeveyn devletin (Sırbistan) barışçıl bir şekilde bir arada yaşamaya yönelik araç ve mekanizmalar geliştirerek, nihai çözüm ve statü tanımı belirlenene kadar karşılıklı etkileşimi artırmasıdır. Bu bağlamda normalleşme, çatışmanın yeniden tırmanmasının ve yeni bir krizin ortaya çıkmasının önlenmesi anlamına gelir ve genellikle tartışmalı bölgenin *de jure* (hukuki) tanınmasına kadar geçen süreci kapsar (Axyonova ve Gawrich, 2022: 12–13). Ayrılıkçı çatışmaların yaşandığı bu tür durumlarda taraflar kolayca uzlaşamaz; bu nedenle işlevsel bir çözüm bulma yükü çoğu zaman uluslararası kuruluşların omzuna biner (Axyonova ve Gawrich, 2022). Kosova-Sırbistan diyalog sürecinde bu rolü üstlenen başlıca aktörler AB ve ABD'dir. Başka bir deyişle, Kosova ile Sırbistan arasındaki normalleşme süreci iki düzeyde ilerlemektedir:

⁴¹ Bkz. “Belgrad-Priştine Diyalogu: Kosova ile Sırbistan Arasındaki İlişkilerin Normalleşmesine Yönelik Anlaşmanın Uygulama Eki”, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-implementation-annex-agreement-path-normalisation-relations-between_en.

1. **Hükümetler arası normalleşme**, yani Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve nihayetinde belki de karşılıklı tanıma;
2. **Yerel düzeyde normalleşme**, yani Kosova'daki Sırp azınlığın haklarının korunması (Axyonova ve Kartsonaki, 2024).

Son Brüksel ve Ohri Anlaşmaları incelendiğinde, Sırbistan ve Kosova'nın bugüne kadar üzerinde anlaştıkları tüm maddeleri uygulamaları gerektiği, örneğin uluslararası kuruluşlara üyelik konusunda birbirlerini engellememeleri ve diplomaların, pasaportların, devlet sembollerinin karşılıklı tanınması gibi konular vurgulanmaktadır. Ancak, iki devletin karşılıklı diplomatik tanınması anlaşma metinlerinin hiçbirinde açıkça belirtilmemiştir. Semboller ve kimlik belgelerinin *de facto* tanınması ileri bir adım olsa da, Sırbistan'ın Kosova'yı diplomatik olarak tanınması hâlen Diyalog'un resmî bir parçası değildir (Visoka, 2017: 209–210).

Diyalogun başlangıcından bu yana Sırbistan, Kosova'nın devlet statüsünün tanınması konusunda katı bir tarafsızlık pozisyonunu sürdürmektedir. Sırbistan'ın bu inatçı tutumuna rağmen AB, tarafların bu sorunu zamanla kendi aralarında çözeceğini varsayarak sessiz kalmıştır.

Daha da düşündürücü olan ise, Avrupa Birliği'nin arabuluculuğuna rağmen, hâlâ AB üyesi beş ülkenin Kosova'yı tanımaya ikna edilememiş olmasıdır. Diğer taraftan, resmî Priştine sürekli olarak Kosova ile Sırbistan arasında karşılıklı tanıma olmaksızın tam anlamıyla bir normalleşmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Visoka, 2017: 209–210). Bu alandaki uzmanlara göre en uygun çözüm, Sırbistan'ın Kosova'yı resmen tanınması olacaktır. Bu, Sırbistan üzerindeki AB kaynaklı baskıyı hafifletecek ve onun entegrasyon sürecini kolaylaştıracaktır (Prelec ve Rashiti, 2015: 38).

Kosova örneği, Miloseviç rejiminin Kosova'nın özerkliğini ortadan kaldırmasının ardından yaşanan etnik çatışma sonucu gerçekleşen ayrılma durumudur. Bu çerçevede, karşılıklı tanıma olmaksızın mevcut negatif barış durumunun korunması yeterli olmayacak, uzun vadede yeni bir çatışmanın patlak verme riski hafife alınmamalıdır. Daha önce yaşanan 5 günlük Abhazya Savaşı (Gürcistan) ve Dağlık Karabağ (Azerbaycan) örneklerinde olduğu gibi, statünün belirsiz kalması yeniden şiddet doğurabilir (Axyonova ve Kartsonaki, 2024: 3).

Bugüne kadar Kosova tarafı anlaşmanın imzalanmasını ısrarla istemiş olsa da, Sırp tarafı bunu yazılı olarak imzalamayı reddetmiş; yalnızca sözlü mutabakat sağlanmıştır. Uluslararası

hukuk doktrini ve Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi⁴² (EIP, 2023), içeriği hassas olan sözlü anlaşmaları da geçerli kabul etmektedir (Vučić ve Đukanović, 2024: 28).

Kısacası, normalleşme anlaşması Kosova'daki tüm topluluklar arasında (özellikle Sırp) bir arada yaşamayı sağlamak amacıyla siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda kayda değer adımların atılmasını sağlamıştır. 2011'de başlayan Teknik Diyalog sürecinden, 2013 ve 2015 yıllarındaki Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog'a ve nihayetinde 2023'te Brüksel ve Ohri'de varılan sözlü anlaşmalara kadar birçok metin hayata geçirilmiştir (Axyonova ve Kartsonaki, 2024).

Tarafların mutabık kaldığı kritik konular arasında şunlar yer almaktadır: enerji meselesi, Kosova için Sırbistan tarafından tanınan bağımsız bir telefon kodu, Kosova kimlik kartlarının ve araç plakalarının tanınması, vatandaşların serbest dolaşımı vb. Ancak hâlen en tartışmalı konulardan biri *Sırp Belediyeler Birliği (SBB)*'nin onaylanmaması ve karşılıklı tanıma konusunun müzakere masasında açık şekilde ele alınmamış olmasıdır (Axyonova ve Kartsonaki, 2024).

Son olarak, Brüksel Anlaşması'nın 4. maddesi, hiçbir tarafın diğerini uluslararası düzeyde temsil edemeyeceğini ve Sırbistan'ın Kosova'nın uluslararası kuruluşlara üyeliğini engellemeyeceğini hükme bağlamaktadır. Bu hüküm, Sırbistan'ın gelecekte Kosova'yı bir devlet olarak tanıyabileceğinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim geçmişte Sırbistan, Kosova'nın BM, UNESCO ve INTERPOL gibi yapılara katılımını vetosu ile engelleyen başlıca aktör olmuştur (Vučić ve Đukanović, 2024: 23).

⁴² Bkz. "Antlaşmalar Hukuku Hakkında Viyana Sözleşmesi", https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.

YEDİNCİ BÖLÜM

TEMEL NORMALLEŞME ANLAŞMASININ ANALİZ KISMI

7.1. Yakın Zamanda Uygulanan, Kısmen Uygulanan ve Hiç Uygulanmamış Anlaşmalar Üzerine Tartışmalar

Priştine ve Belgrad, on yılı aşkın bir süredir Brüksel’de art arda müzakereler yürütmekte olup, bu süreçte 21 temel anlaşma üzerinde mutabakata varmışlardır. Bu anlaşmalardan 10’u tamamen uygulanmış, altısı büyük ölçüde, dördü kısmen uygulanmış ve biri ise henüz uygulanmamıştır. Uzmanlara göre bu anlaşmaların %80’i başarıyla uygulanmıştır (Gashi ve Novakovic, 2020: 1-12). Nitekim, Brüksel’deki müzakereler sırasında Kosova ve Sırbistan’ın müzakere ettiği yaklaşık 50 belge bulunmaktadır. Ancak uzmanlar Gashi ve Novakovic’in de belirttiği üzere, bu belgelerin hepsi yeni oluşturulmuş anlaşmalar değildir. Bazı anlaşmalar aynı kalmakla birlikte üzerinde değişiklik yapılmış, bazıları revize edilmiş ve bazıları ise güncellenmiş anlaşmalardır (Gashi ve Novakovic, 2020: 1-12). Doğal olarak, Diyalog süreci ve Brüksel Anlaşmaları, Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışmanın nihai ve en tartışmalı sorununu henüz çözüme kavuşturmamıştır. Bununla birlikte, Brüksel Diyalogu, kapsamlı bir normalleşmenin önünü açmış ve çatışmanın çözümüne giden yolda bazı kritik temeller atmıştır (Gashi ve Novakovic, 2020). Gashi ve Novakovic’in ifadesiyle, 2013’ten 2023’teki son toplantıya kadar süren Brüksel Kapsamlı Anlaşması, Kosova-Sırbistan çatışmasını “donmuş bir çatışmadan erimeye başlayan bir çatışmaya” dönüştürmüştür (Gashi ve Novakovic, 2020: 5).

7.1.1. Serbest Dolaşım (Araç Plakaları ve Kimlik Kartları Anlaşması – Çözülmüş ve Uygulanmıştır)

2011 yılında imzalanan Teknik Diyalog Anlaşması’ndan bu yana, Sırbistan, Kosova’nın bağımsızlık ilanından önce UNMIK tarafından verilen KS (Kosova) plakalarının tanınmasını kabul etmiş, ancak RKS (Kosova Cumhuriyeti) ibaresi taşıyan plakaları tanımamıştır. Aynı anlaşma, Sırbistan’ın Kosova kimlik kartlarını ve karşılıklı olarak Kosova’nın da Sırbistan kimlik kartlarını tanınmasını da içermektedir.⁴³ Bu nedenle, RKS ibareli plaka taşıyan Kosova Cumhuriyeti

⁴³ Bkz. “Serbest Dolaşım Anlaşması”, 02 Temmuz 2011, <https://dialogue-info.com/wp-content/uploads/2020/09/Agreement-on-the-Freedom-of-Movement-2-July-2011.pdf>.

vatandaşları, Sırbistan topraklarından geçerken geçici plaka almak zorunda bırakılmış ve ek ücret ödemek durumunda kalmıştır. Bu uygulama yalnızca Kosova vatandaşlarına yöneliktir; Sırbistan plakalı araçlarla Kosova'ya giriş yapan Sırp vatandaşlarına uygulanmamıştır.

Neredeyse 10 yıl aradan sonra, 4 Ekim 2021 tarihinde, Kosova yönetimi, Sırbistan'ın uzun yıllardır benzer bir uygulamada bulunmasına karşılık olarak, Sırbistan'dan gelen araçların plakalarındaki devlet sembollerinin üzerini kapatacak etiketler yapıştırmaya başlamıştır (Bami, 2021). Bu durum, Kuzey Kosova'da yaşayan Sırp vatandaşları arasında büyük rahatsızlık yaratmış; yollar araçlarla kapatılmış ve barikatlar kurularak bir tür isyan başlatılmıştır (Bami, 2021).

Plaka meselesi yeniden alevlenmiştir; zira Başbakan Albin Kurti, Sırbistan'ın Kosova'daki paralel yapıları tarafından verilen (eski Yugoslavya modeline göre hazırlanmış) gayrimeşru plakaların iptal edilmesi ve araçların RKS plakalarıyla yeniden tescil ettirilmesi için 31 Ekim 2022 tarihini son tarih olarak belirlemiştir (Taylor-Braçe, 2022). Bu duruma tepki olarak, Kuzey Mitroviça'daki Kosova Polis Müdürü Nenad Djuric, aracını yeniden tescil ettirmeyi reddetmiş ve görevden uzaklaştırılmıştır. Bu protesto eylemi, kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Aynı şekilde, Mitroviça'daki diğer Sırp polis memurları, Kosova Meclisi'nde Sırp azınlık topluluğunu temsil eden Sırp Listesi (Srpska Lista) üyeleri ve Kosova Cumhuriyeti'ndeki farklı kurumlardaki birçok yetkili de benzer protestolarda bulunmuştur (Bami vd., 2022). Bu gelişmeler üzerine, Kosova Başbakanı Albin Kurti, söz konusu organizasyonun arkasında Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić'in olduğunu iddia ederek, Belgrad'ın asıl amacının Kosova'daki barış ortamını istikrarsızlaştırmak ve Brüksel'de varılan anlaşmaların uygulanmasını engellemek olduğunu belirtmiştir (Bami vd., 2022).

Ancak 2023 yılında imzalanan Brüksel ve Ohri Ek Anlaşmaları'nın ardından, Ocak 2024 itibarıyla Kosova ve Sırbistan, geçerli RKS ve SRB plakalı araçların karşılıklı olarak kendi topraklarından geçişine izin verme konusunda anlaşmaya varmışlardır (Euronews, 2024).

Kosova Cumhuriyeti ve Sırbistan Cumhuriyeti tarafından verilen kimlik kartlarının karşılıklı olarak tanınmasına ilişkin anlaşma ise, Avrupa Birliği ve ABD himayesinde, 2 Ağustos 2022 tarihinde nihayet uygulanmış ve böylece 2011 yılından bu yana süregelen serbest dolaşım engelleri sona erdirilmiştir (Stojanovic ve Isufi, 2022). Her ne kadar Sırbistan hâlâ Kosova'yı bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımamış olsa da, 27 Şubat 2023 tarihinde Brüksel'de imzalanan son Normalleşme Anlaşması'nda Kosova ve Sırbistan, pasaportlar, diplomalar, gümrük

mühürleri ve araç plakaları gibi devlet sembollerini karşılıklı olarak tanıma taahhüdünde bulunmuşlardır.⁴⁴

7.1.2. Üniversite Diplomalarının Karşılıklı Tanınması (Kısmen Uygulanmış ya da Hiç Uygulanmamıştır)

Kosova ve Sırbistan, 2011 yılından bu yana diplomaların karşılıklı tanınmasına ilişkin bir anlaşmaya varmış olmalarına rağmen (Diyalog, Diploma Tanıma, 2011), aradan geçen on yılı aşkın bir süreye rağmen bu anlaşma hâlâ tam anlamıyla uygulanamamıştır. 2011 Anlaşmasına ek olarak, 2016 ve 2020 yıllarında da Kosova ve Sırbistan tarafları diploma tanıma konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Ancak, Sırbistan tarafının tam anlamıyla uygulamaya geçmediği gözlemlenmektedir (Diyalog, Diploma Tanıma, 2011).

Diplomaların tanınmaması ve onaylanmaması nedeniyle en fazla mağduriyet yaşayan kesim, Sırbistan'ın güneyinde yaşayan Arnavut çoğunluklu Preşeva Vadisi'nden olup Kosova üniversitelerinde eğitim gören Arnavut öğrencilerdir. Bu öğrenciler Kosova'da mezun olduktan sonra Sırbistan'a dönerek iş başvurusu yaptıklarında, diplomalarında "Kosova Cumhuriyeti" ibaresi yer aldığı için diplomaları reddedilmektedir. Sırp makamları yalnızca Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden önce UNMIK (Kosova'daki Geçici Yönetim Kurumları) tarafından verilen mühürlü diplomaları kabul etmektedir (Politiko, 2024).

Öte yandan, Kosovalı Sırplar Sırp üniversitelerinden mezun olduklarında, diplomaları Kosova Eğitim Bakanlığı tarafından herhangi bir sorun yaşamadan tanınmakta ve bu bireyler kamu kurumlarında resmi olarak istihdam edilebilmektedir (Telegrafi, 2020). Sırbistan'daki yetkili makamların diplomaları tanımaması, Preşeva Vadisi'nde yaşayan genç Arnavutları Avrupa ülkelerine göç etmeye zorlamıştır; zira Kosova üniversitelerinden aldıkları diplomalar Sırbistan'da geçerli değildir. Bu durum, nüfusun çoğunluğunu yeni mezun gençlerin oluşturduğu Arnavut ağırlıklı bu bölgenin boşalması riskini de beraberinde getirmiştir (Telegrafi, 2020).

⁴⁴ Bkz. "Belgrad-Priştine Diyalogu: Kosova ve Sırbistan arasında normalleşme yolunda anlaşma", 27 Şubat 2023, Brüksel, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en.

7.1.3. Dinar Yasağı Meselesi (Brüksel Anlaşması Dışında Ancak Kısmen Çözölmüş)

Kosova'da Euro para biriminin kullanımı, Aralık 2001'de BM geçici yönetimi UNMIK tarafından çıkarılan bir yasa ile belirlenmiştir. Bu yasaya göre, hükümet bütçesi, mali hesaplar, ödeme işlemleri vb. konularda yalnızca Euro kullanılacaktır (UNMIK, 2001). Kosova'nın bağımsızlık ilanının ardından kabul edilen Kosova Cumhuriyeti Anayasası Euro para biriminden doğrudan bahsetmese de, 11. Maddesinde 'Kosova Cumhuriyeti yalnızca bir yasal para birimi kullanır' ve 'Kosova'daki tek bankacılık otoritesi, bağımsız bir kurum olan Merkez Bankasıdır' ifadelerine yer verilmektedir.⁴⁵

Sırp dinarı, savaş sonrası dönemden itibaren, 1999'dan 2023 sonuna kadar Kosova'da dolaşımda olmuştur (EG, 2024). Ancak Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (CBK) düzenlemesine göre, 1 Şubat 2024 tarihinden itibaren nakit ödemeler ve ulusal ödeme sistemindeki tüm işlemler yalnızca Euro para birimiyle gerçekleştirilecektir.⁴⁶ Bu karar, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 11. Maddesi ile Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası Hakkında 03/L-209 sayılı Yasa'nın 16, 17 ve 18. Maddelerine dayanmaktadır.⁴⁷

CBK'nın bu kararının hemen ardından, kuzey Kosova'daki Sırlar geniş çaplı protestolar düzenleyerek bu karara karşı çıktılar. Sırlar, bu düzenlemenin Sırbistan devleti tarafından sağlanan emekli maaşları, sosyal yardımlar ve diğer mali kaynaklara erişimlerini engelleyeceğini iddia etmektedirler (Evropaelire, 2024). Kosova Başbakanı Albin Kurti ise, Sırp vatandaşlarının dinar bulundurabileceğini ve bankaya yatırabileceğini, ancak Kosova'da ödeme işlemlerinin Euro ile yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Sırlar maaşlarını, emekli ödemelerini ve sosyal yardımlarını dinar cinsinden alabilir; bu yasak değildir, fakat alınan bu meblağların Euro'ya çevrilmesi gerekmektedir (Evropaelire, 2024).

Kurti ayrıca, son 23 yıldır Sırbistan'dan gelen dinarların yasa dışı ve denetimsiz şekilde çantalarla ülkeye sokulduğunu, bu paraların sıklıkla terörist saldırıları finanse etmekte kullanıldığını vurgulamıştır (GazetaBlic, 2024; Sulaj, 2024). Bu duruma örnek olarak, 24 Eylül

⁴⁵ Bkz. "Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Madde 11, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf.

⁴⁶ Bkz. "Regullorja për Operacione me Paratë e Gatshme", https://bqk-kos.org/wp-content/uploads/2024/10/FAQ-Regullorja-per-Operacione-me-Parate-e-Gatshme_UPDATE-27_30.pdf.

⁴⁷ Bkz. "Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Madde 11, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017.10.1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf. Ve "Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, Maddeler: 16, 17 ve 18.", <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2696>.

2023'te Banjska-Kuzey Kosova'da Sırbistan hükümeti tarafından organize edilen terör saldırısı verilebilir (Ramadani, 2024).

Uluslararası ilişkiler uzmanı ve John Hopkins Üniversitesi Profesörü Daniel Serwer, CBK'nın kararının doğru olduğunu çünkü Euro'nun Kosova'nın resmi para birimi olduğunu belirtmiş ve bugüne kadar dinarın kullanımının meşru olmadığını, Kosova Cumhuriyeti'nin egemenliğini ihlal ettiğini ifade etmiştir (Serwer, 2024). Özetle, alanındaki birçok analist ve uzman, dinarın şimdiye kadarki kullanımının hem meşru olmadığını hem de Kosova Anayasası'nın 11. maddesini ihlal ettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, 2023'e kadar Euro'nun tek resmi para birimi olarak belirlenmediği dönemde Kosova, Avrupa'da kendi topraklarında başka bir devletin para biriminin serbestçe dolaşımında olduğu tek ülke olmuştur (Telegrafi, 2016).

Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani de yaptığı bir açıklamada, CBK kararının Sırp dinarına karşı olmadığını ifade etmiştir. Buna göre, Kosova'daki Sırp dinara sahip olabilir; ancak Kosova Hükümeti kaçakçılığa ve kara para aklamaya karşıdır. Cumhurbaşkanı'na göre, Kosova'daki paralel Sırp kurumları, yasa dışı bankalar aracılığıyla bu paralarla terör saldırılarını finanse etmiş ve organize suç faaliyetlerinin bir parçası olmuş, tüm bu yapıların arkasında ise Sırbistan yer almıştır (BuletiniEkonomik, 2024).

7.1.4. Enerji Anlaşması

21 Haziran 2022 tarihinde, Kosova ve Sırbistan, Avrupa Birliği arabuluculuğunda Enerji Anlaşması Yol Haritası'nın uygulanması konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Bu Yol Haritası, Diyalog taraflarının 2013 ve 2015 yıllarına ait önceki Enerji Anlaşmalarını tam olarak uygulamasını öngörmektedir (EEAS, 2022). Söz konusu anlaşma doğrultusunda, Kosova'daki Sırp enerji şirketi *Elektroseveri*, Kosova yasaları çerçevesinde faaliyet gösterecektir. Kosova Enerji Dağıtım Şirketi (KEDS) ise, Kuzey Kosova'daki yerleşimcilere elektrik sağlamaya devam edecek, bu bölgedeki sakinler de elektrik faturalarını düzenli bir şekilde ödeyecektir (EEAS, 2022).

Bu anlaşmadan önce, Kuzey Kosova'daki Sırp çoğunluklu dört belediyede yaşayan sakinler, tam 23 yıl boyunca elektrik faturası ödememiştir. Bu süre zarfında, söz konusu bölgenin enerji giderleri Kosova'daki Arnavut çoğunluk tarafından karşılanmıştır (Taylor-Braçe, 2022). Bazı verilere göre, bu ödenmemiş fatura yükü Kosova'ya yaklaşık 12 milyon Euro'ya mal olmuştur (Isufi ve Stojanovic, 2022).

7.2. En Çok Tartışılan Dört Mesele

Aşağıda sıralanan dört mesele, Kosova-Sırbistan Diyalogu çerçevesinde en öne çıkan ve üzerinde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu noktalar arasında en karmaşık ve ihtilaflı olanı, Kosova'da *Sırp Belediyeler Birliği (SBB)*'nin kurulmasıdır. SBB konusu ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı şekilde ele alınacak ve bu hâlâ belirsizliğini koruyan meselenin nasıl çözülebileceğine dair derinlemesine bir analiz sunulacaktır.

7.2.1. Kayıp Kişiler (uygulanmamış / düşük düzeyde ihtilaflı konu)

2 Mayıs 2023 tarihinde, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile Kosova Başbakanı Albin Kurti, Brüksel'de bir araya gelerek Kosova'daki son savaş sırasında kaybolan kişilerin sorununa çözüm bulmanın önemini teyit etmiştir (EEAS, 2023). Her iki taraf da, bu meselenin insani bir boyut taşıdığını ve 25 yıldır akıbetleri bilinmeyen kayıpların ailelerinin kalbine dokunduğunu kabul etmiştir (EEAS, 2023). Ocak 1998 - Aralık 2000 dönemine ait toplam 6.065 kayıp vakasından 1.621'i hâlâ çözülmemiştir (Öztürk, 2023). Kaybolan ve öldürülenlerin çoğunluğu çocuklar, kadınlar ve yaşlılar dâhil olmak üzere Arnavutlardan oluşmaktadır (Armstrong, 2023).

Savaş sırasında kaybolan kişilerin meselesi, uzun süredir devam eden Kosova-Sırbistan Diyalogu'nun temel önceliklerinden biri olmuştur. Ancak iki hükümet arasındaki siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle bu konuya ilişkin somut adımlar atılamamıştır (Kaufmann, 2023). Yapılan anlaşmaya göre, liderler Kurti ve Vučić, toplu mezarların tespiti amacıyla lazer haritalama ve uydu görüntüleme dâhil olmak üzere en gelişmiş teknolojik araçların kullanılacağına dair taahhütte bulunmuşlardır (Armstrong, 2023). Buna rağmen, aradan bir yıldan fazla zaman geçmiş olmasına karşın, kayıp kişilerin bulunmasına yönelik anlaşma hâlâ uygulamaya konulmamıştır. Kosova Hükûmeti Kayıp Kişiler Komisyonu Başkanı Sayın Andin Hoti, AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'e yazılı bir talep göndermesine rağmen, henüz uygun bir yanıt alamadığını belirtmiştir (Bami, 2024; Isufi A., 2024). Hoti aynı zamanda, 16 Mayıs 1999 tarihinden bu yana kayıp olan, siyasetçi, filozof ve Priştine Üniversitesi eski profesörü Ukshin Hoti'nin oğludur (Bami, 2024). Sayın Hoti ayrıca, o dönemde Drenica bölgesinde faaliyet gösteren ve bölgede insanlığa karşı suç işlemekle suçlanan Yugoslav Ordusu'nun 37. Tugayı ile ilgili olarak Belgrad'daki hükûmet yetkililerine de talepte bulunmuştur (Bami, 2024).

Öte yandan, AB Dış Politika Sözcüsü Sayın Peter Stano, Kosova'daki son savaş sırasında kayıp kişilerle ilgili anlaşmanın hâlen uygulanmadığını ve taraflara, bu konunun siyasallaştırılmaması; bunun yerine toplu mezarların ve kayıpların tespitine yardımcı olacak bilgi alışverişinin sağlanması çağrısında bulunmuştur (Bami, 2024).

Kayıp kişilerin aileleri ve yakınları, savaşın sona ermesinin üzerinden 25 yıl geçmiş olmasına rağmen, hem Kosova hem de Sırbistan hükûmetlerinin ve Uluslararası Toplumun, sevdiklerini bulmak için yeterli çabayı göstermemelerinden dolayı memnuniyetsizliklerini dile getirmektedir (Isufi A., 2024). Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne (ICRC) göre ve Uluslararası İnsancıl Hukuk çerçevesinde, çatışmaya taraf olan aktörler (bu durumda Kosova ve Sırbistan), kayıpların bir an önce bulunması için gerekli bilgileri sağlamalı ve toplu mezarların konumlarını ailelere bildirmelidir (Isufi, 2024).

Sırbistan Helsinki İnsan Hakları Komitesi Başkanı Sonja Biserko, bu kez Kosova'daki son savaşa ilişkin Kayıp Kişiler Bildirgesi'nin daha güçlü olacağını, çünkü Brüksel Diyalogu görüşmelerinin bir parçası olarak gündeme alındığını ve bu bildirgenin uygulanmamasının her iki taraf açısından da olumsuz sonuçlar doğuracağını vurgulamaktadır (Cvetković, 2023). Öte yandan, Bekim Blakaj ise savaş sırasındaki birçok kayıp vakasının, büyük olasılıkla askeri ve polis arşivleri olan “gizli” arşivlerin açılmasıyla çözülebileceğini ifade etmektedir (Cvetković, 2023). Bu tür arşivlerde, savaş dönemine ait cinayetler, tecavüzler, katliamlar ve kayıplarla ilgili çok sayıda kayıt ve notun yer aldığı bilinmektedir. Kanaatimce, bu gizli arşivlerin açılması hem Sırp hem de Kosovalı yetkililer açısından endişe vericidir; zira bu tür suçların arkasında siyasi ve istihbarî talimatların yer alması ihtimali söz konusudur. Nitekim Kosova'daki son savaşın ardından, hem Sırbistan'dan hem de Kosova'dan çok sayıda siyasi liderin, Lahey'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından insanlığa karşı suçlar ve insan kaçakçılığı gibi suçlardan yargılandığı bilinmektedir.

7.2.2. Mitrovica Köprüsü (Orta düzeyde ihtilafli konu)

Kosova'daki son savaşın ardından, Arnavut çoğunluklu Güney Mitrovica ile Sırp çoğunluklu Kuzey Mitrovica'yı birbirinden ayıran İbar Nehri üzerindeki köprü, 1999 yılında ilk kez kapatılmıştır (Baliu, 2024). Bu iki bölgenin ayrı belediyelere dönüştürülmesi ise, 2007 tarihli Ahtisaari Planı'na dayanarak 2013 yılında resmîyet kazanmıştır (Baliu, 2024). 2011 yılında,

Priştine yönetimine karşı bir başkaldırı işareti olarak kuzeyde barikatlar kurulmuş, köprü hem yaya hem araç trafiğine üç yıl boyunca kapalı kalmıştır (Evropaelire, 2024).

Kosova ve Sırbistan, Temmuz 2014'te İbar Köprüsü'nün açılmasını görüşme konusunda mutabakata varmıştır. Ancak bu tarihten sonra, Kosova Hükümeti tarafından resmi kurum olarak tanınan Sırp Listesi (Lista Serpska Partisi) temsilcileri tarafından köprüye birkaç beton bariyer ve "Barış Parkı" adı verilen yapay bir park inşa edilmiştir. Bu yapı 2016 yılına kadar faaliyette kalmıştır. 2016'dan sonra ise Kosova ve Sırbistan, köprü'nün yeniden açılması konusunda anlaşarak yaklaşık 1,5 milyon Euro değerinde bir projeye yatırım yapmış ve bu proje Haziran 2018'de tamamlanmıştır (Evropaelire, 2024).

Kosova'daki Amerikan Büyükelçisi Jeffrey Hovenier, Ağustos 2024'te Radio Free Europe'a verdiği bir röportajda, "Şu an İbar Köprüsü'nün açılması ciddi risk taşımaktadır; zira bu durum, ülkedeki son gelişmelerden (Kosova Hükümeti tarafından paralel Sırp kurumlarının kapatılması, yasa dışı plakaların yasaklanması, kaçak posta ofislerinin kapatılması ve Sırp dinarının tek para birimi olarak kullanımının yasaklanması) rahatsızlık duyan kuzeydeki yerel Sırp'lar arasında yeni ve tehlikeli şiddet olaylarını tetikleyebilir," ifadelerini kullanmıştır (Zejneli Loxha, 2024; RFE, 2024). Hovenier ayrıca, bu tür şiddetli protestoların Kosova'daki KFOR askerlerinin ve Amerikan birliklerinin hayatlarını da tehlikeye atabileceğini belirtmiştir (Zejneli Loxha, 2024).

NATO bünyesinde görev yapan KFOR barış gücü de, İbar Köprüsü'nün açılmasının diplomatik bir konu olduğunu ve Kosova-Sırbistan Diyalogu kapsamında çözülmesi gerektiğini vurgulayarak, Kurti hükümetine karşı çeşitli tepkilerde bulunmuştur (AFP, 2024). Aynı şekilde, Avrupa Birliği ile beş Quint ülkesi (ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve İtalya) da Kosova Başbakanı Albin Kurti'ye, İbar Köprüsü'nün ancak Kosova ile Sırbistan arasında süren diyalog çerçevesinde, karşılıklı mutabakat ile açılması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur (Isufi ve Kelmendi, 2024; Radio Evropa e Lire, 2024).

Tüm bu uluslararası uyarılara rağmen, Başbakan Kurti, "İbar Köprüsü mutlaka açılmalıdır, çünkü hareket özgürlüğü ülkenin barışını ve güvenliğini tehdit etmez. Bu köprü'nün sembolik anlamı, vatandaşların ve araçların serbest dolaşımıdır ve bu dolaşımın bir an önce sağlanması gerekir," diyerek kararlılığını yinelemiştir (Radio Evropa e Lire, 2024).

Mitrovica Köprüsü'nün şu anda yalnızca yayalara açık olduğunu, araç trafiğine ise kapalı kaldığını hatırlatmak gerekir (Cvetković, 2024). Kosova Hükümeti, köprü'nün açılmasını farklı

topluluklar arasında ‘hareket özgürlüğü ve iş birliği’ olarak değerlendirmekten, Sırbistan Hükümeti bu girişimi Başbakan Kurti’nin bir ‘provokasyonu’ olarak görmektedir (Cvetković, 2023). Kosova ve Sırbistan’ın, AB arabuluculuğunda, 22 Temmuz 2014’te İbar Köprüsü’nün hem yayalar hem de araçlar için açılması ve yeniden işlevsel hâle getirilmesi konusunda anlaşmaya vardıkları da hatırlanmalıdır (Dialogue, Mitrovica Bridge, 2014).

Özetle, İbar Nehri üzerindeki köprüdeki yapısal çalışmalar tamamlanmış olsa da, köprü hâlâ araç trafiğine açık değildir. Kuzey Kosova’daki yerel Sırp’ların protestolarının yanı sıra, Kuzey Mitrovica ile Güney Mitrovica arasındaki idari bölünme konusundaki ihtilaf da köprünün araç trafiğine açılmamasının başlıca nedenlerinden biridir (Dialogue, Mitrovica Bridge, 2014). NATO ve ABD ile iş birliği içinde olan AB, Başbakan Kurti’yi İbar Köprüsü’nü uluslararası toplumla koordinasyon olmadan ve tek taraflı açmaması konusunda uyarmıştır. Ayrıca, Kuzey’de Sırp’ların protestoları devam ederken köprünün açılmaması gerektiğini, aksi hâlde durumun daha da kötüleşebileceğini dile getirmişlerdir. Bu nedenle, İbar Köprüsü’nün açılması konusu, Kosova-Sırbistan Diyaloğu çerçevesinde ele alınmalı ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin kapsamlı bir parçası hâline getirilmelidir (Cvetković, 2024).

7.2.3. Ortodoks Kilisesi’nin Statüsü (orta düzeyde ihtilafı konu)

Kosova’daki Sırp Ortodoks Kilisesi’nin özel statüsünün düzenlenmesi meselesi, 2007 yılında Büyükelçi Martti Ahtisaari’nin Kosova’nın nihai statüsüne ilişkin planını sunduğu dönemde gündeme getirilen erken taleplerden biridir.⁴⁸ Ahtisaari Planı’nın Ek V, 1. Maddesi’nde, Kosova’daki Sırp dini ve kültürel mirasına ilişkin düzenlemeler yer almakta olup, bu madde uyarınca Kosova’daki Sırp kilise ve manastırlarının özel bir statüye sahip olması ve Kosova makamları tarafından Sırbistan’ın ayrılmaz bir parçası olarak tanınmaları gerekmektedir (bir tür özerk yapı şeklinde), ancak bu durum Kosova’nın yürürlükteki yasaları çerçevesinde ele alınmalıdır.⁴⁹

Ayrıca, 27 Şubat 2023 tarihli Brüksel Normalleşme Anlaşması’nın 7. maddesine göre, Kosova ve Sırbistan tarafları, ‘Kosova’daki Sırp Ortodoks Kilisesi’nin statüsünün resmîleştirilmesi

⁴⁸ Bkz. “Kosova Statüsü Çözümü İçin Kapsamlı Teklif”, 02 Şubat 2007, <http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>.

⁴⁹ Ibid.,

ve Sırp dini ve kültürel miras alanlarının yüksek düzeyde korunmasının, mevcut Avrupa modelleri temelinde sağlanması' konusunda mutabık kalmıştır.⁵⁰

Brüksel Normalleşme Anlaşması'nın 7. maddesi, tarafların masaya oturmakta anlaştığı en tartışmalı maddelerden biridir. Bu madde, Kosova'da Sırp topluluğunun kendi kendini yönetmesini sağlayacak bir birliğin (SBB) kurulmasını ve Sırp Ortodoks Kiliseleri için özel bir statü oluşturulmasını öngörmektedir; böylece kiliseler tam özerkliğe sahip olacaktır (Nacionale, 2024). Ancak Kosova'daki siyasi muhalefet, Sırp Ortodoks Kiliseleri'ne özel bir statü verilmesine sert bir şekilde karşı çıkmakta, bunun 'Kosova içinde yeni bir devlet yaratacağı' endişesini taşımaktadır. Buna karşın, Kosova Başbakan Yardımcısı ve Kosova-Sırbistan Diyalogu Temsilcisi Sayın Besnik Bislimi, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin statüsünün zaten 2007 Ahtisaari Paketi ile tanındığını ve bunun Kosova devletine zarar vermeyeceğini ya da ülkeyi dış unsurlara bölmeyeceğini ifade etmiştir (Nacionale, 2024).

Priştine Üniversitesi Uluslararası Hukuk Öğretim Üyesi ve Kosova Anayasa Mahkemesi eski Başkanı Prof. Enver Hasani, Sırp Ortodoks Kiliseleri'nin dini miras ve güvenlik meselelerinin, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Karadağ gibi eski Yugoslavya'dan ayrılan diğer devletlerle büyük ölçüde çözüldüğünü, yalnızca Kosova'nın bu konuda hâlâ çözüm sağlamamış tek ülke olduğunu vurgulamaktadır. Prof. Hasani'ye göre, Sırp Ortodoks Kiliseleri'nin statüsü, Avrupa Din ve Kültürel Miras Hukuku çerçevesinde, ilgili devletlerin yargı yetkisi altında korunmalıdır. Başka bir ifadeyle, Kosova, bu kiliselerin güvenliğini kendi anayasal ve hukuki yapısı içinde teminat altına almalıdır (Gashi, 2023).

Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği Komisyonu da Kosova'daki resmi makamlara sürekli olarak din özgürlüğü yasasının kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu yasanın kabulü, etnik köken gözetmeksizin Kosova'da yaşayan tüm vatandaşlar üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır (Paparaci, 2025).

Ancak Prof. Hasani, yaptığı başka bir açıklamada, Sırp Ortodoks Kilisesi'ne dair çıkarılacak özel bir yasanın Kosova'nın anayasal ruhunu zedeleyebileceğini, çünkü Kosova'nın laik bir devlet olduğunu ve din temelli bir yapıya dayanmadığını belirtmektedir. Ayrıca, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı, başka tartışmaları da beraberinde getirebilir; çünkü bu durum,

⁵⁰ Bkz. "Belgrad-Priştine Diyalogu: Kosova ve Sırbistan arasında normalleşme yolunda anlaşma", 27 Şubat 2023, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en.

gelecekte Kosova devletine karşı kullanılabilir bir yapı hâline gelebilir. Nitekim 2023 yılında Banjska olayında olduğu gibi, Sırp suç örgütü lideri Milan Radoičiq'e bağlı teröristlerin Kuzey Kosova'daki Banjska Kilisesi'nde saklandıkları bilinmektedir (Telegrafi, 2025).

7.2.4. Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) Uygulanması (yüksek düzeyde ihtilafli konu)

Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) kurulması – yani yerel özyönetim ve adem-i merkeziyetçilik modeli – daha Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden önce, 2007 Ahtisaari Planı çerçevesinde güvence altına alınarak gündeme getirilmişti.⁵¹ Ahtisaari, Kosova'da devlet ile yerel yönetim (belediyeler) arasında güç paylaşımına dayalı bir adem-i merkeziyetçi yapı öngörmüştür (Weber & Bajrami, 2018, ss. 14-15). Bu Plan, Kosova'daki azınlık topluluklarına (özellikle Sırp topluluğuna) eğitim, sağlık, dini ve kültürel miras alanlarında geniş yetkiler sunmuştur.⁵²

Ahtisaari Paketi kapsamında, Sırp diline dair düzenlemelerin yanı sıra, Kuzey Mitrovica'da Sırp müfredatına göre işleyen, Kosova Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'ndan özel statüyle ayrılmış özerk bir kurum olarak Sırp Üniversitesi'nin⁵³ kurulmasına da olanak tanınmıştır (Krasniqi, 2021; Qamili, 2021).

Bununla birlikte, Kosova'daki birçok analist bu üniversiteyi Belgrad hükümetine bağlı bir 'paralel kurum' olarak tanımlamakta ve bu yapının Kosova yasalarıyla çeliştiğini ifade etmektedir. Zira bu üniversite, Priştine Devlet Üniversitesi ile aynı ismi taşımakta, Kosova'daki yetkili eğitim kurumlarından akreditasyon talebinde bulunmamış olmakla birlikte, Sırbistan yasalarına göre faaliyet göstermektedir (Musa, 2019). Buna rağmen Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (MEST), Kuzey Mitrovica'daki Priştine Üniversitesi'nin, Kosova Cumhuriyeti Belediyelerde Eğitim Yasası'nın 14. maddesi (21 Mayıs 2008 tarihli 03/L-068 sayılı Yasa)⁵⁴ uyarınca meşru bir kurum olduğunu savunmaktadır (Musa, 2019).

Özetle, söz konusu üniversitenin faaliyeti Ahtisaari Paketi ve Kosova mevzuatı çerçevesinde yasal bir zemine sahiptir. Ancak, Sırp topluluğu akreditasyon başvurusu yapmayı

⁵¹ Bkz. "Kosova Statüsü Çözümü İçin Kapsamlı Teklif, Ek III, s. 22",

<http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>.

⁵² Ibid. Ek III ve Ek V, <http://www.kosovocompromise.com/2008/pdf/Ahtisaaris-Proposal-full-version.pdf>.

⁵³ Ibid. Ek III, Madde 7.2., s. 23, <http://www.kosovocompromise.com/2008/pdf/Ahtisaaris-Proposal-full-version.pdf>.

⁵⁴ Bkz. "Kosova Cumhuriyeti Belediyelerinde Eğitim Kanunu, Madde 14.", <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2543>.

reddetmekte ve üniversite yapısında Kosova yasalarını tanımamaktadır (Musa, 2019). Dolayısıyla, SBB'nin eğitim alanında uygulanması açısından Sırp eğitim yapılarının Kosova yasalarına uyum göstermesi, Kosova'nın eğitim sistemini meşru olarak tanınması ve bu sisteme aykırı hareket etmemesi gerekmektedir.

Priştine ile Belgrad arasındaki SBB'nin uygulanmasında yaşanan tıkanıklık esas olarak iki başlıkta toplanmaktadır: Belgrad, SBB'nin *icrai yetkilere* sahip olması gerektiğini savunurken, bunun Kosova Cumhuriyeti kurumlarına entegre edilmesini engelleyeceği yönünde endişe taşımaktadır. Öte yandan Priştine, SBB'nin icrai yetkilere sahip olmaması gerektiğini, aksi takdirde bu yapının kurumsal işlevsizlik yaratacağını ve ülkenin kuzeyinde toprak bütünlüğü ile egemenliğin kaybına yol açacağını öne sürmektedir. Bu nedenle Kosova tarafı, SBB'nin yalnızca icrai yetkileri olmayan bir 'STK' formatında kurulmasını savunmaktadır (Weber & Bajrami, 2018, s. 18).

En başta net olarak anlaşılması gereken husus, Kosova-Sırbistan Diyalogu'nun tamamının ve özelde SBB'nin kurulmasının amacının, Sırp azınlıkları Kosova'daki meşru kurumlara entegre etmek ve Belgrad tarafından yönlendirilen paralel yapıların ortadan kaldırılması olduğudur (Bajrami, 2013: 4). 2013 yılında, dönemin Kosova Başbakanı Hashim Thaçi ve dönemin Sırbistan Başbakanı Ivica Dačić liderliğinde yürütülen Brüksel Anlaşması'nda, her iki taraf SBB'nin kurulmasında uzlaşmıştı. Ancak Kosova tarafı, SBB'nin kurulmasının ön koşulu olarak Kosovalı Sırp'ların – özellikle Kuzey'de yaşayanların – Kosova'daki yerel seçimlere katılmasını, meşru yerel kurumları tanınmasını ve Belgrad kontrolündeki paralel yapıların kaldırılmasını talep etmiştir. Aradan geçen yıllara rağmen, SBB hâlâ uygulanmamıştır (Bajrami, 2013: 4).

Avrupa Birliği Konseyi, Kosova tarafını SBB'nin hayata geçirilmesini geciktirdiği ve anlaşmayı uygulamadığı için defalarca eleştirmiştir. Ancak Kosovalı temsilciler, SBB'nin ancak Sırbistan ile karşılıklı tanımayı içeren nihai bir anlaşma sağlandığında uygulanacağını beyan etmektedir (Telegrafi, 2018).

Başbakan Albin Kurti'nin açıklamasına göre, SBB, Kosova Anayasası ve yasalarıyla doğrudan uyumlu olmadığı sürece hayata geçirilemez. Ayrıca, bu yapı tek etnikli bir oluşum olmamalıdır; yatay (simetrik) belediyeler arası iş birliği sistemi temel alınmalı, dikey (asimetrik) bir yapı oluşturulmamalıdır. Kurti, ayrıca, SBB hayata geçirilmeden önce Kuzey Kosova'daki tüm yasa dışı Sırp çetelerinin ve silahlı grupların tasfiye edilmesini, bu bölgede Sırp vatandaşların yasa

dışı silah taşımalarının sona erdirilmesini talep etmiştir. Kurti'nin son vurgusu ise şu olmuştur: Kosova ile Sırbistan arasında karşılıklı tanıma sağlanmadığı sürece, Kosova'da Sırp Belediyeler Birliği uygulanmayacaktır (Taylor-Braçe, 2023).

Bazı siyasal analist ve uzmanlara göre, SBB'nin kurulması, ülkedeki barış ve bütünlüğü tehlikeye atabilir; zira Kosova'daki Sırp topluluğu, halihazırda Sırpçanın Arnavutçadan sonra ikinci resmi dil olması, kendi okullarını ve sağlık sistemlerini yönetmeleri gibi geniş haklara sahiptir (Hantke, 2023). Ancak SBB'nin kurulması aynı zamanda uluslararası bir anlaşmadır ve 2013 tarihli Brüksel Anlaşması ile ardından gelen diğer anlaşmaların önemli bir parçasıdır (Hantke, 2023). Nitekim Kosova'daki Sırp topluluğuna tanınan haklar, Avrupa'nın başka hiçbir ülkesinde azınlıklara bu denli geniş şekilde tanınmamaktadır. Kosova Anayasası'na göre, Sırlara Mecliste 10 sandalye garanti edilmiş olup, Ahtisaari Paketi gereği Kosova'da en az bir bakanlığın azınlık topluluklarına (özellikle Sırp topluluğuna) ait olması zorunludur. Hükûmette 12'den fazla bakanlık bulunması durumunda, bunlardan üçü azınlıklara ayrılmaktadır (Hantke, 2023). Buna rağmen, Kosova'daki Sırp topluluğu bu özel haklara rağmen memnun değildir ve yürütme yetkilerine sahip bir SBB talep etmektedir ki bu durum Kosova tarafının pozisyonu ile açık bir çelişki içindedir.

Sonuç olarak, Kosova tarafının SBB'yi uygulamama yönündeki tereddütlerinin iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi, bu oluşumun Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal ruhuna aykırı bazı noktalar içermesidir (Si, 2024). İkincisi ise, böyle bir yapının hayata geçirilmesinin, Kosova'da ikinci bir "Republika Sırska" yaratacağına ve devlet kurumlarının işleyemez hâle gelerek toprak egemenliğinin zedeleneceğine dair duyulan endişedir (Indeksonline, 2020).

Bu çıkmazdan çıkmak adına, Kosova tarafı SBB için bir orta yol olarak *Güney Tirol modelini* önermektedir. Bu model, Kosova'nın şiddetle reddettiği "Republika Sırska" yapısı ile Sırbistan'ın karşı çıktığı Hırvat modeli arasında denge sağlayan bir çözüm olarak sunulmuştur. Güney Tirol modeli, 7.4.2 başlığında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

7.2.4.1.Brüksel Anlaşması'ndaki SBB, Sınır Yönetimi ve Diğer Meselelere İlişkin Belirsizlikler

Brüksel Anlaşması'nda dile getirilen belirsizliklerden ilki, Sırp çoğunluklu belediyelerin oluşturacağı Birliğin kurulması meselesidir. Belgrad makamlarına göre, Sırp çoğunluğa sahip belediyelerin oluşturacağı yapı bir *Topluluk* olup, icrai yetkilere sahip bir tüzel kişiliktir. Öte

yandan, Priştine'deki diyalog tarafının yetkilileri, bu belediyelerin oluşturacağı yapının yalnızca sivil bir *dernek* (STK) niteliğinde olması gerektiğini ve icrai yetkilerle donatılmaması gerektiğini ısrarla savunmaktadır (Reljić, 2015: 1-3).

Ayrıca, Priştine'deki Arnavut temsilciler, Kosova'daki yerel Sırp topluluğuna, kurulacak bu Sırp Belediyeler Birliği'nin yerel ekonominin tam bütçesini Merkezi Yerel Yönetim Bakanlığı aracılığıyla yöneteceğini; sağlık hizmetleri ve eğitim sisteminin sağlanacağını, fakat bu yapının Kosova Cumhuriyeti yasalarına tabi olacağını ve merkezi otoritelerle iş birliği içerisinde çalışacağını vaat etmektedir (Reljić, 2015: 1-3).

Dikkat çekici bir durum ise, Kosova'da yaşayan hem Sırp hem Arnavut taraflarının ASMM'nin kurulmasına dair oldukça uç görüşler ve ciddi belirsizlikler taşımasıdır. Özellikle Kosova'nın güneyinde yaşayan Sırp, ASMM'nin kurulmasının, Belgrad'ın Kosova'daki Sırp topluluğuna yönelik koruma, güvenlik ve doğrudan temas yükümlülüklerinden çekilmesi anlamına geleceğini öne sürmektedir (Axyonova ve Kartsonaki, 2024: 8). Buna karşılık, Kosova Arnavutları tam tersini düşünmektedir: Onlara göre, SBB'nin kurulması, Belgrad'ın Kosova'nın iç işlerine müdahale etmesini kolaylaştıracak, merkezi yönetimi zayıflatacak ve karar alma süreçlerini tıpkı Bosna-Hersek'teki *Republika Srpska* örneğinde olduğu gibi sekteye uğratacaktır (Kartsonaki, 2016: 488-516).

Kosova'daki bazı siyasi parti temsilcileri ve yorumcular, 2015 yılında imzalanan SBB Anlaşması'nın, Kosova merkezi yönetimi için bir tehdit oluşturduğunu savunmaktadır. Bu yapının, *ikinci bir başkanlık, ikinci bir meclis, ayrı bir yargı sistemi* gibi kurumlar oluşturarak devlet birliğini ve etnik gruplar arası uyumu tehlikeye atabileceği belirtilmektedir (Kelmendi ve Hyseni, 2015).

Anlaşmadaki bir diğer belirsizlik ise Entegre Sınır/Yönetim Protokolü (IBM) ile ilgilidir. Kosova tarafı, bu protokolde geçen "sınır" kavramını iki ülke arasındaki egemen devlet sınırı olarak değerlendirirken, Sırbistan tarafı bunu yalnızca Sırbistan'ın içindeki özerk Kosova bölgesinin idari sınırı olarak yorumlamaktadır (Emini & Stakić, 2018, ss. 1-8). Ancak, Kosova ile Sırbistan arasındaki sınır belirleme süreci, bu meseleye özgü müzakerelerin açılmasıyla gerçek anlamına kavuşacaktır. Bu bağlamda, Kosova ve Sırbistan'ın karşılıklı olarak birbirini resmî biçimde tanıması ve AB üyelik sürecinde yeni bir aşamaya geçmesi gerekmektedir (Emini ve Stakić, 2018: 1-8).

Brüksel Anlaşması'ndaki bir diğer muğlaklık alanı ise anlaşmanın üç taraf (Kosova, Sırbistan ve AB) tarafından imzalanmamış olmasıdır. Kosova Parlamentosu'nda uluslararası düzeyde bir anlaşma olarak onaylanan Brüksel Anlaşması, Sırbistan Parlamentosu'nda ya da AB kurumlarında bu nitelikte onaylanmamış ya da imzalanmamıştır (Gashi vd., 2017: 533–550). Florian Bieber'a göre, AB'nin arabuluculuğunda yürütülen Kosova-Sırbistan müzakereleri birçok somut sonuç ve 'normalleşme süreci' yönünde önemli adımlar üretmiş olsa da, taraflar arasında ciddi yorum farklılıkları ve belirsizlikler doğurmuştur (Bieber, 2015: 285-319). Diyalogun belirsizliği, müzakerelerde açık gündemlerin sunulmayışı, metinlerdeki silmeler, değiştirmeler ve eklemeler yoluyla sürekli *yeniden bağlamlandırma* (recontextualization) yapılmasından kaynaklanmaktadır. Yeniden bağlamlandırma, esasen bir kavram ya da metnin başka bir şeyle yer değiştirmesi anlamına gelmektedir (Gashi, vd., 2017: 533–550).

Diyalog söyleminin yeniden bağlamlandırılmasına ilişkin olarak, uzmanlar, AB'nin bu süreci “Kosova ile Sırbistan Arasındaki Diyalog” yerine, “*Belgrad ile Priştine Arasındaki Diyalog*” şeklinde adlandırdığını gözlemlemişlerdir. Bu ifadeden, AB'nin Kosova'nın statüsü konusunda – bağımsız bir devlet mi yoksa hâlâ Sırbistan'ın özerk bölgesi mi – tarafsız kaldığı sonucu çıkarılmaktadır (Gashi, vd., 2017: 533–550).

Taraflar arasındaki diyalogda ciddiyet eksikliğini gösteren örneklerden biri de, Nisan 2013'te imzalanan Brüksel Anlaşması'dır. Dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile Sırbistan Anayasa Mahkemesi, bu anlaşmanın uluslararası hukuk bakımından bağlayıcı bir anlaşma değil, yalnızca siyasi bir metin olduğunu ilan etmiştir (Vulović, 2023: 3).

7.2.4.2.Sırp Topluluğunun ve Sırp Listesi Partisinin Entegrasyonu

Kosova Cumhuriyeti Anayasası'na da yansıtılan Ahtisaari Planı'nda, Kosova'daki azınlık topluluklarına, özellikle de Sırp azınlığa yönelik genişletilmiş koruma ve güvence hükümlerine yer verilmektedir. Kosova Cumhuriyeti Meclisi, doğrudan halk tarafından seçilen 120 üyeden oluşmakta; bu üyeliklerden 20'si azınlık topluluklara ayrılmakta ve bunların 10'u doğrudan Sırp azınlığa tahsis edilmektedir.⁵⁵ Bu doğrultuda, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın, özellikle Sırp

⁵⁵ Kosova Statüsü Çözümü için Kapsamlı Teklif'e bakınız, Ek I, Anayasa Hükümleri, Madde 3, sayfalar 12-13; <http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>.

azınlık olmak üzere, azınlık topluluklarına merkezi ve yerel yönetim kurumlarında eşit temsile dair anayasal güvence sağladığı söylenebilir.

Bununla birlikte, Kosova'daki Sırp siyasetçiler arasında liberal demokratik bir uyum ya da Sırp topluluğunun tamamını kapsayan bütünsel bir temsil söz konusu değildir. 2013'ten bu yana Kosova'daki dört kuzey belediyede etkin olan *Sırp Listesi (Lista Srpska)*, Kosova'daki Sırp topluluğunun en büyük siyasi partisidir (Zylbeari, 2020). Her ne kadar bu partinin temel sloganı, Kosova'daki Sırp vatandaşların çıkarlarının temsil edilmesi, korunması ve geliştirilmesi olsa da; uygulamada bu yapı, Belgrad'daki Sırp yönetiminin bir "güç aracı" ve doğrudan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić'in uzantısı gibi işlev görmektedir (Zylbeari, 2020).

Resmî Belgrad, Sırp Listesi aracılığıyla Kosova'daki siyasi ortam üzerinde bir tür *siyasal tekel* kurmuştur. Oysa Kosova'da, Cumhurbaşkanı Vučić'in otoriter politikalarına karşı çıkan birçok Sırp birey mevcuttur (Bislimi, 2018). Belgrad'daki *Forum for Ethnic Relations* isimli kuruluşun temsilcisi Dušan Janjić'e göre, Sırp Listesi, Kosova'daki Sırp topluluğunun çıkarlarını temsil etmekten çok, Belgrad'daki Cumhurbaşkanı Vučić'in yanında durmayı tercih etmiştir ve bu doğrultuda Kosova Meclisi oturumlarını sıklıkla boykot etmiştir (Zylbeari, 2020).

Kosova'daki Sırp siyasetini yakından takip eden uzmanlara göre, Belgrad'ın ürünü olan bu siyasi parti, Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırp'ların kamusal hayata ve kurumsal yapılara entegrasyonu konusunda ya yetersiz kalmış ya da bu sürece hiç katkı sunmamıştır (Syri, 2019).

Daha da vahimi, bu siyasi parti, başkan yardımcısı *Milan Radoiçiq* tarafından organize edilen birçok terör saldırısıyla suçlanmaktadır. Son olarak, Kuzey Kosova'daki Banjska saldırısının ardından, Radoiçiq bu eylemi organize ettiğini kabul etmiş ve bu olay sonrasında partiden istifa etmiştir (RTV21, 2023). Ayrıca Radoiçiq, Ocak 2018'de hâlâ aydınlatılamayan koşullarda öldürülen Kosovalı Sırp siyasetçi *Oliver Ivanović*'in şüpheli cinayetiyle de suçlanmıştır (Bami ve Berisha, 2023; BIRN, 2018).

Bununla birlikte, Radoiçiq'in, tartışmalı Sırp iş insanı *Zvonko Veselinović* ile birlikte uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti, kara para aklama gibi çok sayıda organize suç faaliyetine karıştığı bilinmektedir. Radoiçiq ve Veselinović, ABD Hükûmeti'nin kara listesinde yer almakta ve 'istenmeyen kişiler' olarak tanımlanmaktadır (Fana, 2023; Telegrafi, 2022).

7.3. Kosova ve Sırbistan Meselesine İlişkin Farklı Öneriler

7.3.1. Kosova'nın Kuzeyi ve Etnik Sınırlar Üzerinden Bölünme

Kosova'nın etnik sınırlar üzerinden bölünmesi fikri, ilk kez 1990'ların başında eski Sırp akademisyen Prof. Dobrica Ćosić tarafından ortaya atılmıştır (Philips, 2018). Ćosić'in harita taslağı, 1992 yılında İtalyan gazetesi Limes'te yayımlansa da, Kosova'daki Arnavutlar ile Sırpların nasıl bölüneceğine dair ayrıntı vermemiştir (Spahiu, 1999). 2011 yılında Belgrad merkezli B92 televizyonuna verdiği bir röportajda, akademisyen Ćosić şu ifadeyi kullanmıştır: “Kosova'daki Sırp ile Arnavutlar arasındaki yüzyıllardır süregelen düşmanlık, ancak etnik temelli bir bölünmeyle çözülebilir” (Beta, 2011).

Kosova'nın etnik olarak bölünmesine yönelik başka öneriler de Sırbistan Cumhuriyeti'ndeki etkili akademisyenler, profesörler ve gazeteciler tarafından dile getirilmiştir. Özellikle Branislav Krstić, Aleksandar Despić, Dušan Bataković ve Sırp-Amerikalı akademisyen Steven Majstorović'in projeleri dikkat çekmektedir (Spahiu, 1999). Öte yandan, merhum Sırbistan Başbakanı Zoran Đinđić de 2000 yılından itibaren Kosova'nın bölünmesi fikrine dair açıklamalarda bulunmuştur (Danas, 2018).

Eski Sırbistan Dışişleri Bakanı Ivica Dačić, neredeyse çağdaş Sırp tarihçilerin ve akademisyenlerin çoğunun görüşleriyle örtüşen bir öneri ortaya koymuş, Kosova'nın kuzeyinin Sırbistan'a bağlanmasını, Kosova'nın bağımsızlığının tanınması için bir ön şart olarak sunmuştur. Kosova'nın güneyindeki Sırp yerleşim birimlerine ise özerklik verilmesini ve Sırp Ortodoks Kiliseleri'ne özel statü tanınmasını önermiştir (Phillips, 2018). Ancak Kosova eski Dışişleri Bakanı Enver Hoxhaj, Dačić'in bu planını 2017 yılında reddetmiş, bu önerinin Kosova'nın devlet egemenliğini ihlal ettiğini ve Balkanlar'da yeni bir çatışma ortamı doğurabileceğini belirtmiştir. Hoxhaj'a göre bu öneri, Bosna-Hersek'teki Republika Srpska'nın Sırbistan'a katılmasını içeren ve yalnızca etnik temele dayalı bir Büyük Sırbistan projesini gizlemektedir (Radio Free Europe, 2017). Kosova'nın eski Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi de, Kosova'nın etnik temelli bölünmesine dair Ivica Dačić'in önerisini reddetmiştir (Bytyçi, 2018).

Araştırmacı Marina Vulović'e göre, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, “razgraničenje” (ayırışma, sınır çizimi veya yeniden sınır belirleme) ifadesini kullanarak Sırp siyasetinde Kosova konusundaki duygusal ve mitolojik yaklaşımı azaltmayı ve gerçekçi bir diplomatik söylem geliştirmeyi amaçlamaktadır. Vulović'e göre, Kosova'nın Sırbistan'a yeniden

katılması fikri bir ütopyadır; yapılabilecek en makul şey, sadece Kosova'nın kuzeyini kurtarmaktır (Vulović, 2023: 524-526). Ayrıca, Kosova takıntısı olarak nitelendirilen bu mitolojik yaklaşımdan kurtulmanın, Sırbistan'ın AB üyeliği ve Avrupa ekonomik alanına ilerleyişi açısından da ekonomik getirileri olacaktır (Vulović, 2023: 524-525).

ABD Dışişleri Bakanlığı danışmanı David Phillips, Kosova'nın etnik temelde bölünmesinin hem Kosova'da hem de bölgede istikrarsızlık yaratacağını ve şiddeti körükleyeceğini belirtmektedir (Phillips, 2018). Phillips'e göre, böyle bir bölünme, AB ve ABD'nin şimdiye dek yürüttüğü diyalog sürecini ve Kosova'da çok etnili barışçıl bir yapı oluşturma çabalarını tamamen geçersiz kılacaktır (Phillips, 2018).

Janine Natalya Clark'a göre, Kosova'nın kuzeyindeki duruma dair üç temel çözüm önerisi vardır. Birinci seçenek, bu bölgenin Kosova Cumhuriyeti'nin kurumsal yapısına tamamen entegre edilmesidir. Bu çözüm, Kosova'nın parçalı yapısını ortadan kaldıracak ve toplumu birleşik bir devlet yapısı içinde bütünleştirecektir. Ancak bu senaryo, Kosova'daki Sırp topluluğun 'Kosovalı kimliği'ni kabul etmesini gerektirdiğinden dolayı gerçek dışı ve kabul edilemez bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Sırp kimliğinin kaybolması, Sırbistan'dan sağlanan güvenlik ve desteklerin kesilmesi gibi sonuçlar doğurabilir (Clark, 2014: 539-540).

İkinci çözüm, Kosova'nın kuzeyinin Kosova topraklarından ayrılması ve Sırbistan'a bağlanmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu senaryo, yalnızca Kosova ile Sırbistan arasında değil, Balkanlar genelinde ikinci bir çatışmanın patlak vermesine neden olabilir ve Batılı müttefikler de bu tehlikeli senaryoya karşı çıkmaktadır.

Üçüncü önemli sorun ise şudur: Eğer Kosova'nın kuzeyi Sırbistan'a katılırsa, Kosova'nın güneyinde yaşayan Sırp topluluğuna ne olacak? Aynı şekilde, kuzeyde yaşayan Arnavut azınlıklar ne olacak? Ayrıca Sırbistan'ın güneyindeki Preşeva Vadisi, Kuzey Makedonya ve Karadağ'da yaşayan Arnavutlar da benzer şekilde ayrılma hakkı talep edebilir (Clark, 2014: 540). Dolayısıyla, kuzeyin ayrılması öyle kolay ve temiz bir çözüm olmayacaktır.

Üçüncü öneri, Kosova'nın kuzeyindeki yurttaşlar için bir *özerklik* statüsü oluşturulmasıdır (Clark, 2014: 539-542). Sırpların bağımsızlık talebi, özellikle Kosova'da Sırp Belediyeler Birliği (SBB) her gündeme geldiğinde yeniden tartışılmaktadır.

Özetle, Sırp tarafının Kosova'nın etnik sınırlar üzerinden bölünmesine dair ısrarı, Kosova'nın kuzeyi ile Bosna-Hersek'teki Republika Srpska'yı içine alan bir *Büyük Sırbistan*

yaratma hayalinin ardında gizlenmektedir. Kosova tarafı ise bu senaryoyu iki temel gerekçeyle reddetmektedir: Birincisi, Kosova Anayasası'nın temeli olan Ahtisaari Planı'na dayalı *çok etnili, egemen bir devlet* modeline aykırılık teşkil etmesi; ikincisi ise, böylesi bir talebin, Balkanlar'da yeni bir çatışma dalgasına neden olabilecek ve Kuzey Makedonya ile Karadağ'daki Arnavutların da ayrılıkçı taleplerini tetikleyebilecek bir ortam yaratacak olmasıdır.

7.3.2. Kosova ile Sırbistan Arasında Önerilen Toprak Takası – “Pandora’nın Kutusunun Açılması”

Toprak takası, 2018 yılında Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile Kosova'nın eski Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi tarafından Kosova ile Sırbistan arasındaki sorunun çözümüne yönelik olarak gündeme getirilmiş ve medya ile kamuoyunda geniş şekilde tartışılmıştır (Gray ve Heath, 2018). Bu fikir, Kosova'nın Sırp çoğunluklu kuzey bölgesinin (Kuzey Mitrovica, Zveçan, Zubin Potok ve Leposaviç) Sırbistan'a devredilmesini; buna karşılık Arnavut çoğunluklu Preşeva Vadisi'nin (Preşeva, Bujanovc ve Medvegja) Kosova'ya katılmasını öngörmektedir (Mak, 2024).

Şekil 7.1 Kosova ve Sırbistan Arasındaki Toprak Değişimi

Kaynak: “Sırbistan ve Kosova Arasında Önerilen Toprak Değişimi”, <https://www.insightturkey.com/commentaries/the-proposed-territorial-exchange-between-serbia-and-kosovo>.

Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić tarafından sunulan bu öneriyi, ABD ve dönemin Avrupa Birliği Dış Politika Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini savunurken; Angela

Merkel, bu tehlikeli adımın ‘bölge genelinde şiddet riski taşıyabileceği’ gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Norman ve Hinshaw, 2018; Gray, 2018). Ayrıca, özellikle Hırvatistan, Karadağ ve Kuzey Makedonya temsilcileri olmak üzere Batı Balkan ülkeleri, bu tehlikeli projenin kendi topraklarında bile büyük kargaşaya yol açabileceğini belirterek sert tepki göstermiştir (Zdravkovski ve Ramet, 2019: 18). Bu ülkeler arasında, özellikle Kuzey Makedonya ile Bosna-Hersek, toprak değişiminin etnik çatışmaları tetiklemesi bakımından en kırılgan konumdadır. Nitekim Kuzey Makedonya’da 2001 yılında yaşanan acı bir etnik savaş tecrübesi vardır. Kuzey Makedonya’daki Arnavut toplumu, nüfusun kayda değer bir bölümünü oluşturmakta olup, her an Makedonya’dan ayrılarak Arnavutluk ile birleşmeye hazırdır. Aynı şekilde, Bosna-Hersek’te ülke topraklarının %49’unu oluşturan Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska), Sırbistan ile birleşmenin her türlü alternatifini aramaktadır (Zdravkovski ve Ramet, 2019: 18-19).

Uluslararası hukuk kapsamında toprak değişimi konusunu ele alan bilimsel çalışmasında Ryan Mak, şu hususlara dikkat çeker: “Uluslararası hukuk, toprak değişimini ancak nüfus değişimini de içermemesi koşuluyla kabul eder” (Mak, 2024: 45-63). Yani, eğer iki ülke, içinde yaşayan halkın olmadığı toprakları (örneğin Belçika ile Hollanda arasında bir adanın değişimi gibi) karşılıklı olarak değiştirirse bu, uluslararası hukuka aykırı sayılmaz (Mak, 2024: 45-63). Ancak, söz konusu topraklar içerisinde yaşayan halk mevcutsa ve bu durum nüfus değişimini de beraberinde getiriyorsa, bu daha karmaşık hale gelir. Çünkü bu durumda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. Maddesi olan “özel mülkiyet ve aile hayatının korunması” ihlal edilir.⁵⁶ Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 1(2). Maddesi⁵⁷ olan “halkların kendi kaderini tayin etme ve güvenlik hakkı” ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 1. Maddesi olan “tüm halkların kendi kaderini tayin etme hakkı vardır... Siyasi statülerini serbestçe belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini serbestçe gerçekleştirme hakkına sahiptirler” maddeleri de ihlal edilmiş olur.⁵⁸ Kısaca, halkın rızası olmadan, yerleşik nüfusun yaşadığı toprakların değişimi, uluslararası sözleşmelerce güvence altına alınmış temel hakların ihlalidir (Mak, 2024: 45-63).

⁵⁶ Bkz. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - Madde 8”, <https://fra.europa.eu/en/law-reference/european-convention-human-rights-article-8-0>.

⁵⁷ Bkz. “Birleşmiş Milletler Şartı, Bölüm I: Amaçlar ve İlkeler Madde 1(2),” <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>.

⁵⁸ Bkz. “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Madde 1,” <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>.

Öte yandan Prof. Aleksandar Pavković'e göre, uluslararası hukukun toprak takasını iyi niyetli bir araç olarak görmemesinin yanında, bu eylemi engelleyen birtakım iç hukuk kuralları ve anayasal engeller de vardır. Sırbistan Anayasası'nın 8. Maddesi, devlet sınırlarının dokunulmaz olduğunu ve sınır değişikliklerinin ancak Anayasa değişikliğiyle yapılabileceğini belirtir. Anayasa değişikliği için ise, Sırbistan Parlamentosu'nda milletvekillerinin 2/3'lük çoğunluğu gereklidir. Diğer yandan, Kosova Anayasası'nın 18(1). Maddesi de Kosova sınırlarıyla ilgili herhangi bir uluslararası anlaşmanın, Kosova Meclisi'ndeki milletvekillerinin 2/3'ünün onayıyla geçerli olabileceğini vurgular (Pavković, 2018). Bunun yanı sıra, iki ülkenin iç hukuk ve anayasal sisteminde başka engeller de mevcuttur. Örneğin, Kosova Anayasası'nın 1(3). Maddesi "Kosova Cumhuriyeti hiçbir devletle ya da başka bir devletin toprak parçasıyla birleşme arayışında bulunamaz" der. Aynı şekilde, Sırbistan Anayasası'nın 203. Maddesi, "Sırbistan Anayasası'nda yapılacak değişikliklerin halk oylaması ile onaylanması gerektiğini" belirtir. Yani, Kosova ile Sırbistan arasında gerçekleşecek bir toprak değişiminin Sırbistan halkının çoğunluğunun onayını da alması gerekir (Pavković, 2018). Son olarak Pavković, Kosova ile Sırbistan arasında toprak takası anlaşması yapılsa bile, bunun Avrupa Birliği'nin arabulucu ülkeleri, özellikle de bu fikre açıkça karşı çıkan Almanya'nın onayını gerektirdiğini belirtmektedir. Ayrıca bu proje, domino etkisi yaratmaması için Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek gibi komşu ülkeler tarafından da güvence altına alınmalıdır ki bu gerçekçi olmayan bir beklentidir (Pavković, 2018). Nitekim eski Yugoslavya'da savaşların patlak vermesinin nedenlerinden biri de etnik sınır çizgileri temelinde toprak iştahıydı.

Eski ABD Başkanı Barack Obama'nın danışmanı ve Georgetown Üniversitesi profesörü Charles Kupchan ise uzun vadede toprak değişiminin Sırp'lar ile Arnavutlar arasındaki yüzyıllık kan dökülmesini sona erdirebileceğini kabul etse de, bunun "barışçıl bir etnik temizlik biçimi" olacağını vurgular (Kupchan, 2018). Dolayısıyla, etnik olarak homojen yeni devletler yaratmak, ne Martti Ahtisaari'nin ne de uluslararası toplumun hedeflediği çok kültürlü ve çok etnili demokratik bir Kosova vizyonuna uymaktadır (Bajrami, 2018).

Son olarak, toprak değişimiyle ilgili olarak her iki tarafın da tanımlamadığı bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Bu anlaşma, eski Cumhurbaşkanı Taçi tarafından "sınır düzeltmesi" olarak adlandırılırken; Sırbistan Cumhurbaşkanı ise net bir tanım yapmayarak "Arnavutlarla sınır çizimi" ifadelerini kullanmıştır (Sejdiu, 2019). Ayrıca ne eski Cumhurbaşkanı Taçi ne de mevcut

Cumhurbaşkanı Vučić, Kosova'ya bırakılacak bölgeleri net bir şekilde tanımlamamıştır; Medvegja dahil tüm Preşeva Vadisi mi, yoksa sadece Medvegja hariç tutularak mı? Not edilmelidir ki Preşeva ve Bujanovc'un aksine, Medvegja'da çoğunluk Sırp nüfustur (Behrami, 2017). Öte yandan, Kuzey Kosova'nın doğal kaynakları dikkate alındığında, özellikle Trepça maden kompleksi sayesinde bu bölgenin kurşun, çinko, altın ve gümüş açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Fakat Kosova açısından ekonomik açıdan en büyük kayıp, 10,9 km²'lik alana ve 39 milyon m³ su kapasitesine sahip olan Ujmani (Gazivoda) Gölü'nün kaybedilmesi olacaktır. Zira bu göl, Kuzey Kosova'daki (Mitrovica, Vıçitrın, Skenderay ve ötesi) tüm bölge halkına içme suyu ve sulama imkânı sunmakta, ayrıca Obiliç'teki enerji santrallerinin soğutma sisteminde de kullanılmaktadır (Ahmeti, 2018; Behrami, 2017). Kısacası, Kuzey Kosova'nın Sırbistan'a bırakılması, Kosova'nın en büyük ekonomik varlığının kaybı anlamına gelir. Dolayısıyla, Sırbistan'ın yıllarca Kuzey Kosova üzerindeki ısrarlı talepleri, bu bölgenin ekonomik ve jeostratejik öneminin farkında olmasındandır.

7.3.3. 'Statüko ve Sürecin Uzatılması (Ne AB Ne de Başka Bir Uluslararası Kuruluş Entegrasyon)

Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Avrupa Birliği ülkelerini daha da endişelendirmiştir; zira Doğu Balkanlar'daki istikrarsızlık riski ciddi biçimde artmıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği, Batı Balkanlar'da Rus etkisinin yayılma riskini önlemek ve Kosova ile Sırbistan arasındaki siyasi çıkmazı sona erdirmek için elinden gelenin en iyisini yapmak zorundadır (Morina, 2024). Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışmanın çözümünde mevcut statükonun ve durumun duraklamasının son dönemlerdeki başlıca unsurları arasında, Kasım 2022'de Kosova devlet kurumlarının Sırp topluluğu tarafından boykot edilmesi gösterilebilir (Bami ve Stojanovic, 2022). Eylül 2023'te yaşanan Banjska olayı ise Avrupa Parlamentosu tarafından Kosova Cumhuriyeti polislerine karşı, suç şebekesi lideri Milan Radojçiq tarafından yürütülen bir terör saldırısı olarak nitelendirilmiştir. Sırp dinarının yasaklanması, yasa dışı posta ofislerinin ve diğer paralel kurumların kapatılması gibi eylemler, kitlesel protestoları tetiklemiş ve diyalog ile normalleşme sürecinin duraksamasına neden olan temel faktörler hâline gelmiştir (Ilazi, 2024).

Sonuç olarak, Sırp Belediyeler Birliği Kosova tarafınca uygulanmamış; öte yandan Kosova, Avrupa Birliği üyesi olan beş devlet (İspanya, Yunanistan, Slovakya, Romanya ve Güney Kıbrıs)

tarafından hâlâ bağımsız bir devlet olarak tanınmamıştır. Başka bir deyişle, bu beş AB üyesi devletin Kosova'yı bağımsız bir cumhuriyet olarak tanımaya yönelik isteksizliği, Kosova'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından tanınmasını ve Avrupa Birliği üyeliğini engellemektedir. Bu durum, elbette ki Sırbistan'ın dış politikasının söz konusu beş ülke üzerindeki etkisiyle doğrudan bağlantılıdır (Morina, 2024). Daha önce birçok kez belirtildiği üzere, Kosova ve Sırbistan'ın AB ve NATO'ya entegrasyonu, aralarındaki nihai çatışma çözümüne bağlıdır. Aksi takdirde süreç ve mevcut statüko, çıkmaza girene kadar uzayacaktır.

7.4. Çıkmazı Sona Erdirmeye Yönelik Diğer Öneriler

7.4.1. Tam Resmî Tanıma

En belirgin çözüm, iki ülkenin birbirini karşılıklı olarak tanıdığı, büyükelçilerin değişimini de içeren kapsamlı bir anlaşma olurdu. Böyle bir adım, Sırbistan'ın Kosova'yı yüzyıllardır ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarları doğrultusunda “evinin arka bahçesi” olarak görmesinden kaynaklanan “hegemonya” yükünü hafifletir ve ortadan kaldırırdı (Weber ve Bajrami, 2018: 18). Bu, Sırp vatandaşlarının zihinlerinde yer eden “Kosova, Sırbistan'ın beşiğidir” ve “Kosova, Sırbistan'ın Kudüs'üdür” şeklindeki efsaneleştirilmiş ve yüzyıllardır birbirine karışmış görüşleri dağıtırdı. Karşılıklı tanıma, Sırbistan vatandaşlarına Kosova'nın bağımsız ve egemen bir ülke olduğunu ve bu durumun artık geri döndürülemez olduğunu gösterecektir. Öte yandan, Kosovalı Sırp için Kosova'nın artık kendi devletleri olduğu netleşecektir. Ayrıca, karşılıklı tanıma, AB öncülüğündeki diyalog sürecine müzakerelerin yerinde ve anlamlı geçtiğini, geçen yılların boşa harcanmadığını gösteren güçlü bir sinyal olurdu (Weber ve Bajrami, 2018: 18).

Sırbistan'ın Kosova'yı resmî olarak tanınması, Kosova'nın devletliğini hâlâ tanımayan beş AB üyesine ve ayrıca Kosova'nın tanınmasına karşı çıkan iki BM Daimî Üyesine – Çin ve Rusya'ya – de olumlu bir mesaj gönderirdi (Weber ve Bajrami, 2018(b)).

En belirgin çözüm, iki ülkenin birbirini karşılıklı olarak tanıdığı, büyükelçilerin değişimini de içeren kapsamlı bir anlaşma olurdu. Böyle bir adım, Sırbistan'ın Kosova'yı yüzyıllardır ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarları doğrultusunda “evinin arka bahçesi” olarak görmesinden kaynaklanan “hegemonya” yükünü hafifletir ve ortadan kaldırırdı (Weber ve Bajrami, 2018: 18). Bu, Sırp vatandaşlarının zihinlerinde yer eden “Kosova, Sırbistan'ın beşiğidir” ve “Kosova, Sırbistan'ın Kudüs'üdür” şeklindeki efsaneleştirilmiş ve yüzyıllardır birbirine karışmış görüşleri

dağıtırdı. Karşılıklı tanıma, Sırbistan vatandaşlarına Kosova'nın bağımsız ve egemen bir ülke olduğunu ve bu durumun artık geri döndürülemez olduğunu gösterecektir. Öte yandan, Kosovalı Sırp'lar için Kosova'nın artık kendi devletleri olduğu netleşecektir. Ayrıca, karşılıklı tanıma, AB öncülüğündeki diyalog sürecine müzakerelerin yerinde ve anlamlı geçtiğini, geçen yılların boşa harcanmadığını gösteren güçlü bir sinyal olurdu (Weber ve Bajrami, 2018: 18).

Sırbistan'ın Kosova'yı resmî olarak tanınması, Kosova'nın devletliğini hâlâ tanımayan beş AB üyesine ve ayrıca Kosova'nın tanınmasına karşı çıkan iki BM Daimî Üyesine – Çin ve Rusya'ya – de olumlu bir mesaj gönderirdi (Weber ve Bajrami, 2018(b)).

7.4.2. Fransız-Alman Önerisi (İki Almanya Hikâyesi)

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden neredeyse yirmi yıl sonra, Federal Almanya Cumhuriyeti (Batı Almanya - FRG), Doğu Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ni (GDR) tanımadı. 21 Aralık 1972 tarihinde, FRG ve GDR, iki Alman devleti arasında ilişkilerin normalleştirilmesine dair bir Antlaşma imzaladılar (Weber & Bajrami, 2018, s. 19). Bu Antlaşma ile Batı Almanya, Doğu Almanya'yı *de facto* olarak tanımaya karar verdi, ancak uluslararası hukuka göre tam anlamıyla *de jure* olarak tanımadı (Weber & Bajrami, 2018, ss. 19-20). Benzer şekilde, 27 Şubat 2023 tarihli Brüksel Normalleşme Anlaşması'na göre Sırbistan, Kosova'yı *de facto* olarak geçerli bir devlet olarak tanımakla yükümlüdür; ancak uluslararası hukuk çerçevesinde *de jure* tanımak zorunda değildir (Vulović, 2023: 2).

Kosova ile Sırbistan arasında 27 Şubat 2023'te Brüksel'de imzalanan Normalleşme Anlaşması, Almanya ile Doğu Almanya arasında 1972'de imzalanan Antlaşma modeli temel alınarak tasarlanmıştır (Milanović, 2023). Kosova ile Sırbistan arasındaki Brüksel Anlaşması'nın içerdiği hükümleri incelersek, bunların büyük bölümünün iki Almanya arasındaki 1972 Antlaşması ile benzer olduğunu görürüz. Örneğin, Brüksel Anlaşması'nın 1. Maddesi şöyledir: “Taraflar, birbirleriyle eşit haklar temelinde normal, iyi komşuluk ilişkileri geliştireceklerdir.”⁵⁹ Bu ifade, iki Almanya arasındaki Temel Antlaşma'nın 1. Maddesi ile neredeyse birebir örtüşmektedir: “Federal Almanya Cumhuriyeti ve Almanya Demokratik Cumhuriyeti, birbirleriyle eşit haklar temelinde

⁵⁹ Bkz. “Belgrad-Priştine Diyalogu: Kosova ile Sırbistan arasında normalleşme yolunda anlaşma”, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en.

normal, iyi komşuluk ilişkileri geliştireceklerdir.”⁶⁰ Ayrıca her iki anlaşma da (*iki Almanya Anlaşması'nın* 4. ve 6. maddeleri ile *Kosova-Sırbistan Normalleşme Anlaşması'nın* 4. ve 5. maddeleri), ülkelerin *de facto* olarak tanınmasını ve kalıcı temsilciliklerin değişimini içermektedir (1972 Anlaşması Madde 8 ve 2023 Brüksel Anlaşması Madde 8) (Vulović, 2023: 2).

Ayrıca, iki anlaşmada da belgelerin, pasaportların, diplomaların, araç plakalarının ve gümrük mühürlerinin karşılıklı tanınmasına dair hükümler yer almakta; anlaşmazlıkların barışçıl yollarla, güç ve şiddet kullanılmadan çözülmesi çağrısı yapılmaktadır. Sırp tarafı için en zorlayıcı bölüm, Kosova'nın uluslararası örgütlere üyeliğini engelleyemeyecek olmasıdır; tıpkı bir zamanlar Batı ve Doğu Almanya'nın bu konuda anlaşığı gibi (Milanović, 2023).

Ancak şunu netleştirmek gerekir ki bu Anlaşma, tarafları karşılıklı tanımaya zorlayan nihai bir anlaşma değildir. Bu anlaşma yalnızca ilişkilerin normalleştirilmesini, egemenliğe saygı gösterilmesini ve Euro-Atlantik entegrasyonuna ya da uluslararası örgütlere üyeliğe engel olunmamasını öngörmektedir (Weber ve Bajrami, 2018: 1-25; Milanović, 2023). Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim görevlisi olan Stefan Surlić, Fransız-Alman önerisinin Kosova ve Sırbistan arasında gerçek anlamda bir *de jure* tanıma olmadığını, ancak Kosova'yı hâlâ tanımayan 5 AB üye devletinin artık uluslararası örgütlere üyelik konusunda Kosova'yı engellememesi için bir ön adım olduğunu savunmaktadır (Miroslavljević, 2023).

Ayrıca, Kosova Başbakanı Kurti ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic arasında 27 Şubat 2023'te Brüksel'de imzalanan Normalleşme Anlaşması, henüz hiçbir tarafça uygulanmamıştır; her ne kadar Vucic sözlü olarak kabul etmiş olsa da (Gogić, 2023). Cumhurbaşkanı Vucic, bu Anlaşma'nın yürürlüğe girmesini Kosova tarafının SBB'yi uygulamasına bağlamıştır. Buna karşılık, Başbakan Albin Kurti, eğer Sırbistan Kosovalı Sırp lar için etnik temelli bir birlik talep ederse, o zaman Sırbistan'daki Preşeva Vadisi'ndeki Arnavut azınlığın da buna benzer bir birlik kurma hakkı olacağını vurgulamıştır (Kreft, 2023: 176-177). SBB meselesi, uzun yıllardır Belgrad ile Priştine arasındaki diyalogda en büyük engel olmuştur. Özetle, taraflar diyalogun uygulanmasında SBB'yi diğer konulara geçmeden önce bir mazeret olarak kullanmaktadırlar (Popović, 2023).

⁶⁰ Bkz. “Temel Antlaşma (21 Aralık 1972)”, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/3b9b9f0d-6910-4ca9-8b12-accfcb91d28e/publishable_en.pdf.

SBB'nin uygulanmamasının nedeni, Sırp tarafının Birlik'e yürütme yetkisi verilmesini talep etmesi; Kosova tarafının ise bunun Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal ruhuna aykırı olduğu ve ülke içinde ikinci bir *Republika Srpska* yaratacağı gerekçesiyle bunu reddetmesidir (Popović, 2023).

Brüksel Anlaşması'nın Kosova'nın uluslararası örgütlere üyeliğini engellemeyi öngören 4. Maddesi bağlamında, Cumhurbaşkanı Vucic, karşılıklı tanıma ya da Kosova'nın BM'ye entegrasyonuna dair herhangi bir maddeyi tartışmayı dahi reddettiğini açıklamıştır. Bu nedenle, 27 Şubat 2023 tarihli Brüksel Normalleşme Anlaşması'nı imzalamayı ve uygulamayı reddetmiştir (Miroslavljević, 2023).

İki Almanya modeliyle Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi fikri ilk kez 2007 yılında eski Alman diplomat Wolfgang Ischinger tarafından önerilmiştir (Shkreli, 2013). Ischinger, bu modelin iki taraf için mükemmel bir çözüm olmasa da, her iki tarafı da kilitleyen blokajın aşılmasına yardımcı olacağını ve vatandaşların hareketliliğini kolaylaştırarak uluslararası entegrasyona katkı sağlayacağını belirtmiştir (Shkreli, 2013). Ischinger, 2007 yılından bu yana, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birbirlerini hiçbir zaman *de jure* olarak tanımadıklarını, ancak yine de uluslararası toplumda eşit üyeler olduklarını ifade etmektedir (Giantin, 2022).

Ayrıca diplomat Ischinger, Kosova'nın kuzeyinin etnik temelde bölünmesinin muhtemel nihai bir çözüm getirmeyeceğini, tam tersine yalnızca olumsuz sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır (Telegrafi, 2012). Benzer şekilde, Ischinger'in önerdiği iki Almanya modeli, Sırp müzakere heyeti tarafından reddedilmiştir. Sırp tarafı, Kosova'nın Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmüştü; oysa iki Almanya federal yapıya sahip devletlerdi ve her ikisi de Birleşmiş Milletler tarafından tanınmıştı (Vasovic, 2007).

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından iki Almanya'nın birleşmesi ısrarı, Kosova'nın Sırbistan'a katılması bağlamında ele alınamaz (Weber ve Bajrami, 2018: 20-21). Çünkü Kosova, dünya genelinde 100'den fazla ülke tarafından tanınan, kendi anayasasına sahip bağımsız ve egemen bir devlettir. Dahası, nüfus, dil, kültür ve din gibi açılardan Kosova ile Almanya örneği ciddi şekilde farklılık göstermektedir. İki Almanya aynı dili, milleti, kültürü, geleneği ve dini paylaşmaktaydı; aralarındaki tek ayrım fiziksel bir bölünmeydi (ideolojik sebeplerle). Oysa Yugoslavya ve Sırbistan örneğinde taraflar bir savaş yaşamıştır (Kate, 2023).

Sonuç olarak, Kosova ile Sırbistan arasındaki soruna yönelik önerilen Fransız-Alman modeli, tarafları karşılıklı tanımaya zorlayan nihai bir çözüm değildir. Ancak bu model, diplomatik çıkmazdan çıkmak için önemli bir adım olurdu; çünkü Kosova'nın Interpol, BM, UNESCO ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlere üyeliğinde Sırbistan'ın engelleyici rolünü devre dışı bırakabilir. Ayrıca, Kosova hâlâ kendisini tanımayan beş AB üyesi devlet (İspanya, Yunanistan, Slovakya, Romanya ve Kıbrıs) tarafından tanınabilir hale gelirdi (Giantin, 2022). Egemenlik, devlet sembolleri, pasaportlar, gümrük mühürleri ve üniversite diplomaları karşılıklı olarak tanınır; her iki ülkenin vatandaşlarının serbest dolaşımı kolaylaşır. Ancak yine de, Sırbistan'ın anayasasını değiştirmesi gerekmektedir; çünkü mevcut anayasasında hâlâ Kosova, Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Nihai ve net çözüm ise tam resmî tanımadır. Bu adım atıldığında hem Sırbistan üzerindeki tarihsel yük kalkar hem de AB'ye entegrasyonu kolaylaşır, ekonomik destekler önünün açılır (Giantin, 2022). Sonuç olarak, Sırbistan'ın 27 Şubat 2023 tarihli Brüksel Normalleşme Anlaşması, Kosova'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanıyan bir *de facto* tanıma niteliği taşır. Ancak bu tanıma henüz *de jure* yani hukuki anlamda gerçekleşmemiştir (Gogić, 2023).

7.5. Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) Organizasyonu – Asimetrik Yerel Yönetişim ve Bölgesel Özerklik

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kosova ile Sırbistan arasındaki tüm çatışma çözümü sürecinin neredeyse tüm konularını etkileyen en tartışmalı ve en önemli meselelerden biri, Kosova'da Sırp Belediyeler Birliği'nin (SBB) kurulmasına dair anlaşmadır. SBB'nin uygulanıp uygulanmayacağı, Kosova ve Sırbistan'daki müzakereci tarafların kararlılığına ve Brüksel'deki AB arabulucularının etkisine ve yönlendirmesine bağlıdır. Her hâlükârda, eğer SBB uygulanırsa, bu birliğin organizasyonu ve yapısına dair analizimiz aşağıdaki dört noktaya odaklanacaktır.

7.5.1. SBB'nin Kurumsal Yapısı

SBB aşağıdaki ana organlardan oluşacaktır:

a) Genel Kurul: SBB'nin en yüksek organı olacak ve üye belediyelerin seçilmiş temsilcilerinden oluşacaktır. Genel Kurul, tüzükte öngörülen değişiklikleri, iç tüzüğü ve tüm idari kararları onaylamakla yükümlüdür.

b) Başkanlık: SBB'yi Priştine'deki merkezi makamlar nezdinde ve Kosova dışında temsil edecek bir Başkan olacaktır. Başkan, SBB'ye bağlı belediye meclisi üyeleri ve Sırp çoğunluklu belediyelerin belediye başkanları arasından seçilecek olan Başkan Yardımcısı tarafından desteklenecektir.

c) Konsey: Üye belediyeler ve bu belediyelerde yaşayan yurttaşlar arasından seçilecek en fazla 30 üyeden oluşacaktır.

d) Yönetim Kurulu: Belediye başkanları ve Sırp çoğunluklu belediyelerdeki sakinler arasından Genel Kurul tarafından seçilecek 7 üyeden oluşacaktır. Bu Kurul, SBB'nin günlük yönetimiyle ilgili gerekli kararları alma yetkisine sahip bir icra organı olarak görev yapacaktır. Kurul üyeleri, çeşitli alanlarda uzman kişilerden oluşan ek personel tarafından desteklenecektir.

e) İdare: Yönetim Kurulu tarafından atanan ve bu kurula karşı sorumlu olan bir İdare Şefi tarafından yönetilecektir. İdare personeli, Kosova yasalarına tabi olarak istihdam edilecektir.

f) Şikâyet Ofisi: SBB'nin amaçları doğrultusunda yapılan işlemlere karşı gelen şikâyetleri inceleyecektir.⁶¹

Aşağıdaki şekilde, SBB'nin kurumsal yapısı gösterilmektedir:

⁶¹ Bkz. "Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyeler topluluğu/dernekleri – genel ilkeler/ana unsurlar" (25 Ağustos 2015), paragraf 6, https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf.

Şekil 4. SBB'nin Kurumsal Yapısı

Şekil 7.2 SBB'nin Kurumsal Yapısı

Kaynak: Hamza Lenhard, "Politics of Ethnic Accommodation: Decentralization, Local Governance, and Minorities in Kosovo", s. 245'ten uyarlanmıştır.

Önceki bölümlerde SBB (Sırp Belediyeler Birliği) tartışılırken, bu Birliğin temel hedeflerinin, kamu kurumları içerisindeki işlevleri olacağı belirtilmişti. Bu işlevler; ekonomik kalkınma, eğitim, birincil ve ikincil sağlık hizmetleri ile sosyal bakım alanlarında kapsamlı bir denetim sağlama ve kırsal ile kentsel planlama süreçlerinde tam yetkiye sahip olma gibi alanları kapsamaktadır.⁶² Ayrıca, Birlik, Kosova yasalarına uygun olarak üyelerine hizmet sunacak, üyelerini merkezi otoriteler ve yurtdışında temsil edecek, Kosova'ya geri dönenlerin yaşam koşullarını iyileştirecek, ülke içindeki ve dışındaki belediyelerle ilişkiler kuracaktır.⁶³ Bu çerçevede, yapılan anlaşma, SBB'nin idari ve yönetsel yetkilere sahip olmasını öngörmektedir (Hamza, 2022: 245).

Buna ek olarak, Birliğin kendi bütçesi olacaktır. Bu da SBB'nin mali özerkliğe sahip olacağı anlamına gelmektedir. Bu mali özerklik, şeffaflık ilkesi çerçevesinde yürütülecek olup, yalnızca

⁶² Ibid. Paragraf 4 (b,c,d,e).

⁶³ Ibid. Paragraf 4 (g,h,i,j,k,l,m).

merkezi mali hükümlere biçimsel olarak bağlı olacaktır.⁶⁴ SBB'nin bütçesi; üye belediyelerin katkıları, kendi gelirleri, merkezi hükümetten yapılan transferler, yardımlar, bağışlar ve hem yurtiçi hem de yurtdışındaki dernek ve kuruluşlardan – Sırbistan Cumhuriyeti dâhil – alınan desteklerle finanse edilecektir.⁶⁵ Aşağıda, Birliğin bütçe finansman şeması yer almaktadır.

Şekil 7.3 Birliğin Mali Bütçesi

Ayrıca, Birlik Kosova yasalarına uygun olarak kendi sembollerini (bayrak ve arma) kullanma hakkına da sahip olacaktır.⁶⁶ Birlik yalnızca Meclis üyelerinin 2/3 oy çoğunluğu ile feshedilebilir⁶⁷; bu hak merkezi hükümete tanınmamaktadır (Hamza, 2022, s. 246). Birlik ayrıca şu ek haklara da sahip olacaktır: Kosova yasalarına göre mevzuat değişikliği teklif etme ve merkezi hükümette kendi temsilcilerini atama.⁶⁸ Kuzeydeki dört belediyenin belediye başkanları, Kosova İçişleri Bakanlığına sunulmak üzere Sırp topluluğundan Polis Komutanı aday listesi hazırlayacaktır.⁶⁹ Son olarak, Birlik taşınır ve taşınmaz mal edinme ve sosyal hizmet sağlayan şirketlere ortak olma hakkına da sahip olacaktır.⁷⁰

⁶⁴ Ibid. Paragraf 16.

⁶⁵ Ibid. Paragraf 17.

⁶⁶ Ibid. Paragraf 20.

⁶⁷ Ibid. Paragraf 19.

⁶⁸ Ibid. Paragraf 12.

⁶⁹ Ibid. Paragraf 13.

⁷⁰ Ibid. Paragraf 14.

Her durumda, bir önceki bölümde de vurguladığımız gibi, Birlik'in Kosova Anayasası ile uyumluluğu meselesinde, Birlik'in bazı unsurlarının Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal ruhuna uygun düşmediği görülmektedir. Daha net ifadeyle, Anayasa Mahkemesi bunu şu şekilde tanımlamaktadır:

“...Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyelerin Birliği / Topluluğu'na dair 'genel ilkeler / ana unsurlar'da ortaya konan ilkeler, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın ruhu ile, Anayasa'nın 3. Maddesi [Hukuk Önünde Eşitlik], 1. paragrafı, II. Bölüm [Temel Hak ve Özgürlükler] ve III. Bölüm [Toplulukların ve Üyelerinin Hakları] ile tam anlamıyla uyumlu değildir.”⁷¹

Bu nedenle, Birlik'in uygulanmasının gecikmesinin ve Kosova hükümeti tarafından engellenmesinin sebeplerinden biri de, bazı unsurlarının Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal ruhuyla bağdaşmaması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Kosova Anayasa Mahkemesi 2013 tarihli İlk Anlaşma'nın (Madde 2)⁷² yasal ve kabul edilebilir olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi'nin kararının 113. paragrafında şu ifadeye yer verilmektedir:

“İlk Anlaşma, 27 Haziran 2013 tarihinde Kosova Cumhuriyeti tarafından Meclis aracılığıyla uluslararası anlaşma olarak onaylanmış ve Kosova Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Bu nedenle, söz konusu uluslararası anlaşma yukarıda bahsi geçen Birliğin / Topluluğun kurulması için gerekli olan iç hukuk sisteminin bir parçası hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Birliğin / Topluluğun kurulması anayasal gerekliliklere uygundur ve Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin bir parçası hâline gelir. Ayrıca, İlk Anlaşma'nın 2. maddesi, Birliğin 'Tüzük ile oluşturulmasını' öngörmektedir.”⁷³

Anayasa Mahkemesi'nin bu son kararından anladığımız üzere, Birlik Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın yasaları ve hükümleri ile uyumlu olmalıdır (Hamza, 2022: 248). Öte yandan, Marc Weller bu konuda biraz farklı bir görüş dile getirir ve şöyle der: “Eğer özerklik asimetric bir düzenleme olarak oluşturulursa, bu durumda bu yapı muhtemelen devletin tamamına veya diğer bölgelere uygulanacak anayasal hükümlerle tutarlı olmayacaktır.” (Weller, 2010: 301).

Birlik meselesi, hem uygulanmasına yönelik siyasi baskı hem de Kosova Anayasa Mahkemesi yargıçlarının görüş ayrılıkları nedeniyle bir çıkmaza ve karmaşıklığa sürüklenmiştir. Örneğin, Yargıç Bekim Sejdiu'nun KO 130/15 sayılı davadaki karşı oy görüşü şu şekildedir:

⁷¹ Bkz. “Kosova Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, KO130/15 (23 Aralık 2015) sayılı Davaya İlişkin Karar, Madde III”, https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjk_ko_130_15_ang.pdf.

⁷² Bkz. “İlişkilerin Normalleştirilmesini Düzenleyen İlkeler Anlaşması” (19 Nisan 2013), paragraf 2, <https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/07/First-agreement-of-principles-governing-the-normalization-of-relations-April-19-2013-Brussels-en.pdf>.

⁷³ Bkz. “Kosova Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, KO130/15 (23 Aralık 2015) sayılı Davanın Kararı, paragraf 113, https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjk_ko_130_15_ang.pdf.”

“Anayasa Mahkemesi, Anayasa’daki ilgili sorunlara dair anlaşılır ve tatmin edici bir yanıt sunmamıştır; çoğunluk bazı yanlış yorumlar ve sonuçlara varmıştır ve bunlar, söz konusu Anayasal Başvuru KO 130/15 ile gündeme gelen anayasal karmaşayı gidermeye hizmet etmemektedir. Bu nedenle, bu karar, anayasal ihtilafın açıklığa kavuşturulması için gerekli olan yetkili rehberliği sunmamaktadır.”⁷⁴

Sonuç olarak, Anayasa Mahkemesi’nin Birliğin kurumsal yapısına ilişkin verdiği karar, rasyonel, açık ve kapsamlı bir yanıt ortaya koyamamıştır. Ayrıca, SBB’nin kendi yapısında yer alan birçok belirsizlik, maalesef, uygulanabilirliğini teşvik etmekten uzak kalmıştır (Bieber, 2015: 285-319). Her durumda, Birliğin oluşturulmasındaki temel amaç, “Kosova’daki merkezi makamlarla ilişkilerde Sırpların çıkarlarının savunulması”dır.⁷⁵ Buna ek olarak, SBB başarılı bir şekilde uygulandığında, bu yapı zamanla embriyonik (çekirdek) bir nitelik de kazanabilir. Bu bağlamda 18. Maddede belirtildiği üzere: “Birlik / Topluluk, üyelerin rızasıyla diğer belediyelere de açık olacaktır.”⁷⁶ Ayrıca, SBB kurulur kurulmaz, yüksek olasılıkla merkezî hükümetten daha fazla adem-i merkezîyet yönünde, yani bölgesel özerklik odağında faaliyet göstermeye başlayacaktır (Hamza, 2022: 248-249).

7.5.2. Simetrik Yerel Yönetimden Asimetrik Yerel Yönetişime Sapma

Asimetrik yerel yönetim sistemi, genellikle bir devlet içerisindeki “çok uluslu çeşitliliğin” sonucunda ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle, burada yer alan heterojen grup ya daha geniş bir özerklik talep eder ya da tam tersine, merkezi hükümet bu grupları merkeze daha kolay entegre etmek amacıyla bu stratejiyi uygular (McGarry, 2007: 105). Kosova meselesine geldiğimizde, eğer SBB Anlaşması uygulanırsa, bu iki unsurun da mevcut olabileceği söylenebilir. Sırp tarafı âdem-i merkezîyetçiliğe ve daha geniş bir özerkliğe yönelirken; Kosovalı taraf ise asimetrik yönetim yoluyla Sırpları kendi merkezi kurumları içerisinde bütünlüşmüş etmeye çalışacaktır (Hamza, 2022: 249). John McGarry, *asimetrik* yönetişimi şu şekilde tanımlar: “Asimetri, bir devletin en az bir bölümünün özerklikten yararlandığı, ancak geri kalanının bu haktan faydalanmadığı durumları tanımlamak için kullanılır.” (McGarry, 2007: 105). Bu, federal yapıya sahip devletlerde (örneğin Rusya) bazı cumhuriyetlerin diğerlerinden daha geniş bir özerkliğe sahip olabileceği anlamına

⁷⁴ Bkz. “Yargıç Bekim Sejdiu’nun KO 130/15 sayılı davadaki Muhalif Görüşü”, (Priştine, 23 Aralık 2015, Ref, No. MM 878/15), s. 1-2, https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/KO130-15_MM_ANG.pdf.

⁷⁵ Bkz. “Kosova’daki Sırp çoğunluklu belediyeler birliği/topluluğu”, paragraf 9, https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf.

⁷⁶ Ibid. Paragraf 18.

gelir. Üniter yapıya sahip devletlerde ise (bu durumda Kosova), bir bölge veya birim diğer yerel yönetim birimlerine kıyasla daha fazla bağımsızlığa sahip olabilir (Hamza, 2022: 249).

Bu bölüme geçmeden önce, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 12. maddesi ile X. Bölüm (123. ve 124. maddeler) uyarınca “Kosova Cumhuriyeti'nde yerel yönetimin temel birimi belediyedir” hükmünü hatırlatmak gerekir.⁷⁷ Ayrıca Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4.4. maddesi yerel yönetimi şu şekilde savunur: “Yerel makamlara verilen yetkiler, ancak yasaların öngördüğü durumlar haricinde, merkezi ya da bölgesel başka bir otorite tarafından sınırlandırılmaz ya da zayıflatılamaz.”⁷⁸ Daha açık ve anlaşılır biçimde ifade edilecek olursa, Kosova'da belediyeler *simetrik* yerel yönetim sisteminden doğan yetkileri kullanan temel unsurlardır. Oysa Birliğin kurulması ile sistem *asimetrik* yönetime doğru kayacaktır.

Asimetrik yerel yönetişimin olumlu ve olumsuz etkilerini şimdi analiz edelim. Asimetriye dair olumlu bir yön, McGarry'nin Adeney, Conversi, Hechter ve Rezvani gibi diğer dört yazarla yaptığı tartışmalarda sunduğu değerlendirmelerde açıkça görülmektedir:

“Adeney, asimetrik federalizmin, çeşitlilik içeren devletlerde çatışma yönetiminde ‘önemli bir unsur’ olduğunu yazar. Conversi, asimetrik düzenlemelerin ‘kalıcı ve uygulanabilir’ olmasının yanı sıra, etnik çatışmaları yönetme ve önlemede ‘esnek ve etkili’ olduklarını belirtir. İspanya uzmanı olarak, bu ülke örneğinde asimetrinin devlet birliğini sürdürmek açısından ‘gerekli’ olduğunu savunur. Hechter ise, farklı ulusların farklı derecelerde öz yönetime ihtiyaç duyabileceğini ve asimetrik yönetişimin bu talebe ‘tam anlamıyla mantıklı bir karşılık’ olduğunu söyler. Kendisi de dahil olmak üzere, uluslara uygun düzeyde öz yönetim verilmesinin, ayrılık taleplerini körüklemektense bu tür taleplerin önüne geçmeye yardımcı olacağını savunur. Rezvani ise, asimetrik yönetişimin ‘çözülmesi imkânsız gibi görünen birçok çatışmanın hafifletilmesinde güçlü bir ampirik geçmişe’ sahip olduğunu belirtir.” (McGarry, 2007: 133).

Asimetrik yönetişimin bir başka olumlu etkisi, toplumun belirli bir kesiminin merkezi hükümete karşı düşmanca bir tavır sergilediği durumlarda ortaya çıkar (Hamza, 2022: 251). Bu grup fiilen belirli bir bölgeyi kontrol ediyorsa, merkezi hükümetin bu bölge üzerinde egemenliğini yeniden tesis etmesi, kuvvet kullanmaksızın oldukça zordur ve bu da silahlı çatışma riskini artırır. Kosova'nın kuzey bölgesi söz konusu olduğunda, “asimetrik bir özerklik düzenlemesi, mevcut durumun yalnızca yeni bir adla çözüm olarak tanımlanması açısından uygun bir yöntem olabilir...

⁷⁷ Bkz. “Kosova Cumhuriyeti Anayasası Madde 12 ve Bölüm X (Madde 123 ve 124)”, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf.

⁷⁸ Bkz. “Avrupa Yerel Özyönetim Şartı, Madde 4.4”, <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-eng/1680a87cc3>.

Bu durumda, çatışmanın sona ermesi; böyle bir otoritenin tanınması ve meşrulaştırılması ile takas edilmiş olur.” (Weller, 2010: 305).

Asimetrik sistemin uygulanmasına ilişkin olumsuz etkiler bağlamında, Marc Weller bu sistemin yedi zayıf yönüne dikkat çeker:

Birincisi, özerklik kazanan birim, asimetrik özyönetim statüsünü elde ettikten sonra, merkezi yönetime olan bağlılığını ve tanıma isteğini kaybedebilir (Weller, 2010: 305). Bu durum doğrudan Kosova örneğiyle örtüşmektedir. Zira ne Kosova’daki yerel Sırlar ne de Sırbistan hükümeti, SBB uygulamasından sonra merkezi Kosova hükümetinin güçlenmesini ve istikrarlı olmasını istemektedir (Hamza, 2022: 251).

İkincisi, merkezi hükümet, toprak bütünlüğü içinde yer alan ancak bölgesel özerklik veya asimetrik özyönetim verilen bölgede tam egemenlik kurmakta zorlanabilir (Weller, 2010: 306). Kosova merkezi hükümetinin kuzeydeki durumu denetleme ve bu bölgeye egemenliğini yayma konusunda uzun süredir eksiklik yaşadığı söylenebilir (Bieber, 2011: 1788). Son yirmi yılı aşkın süredir, Kosova hükümeti bu bölgede durumu yatıştırma ve tansiyonu düşürmede başarılı olamamıştır. O bölgede meydana gelen olaylarda, protestolarda ve terör saldırılarında Kosova’nın egemenlik kapasitesi zayıf kalmış; durumun çözüme kavuşabilmesi için KFOR’un ve uluslararası toplumun desteği gereklilik hâline gelmiştir (ICG, 2024).

Üçüncüsü, Weller, asimetrik sistemde adil ekonomik ve mali entegrasyon ile dağıtımın zor olduğunu belirtir (Weller, 2010: 306). Daha önce de belirttiğimiz gibi, SBB Anlaşması’nın 17. Maddesi, SBB’nin kendi bütçesine sahip olacağını ve bu bütçenin Kosova içinde ve dışında yer alan dört farklı finansman kaynağı ile destekleneceğini ifade etmektedir. Bu durum, gelecekte Kosova’daki belediyeler arasında bütçe dağılımı bakımından dengesizlik ve eşitsizliklerin ortaya çıkabileceği, bazı belediyelerin daha az ya da daha fazla hibe alabileceği yönünde şüphe uyandırmaktadır (Hamza, 2022: 252).

Dördüncüsü, Weller’a göre, asimetrik özyönetim biriminin kabul edilmesinden sonra, bu yapının demokratik değerlere ve hukuk devletine bağlı kalıp kalmayacağı konusunda kesin bir güvence bulunmamaktadır (Weller, 2010: 306). Hatırlanması gerekir ki Sırbistan, Kosova’daki *Srpska Listası*’nı her zaman kendi uydu partisi olarak kullanmış ve Belgrad, Kosova’daki Sırlara Priştine’deki merkezi hükümete karşı nasıl hareket edeceklerine dair yönlendirmelerde

bulunmuştur. Bu tür uygulamalar, ülkedeki temel demokratik değerleri zayıflatmaktadır (Euractiv, 2024).

Beşincisi, Weller, merkezi hükümetin ve uluslararası kuruluşların insan haklarını, özellikle azınlık haklarını koruma ve geliştirme kapasitesine sahip olamayabileceğini vurgular (Weller, 2010: 306). Savaş sonrası dönemde, UNMIK ile Kosova'nın merkezi makamları birlikte, Kosova'nın kuzeyinde Sırp çoğunluk tarafından Arnavut azınlığa karşı mülk istismarlarını ve Kosova'nın güneyinde Arnavut çoğunluk tarafından Sırp azınlığa karşı özel mülk istismarlarını ortadan kaldırma konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmıştır (Hamza, 2022: 252–253).

Altıncısı, bu Kosova özelinde doğrudan geçerli olmasa da, Weller şuna dikkat çeker: belirli bir asimetrik birim uygulandıktan sonra, diğer azınlık toplulukları da benzer hak ve statü talep etmeye başlayabilir (Weller, 2010: 306).

Yedincisi ve son olarak, Weller, asimetrik özyönetim projelerinin merkezi hükümetten ayrı yasama, yürütme ve yargı yetkileri tasarımı içermesinin sorunlu olabileceğini ifade eder. Ancak Weller'a göre, bu durum üniter devletler için geçerli değildir; yeter ki bu devletler federal bir yapıya geçeceklerini resmen ilan etmesinler (Weller, 2010: 306).

Özetle, Weller şu sonuca varmaktadır:

“Asimetri, zorlayıcı durumlara basit bir çözüm sunma ihtimali taşımaz. Aslında başlı başına karmaşık ve zorlu bir kavramdır. Ancak, eğer asimetrik özerklik tasarımları, temel çatışmaların karmaşıklığını hesaba katarak geliştirilirse ve devlet inşasına dair diğer araçlarla birlikte uygulanırsa, çözümsüz görünen çatışmalardan çıkış yolu sunabilir.” (Weller, 2010: 306).

Şimdi, eğer SBB başarıyla uygulanırsa, bunun Kosova'daki yönetim sistemini nasıl dönüştüreceğini inceleyelim. Öncelikle şu gerçek kabul edilmelidir ki, Kosova'da mevcut durumda belediyelerin merkezi otoriteye bağlı çalıştığı bir simetrik sistem mevcuttur. Ne var ki Ahtisaari Paketi, Kosova'daki Sırlara; eğitim, sağlık, güvenlik ve kültür alanlarında tam yetkilerle genişletilmiş bir âdem-i merkeziyet yapısı garanti etmektedir.⁷⁹ Bu nedenle, SBB'nin uygulanması ile birlikte Kosova, simetrik üniter bir sistemden asimetrik üniter bir sisteme doğru evrilecektir (Hamza, 2022: 253).

⁷⁹ Bkz. “Genel Sekreter’in Güvenlik Konseyi Başkanı’na hitaben 26 Mart 2007 tarihli mektubu”, S/2007/168, (26 Mart 2007), Ek 4, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf>.

Bununla birlikte, McGarry'nin çalışmasına referansla belirtmek gerekirse; eğer asimetrik özerkliğin anayasal güvencesi varsa ve merkezi hükümetin bu özerkliği ortadan kaldırma yetkisi yoksa o zaman söz konusu durum bir “federasyon benzeri yapı” olarak değerlendirilir. Buna karşılık, merkezi otoritenin özerkliği sona erdirme yetkisine sahip olması hâlinde ise, söz konusu olan şey asimetrik olarak âdem-i merkezileşmiş bir üniter devlettir (McGarry, 2007: 105). 2015 tarihli SBB Anlaşması'nın 19. paragrafına bakarsak şu ifade yer almaktadır: “Birlik/Topluluk, yalnızca kendi Meclisinin üyelerinin 2/3 çoğunluğuyla alacağı bir kararla feshedilebilir.”⁸⁰

Bu ifade, SBB'nin feshinin yalnızca kendi iç meclisi tarafından yapılabileceğini ve Kosova devletinin merkezi otoritelerinin bu hakka sahip olmadığını göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, SBB'nin uygulanması, Kosova'daki mevcut yönetim sistemini simetrik yapıdan asimetrik yapıya dönüştürebilir ve McGarry'nin de öngördüğü üzere, uzun vadede federal bir yapının zeminini dahi oluşturabilir.

Bununla bağlantılı olarak vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta şudur: Anayasa Mahkemesi'nin kararı, “uluslararası anlaşmalar Kosova hukuk sisteminin bir parçası hâline gelir [...] Dolayısıyla, Birliğin/Topluluğun kurulması anayasal gerekliliklere uygundur ve Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin bir parçası hâline gelir.” sonucuna ulaşmaktadır.⁸¹ Bu bağlamda, SBB'nin kurulması artık Kosova Anayasası tarafından da korunacak olan yasal bir yapı hâline gelmiştir.

Dünya genelinde, bir özerk bölgenin diğer birimlerden daha fazla yetkiye sahip olduğu pek çok asimetrik özyönetim sistemi örneği bulunmaktadır. Örneğin, Kanada'da Fransızca konuşan nüfusun çoğunlukta olduğu Quebec Eyaleti, diğer eyaletlere kıyasla daha geniş haklara sahiptir. İspanya örneğinde ise, Katalonya, Bask Bölgesi ve Galiçya gibi özerk bölgeler, ulusal azınlıklarına yerel özyönetim imkânı sunarken; La Mancha ya da Extremadura gibi diğer 14 eyalet, çoğunluğu oluşturan İspanyol ulusal grubunun bölgesel alt birimleri olarak işlev görmektedir (Kymlicka, 2001: 102). Aynı şekilde, Rusya Federasyonu'nda da, ulusal temele dayalı özyönetim birimleri ile

⁸⁰ Bkz. “Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyeler topluluğu/dernekleri”, paragraf 19, https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf.

⁸¹ Kosova Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, KO130/15 sayılı Davaya İlişkin Karar, paragraf 113, https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjk_ko_130_15_ang.pdf.

(örneğin Tataristan ve Kuzey Osetya) Rus nüfusun yoğun olduğu 56 federal birim arasında ciddi bir asimetri söz konusudur (Kymlicka, 200: 104).

Avrupa kıtası örneklerine baktığımızda, İtalya'daki *Güney Tirol*⁸² ve Finlandiya'daki Åland Adaları, asimetrik özerklik uygulamaları sayesinde tehlikeli ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmeyi başaran iki başarılı modeldir (Wolff, 2010: 42–43). Birleşik Krallık gibi çok etnili bir birlik devleti de İskoçya, Kuzey İrlanda ve Galler için asimetrik özerklik sistemini uygulamaktadır. Belçika da, Flamanlar, Valonlar ve Almanca konuşan topluluklar gibi farklı dilsel, kültürel ve dini heterojenliği barındıran ulusal grupların taleplerine yanıt olarak üniter sistemden asimetrik yönetime evrilmiş Avrupa ülkelerinden biridir (Keating, 1999). Moldova da bu türden bir güç paylaşımı anlaşması uygulayarak, Gagavuz halkına asimetrik özyönetim sistemi yoluyla bölgesel özerklik hakkı tanımıştır (Protsyk, 2010).

Bu örneklerde görüldüğü üzere, asimetrik özyönetim uygulamaları, ayrılıkçı gerilimlerin azaltılmasında başarı sağlamıştır. Ancak bu sistemin, her zaman çatışma çözümüne olumlu katkı sunduğu da söylenemez. Roeder'e göre:

“Asimetri, ayrılığı garanti etmeyen bir yöntemdir: Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'dan; Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan fiilen kopuşu ve Singapur'un Malezya'dan, Eritre'nin ise Etiyopya'dan hukuken ayrılması göstermektedir ki, asimetrik etno-federasyonlar dağılmasa bile, bu tür yapıların parçaları sıklıkla kopup ayrılır.” (Roeder, 2009: 216)

John McGarry, asimetrik sistemin düzgün çalışmasına dair oldukça eleştirel bir yaklaşım sergiler. McGarry'ye göre, asimetrik yönetim ciddi bir “merkezkaç potansiyel” barındırır. Çünkü özerk birim, kendi bölgesi ve halkı için özel bir sorumluluğa sahiptir ve bu sorumluluk diğer özerk birimlerle ya da merkezi hükümetle paylaşılmak zorunda değildir. Başka bir deyişle, merkezi hükümetin bu tür bir yapıya doğrudan müdahale kapasitesi belirli açılardan sınırlıdır (McGarry, 2007: 112).

McGarry'nin ikinci eleştirisi, asimetrik özerk yapının temsilcilerinin, kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen konularda oy hakkına sahip olmalarıdır. Buna karşın, diğer özerk birimlerin ya da merkezi hükümetin temsilcileri, bu özerk bölgenin iç işlerine dair meselelerde söz sahibi olamazlar. Bu nedenle McGarry, sistemdeki bu durumu, demokratik hesap verebilirlik açısından bir asimetri olarak eleştirir (McGarry, 2007: 112–113).

⁸² Özellikle bu kısım 7.6. bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Kosova'daki simetrik yönetim sisteminin asimetrik bir yapıya dönüşmesi bağlamında, Sırbistan devletinin iki temel hedefi bulunmaktadır:

Birincisi, Belgrad'ın resmî makamları, Kosova'daki kendi vatandaşlarının statüsünü giderek daha da yükseltmeyi ve onları Kosova'daki diğer azınlıklardan her açıdan farklılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Sırlar için “*azınlık*” teriminin tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Ancak bu yaklaşım, hem Ahtisaari Paketi hem de Kosova Cumhuriyeti Anayasası ile çelişmektedir. Çünkü daha önce de birçok kez vurguladığımız gibi, Kosova; Arnavutlar çoğunlukta olmakla birlikte, Sırlar, Romanlar, Boşnaklar, Türkler, Goraniler gibi azınlıkları da içeren, demokratik ve *çok etnili* bir devlettir (Hamza, 2022: 256).

İkincisi, Belgrad'ın bir diğer stratejik hedefi ise, *asimetrik* yerel özyönetim sistemi aracılığıyla – başka bir deyişle SBB'nin uygulanması yoluyla – Kosovalı Sırların tanımlanmış bir *bölgesel birim* içinde örgütlenmesini sağlamaktır. Bu yapı, ileride doğabilecek herhangi bir *ayrılıkçı* hedef doğrultusunda Sırların Kosova'dan ayrılmasını kolaylaştıracak bir temel oluşturabilir (Hamza, 2022: 257).

7.5.3. Bölgesel Özerklik

Etimolojik olarak, özerklik (autonomy) kelimesi Yunanca iki kelimedenden türetilmiştir: *auto* (kendi) ve *nomos* (yasa ya da kural). Dolayısıyla özerkliğin doğru anlamı, “kendi yasalarını yapma hakkı”dır (Lapidoth, 1997: 29). Her ne kadar özerkliğe dair evrensel olarak kabul edilmiş bir tanım olmasa da, bu alanda çalışan araştırmacıların çoğu üç tür özerklik olduğunu kabul etmektedir: kişisel, kültürel ve bölgesel özerklik (Weller, 2010: 2). Weller'a göre, “Bölgesel özerklik, en genel anlamıyla, bir devlet içinde demografik olarak farklı bir bölgesel birimin kendi kendini yönetmesini tanımlar.” (Weller, 2010: 4).

Kosova'daki Sırlar (kuzeyde çoğunlukta oldukları bölge hariç) genel olarak farklı yerlerdeki enklavlara dağılmış olduklarından ve tanımlanmış bir bölgesel yapıya sahip olmadıklarından dolayı, Ahtisaari Planı ve Kosova Cumhuriyeti Anayasası kendilerine kişisel ve kültürel özerklik tanımakta ve bu hakları güvence altına almaktadır (Hamza, 2022: 258). Ancak, SBB Anlaşması ile birlikte kişisel ve kültürel özerklik uygulamaları, Kosovalı Sırlar için gelecekte bölgesel özerklik elde etme yönünde önemli bir fırsat olabilir (Hamza, 2022: 258).

Marc Weller’a göre, bölgesel özerkliğin varlığını tanımlamak için kullanılabilecek on temel unsur bulunmaktadır:

Birincisi, demografik farklılıktır (Weller, 2010: 4-5). SBB, Sırpların demografik farklılığı temelinde oluşturulacaktır (Hamza, 2022: 258). SBB’ye bağlı belediyelerin büyük kısmı Kosova’nın kuzey ve güneyine dağılmış olsa da, bu durum bölgesel bir özerklik oluşturulmasının önünde engel teşkil etmez (Hamza, 2022: 258). Moldova’daki Gagavuz Özerk Bölgesi örneğinde olduğu gibi, bu tür yapılar farklı belediyelere dağılmış olabilir (Protsyk, 2010).

İkincisi, âdem-i merkeziyet değil, yetki devridir. Yani kamu gücü merkezi hükümetin dolaylı aktarımıyla değil, doğrudan özerk birim tarafından kullanılacaktır (Weller, 2010: 4-5). Daha önce de belirtildiği gibi, SBB; eğitim, sağlık, ekonomi, kırsal ve kentsel kalkınma alanlarında tam yetkiyle faaliyet gösterecektir.⁸³

Üçüncüsü, yasal güvenceye dayalıdır. Weller, merkezi makamların özerkliğin statüsünü, o birimin rızası olmadan değiştiremeyeceğini belirtir. Bu özellik SBB ile örtüşmektedir; zira 19. maddeye göre, SBB yalnızca temsilcilerinin 2/3 çoğunluğuyla feshedilebilir.⁸⁴

Dördüncüsü, yasal üstünlük ilkesidir. Özerk birim, görevlerini yasal çerçevede yürütebilme bakımından hukuki üstünlüğe sahip olmalıdır. Ancak bu üstünlük, ayrılma hakkını içermez (statü açıkça bu hakkı tanımıyorsa). SBB de kendi statüsü çerçevesinde yetkilerini ihlal eden eylemlere karşı Anayasa Mahkemesi dâhil olmak üzere yetkili mahkemelerde dava açma hakkına sahip olacaktır.⁸⁵

Beşinci unsur, statü oluşturma yetkisidir. Yani özerk birim, kendi statüsünü oluşturma ve buna göre yasa çıkarma yetkisine sahip olmalıdır (Weller, 2010: 4-5). Bu nokta, SBB ile kısmen örtüşmektedir. Çünkü SBB ancak Brüksel’deki müzakereler çerçevesinde ve Kosova yasaları ile Anayasasına uygun olacak şekilde kendi statüsünü oluşturabilecektir (Hamza, 2022: 259).

Altıncı unsur, yine SBB ile kısmi olarak örtüşmektedir. Yürütme ve yasama yetkilerini ima eden “önemli yetkiler” açık biçimde tanımlanmamış olsa da, statü düzenlenirken en azından bazı

⁸³ Bkz. “Kosova’daki Sırp çoğunluklu belediyeler topluluğu/dernek - genel ilkeler/ana unsurlar”, paragraf 4, https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf.

⁸⁴ Ibid. Paragraf 19.

⁸⁵ Bkz. “Kosova’daki Sırp çoğunluklu belediyeler birliği/topluluğu”, paragraf 11.

tüzük ve ikincil düzenlemeler düzeyinde bu yetkilerin verilebileceği söylenebilir (Hamza, 2022: 259–260).

Yedinci unsur, paralel işlemdir. Yani özerk birim ile merkezi hükümet, aynı bölgede bireyler üzerinde kamu gücünü birlikte uygulayabilir. Kurti hükümeti son dönemde Kosova’nın kuzeyinde egemenliğini pekiştirme yönünde daha fazla adım atmış olsa da, Sırp toplumuna yönelik otoriteyi gerçekten pekiştirmek için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır (ICG, 2024). Aksine, 2023 Eylül’ünde meydana gelen ve bir Kosova polis memurunun Sırp silahlı grupları tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan olayların ardından, resmi Belgrad ve Kuzey’deki Sırp, Kosova polisinin Sırp çoğunluklu bölgelerden çekilmesini talep etmiştir (ICG, 2024).

Sekizinci unsur, dış dünyayla sınırlı düzeyde iş birliğidir. Merkezi hükümetin anayasası izin verdiği ölçüde, özerk birimin sınır ötesi (genellikle kültürel ve ticari amaçlarla) sınırlı iş birliği kurma hakkı vardır (Weller, 2010: 5). SBB, Kosovalı Sırlara Sırbistan’daki ana devletleriyle iş birliği yapma ve diğer ulusal ve uluslararası derneklerle ilişki kurma hakkı tanımaktadır.⁸⁶

Dokuzuncu unsur, yasama, yürütme ve yargı kurumlarının varlığıdır (Weller, 2010: 5). SBB’nin kurumsal yapısı incelendiğinde, bir yasama gücü olarak Meclis, yürütme gücü olarak Başkan ve Yönetim Kurulu unsurlarının bulunduğu görülmektedir (Hamza, 2022: 260).

Onuncu ve son unsur, bütünleştirici mekanizmalardır. Bu, “uyuşmazlık çözüm mekanizmasını” da içerir; özerk birim, anayasa mahkemesine başvurarak hakkını arayabilir. Ayrıca, merkez ile özerk birim arasında kaynak aktarımı düzenlemeleri ile merkezi kurumlarda özerk birimin temsilinin garanti altına alınması gerekir (Weller, 2010: 5).

SBB Anlaşması’na bakıldığında, 11. paragraf özerkliğe dair ihlaller durumunda Anayasa Mahkemesi dâhil yetkili mahkemelere başvuru hakkını tanır.⁸⁷ Bundan gayri, 17. paragraf ise mali bütçe ve kaynak aktarımı konularını düzenlemektedir.⁸⁸ Merkezi kurumlarda temsil konusu ise, Kosova Cumhuriyeti Anayasası’ndaki kota ve Parlamento’daki ayrılmış sandalyeler yasası ile güvence altına alınmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Ibid. Paragraf 4 (m).

⁸⁷ Bkz. “Kosova’daki Sırp çoğunluklu belediyeler birliği/topluluğu”, paragraf 11.

⁸⁸ Ibid. Paragraf 17.

⁸⁹ Bkz. “Kosova Kamu Hizmetinde Toplulukların Temsili”, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı KOSOVA MİSYONU, Şubat 2013, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/c/99601.pdf>.

Weller’a benzer şekilde, Hannum da bir birimin “tam anlamıyla özerk” sayılabilmesi için dört temel özellikten söz eder:

- (a) Birincil ve ikincil eğitimde, dil kullanımında, yerel özyönetim yapısında söz sahibi olma ve toprak kullanımı ile planlamada tam yetki sahibi olma;
- (b) Yürütme organının merkezi hükümetin onayıyla seçilmesi; bu yürütmenin yerel ve sınırlı düzeyde devlet yasalarını uygulama sorumluluğu taşıması;
- (c) Yerel yasaların yorumlanmasında bağımsız yerel yargının bulunması;
- (d) Merkezi ve özerk yerel yönetimler arasında yetki paylaşımı yapılan ortak çıkar alanlarının tanımlanması (Hannum, 1990: 467–468).

Hannum, yetki paylaşımı mekanizmaları konusunda ayrıca şunu belirtir:

“Özerklik bağımsızlıkla eş anlamlı değildir ve özerk hükümetler, merkezi hükümetin etkisinden tamamen bağımsız olmayı beklememelidir. Öte yandan, devlet de özerk bölgenin gerçek anlamda yetki kullanabilmesini sağlayacak esnek bir tutum benimsemelidir; özellikle bu yetki kullanımı devletin merkezileşme ve yeknesaklık eğilimiyle çeliştiğinde bile.” (Hannum, 1990: 468).

Sonuç olarak, yukarıda belirtilen bölgesel özerklik unsurlarına dayanarak, SBB’nin Kosova Cumhuriyeti hükümeti tarafından uygulanması hâlinde bu şartları büyük ölçüde karşıladığı söylenebilir (Hamza, 2022: 262). Ayrıca Kosova’daki Sırp belediyeleri belirli bir coğrafyada yoğunlaşmak yerine farklı belediyelere ve enklavlara dağılmış olsa da, bu durum bir sorun teşkil etmemektedir; zira Moldova’daki Gagavuzya Özerk Bölgesi örneğiyle bu tür yapılar mümkün kılınabilmektedir (Hamza, 2022: 262).

7.5.4. Kurumların İşlevselliği

Kosova’daki Azınlıklar için Avrupa Merkezi (ECMI) tarafından yayımlanan bir araştırmada, SBB ile Kosova Cumhuriyeti kurumlarının işlevselliği arasındaki ilişkiye dair şu ifadeye yer verilir:

“Kosova devletinin işlevselliğine dair endişeler hafife alınmamalıdır. Her ne kadar Priştine ile Belgrad arasında imzalanan her yeni anlaşma, Kosova’daki Sırp hukukunu ve devlet kurumlarının varlığını azaltıyor olsa da, SBB, Kosova’daki Sırp topluluğu nezdinde Sırbistan’ın güçlü rolünü sürdürmektedir. Eğer bu yapı belediyeler arası bir iş birliği çerçevesinde tasarlanmamışsa, Belgrad’ın Kosova Sırplarına yönelik siyasi ve mali gücünü kullanarak itaat sağlamaya dönük proaktif yaklaşımı, SBB’yi Kosova’nın kurumsal gelişiminin önünde gerçek bir engel hâline getirebilir.” (Zeqiri vd., 2016: 10).

Kosova devlet kurumlarının işlevselliğini kırılğan hâle getirebilecek ihtimallerden biri, SBB'nin ana devleti olan Sırbistan ile kuracağı özel ilişki ve sınır ötesi iş birliği oluşturma hakkıdır. Bu iş birliği; diğer belediyeler, bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla da kurulabilecektir (Hamza, 2022: 265). O'Leary'e göre, özerk ya da asimetrik kurumlar anayasal hukuk ya da uluslararası antlaşmalarla güçlü bir şekilde inşa edilmişse, hiçbir merkezi hükümet bunları sarsamaz ya da ortadan kaldıramaz (O'Leary, 2013: 29). Bu bağlamda, daha önce de belirtildiği üzere, merkezi hükümetin SBB'yi feshetme yetkisi yoktur; yalnızca iç meclisinin 2/3 oy çoğunluğuyla feshedilebilir.⁹⁰

O'Leary ayrıca şu görüşü savunur: Bu özerk birimler, çoğulcu veya konsosyonel bölgesel uzlaşmalardan memnun olmazlar ve devlet sınırlarını aşan politik bağlantılar kurmak isterler; yani işlevsel iş birliğinden konfederal yapılara kadar uzanan sınır ötesi kurumlar inşa etmeyi amaçlarlar (O'Leary, 2013: 30). Ulusal topluluklar; farklı devletlere dağılmış olabilen yapıları nedeniyle (örneğin İran, Ermenistan ve Gürcistan'daki Azeriler; Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki Kürtler; Bosna, Hırvatistan ve Kosova'daki Sırlar; Romanya ve Sırbistan'daki Macarlar), sınır çizgisine komşu konumda bulunan anavatanlarıyla daha özel bir iş birliği talep edebilirler. Bu tür güç paylaşımı yapıları ise merkezi hükümetin otoritesini olumsuz etkileyebilir (O'Leary, 2013: 29–30). Bu nedenle, özerk birimlerin ilgili devletten çok ana devletiyle ilişkilenebilmesi, merkezi kurumların işlevsizleşmesine ve merkezkaç hareketlere yol açabilir (Hamza, 2022: 265).

Venedik Komisyonu'na göre, yurtdışında yaşayan soydaşlara yönelik bir devletin uyguladığı yasalar, ancak ev sahibi ülkenin ikili bir antlaşmayla bunu kabul etmesi hâlinde geçerli olabilir.⁹¹ Ancak Sırbistan bugüne kadar Kosova hükümetiyle Kosovalı Sırlara dair herhangi bir iş birliği yürütmemiş, Kosova yasalarını görmezden gelerek paralel belediyeler aracılığıyla doğrudan kendi yasalarını uygulamıştır. Bu durum, SBB'nin Sırbistan için, egemen bir devlet olan Kosova içerisinde meşru olmayan politikalarını sürdürmesi adına bir ileri karakol hâline gelmesine neden olabilir (Hamza, 2022: 265).

⁹⁰ Bkz. “Kosova'daki Sırp çoğunluklu belediyeler topluluğu/dernek - genel ilkeler/ana unsurlar”, paragraf 19, https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf.

⁹¹ Bkz. “Ulusal Azınlıkların Akraba Devletleri Tarafından Ayrıcalıklı Muameleye Tabi Tutulması Hakkında Rapor”, Venedik Komisyonu tarafından kabul edilmiştir (Venedik, 19-20 Ekim 2001), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2001\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2001)019-e).

Kosova'daki devlet kurumlarının işlevselliğini zayıflatabilecek diğer bir unsur, Sırbistan'daki Belgrad hükümetinin uzantısı olarak hareket eden “Srpska Lista” (Sırp Listesi) adlı siyasi partidir. Bu parti, Kosova yasalarına göre çalışmaya çalışan diğer Sırp partilerin aksine, otoriter Vucic ideolojisini dayatmakta, ayrılıkçı eğilimleri beslemekte ve Kosova'daki Sırp adına kendisi dışında başka siyasi rakip istememektedir (Hamza, 2022: 266–267). Başka bir deyişle, Sırp Listesi gibi ayrılıkçı bir ideolojiye sahip parti, Kosova'daki ilgili yönetim kurumlarını işlevsiz hâle getirerek durumu istikrarsızlaştırabilir.

Ayrıca, Kuzey Kosova'daki Sırp, Priştine'deki merkezi hükümetle iş birliği yapma niyetinde olmamakla birlikte, Kosova devletinin kendi belediyelerine en az düzeyde bile müdahalesini tehdit olarak görmektedir (Lehne, 2012). Andreas Ernst'e göre, “SBB büyük ihtimalle, Bosna-Hersek'teki Republika Srpska örneğinde olduğu gibi merkezi karar alma süreçlerini veto etme yetkisine sahip olmayacak; ancak yine de Kosova'daki Sırp, ASMM aracılığıyla merkezi kurumlarla iş birliği yapmaksızın ve müdahale olmaksızın, içine kapanık bir yaşam sürmeye çalışacaktır.” (Ernst, 2014: 125). Bu tür bir senaryo, merkezi otoriteler ile SBB arasında bir rekabet yaratabilir ve bu durum merkezkaç eğilimleri besleyebilir. Nihayetinde, Kosova'daki ilgili yönetim kurumlarında siyasi çıkmaz ve işlevsizliğe neden olabilir (Hamza, 2022: 267).

Buraya kadar ifade edilenler doğrultusunda, Kosova'nın şu anki yönetim sistemi, merkezi hükümet ve yerel yönetimler olarak belediyelerden oluşan simetrik üniter bir yapıya dayanmaktadır. Ancak SBB'nin uygulanması ile birlikte, Kosova'nın yönetim sistemi asimetrik mekanizmalara doğru kayacaktır. Hamza'ya göre, “SBB'nin uygulanmasıyla birlikte Kosova, Bosna-Hersek ve Makedonya sistemleri arasında bir yere evrilebilir” (Hamza, 2022: 268). Bieber ve Keil ise, Bosna-Hersek ile Makedonya'daki yönetim sistemleri arasındaki temel farka dikkat çeker. Makedonya'da kuvvetler ayrılığı daha esnek bir biçimde işlerken; Bosna-Hersek'te iki bağımsız entiteden oluşan federal sistem zaman zaman tamamen felç olabilmektedir (Bieber ve Keil, 2009: 344).

Sonuç olarak, işlevsiz kurumlar krizinden kaçınmak, ayrılıkçı eğilimlerin önünü almak ve iç siyasi çıkmazları sonlandırmak için; aynı zamanda kuvvetler ayrılığı mekanizmasına dayanarak bir çözüm bulmak amacıyla, bu tezde bir sonraki bölümde ele alınacak olan *Güney Tirol modeli*, SBB'nin uygulanmasında örnek alınabilecek bir model olarak önerilmektedir.

7.5.5. SBB'nin Kurulmasına Yönelik Yerel Halk ve Analistlerin Algısı

Kosova-Sırbistan Diyaloğu'nun tamamı ve özellikle SBB meselesi, yalnızca vatandaşlar için değil, Anayasa Mahkemesi ve kamuoyu için de belirsiz ve kafa karıştırıcı bir nitelik taşımaktadır (Hamza, 2022: 269–270). SBB'nin kurulmasına ilişkin vatandaşların görüşü sorulduğunda ise, Kosova'daki Arnavut ve Sırp toplulukları arasında büyük bir görüş ayrılığı ortaya çıkmaktadır. Arnavutların büyük çoğunluğu, SBB'nin Kosova'nın kurumsal işleyişini olumsuz etkileyeceğini (hatta ülkeyi bölebileceğini) düşünürken; Sırlar, SBB'nin Kosova'daki Sırp vatandaşlarının çıkarlarını koruyacağını ve güvence altına alacağını savunmaktadır (Hamza, 2022: 269–270).

SBB'nin Kosova'da kurulmasının doğru bir fikir olup olmadığına ilişkin yapılan bir ankette, Arnavutların %45'i bu kararı yanlış bulurken, %40'ı doğru bulmuş; %15'i ise bu konuda herhangi bir fikre sahip olmadığını belirtmiştir (Dalipi ve Shala, 2016: 15). SBB uygulandıktan sonra güvenlik durumuna ilişkin olarak Arnavut katılımcıların %39'u, güvenlik ve barış bakımından herhangi bir olumlu ya da olumsuz etkisinin olmayacağını ifade etmiştir. %25'i ise SBB'nin topluluklar arasında gerilimi artırabileceğine inanırken, aynı oranda katılımcı da SBB sonrasında Arnavutlar açısından geleceğe dair bir perspektif görmediğini belirtmiştir. Sadece %11'lik bir kesim, SBB'nin uygulanmasının barış ve güvenlik getireceğine inanmaktadır (Dalipi ve Shala, 2016: 20).

Buna karşılık, yerel Sırların %72'si SBB'nin kurulmasının doğru bir karar olduğunu düşünürken, %16'sı bunun yanlış olduğunu, kalan %16'sı ise konu hakkında fikrinin olmadığını beyan etmiştir (Dalipi ve Shala, 2016: 15). SBB'nin barış ve güvenliğe katkı sağlayıp sağlamayacağı sorulduğunda ise, Sırların %65'i olumlu düşünmektedir. %18'i bunun kendileri için bir gelecek vaat etmeyeceğini, %9'u SBB'nin Arnavutlarla Sırlar arasında gerilim yaratacağını ve %8'i ise barış ve güvenlik açısından herhangi bir etkisinin olmayacağını dile getirmiştir (Dalipi ve Shala, 2016: 20). Kosova'daki Arnavut çoğunlukla kıyaslandığında, yerel Sırlar, SBB'nin uygulanmasına daha olumlu yaklaşmakta; güvenlik açısından da Sırlar, âdem-i merkeziyetçiliğin güvenlik, barış ve refahları açısından iyi bir adım olduğunu düşünmektedir (Dalipi ve Shala, 2016: 22).

Donika Emini tarafından yürütülen bir araştırma ise, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun – yani hem Arnavut hem de Sırların %70'inin – SBB'nin kendilerine zarar vereceğini

düşündüğünü ortaya koymuştur (Emini, 2016). Sırp perspektifinden bakıldığında, bu güvensizlik, Kosova'nın hâlâ Sırbistan'ın bir parçası olarak görülmesinden kaynaklanıyor olabilir. Onlara göre, ihtiyaçlarını karşılamak üzere parçalanmış bir yapı, Sırbistan ile birleşme sağlanmadan yeterli olmayacaktır. Öte yandan Arnavutlar ise, SBB'ye karşı olumsuz tutum sergilemekte; bunun Kosova'nın parçalanma riski taşıdığını ve devlet kurumlarının işleyişinin gelecekte bozulabileceğini düşünmektedir.

Kymlicka bu bağlamda şöyle bir tespitte bulunur: “Çoğunluk ulusal grubun asimetriye karşı duyduğu muhalefetin önemli bir kısmı örtük bir etnosentrizme dayanmaktadır – yani azınlıkların saygıya değer ayrı bir ulusal kimlik taşıdığı gerçeğini kabul etmeme. Bu tutum, ulusal azınlıkların kültürel olarak farklı toplumlar olarak varlıklarını sürdürme arzusunun uzun süredir ihmal edilmesi ya da küçümsenmesi geleneğiyle örtüşmektedir.” (Kymlicka, 200: 105).

Hamza tarafından yapılan bir röportajda, Sırp topluluğundan bir katılımcı şu ifadeyi kullanmıştır: “SBB'nin uygulanması yoluyla, Sırp topluluğu Kosova'da asimilasyona karşı mücadele etme şansına sahip olacak.” (Hamza, 2022: 271).

Kısacası, SBB'nin uygulanması konusunda hem Arnavut hem de Sırp topluluklarında görüş ayrılıkları mevcuttur. Arnavutlar, SBB'nin uygulanmasını uzun vadede Kosova'nın kurumsal işleyişi açısından ciddi bir risk olarak görmekte; Sırp'lar ise bunu kendi bölgesel özerklikleri açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirmektedir (Hamza, 2022: 273). Bunun yanı sıra, Kosova'da yaşayan diğer azınlık toplulukları – Romanlar, Boşnaklar, Türkler, Aşkallar ve diğerleri – SBB'nin yalnızca Sırp azınlık için uygulanmasının kendileri açısından adaletsizlik olduğunu düşünmektedir. Çünkü Kosova çok etnili bir devlet temelinde inşa edilmiştir ve bu durumda yalnızca Sırp'ların ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı, tek etnikli (monoetnik) bir karakter taşıyacaktır (Hamza, 2022: 273).

7.6. Güney Tirol Modeline Göre SBB'nin Uygulanması

Güney Tirol Modeli'nin açıklamasına geçmeden önce, Hırvatistan'daki Sırp'lara ait model olarak bilinen *Ortak Belediyeler Konseyi (Joint Council of Municipalities - JCM)* ile Bosna-Hersek'teki *Republika Srpska* modelinden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim Kosova Başbakanı Albin Kurti de yaptığı açıklamalardan birinde, Uluslararası Topluluk ile Kosova ve Sırbistan Diyaloğu'ndan sorumlu AB ofisinden, Kosova'da Hırvatistan Modeli'nin uygulanmasını

talep etmiştir (Baliu ve Cvetković, 2023). Ancak Sırp tarafı bu modeli asla kabul etmeyecektir; çünkü Hırvatistan'daki bu model, doğu Hırvatistan'ın Podunavlje bölgesinde yaşayan Sırlara yönelik *kültürel özerklik* temelinde (*sui generis*) kurgulanmış bir yapı olup, ne *yürütme yetkisine* sahiptir ne de *bölgesel özerklik* içermektedir (Caspersen, 2003). Buna karşılık, Ahtisaari Paketi tarafından desteklenen Kosova'daki Sırp Belediyeler Birliği (SBB), dört alanda yürütme yetkisine sahip olacaktır: yerel ekonomi, eğitim, sağlık ve kentsel-kırsal planlamanın denetimi.

Ayrıca, Kosova'daki bazı siyasi liderlerin sıkça yaptığı hatalardan biri de, SBB ile Bosna-Hersek'teki Republika Srpska yapısını aynı kategoride değerlendirmeleridir. Oysa aralarında önemli farklar bulunmaktadır: Republika Srpska, Bosna-Hersek Federasyonu içinde anayasal statüye sahip bağımsız bir cumhuriyettir ve kendi anayasası vardır.⁹² Buna karşın, SBB ancak Kosova Cumhuriyeti'nin anayasal düzeni çerçevesinde özerk bir yapı olabilir. Bu nedenle, bu doktora tezinde, Hırvatistan modeli ile Republika Srpska modeli arasında orta bir yol teşkil edebilecek *Güney Tirol Modeli* önerilmektedir. Bu model, Kosova ile Sırbistan arasındaki Diyalog sürecinin nihai çözümüne ulaşmak adına işlevsel bir alternatif olabilir.

7.6.1. Güney Tirol'ün Tarihsel Arka Planı

İtalya Cumhuriyeti Anayasası'na göre ülke, beşi özel statüye (özerklik) sahip olmak üzere toplam 20 bölgeye ayrılmıştır. Bu özel statülü bölgelerden biri de Trentino-Alto Adige / Güney Tirol'dür (Zwilling ve Alber, 2022: 3). Söz konusu bölge, biri çoğunluğu İtalyanca konuşan Trentino-Alto Adige, diğeri ise Almanca konuşan Avusturya kökenli toplumun yaşadığı Güney Tirol olmak üzere iki ile ayrılmıştır (IPESE, 2024). 2011 yılı demografik verilerine göre Güney Tirol'ün toplam nüfusu 453.272'dir. Bu nüfusun 314.604'ü (%69,4) Alman, 118.120'si (%26,1) İtalyan, 20.548'i ise (%4,5) Ladin topluluğuna aittir (ASTAT, 2019). Yüzölçümü açısından bu il, 7.400 km² ile ülkenin ikinci büyük ili olarak kabul edilmektedir. Güney Tirol'de toplam 116 belediye bulunmakta olup, ilin başkenti Bolzano'dur (ASTAT, South Tyrol in Figures, 2019). Bu 116 belediyenin 103'ü ağırlıklı olarak Alman, sekizi Ladin topluluğuna, beşi ise ağırlıklı olarak İtalyan topluluğuna aittir (ASTAT, 2021).

⁹² Sırp Cumhuriyeti Anayasası, <https://web.archive.org/web/20090406123518/http://www.ustavnisud.org/html/pravno%20utemeljenje/ustav%20e.html>.

Güney Tirol, 1918 yılına kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. 1915 tarihli Londra Antlaşması ile bu bölge, I. Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletler safında yer alması halinde İtalya'ya vaat edilmiştir. 1919-1920 döneminde İtalya, Güney Tirol'ü ilhak etmiş ve o tarihten itibaren bölge İtalya'nın bir parçası olmuştur (Golowitsch). 1922-1939 yılları arasında faşist rejimin iktidara gelmesiyle birlikte, Güney Tirol'de yoğun bir "İtalyanlaştırma" politikası uygulanmış; tüm Almanca eğitim veren okullar kapatılmış ve kamu sektöründeki istihdam yalnızca İtalyanlara açık hale getirilmiştir (Zwilling ve Alber, 2022: 6). 1939 yılında Benito Mussolini ile Adolf Hitler arasında yapılan ve "Opsiyon" adı verilen anlaşmaya göre, Almanca konuşan halk iki seçenikle karşı karşıya kalmıştır: Ya kimliğini korumak adına Nazi Almanyası'nın işgali altındaki Avusturya'ya göç edecek ya da Güney Tirol'de kalıp Alman kimliğinden vazgeçerek yeni İtalyan kimliğini benimseyecektir. Gerçekten de, halkın önemli bir kısmı, kökenini, dilini ve kimliğini kaybetmemek adına Avusturya'ya göç etmiştir (Zwilling ve Alber, 2022: 6).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, İtalya'nın Mihver Devletleri'nden Müttefikler tarafına geçmesi ve ateşkes anlaşması sonucunda Nazi Almanyası Güney Tirol'ü işgal etmiş; bu da Almanca konuşan nüfusun önemli bir kısmının yeniden eski topraklarına dönmesine neden olmuştur (Golowitsch).

İki savaş arası dönemde, Güney Tirol'deki Alman toplumu ya kendi kaderini tayin hakkını kullanmak ya da tarihsel ana vatanı olan Avusturya'ya katılmak istemiştir. Ancak bu talepler hem İtalyan makamlarınca reddedilmiş hem de uluslararası toplum tarafından desteklenmemiştir; zira bu durum, İtalya ile Avusturya arasında yeni bir çatışma riski doğuracaktı. Bu nedenle, sorunun barışçıl yollarla çözümü arayışı başlamıştır (Zwilling ve Alber, 2022: 3).

Savaşın sona ermesiyle birlikte Güney Tirol, İtalya'nın ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır. 5 Eylül 1946 tarihinde, dönemin İtalya Başbakanı De Gasperi ile Avusturya Dışişleri Bakanı Karl Gruber arasında Paris'te imzalanan De Gasperi-Gruber Anlaşması ile Güney Tirol ve Trentino bölgelerine kültürel özerklik tanınmış ve Almanca, İtalyanca'dan sonra ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir (Pförtl, 2004: 78). Ancak bir sorun çözülmeden kalmıştır: Alman nüfusun çoğunlukta olduğu Güney Tirol, İtalyanların çoğunlukta olduğu Trentino ile birleştirilerek Trentino-Güney Tirol Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. Ortak bölgede İtalyan nüfusun sayıca fazla olması, Alman topluluğu arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve Gruber-De Gasperi Anlaşması eleştirilmeye başlanmıştır. Güney Tirol'deki Alman toplumunu temsil eden en büyük parti olan

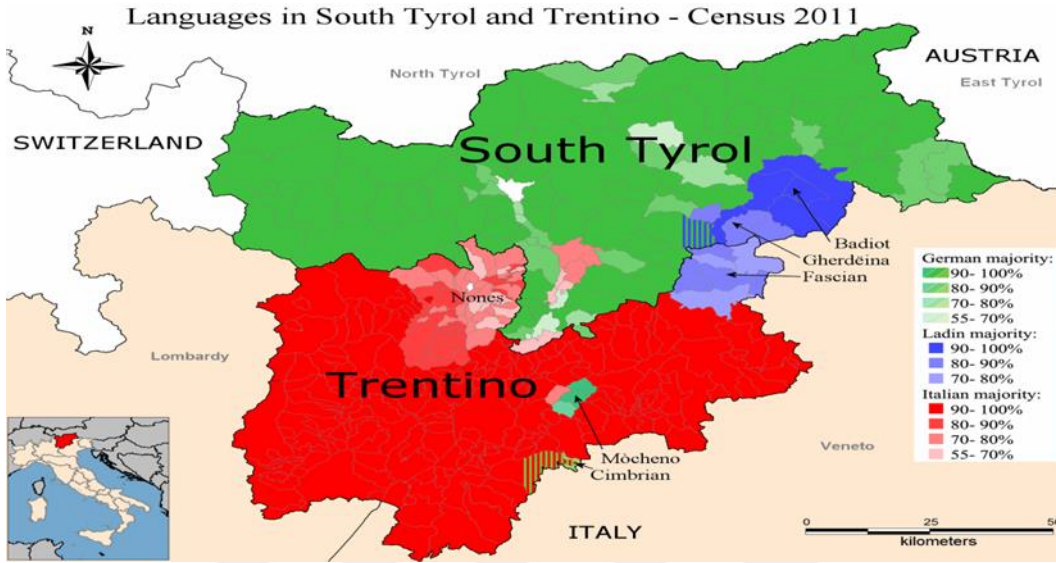
Südtiroler Volkspartei (SVP) liderleri, bölgelerinin Trentino'dan ayrılması ve tam özerklik statüsünün tanınmasını talep etmiştir (Carlà, 2016: 8).

Güney Tirol meselesi bu taleplerle sona ermemiştir. Trentino bölgesindeki İtalyan çoğunluk tarafından gerçekleştirilen terörist saldırılar ve Alman topluluğunun özerk haklarının kısıtlanması, sorunu uluslararası alana taşımıştır. 1960 yılında Güney Tirol sorunu Birleşmiş Milletler organlarına taşınmıştır (Alcock, 1982). 1961 yılında çeşitli çözüm önerileri gündeme gelmiş ancak pratik bir sonuç elde edilememiştir (Alcock, 1982). BM'nin 1497 sayılı kararı ile taraflara (Avusturya, İtalya ve Almanca konuşan azınlık) eşit haklar temelinde etnik, kültürel ve ekonomik gelişim haklarının tanınması amacıyla müzakerelere başlanması çağrısı yapılmıştır.⁹³ Yaklaşık 9 yıl süren görüşmelerin ardından 1969 yılında "Paket" adı verilen bir dizi 137 yeni düzenleme ile Güney Tirol'deki Alman nüfus, Trentino bölgesine bağlı kalmakla birlikte, daha fazla yasama ve yürütme yetkisi içeren yeni özerklik statüsünü oylayarak kabul etmiştir (Zwilling ve Alber, 2022; Alcock, 1982: 50). 1972 yılında "İkinci Özerklik Statüsü"nün Roma tarafından onaylanmasıyla birlikte Güney Tirol, yasama ve yürütme alanlarındaki iç işlerinde kendi kendini yönetme hakkı kazanmıştır. Bu İkinci Statü, İtalya Cumhuriyeti içinde son derece sofistike ve etkili bir güç paylaşımı sistemini kurmuştur (Carlà, 2016: 9).

Bununla birlikte, İtalya ile Avusturya arasındaki tam özerklik konusunda yaşanan ihtilaflar, 1992 yılına kadar devam etmiş; bu tarihte Avusturya, Güney Tirol'ün iç işlerine müdahale etme hakkından feragat etmiş ve bölgenin Avusturya'ya geri katılması talebinden vazgeçmiştir. Aynı şekilde, İtalya da Güney Tirol'ün bütüncül bir bölgesel, mali, yasama ve yürütme özerkliğini kabul etmiş ve vergi gelirlerinin %90'ını kendi bünyesinde tutmasına izin vermiştir (Carlà, 2016; Zwilling ve Alber, 2022; Pförtl, 2004).

Sonuç olarak denilebilir ki, Güney Tirol'ün özerkliği üç temel belgeye dayanmaktadır ve bu belgelerle korunmaktadır: İtalya Cumhuriyeti Anayasası; 1946 Paris Anlaşması (Gruber-De Gasperi Anlaşması) — bu anlaşma dil, ekonomi ve kültürel haklar temelinde özerklik ilkelerini belirlemiştir — ve 1972 tarihli İkinci Özerklik Statüsü (Paket düzenlemeleri). Bu belgelerle Güney Tirol'e yasama ve yürütme alanlarında tam özerklik tanınmıştır (Province.bz, 2024).

⁹³ Bkz. BM Kararı 1497, <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/152/71/img/nr015271.pdf?OpenElement>.

Şekil 7.4 Güney Tirol ve Trentino'da konuşulan diller – 2011 yılı

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Language_distribution_in_South_Tyrol_and_Trentino.png

7.6.2. Güney Tirol Modeli ve Sırp Belediyeler Birliği'ne Uygulanması

Günümüzde, “tek millet – tek devlet” ifadesiyle homojen devletlerden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle, etnik açıdan heterojen toplumların ve devletlerin bulunduğu yerlerde, özyönetim talebinin de siyasal bir temel olarak gündeme geldiği durumlarda, özerklik kavramı giderek yayılmaktadır (Lama, 1988). Güç paylaşımı aracı olarak özerklik, yalnızca devlet birliği ve toprak bütünlüğü açısından değil, aynı zamanda etnikler arası insanî değerlerin korunması açısından da büyük bir öneme ve olağanüstü bir etkililiğe sahiptir (Lapidoth, 1997: 171). Ancak yetki paylaşımı ve özerklik uygulamaları söz konusu olduğunda, dünyanın her ülkesinde ve her durumda bunun geçerli ve başarılı olabileceğini söylemek mümkün değildir; çünkü bu tür uygulamalar, nüfusun coğrafi, tarihsel ve demografik özellikleri, siyasal rejim ve demokratik değerler gibi faktörlere bağlıdır. Başka bir ifadeyle, belirli bir ülkede işleyen bir paradigma, bu modelin başka ülkelerde de yüzde yüz doğru ve uygulanabilir olduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda örnek olarak, “Bosna-Hersek Modeli”nin, Kosova’daki Sırp Belediyeler Birliği (SBB) için hiç de geçerli ya da işlevsel bir model olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Kosova’daki

etnikler arası sorunun çözümü için uygun olabilecek başka modeller vardır; bunlardan biri de İtalya'daki Güney Tirol bölgesidir.

Güney Tirol'deki çatışmanın nasıl çözüldüğü meselesi ele alınırken şu temel referans noktaları dikkate alınmalıdır:

- 1946–1948 yıllarına kadar, yani Birinci Anlaşma (De Gasperi–Gruber) yapılarına dek, Almanca konuşan topluluk ulusal asimilasyona tabi tutulmuş, kamusal alanlarda (eğitim, sağlık vs.) kendi dillerini kullanma hakkına sahip olmamış ve Güney Tirol bölgesindeki bir azınlık olarak hakları tanınmamıştır. Bu baskı ve sert rejim, Almanca konuşan topluluğun merkezi hükümet kurumlarına yönelik protestolar ve saldırılar yoluyla isyan etmesine neden olmuştur (Lantschner, 2008: 3–15). Güney Tirol bölgesindeki nüfus, İtalyanca konuşan toplumun kamu kurumlarında uyguladığı dışlayıcı “İtalyanlaştırma” politikaları ve Alman kökenlilerin işten çıkarılması gibi uygulamalar sebebiyle aşırı ‘ayrılıkçı siyasetler’ geliştirmiştir. 1972 tarihli İkinci Özerklik Statüsü, “Paket”in kabul edilmesiyle birlikte Güney Tirol'deki Almanca konuşan azınlığın kültürel, dilsel, ekonomik ve bölgesel tüm yetkinliklerini tanımıştır (Lantschner, 2008).
- Güney Tirol modeli göstermektedir ki, etnikler arası çatışmalarda çözüm mümkündür; bunun için tüm tarafların özyönetim üzerinde anlaşması ve ayrılıkçı siyasetten vazgeçmesi gerekir. Şeffaf biçimde ve tarafların ihtiyaçlarını orantılı olarak karşılayacak şekilde yürütülen barışçıl müzakereler, Güney Tirol’ü ‘açık çatışma’dan barış ve uzun vadeli birlikte yaşam modeline dönüştürmüştür (Pförtl, 2004: 75–96).
- Güney Tirol Modeli’nden şu sonuç çıkmaktadır: Uzlaşmaya ulaşmak için üç uç yaklaşım engellenmiştir:
 1. Güney Tirol'deki Almanca konuşan topluluk, ayrılıkçı taleplerden vazgeçerek fiilen ‘dışsal’ öz-yönetim hakkından feragat etmiştir.
 2. İtalyan merkezi hükümeti, merkeziyetçilikten ve asimilasyoncu rejimden vazgeçmiş, ülkesinin bir bölümündeki tam egemenlikten ödün vermiştir.
 3. Avusturya, bölgeyi yeniden ilhak etme hedefinden vazgeçmiştir (Medda-Windischer, 2008: 18).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, 1972 tarihli Statü’nün oluşturduğu “Paket”, İtalya ile Avusturya arasında karşılıklı tanımaya dayalı bir uzlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu uzlaşma

uyarınca, İtalyan hükümeti Alman ve Ladin topluluklarına mensup bireylerin tüm haklarını tanıyıp koruyacak, Avusturya devleti ise Güney Tirol bölgesinin iç işlerine karışmayacaktır (Pförtl, 2004: 79–80; Medda-Windischer, 2008: 19–20). Bu bağlamda, Kosova tarafının da SBB uygulandığı takdirde, Belgrad’daki yetkililerin Kosova’daki iç siyasete —özellikle de SBB’ye— müdahale etmemesi için bu hakkı gündeme getirmesi önem arz etmektedir (elbette Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nın izin verdiği sınırlar dahilinde).

Ayrıca şu husus da önemlidir: Kosova müzakere tarafı, SBB’yi Güney Tirol örneğinde olduğu gibi, sadece tek-etnikli bir yapıdan çıkararak çok-etnikli bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemelidir. Güney Tirol’de Almanca, İtalyanca ve Ladince konuşan toplulukların temsil edildiği gibi, SBB’ye de örneğin Novobërdë ve Graçanica çevresindeki bazı belediyelerde yaşayan Boşnaklar, Romanlar, Türkler veya Arnavutlar gibi topluluklar dâhil edilebilir. Nitekim, hem Ahtisaari Paketi hem de Brüksel Anlaşması’nda her belediyeye Birliğe katılma hakkı tanınmıştır.

- Öne çıkarılması gereken bir diğer temel özellik ise, müzakereler sırasında kullanılan *üç taraflı (tripartite)* anlaşma yöntemidir (İtalyan merkezi hükümeti, Almanca konuşan azınlık ve resmî üçüncü taraf olarak Avusturya’nın dâhil olması). Bu bağlamda, sağlanan şeffaflık bir ‘kilometre taşı’ olarak değerlendirilebilir ve etnik çatışmaların çözümünde müzakere sürecine dair en iyi örnek olarak gösterilebilir (Pförtl, 2004: 80–83). Buna karşılık, Kosova-Sırbistan müzakereleri sürecinde yalnızca jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar dikkate alınmış, üçüncü taraf olan (Kosova’daki Sırp azınlık) masada yer almamıştır. Güney Tirol’deki işbirliği anlaşması prosedürü — azınlık grup (Almanca konuşanlar ve Ladin topluluğu), çoğunluk grup (İtalyan merkezi hükümeti) ve üçüncü taraf (Avusturya) — bu özerkliğin iki temel unsur üzerine inşa edilmesini sağlamıştır: azınlık haklarının korunması ve parçalanma eşiğinde olan toprak bütünlüğünün muhafazası (Pförtl, 2004).
- *Yasama (legislative)* ve *yürütme (executive)* alanlarında tanınan *bölgesel özerklik* hakkı, özellikle ekonomik, mali, sosyal ve kültürel yetkileri kapsayan öz-yönetim hakkı sayesinde Güney Tirol sakinleri, merkezi hükümete daha fazla yakınlık göstermiş ve ayrılma talepleri azalmıştır (Pförtl, 2004: 90). Kamu yönetiminde orantılı katılım (*etnik kota sistemine göre*), akabinde üç resmî dilin (İtalyanca, Almanca ve sınırlı olarak Ladince) tanınması, anadilde eğitim hakkının güvence altına alınması ve mali özerklik gibi düzenlemeler, Güney Tirol’deki azınlıkların yeniden kendilerini “evlerinde” hissetmesini sağlamıştır.

- Mali özerklik bağlamında, Güney Tirol eyaletinin organizasyonu ve finansmanı büyük ölçüde vergi gelirleri, turizm gelirleri ve gelişmiş tarımsal kaynaklarla sağlanmaktadır. Bu bağlamda hatırlatılmalıdır ki, vergi gelirlerinin %90'ı Güney Tirol bölgesinin yerel kalkınmasına ayrılmakta, yalnızca %10'luk kısmı merkezi hükümete aktarılmaktadır (Lechner ve Moroder, 2012). Bu durum, yol altyapısı ve turizm yatırımları gibi konularda merkezi hükümetin kamu bütçesinden tasarruf etmesini de kolaylaştırmaktadır.
- 1960'lı yıllarda yaşanan huzursuzluklar sırasında, Almanca konuşan topluluk henüz eşit haklara sahip değilken, şiddetli protestolar turizm sektörünün durmasına ve işlevsiz hâle gelmesine de sebep olmuştur. Ancak 1972 tarihli İkinci Statü ile birlikte Güney Tirol büyük bir tatil destinasyonuna ve tarım kültürünün merkezi hâline getirilmiş, gelir düzeyi İtalya Cumhuriyeti'ndeki diğer bölgelerin üstüne çıkmıştır. Bu ekonomik refah, önyargılı ve düşmanca algıları zamanla hafifletmiştir (Carlà, 2016: 14). Günümüzde Güney Tirol, İtalya yarımadasındaki özerk ya da özerk olmayan tüm bölgeler arasında en başarılı örnek olarak kabul edilmektedir; bu başarı, hızlı ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimle açıklanabilir.
- Güç paylaşımı (**power-sharing**), Güney Tirol'ü bir çatışma ve huzursuzluk bölgesinden ekonomik ve siyasal kalkınma merkezine dönüştürmüştür. 1972 tarihli İkinci Özerklik Statüsü'nün uygulanması, bölünme ve parçalanma riskini, korkunç bir durumdan istikrarlı bir hâle çevirmiştir. Bunun karşılığında uluslararası ilişkiler literatüründe “güvenlik-dışlaştırma ilkesi” (*principle of de-securitization*) öne çıkmaktadır (Carlà, 2016; Buzan, Waever ve De Wilde, 1998: 21–48). Paul Roe, “toplumsal güvenlikleştirme”nin (*societal securitization*) bir yandan azınlıkların kimlik sürekliliğinin tanınması ve korunması hakkını güvence altına aldığını, diğer yandan da çoğunluk topluluk ve merkezi hükümetin, azınlığın ayrılma eğilimleri taşımayacağına dair güvenceye sahip olmasını sağladığını belirtir. Bu durum federal yetkiyle ya da ortak yönetim modelleriyle (konsosyonel demokrasi – *consociational democracy*) sağlanabilir (Roe, 2004).
- Güney Tirol meselesi, uluslararası güvenlik çalışmaları ve etnikler arası uyuşmazlıkların çözümü açısından değerlendirildiğinde, bu alanda iki büyük ilerleme sağlandığı sonucu çıkarılabilir: Birincisi, bu bölgenin İtalya Cumhuriyeti'nden ayrılma tehlikesi oluşturan toprak bütünlüğünün ihlali riski ortadan kaldırılmıştır; bu durum, uluslararası hukuk ve

Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2. Maddesi 4. Fıkrası tarafından korunmaktadır.⁹⁴ De Gasperi–Gruber Anlaşması temelinde, Avusturya artık İtalya üzerinde bir toprak ihlali riski taşımamaktadır. İkincisi, söz konusu Anlaşma —özellikle 1972 tarihli Özerklik Statüsü— Almanca konuşan topluluğun, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi uyarınca, İtalya'da tüm eşit haklara sahip bir grup olarak tanınmasını sağlamıştır.⁹⁵ Ayrıca, ırk, din ve dil temelli ayrımcılık ve şiddet kesinlikle yasaklanmıştır (Wolff, 2003). Özetle, Güney Tirol, ulusal azınlıkların korunmasına yönelik olarak toprak bütünlüğü ve güvenliğinin muhafazasının kalıcı bir örneğidir. Kosova meselesi bağlamında Güney Tirol'ün örnek alınması durumunda şunu belirtmek mümkündür: Toprak egemenliğini koruyabilmek adına, Sırp çoğunluklu belediyeler arasında yetki paylaşımı tanınmalı ve böylece Belgrad'daki resmî tarafın Kosova'daki iç siyasi işlere müdahale arzusu törpülenmelidir. Aynı zamanda üçüncü taraf (Kosova'daki Sırp azınlık), Kosova Cumhuriyeti'nin topraklarından ayrılma talebinde bulunmamalıdır.

- Dikkate değer bir diğer husus da şudur: İtalya ve Avusturya hükümetleri arasındaki anlaşmalar ve müzakereler sırasında, resmî Viyana, eyaletteki Almanca konuşan topluluğun en büyük temsilcisi olan SVP (Südtiroler Volkspartei) partisinin siyasal liderliğini, İtalyan anayasal sistemi içine entegre olmaya teşvik etmiştir (Wolff, 2003: 150). Belgrad'daki Sırp hükümeti de benzer şekilde, Kosova'daki Sırpların en büyük temsilcisi olan “Lista Srpska”yı, Priştine'deki resmî hükûmet yapıları ile iş birliği yapmaya teşvik etmeli ve bu yapıyı bölünme ya da jeopolitik çıkar aracı olarak kullanmaktan kaçınmalıdır.
- *Toplumsal güvenlik*⁹⁶ açısından, Güney Tirol, 1960'larda Almanca ve İtalyanca konuşanlar arasında mevcut olan sert etnik ayrımı ortadan kaldırmayı başarmıştır; o dönemde sıkça kullanılan “wir” (biz) – “sie” (onlar) gibi ayrımcı ifadeler, bugün artık geçerliliğini yitirmiştir. Eşit güç paylaşımı sistemi, ırk, dil ve kimlik temelli nefreti ve “ayrımcılık rejimini” son derece başarılı bir şekilde ortadan kaldırmıştır (Carlà, 2016).

⁹⁴ Bkz. BM Şartı, Madde 2, Paragraf 4., <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>.

⁹⁵ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

⁹⁶ Bu konuda daha fazla ayrıntı için Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Vilde'nin "Güvenlik: Analiz İçin Yeni Bir Çerçeve" adlı makalesine bakınız.

- Güney Tirol’de etnik temsile dayalı orantılı istihdamı öngören “*etnik kota sistemi*”, 1960’larda var olan İtalyan çoğunluğun baskınlığını sona erdirmiştir. Bu da çok-etnikli birlikte yaşama ve uyum yapısını oluşturmuş, toplulukları birbirine yakınlaştırmıştır. Eğer çatışma dönemindeki eski motto “ne kadar uzak olursak, o kadar az sorun yaşarız” idi ise, bugün bu motto “birbirimizi ne kadar iyi anlarsak, o kadar az bölünürüz” şeklinde değişmiştir (Pförtl, 2004: 96). Güney Tirol, “*asimetrik*” bir yetki paylaşımına sahiptir; bu durum, azınlıkları koruyan ve kapsayan biçimde idari kurumlarda geniş bir temsiliyet sağlamaktadır. Bu yönüyle Güney Tirol, İtalya Cumhuriyeti içindeki diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Güney Tirol ile Roma’daki ulusal makamlar arasındaki ilişki benzersizdir ve bu türden bir ilişki diğer özerk ya da özerk olmayan bölgelerde bulunmaz (De Villiers, 2017, s. 4). Eyalet temelinde yapılan bu uyumlaştırma yöntemi, ulusal birliğin korunması ve ayrılma riskinin önlenmesi açısından daha iyi bir çözümdür (De Villiers, 2017: 5). Güney Tirol’deki 1972 tarihli *Özerklik Statüsü*’ne dayanan *etnik kota* temelli *güç paylaşımı (power sharing)* sisteminin başarısını açıklayan Alber ve Palermo şu ifadeyi kullanmaktadır:

“Güney Tirol’deki tüm kurumsal yapı, iki ana dil grubunun —Almanca konuşanlar ve İtalyanlar— belirgin biçimde ayrıldığı ve zorunlu işbirliğine dayandığı bir güç paylaşımı sistemidir.” (Alber ve Palermo, 2012).

- Uluslararası bütünleşme düzeyi bakımından da, Avusturya ve İtalya arasında yapılan Kapsamlı Anlaşma’nın (1972 tarihli İkinci Özerklik Statüsü ve 1992’deki tam uygulaması) sınırların karşılıklı tanınmasına ve İtalya’nın Güney Tirol Eyaleti içindeki tüm azınlık haklarını tanınmasına yönelik olması, Avusturya’nın 1995 yılında Avrupa Birliği’ne katılımını hızlandırmıştır (Wolff, 2003). 2011 yılında Avrupa Parlamentosu Konseyi bünyesinde, Avusturya’ya bağlı Tirol Bölgesi ile İtalya’ya bağlı Güney Tirol ve Trento bölgelerinden oluşan bir *Avrupa Bölgesi (Euroregion)* kurulmuştur. Bu yapının amacı, sınır-ötesi iş birliği çatısı altında, farklı halklar arasında barışçıl uyum içinde bir köprü inşa etmek olmuştur (Europaregion, 2011). Euroregion’un temel amacı, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda zihinsel sınırları da ortadan kaldıran ulus-aşırı işbirliğidir (Europaregion, 2011). Güney Tirol örneği temel alınırsa, Kosova ve Sırbistan bugüne kadar varılan anlaşmaları tamamlarsa, Avrupa bütünleşme süreci hızlanacaktır. Belki de iki taraf arasında yürütülen normalleşme sürecinin başarıyla kapanması, Sırbistan, Kosova Cumhuriyeti (özellikle Kuzey Mitrovica dahil) ve diğer Batı Balkan ülkeleri (WB6 – Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kuzey

Makedonya) arasında, karşılıklı tanıma ve egemenlik ile toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde bir “Balkan Euroregion”unun oluşturulmasının yolunu açabilir.

- Ayrıca, Güney Tirol Modeli bağlamında hâlâ analiz, diplomatik yorum ve uzman görüşleri mevcuttur; bu modelin Kosova’da uygulanması konusunda hem olumlu hem de olumsuz yaklaşımlar bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, herhangi bir modelin “*fasulye gibi tıpa tıp*” kopyalanması hem imkânsız hem de coğrafi, demografik, toprak, uluslararası sınırlar ve demokrasi düzeyi gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda mantıksız olabilir. Ancak Güney Tirol Modeli, etnik bir çatışmaya nasıl çözüm bulunabileceğine dair örnek olarak ele alınabilir.

Avusturyalı Avrupa Parlamentosu Üyesi Lukas Mandl sıkça şunu vurgulamaktadır: “Kosova, toprak bütünlüğü üzerinde tam denetime sahip olmalıdır; Güney Tirol örneği ise Kosova ile Sırbistan arasında barış anlaşmasına ulaşmak ve süreci normalleştirmek için iyi bir model olarak hizmet edebilir.” (Reporteri, 2023)

27 Şubat 2023 tarihinde imzalanan Ek Ohrid Anlaşması’nın 7. Maddesi açıkça belirtmektedir ki, diyalog tarafları (Kosova ve Sırbistan), Kosova’daki Sırp topluluğu için uygun bir “özyönetim” yapısı oluşturma konusunda anlaşmak zorundadır. Uluslararası hukuk profesörü Enver Hasani, buradaki “özyönetim” ifadesinin Kosova’daki Sırp’lar için “bölgesel özerklik” anlamına geldiğini ve Avrupa standartları ile demokratik mekanizmalara uygun modelin Güney Tirol olduğunu vurgulamaktadır (Arberi, 2023). İki yıl önce, İtalya’daki Verona Üniversitesi’nde çağdaş tarih profesörü olan Giovanni Bernardini şu açıklamada bulunmuştur:

“Kosova ve Sırbistan kanlı bir çatışma yaşadı. Gerginlikler henüz tamamen sona ermedi. İtalya da Güney Tirol konusunda Avusturya ile onlarca yıl boyunca benzer sorunlar yaşadı ama bu, umutların tükendiği anlamına gelmiyordu. Kosova da Sırp tarafıyla ortak bir masada oturarak, tıpkı Avusturya’nın İtalya ile Güney Tirol üzerinde yaptığı gibi, mantıklı bir çözüm üretebilir. Belki Güney Tirol iyi bir örnek olabilir; ancak Kosova, yine de kendi en uygun modelini bulmalıdır.” (Arberi, 2022)

Son olarak, daha önce de defalarca belirtildiği üzere, dünyada —özellikle Avrupa Birliği içinde— başka modeller de mevcuttur. Bunlar arasında; Finlandiya’daki Åland Adaları, Belçika’nın doğusu, Moldova’daki Gagavuzya, İspanya’daki Bask bölgesi vb. bulunmaktadır. Bu bölgeler, ulusal azınlıklara dair etnik sorunlarını, anayasal devlet mekanizmalarına uyarlanmış

biçimde, barışçıl söylem ve orantılı yetki paylaşımı yoluyla çözmüşlerdir (IPESE, 2024). Aynı şekilde, Kosova Cumhuriyeti Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesi öncesindeki Ahtisaari Paketi de, ilgili bir maddesinde her ne kadar “Kosova’daki Sırp lar için bir özerklik yaratımı”nı kesin biçimde tanımlamasa da, Sırp azınlık topluluğuna “*özyönetim*” (*self-management*) temelli bir adem-i merkeziyet hakkı tanımaktadır.⁹⁷ Bu bakımdan Ahtisaari Planı da, eşitlik, etnik uyum ve azınlıkların merkezi ulusal yapılar içinde eşit haklarla bütünleştirilmesine dayalı en seçkin modellerden biri olan Güney Tirol Modeli’ne dayanıyor olabilir.

7.6.3. Sonuç Değerlendirmesi

2013 tarihli Brüksel Anlaşması ile öngörülen ve iki yıl sonra temel ilkeleri kabul edilen Kosova’daki Sırp Belediyeler Birliği’nin (SBB) kurulması, Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalog sürecinde en tartışmalı konulardan biri olmaya devam etmektedir. SBB’nin kurulmasındaki en özgün amaç, Belgrad’ın yönlendirmesiyle Kuzey Kosova’da faaliyet gösteren paralel yapıları ortadan kaldırmak ve Sırp toplumunu Kosova Cumhuriyeti’nin meşru kurumlarına entegre etmek olmuştur. Daha önce tartışıldığı üzere, SBB, müzakere eden taraflar arasında yapılan anlaşma çerçevesinde en sorunlu noktalardan biri olmaya devam etmektedir.

Ayrıca, SBB konusu, dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Atifete Jahjaga’nın talebi üzerine, meşru anayasal kurumlara devredilmiş ve Anayasa Mahkemesi, Birlik’e dair bazı noktaların Kosova Cumhuriyeti’nin anayasal ruhuyla örtüşmediği sonucuna varmıştır. Mahkeme’nin karşılaştığı en hassas noktalardan biri, Anayasa’nın 3. Maddesi [Hukuk Önünde Eşitlik] ile olan uyumsuzluktur; çünkü bu madde, Kosova’nın *çok-etnikli* bir devlet olduğunu belirtirken, Birliğin oluşturulması *tek-etnikli* bir yapı fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Bu araştırma çalışması aracılığıyla, Kosova Hükümeti’ne, uluslararası bir anlaşma olan ve uygulanması devredilemez nitelik taşıyan SBB’nin kurulması sürecinde yardımcı olabilecek bir örnek olarak Güney Tirol vakasını modellemeye çalıştık.

Başka bir deyişle, Güney Tirol’de Almanca konuşan topluluğa *bölgesel* ve *yürütme özerkliği* tanınmış olmasına rağmen, orantılı *etnik kota* sistemi, bu eyalette yalnızca Almanca konuşan çoğunluğun değil, aynı zamanda İtalyanca ve Ladince konuşan azınlıkların da topluma

⁹⁷ Bkz. “Genel Sekreter’in Güvenlik Konseyi Başkanı’na hitaben 26 Mart 2007 tarihli mektubu”, S/2007/168, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf>.

entegre olmasını mümkün kılmıştır. Sonuç olarak, “*tek-etnikli*” Alman çoğunluğun bulunduğu Özerk Eyalet’ten, orantılı kotaya dayalı *konsosyonel demokrasi* temelinde tüm toplulukları kapsayan bütünleşik bir topluma geçilmiştir.

Kosova Anayasa Mahkemesi’nin SBB ile ilgili eleştirilerinde karşılaştığı diğer tartışmalı bir nokta ise 2015 Anlaşması’nda yer alan 2. Madde’deki şu ifadedir: “SBB, kendi Tüzüğü tarafından tanımlanan tüzel bir kişilik olacaktır...” Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: “Tüzük” ifadesiyle özerklik ilanı mı kastedilmektedir? Ayrıca Anayasa Mahkemesi, 4. Maddenin (b, c, d, e) bentlerinde yer alan şu ifade ile ilgili olarak da açıklık eksikliği ile karşılaşmıştır: “Birlik, ekonomi, eğitim, sağlık ve kentsel ve kırsal planlama alanlarında tam bir denetim yetkisine sahip olacaktır.” Güney Tirol örneği incelendiğinde, şahsi kanaatimce, “tam bir denetim yetkisi” (*exercise full overview*) ifadesindeki belirsizlik, bu durumun ekonomi, eğitim, sağlık ve kentsel-kırsal planlama alanlarında bir tür özerklik ve öz-yönetim hakkı ile örtüştüğü yönünde bir hipotez doğurmaktadır. Dolayısıyla bu, “bu alanlarda bir çeşit özerklik” anlamına gelebilir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki; Güney Tirol Modeli’nin başarısı, müzakere eden tarafların demokratik sürece katılımıyla, yayılcı ve ayrılıkçı politikalarından güçlerin standart biçimde bölüştüğü, azınlıkların tamamen uyumlaştırıldığı ve merkezi yapılara entegre edildiği bir düzene geçişte yatmaktadır. Bu süreç, yeni savaşların çıkmasına neden olabilecek toprak parçalanmalarını da engellemiştir. Böylece, etnik çeşitlilik, “tek-etnikli” yapıdan çok-etnikli iş birliğine dayalı bir eyalet formuna dönüşmüştür. Aynı şekilde Güney Tirol, 1995’te Avusturya’nın Avrupa Birliği’ne katılımıyla başlayan uluslararası bütünleşme sürecinde ve 2011’de kurulan Euroregion ile, fiziksel sınırları olmayan bir bölgede üç halkı, iki devleti ve üç bölgeyi bir araya getirerek, bölücü ve parçalayıcı engelleri kaldırıp kültür ve çeşitliliği tek bir sınırlar-ötesi uyum içinde birleştirerek izlenmesi gereken değerli bir rehber hâline gelmiştir.

7.7. ‘Kosova – Sırbistan Nihai Süreci’ne Dair Gelecek Senaryoları

7.7.1. ‘Büyük Final’ İçin Üç Senaryo

Kalkınma ve Avrupa İşleri Araştırma Enstitüsü (RIDEA) ile Balkanlar Politika Araştırma Grubu (BPRG) tarafından yürütülen bir araştırma çalışmasına göre, Kosova-Sırbistan Diyalogu’nun geleceğine dair üç olası senaryo öngörülebilir:

a) Statükonun uzatılması: Kosova ile Sırbistan arasındaki diyalogun askıya alınması, her iki ülke (özellikle de Kosova) açısından korkunç sonuçlar doğuracaktır. Kosova, uluslararası

arenada devlet olarak daha da izole hâle gelecek ve ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak durağanlaşacaktır. Statükonun uzatılması, Kosova’da yaşayan topluluklar (özellikle Sırp azınlık ve Arnavut çoğunluk) arasında hayal kırıklığı yaratacaktır. Ayrıca, statükonun uzatılması, Kosova’yı kırılgan bir egemen devlet ve “donmuş çatışma” bölgesi olarak etiketleyecek; tıpkı Gürcistan’daki Abhazya ve Güney Osetya örneklerinde olduğu gibi (BPRG, 2018: 23-28).

b) İlişkilerin tam normalleşmesi (ikili antlaşma dâhil): Bu, belki de alandaki uzmanların neredeyse tamamının üzerinde uzlaştığı en iyi senaryodur. Bu senaryoda ilk yönetime göre; “karşılıklı tanıma yoluyla tam normalleşme” sağlanacak, Sırbistan Kosova’nın BM ve diğer uluslararası örgütlere katılımına izin verecek; karşılığında Kosova’daki Sırlara yönelik daha fazla siyasal, kültürel ve dinsel haklar ve koruma sağlanacak (Kosova Anayasası çerçevesinde SBB’nin uygulanması dâhil), ayrıca Sırbistan’ın AB entegrasyonu ilerleyecektir (BPRG, 2018: 28-29). Kosova tarafı, diyalogun nihai aşamasının karşılıklı tanıma olması gerektiğini teyit etmiştir (BPRG, 2018: 28-29). Ayrıca Kosova tarafı, Sırbistan’ın Kosova’nın anayasal düzeni, Ahtisaari Planı, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konularını tartışmaya açmaması gerektiğini belirterek bu alanlara dair “kırmızı çizgiler” çizmiştir. Dolayısıyla bu konu artık kapanmıştır (BPRG, 2018: 29).

Bu senaryoya ilişkin ikinci yöntem ise şunu ileri sürmektedir: “Kosova ve Sırbistan, Sırbistan’ın Kosova’nın ayrı bir siyasal ve hukuksal sistemini (BM üyeliği olasılığı dâhil) tanıyacağı ancak resmî olarak tanımayacağı, karşılığında Kosova’daki Sırlara yönelik siyasal, kültürel ve dinsel hakların ve korumanın artırılacağı ve Sırbistan’ın AB entegrasyonunun ilerleyeceği bağlayıcı bir anlaşma imzalarlar” (BPRG, 2018: 33).

c) Yeni bölgesel düzenlemeler: Uzmanların araştırdığı üçüncü ve son senaryo, Kosova’nın kuzeyinin Sırbistan’a verileceği ve Arnavut çoğunluklu Preševo Vadisi’nin Kosova’ya katılacağı bir toprak değişimi ihtimalini yansıtmaktadır (BPRG, 2018: 37). Kanaatimce bu toprak değişim senaryosunun uygulanması beklenmemektedir; özellikle Başbakan Kurti döneminde, zira kendisi bu öneriye 2016–2019 yılları arasında (Cumhurbaşkanı Hashim Taçi döneminde) Belgrad tarafından yoğun biçimde dillendirildiği zamanlarda açıkça karşı çıkmıştır. Bu önerinin hem uluslararası arabulucular (BPRG, 2018: 40) hem de Kosova tarafı tarafından neden ‘soğuk’ karşılandığı ve onaylanmadığı önceki bölümlerde açıklanmıştır.

Şimdiye kadar sunulan senaryolar arasında en ideal olanı, Kosova’nın BM, AB ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara katılımına engel teşkil etmeyecek olan karşılıklı tanıma senaryosudur.

Bunun güvencesi olarak Kosova, anayasal çerçeve içinde Sırp azınlığın tüm hak ve taleplerini karşılamış olmalı, SBB'yi uygulamalıdır. Öte yandan Sırbistan, herhangi bir toprak talebinde bulunmamalı, Kuzey Kosova'nın bölünmesini veya toprak değişimini gündeme getirmemelidir.

7.7.2. 2027 Yılı İçin Kosova ile Sırbistan Arasında Dört Olası Senaryo

National Endowment for Democracy (NED) tarafından desteklenen ve New Social Initiative (NSI) tarafından yürütülen başka bir analiz çalışmasında, bazı siyasal uzmanlar 2027 yılına kadar Kosova'nın şu dört olası senaryoyla karşı karşıya kalabileceğini öngörmektedir:

a) Tanıma Olmaksızın Barış: Bu senaryonun temel unsurları şunlardır: Sırbistan, Kosova'yı kendi ayrılmaz parçası olarak görme iddiasından vazgeçer. Bunun sonucunda Sırbistan, Kosova'nın BM, NATO ve AB dâhil olmak üzere uluslararası entegrasyonunu engellemekten vazgeçer. Karşılığında Kosova, SBB'yi kabul eder (ancak daha yüksek düzeyde bir özerklik sunmayı reddeder) ve Sırp kültürel ve dinsel mirasının korunmasına yönelik bazı önlemler ekler. Ancak bu senaryoda Sırbistan, Kosova'yı resmen bağımsız bir devlet olarak tanımaz (Gashi vd., 2022: 8–12). Ayrıca bu senaryo kapsamında Sırbistan, AB üyeliği yolundaki 35. faslını kapatır ve AB ile uyumlanarak tarihî müttefiki olan Rusya'ya yönelik bazı yaptırımlar uygular. Buna ek olarak, bu anlaşma imzalandıktan sonra Kosova'yı henüz tanımamış olan beş AB üyesi de Kosova'yı tanıyacaktır (Gashi vd., 2022: 11).

b) Dengesiz Açmaz (Seesawing Stalemate): Bu senaryo, belirsiz diplomatik çıkmazın uzatılmasını temsil etmektedir. Kosova ve Sırbistan, 2013'te Brüksel'de ulaşılan anlaşmayı ve AB'nin arabuluculuğunu sürdürür; ancak somut sonuçlar ve ilerleme sağlanamaz. Her iki taraf da statükoyu değiştirmekte isteksizdir ve diyalogu sürdürmeyi tercih eder; çünkü bu durum onların siyasi rahatlıklarını olumsuz etkileyebilir (Gashi vd., 2022: 16). Öte yandan Kosova'nın statüsü unutulmuş gibidir; yeni bir uluslararası tanıma yoktur ve uluslararası örgütlere üyelik gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde Sırbistan da AB üyeliği yolunda ilerleyemez (Gashi vd., 2022: 16–17). Kosova ile Sırbistan ve Kosova'daki Arnavut ve Sırp toplulukları arasındaki ilişkiler gergin ancak istikrarlıdır. Kosova ve Sırbistan'da ekonomik durgunluk gözlemlenmekte, halklar mevcut durumdan memnuniyetsizlik ve hayal kırıklığı yaşamaktadır (Gashi vd., 2022: 17).

c) Belirsiz Sular (Uncharted Waters): Bu senaryo, diyalogun durma noktasına geleceğini, Brüksel Anlaşması'nın reddedileceğini ve bunun da zaman zaman fakat potansiyel olarak yüksek şiddet içeren olaylara yol açabileceğini öngörmektedir. NATO, ABD ve AB müdahalesi,

topluluklar arası gerilimi azaltmak için hayati önem taşıyacaktır. Ancak bu senaryonun gerçekleşme olasılığı oldukça düşük görünmekte ve sonuçları öngörülemezdir (Gashi vd., 2022: 22–25).

d) Tanımayla Sınır Ayarı (Border Adjustment with Recognition): Bu alandaki uzmanlar tarafından sunulan en son senaryo, sınırların yeniden düzenlenmesiyle ilgilidir. Bu senaryoya göre Kosova'nın kuzeyi Sırbistan'a verilir, Preşevo Vadisi ise Kosova'ya katılır. Sırbistan hükümeti, Kosova'nın uluslararası örgütlere üyeliklerine yönelik lobi faaliyetlerini sona erdirir. Kosova, Arnavutluk ile birleşme talebinden vazgeçer; buna karşılık Republika Srpska da Sırbistan'la birleşme hedefinden feragat eder. Sırbistan 35. faslı kapatır ve AB'ye üyelik yolunda son adımlarını atar. Kosova ise Avrupa-Atlantik çizgisinde ilerleme kaydeder ve beş AB ülkesi tarafından tanınır (Gashi vd., 2022).

Bu dört senaryodan da yola çıkarak, bağlayıcı ve kapsamlı bir anlaşmaya ulaşmanın oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır. Sırbistan, Kosova'nın artık kendisinden ayrı bir yapı olduğunu *fiilen kabul (de facto)* etmektedir; ancak bu tanımayı resmîleştirmek için bir karşılık talep etmektedir. Öte yandan Kosova, Sırbistan'dan herhangi bir taviz vermeksizin resmî (de jure) tanınma talep etmektedir. Yukarıda anılan dört senaryodan hiçbirinde Sırbistan'ın Kosova'yı karşılıksız olarak tanıdığı bir durum öngörülmemektedir (Gashi vd., 2022: 30–31).

Başka bir ifadeyle, şu yorum yapılabilir: Senaryo A – Tanıma Olmaksızın Barış, her ne kadar hukuki tanımayı içermese de, diğer üç senaryoya kıyasla daha tercih edilebilirdir. Ancak müzakere aşamaları olgunlaştığında, bu senaryo de jure tanımanın ön koşulu olarak gelecekte önemli bir unsur hâline gelebilir. Senaryo B – Dengesiz Açmaz, Senaryo A'ya göre daha az tercih edilir olsa da, Senaryo C'ye göre çok daha tatmin edicidir. Çünkü Senaryo B, durgunluk ve gerilemeye rağmen diyalogu tamamen dışlamamaktadır. Oysa Senaryo C – Belirsiz Sular, oldukça korkutucudur; çünkü taraflar diyalogu tamamen reddedecek, bu da Kosova ile Sırbistan'ı 1999'daki gibi tekrar çatışmalı bir ortama sürükleyecektir. Senaryo D – Tanımayla Sınır Ayarı, ancak anlaşmaya dair tüm ihtimallerin tükendiği bir noktada gündeme gelebilir. Bu son seçenekte, toprak değişimi ile karşılıklı tanıma sağlanabilir. Ancak bu yalnızca, her iki devletin birbirini önceden tanımış olması durumunda uygulanabilecek bir senaryo olacaktır (Gashi vd., 2022: 30–31).

Sonuç olarak kanaatimce, Kosova ile Sırbistan arasındaki nihai anlaşma toprak değişimi yoluyla sağlanmamalıdır; çünkü daha önce de belirtildiği üzere, bu durum Balkanlar genelinde yeni bir çatışma dalgasını tetikleyebilir. Tersine, Sırbistan Kosova'yı **de jure** tanımalı; buna karşılık Kosova, Sırp topluluğa tam güvenceyle SBB'yi uygulamalıdır. Sırbistan ise bir daha geri dönmek üzere yayılmacı fikirlerinden ve Kuzey Kosova'da *ayrılıkçı* politikalar yürütme hedefinden vazgeçmelidir.

7.7.3. 2028'e Kadar Kosova İçin Üç Senaryo

Kosova Güvenlik Araştırmaları Merkezi (KCSS) tarafından Şubat 2024'te hazırlanan bir raporda, 2028 yılına kadar Kosova için üç olası senaryo öngörülmektedir. Bu üç senaryo şunlardır:

- *En Kötü Durum – Hayatta Kalma Modu:*
Bu senaryoda uzmanlar, Kosova'da ciddi istikrarsızlık ve dış politikada izolasyon öngörmektedir. Kosova ile Batılı müttefikleri (beşli Quint ülkeleri) arasında sinerji ve iş birliğinin eksikliği yaşanabilir. Ayrıca Avrupa'daki aşırı sağcı politikaların yükselişi, ABD'de Donald Trump'ın yeniden başkan seçilmesi ve Sırbistan'da otoriterleşme eğilimlerinin devam etmesi gibi faktörler, Kosova'da ekonomik görünümün bozulmasına ve özellikle Kosova'nın kuzeyinde Arnavut ve Sırp toplulukları arasında şiddet potansiyeline yol açabilir. Buna ek olarak, ABD'nin Kosova hükümetiyle yaşanacak olası uyumsuzluk nedeniyle KFOR birliklerini geri çekme ihtimali söz konusu olabilir. Kosova ve Sırbistan'ın genişleme süreci ise ani bir şekilde durdurulabilir (KCSS, 2024).
- *En İyi Durum – Entegrasyon ve Sağlama:*
Uzmanlara göre bu senaryoda Kosova, Batılı ortaklarıyla yakın biçimde hizalanır. Bu bağlamda Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde önemli ilerlemeler kaydedilir. Kosova, Avrupa-Atlantik entegrasyonu yolunda ilerleme sağlar; AB üyeliği için aday statüsü kazanır, Avrupa Konseyi'ne otomatik olarak üye olur ve en azından NATO, UNESCO ve INTERPOL gibi uluslararası örgütlerde potansiyel aday konumuna gelir. Ayrıca, bugüne kadar Kosova'yı tanımayan beş AB üyesinden farklı ve olumlu bir yaklaşım beklenmektedir (KCSS, 2024).
- *Mevcut Durumun Devamı – Bekleme Odası:*
Bu senaryo, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin durağan bir biçimde devam ettiği ve bölgesel ya da uluslararası entegrasyon konusunda asgari düzeyde çaba sarf

edildiği bir tabloyu çizmektedir. Bu bağlamda, hem müzakere eden taraflarda (Kosova ve Sırbistan), hem de arabulucularda (AB ve ABD) ilerleme sağlama konusunda irade eksikliği bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu senaryoda statüko hâkimdir (KCSS, 2024).

7.7.4. Albanian Post “Yeni Çerçeve” Belgesi

Eylül 2022’de dolaşıma giren ve *Albanian Post* tarafından yayımlanan bir belge, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile Almanya Şansölyesi Olaf Scholz’un danışmanları aracılığıyla hazırladığı, Kosova-Sırbistan meselesini çözmeyi amaçlayan “Yeni Diyalog Çerçevesi”ne ait olduğu ortaya çıkmıştır (Mehmetaj, 2022).

Bu çerçevenin ilk bölümü, anlaşmanın uygulanması durumunda önümüzdeki on yıl içinde neler olmasının beklendiğine dair üç noktaya yer vermektedir. İlk olarak, 2013’teki İlişkilerin Normalleşmesi Anlaşması’ndan söz edilmektedir. Bu anlaşma kapsamında Sırbistan, Kosova’yı bağımsız bir devlet olarak tanımamakla birlikte, iki taraf arasındaki ilişkilerin normalleşmesini kabul etmiştir.

İkinci olarak, bu belgede 2023 yılında Brüksel’de varılan Normalleşme Anlaşması’na değinilmekte; bu çerçevede Sırbistan, Kosova’nın resmî belgelerini tanımayı kabul etmiş; bu belgeler arasında gümrük mühürleri, pasaportlar, diplomalar, plaka ve diğer belgeler yer almakta, ayrıca Kosova’nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile ulusal sembollerine saygı gösterilmesi öngörülmektedir. Dolayısıyla bu Anlaşma ile Sırbistan, Kosova’nın gerçekliğini fiilen tanımış olmaktadır.

Bu belgedeki üçüncü nokta ise, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine dair nihai anlaşmanın 2033 yılında karşılıklı tanıma ile sonuçlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, hâlen Kosova’yı bağımsız bir devlet olarak tanımayan beş AB üyesi devletin de bu tanımayı gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu süreçte Sırbistan, AB üyeliği için yeşil ışık alacak; Kosova ise bu yolda sağlam bir potansiyele sahip olacaktır (Mehmetaj, 2022).

Bu temelde, tüm Kosova-Sırbistan Diyalogu sürecinin 30 yılı aşmayacak bir zaman dilimi içinde tamamlanması gerektiği şeklinde bir yorum yapılabilir. Bu sürecin ilk aşaması olan 2013 yılı, teknik diyalog ve tanımasız normalleşme mekanizmalarını içermektedir. İkinci aşama olan 2023 yılı, *de facto* tanımayı ifade ederken; üçüncü ve son aşama olan 2033 yılı ise, *karşılıklı de jure tanıma* ile birlikte her iki ülkenin Avrupa-Atlantik entegrasyonu ve diğer uluslararası örgütlere üyeliğiyle sonuçlanmalıdır.

SONUÇ

Bu doktora tezi, Kosova ile Sırbistan arasındaki çatışma çözüm sürecini tarihsel arka plan, kurumsal dinamikler ve normativ-teorik çerçeve kapsamında değerledirerek çok katmanlı bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Çalışma; çatışma çözümü kuramları, uluslararası hukuk, etnik azınlıkların kolektif hakları, özerklik modelleri ve Avrupa entegrasyonu bağlamında Kosova-Sırbistan ilişkilerinin dönüşümünü analiz etmektedir. Tez, Brüksel (2013) ve Ohri (2023) Anlaşmaları ekseninde yürütülen müzakere sürecinin kurumsal, siyasi ve hukuki boyutlarını değerlendirirken; özellikle Sırp Belediyeler Birliği (SBB) üzerine odaklanarak, bu yapının potansiyel fonksiyonelliğini, anayasal sınırlılıklarını ve uygulanabilirliğini derinlemesine incelemiştir. Ayrıca Güney Tirol gibi mukayeseli özerklik modelleriyle yapılan karşılaştırmalar, çatışmanın barışçıl dönüşümü için alternatif perspektifler sunmayı hedeflemiştir.

Bu çerçevede tez dört temel bulguya sahiptir:

1. Kosova-Sırbistan çatışması, yalnızca bir etnik ayrılık sorunu değil; uluslararasılaşmış, normatif boyutları olan bir statü çatışmasıdır.
2. Brüksel ve Ohri Anlaşmaları, hukuken bağlayıcı olmasalar da, siyasal olarak tarafların karşılıklı etkileşimini kurumsallaştıran ve normalleşmeyi yapılandıran temel dayanaklardır.
3. SBB, Kosova Anayasası'yla kısmen çelişmekle birlikte, doğru bir modelleme ve uyarlama ile yerel yönetimde barışçıl bir uzlaş mekanizması olabilir.
4. Güney Tirol modeli, birebir kopyalanamayacak olsa da, SBB için önerilebilir bir kurumsal örnek teşkil etmektedir.

Kosova-Sırbistan uyuşmazlığı, klasik anlamda bir etnik çatışma veya sadece toprak bütünlüğü meselesi değildir. Bu çatışma, egemenlik, uluslararası tanınma, kimlik ve devlet olma statüsüne dair çok boyutlu bir gerilimler dizisini içinde barındırır. 1999 NATO müdahalesi ve ardından gelen BM geçici yönetimi (UNMIK), çatışmayı yalnızca yerel aktörlerin değil, küresel güçlerin ve normatif rejimlerin de müdahil olduğu uluslararası bir soruna dönüştürmüştür. Bu yönüyle, Kosova örneği, Edward Azar'ın Uzamış Toplumsal Çatışma (UTÇ) kuramıyla da uyum

göstermektedir. Azar'ın vurguladığı gibi, devletin azınlıklara yönelik eşitsiz muamelesi ve kimliğe dayalı dışlanma, çatışmanın çözümünü geciktiren temel faktörlerdir.

Tez kapsamında analiz edilen Brüksel ve Ohri Anlaşmaları, taraflar açısından nihai çözümden çok, bir “yapıcı muğlaklık” (constructive ambiguity) stratejisiyle ilerleyen siyasi normalleşme araçlarıdır. Brüksel Anlaşması, Sırp paralel yapıların Kosova sistemine entegre edilmesi ve SBB'nin kurulması gibi konulara odaklanırken, Ohri Anlaşması taraflara karşılıklı tanıma zorunluluğu getirmemekle birlikte, fiilî bir normalleşme sürecini içeren yükümlülükler getirmiştir. Her iki anlaşma da Johan Galtung'un “barış yapımı” (peace-making) ve “barış inşası” (peacebuilding) aşamaları arasında bir köprü işlevi görmektedir. Ancak uygulama eksiklikleri, anlaşmalara dair belirsizlikler ve iç siyasal baskılar, bu süreçlerin etkili bir şekilde işlenmesini engellemiştir.

Anlaşmaların uygulanabilirliğini etkileyen en temel sorunlardan biri, tarafların aynı metni farklı anlamlandırmalarıdır. Örneğin, SBB konusunda Kosova Anayasası'nın sınırları dahilinde sembolik bir birlik düşünülürken, Sırbistan tarafı bu yapıyı fiilen özerk bir yönetime dönüştürme arzusu taşımaktadır. Bu asimetrik beklentiler, anlaşmaların uygulanmasını sekteye uğratmaktadır. Ancak bu durum, anlaşmaların tamamen başarısız olduğu anlamına gelmemektedir; tam tersine, mevcut statüko karşısında taraflara kontrollü bir geçiş süreci sunan önemli dayanaklar oldukları söylenebilir.

SBB meselesi, Kosova ile Sırbistan arasındaki müzakere sürecinin en çatışmalı ve belirleyici başlıklarından biri haline gelmiştir. Kosova Anayasa Mahkemesi'nin 2015 yılında verdiği karar, SBB'nin yürütme yetkileriyle donatılmış bir yapı olamayacağını, ancak bir koordinasyon organı olarak düşünülebileceğini ortaya koymuştur. Bu karar, Brüksel Anlaşması'nın uygulanmasını doğrudan etkileyen hukuki bir bariyer yaratmış olsa da, aynı zamanda yeni bir kurumsal tasarım için zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, John Burton'un temel insan ihtiyaçları kuramı da hatırlanmalıdır. Burton'a göre, kimlik, katılım ve güvenlik gibi ihtiyaçlar karşılanmadıkça, çatışma sürdürülebilir bir çözüme kavuşamamaktadır. SBB, eğer doğru şekilde yapılandırılırsa, Kosovalı Sırpların yönetim ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir çerçeve sunabilecektir. Ancak bu yapı, Kosova Anayasası'na uygun olmalı; icrai yetkilerden arındırılmış, ancak temsil, kültürel haklar, eğitim ve yerel

hizmetlerde etkinliği garanti altına almalıdır. Belgrad yönetiminin, SBB'yi “Republika Srpska” tarzı bir yapıya dönüştürme niyeti taşıması, bu süreçte temel riski oluşturmaktadır.

Güney Tirol modeli, İtalya içinde yaşayan Alman azınlığın haklarını güvence altına alan ve barışçıl bir çözüm sağlayan en başarılı özerklik modellerinden biridir. Her ne kadar tarihsel bağlamı, İtalya'nın siyasi yapısı ve Avusturya'nın dış destek rolü Kosova bağlamıyla birebir örtüşmese de, bu modelde yer alan bazı ilkeler — ikili temsil, mali özerklik, kültürel koruma, azınlık hakları — Kosova'daki SBB yapısı için uyarlanabilir örnekler sunmaktadır.

Bu tezde yapılan mukayeseli analiz, Güney Tirol modelinin SBB için önerilebilir bir çözüm olduğunu göstermektedir. Kosova'da Güney Tirol'deki gibi açık bir anayasal zemin olmayabilir; ancak Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı gibi belgeler ve AB normları, bu tür bir kurumsal yapının geliştirilmesine olanak tanıyabilir. Kısacası, Güney Tirol modeli, mükemmel olmasa da, Kosova'daki çok-etnikli yönetim için uygulanabilir, pratik ve barışçıl bir perspektif sunmaktadır.

Tez, sosyal inşacılık, çatışma çözümü üçgeni (Galtung), uzamış çatışma teorisi (Azar) ve insan ihtiyaçları kuramı (Maslow ile Burton) gibi yaklaşımlarla Kosova-Sırbistan meselesini teorik düzeyde anlamlandırmıştır. Bu kuramların ışığında, tarafların kimlik, güvenlik ve yönetim taleplerinin karşılanması sürecinin, yalnızca teknik değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm gerektirdiği savunulmuştur. Galtung'un “barış inşası” kavramı bağlamında, SBB gibi yapılar yalnızca idari değil, sembolik anlamda da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada ulaşılan bulguların ileride yapılacak araştırmalara ışık tutması amaçlanmaktadır. Gelecek çalışmalar bu konunun farklı boyutlarını ele alarak Kosova-Sırbistan ilişkisinin daha derin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu kapsamda yeni çalışmalar, Kosova'nın kuzeyinde yaşayan Sırpların ve Kosovalı Arnavutların SBB konusundaki algıları, güvenlik kaygıları ve yönetim taleplerine yönelik niteliksel çalışmalar yapabilir. Benzer şekilde bu çalışmalar, Güneydoğu Avrupa'daki diğer özerklik örnekleri — Gagauzya, Åland Adaları — ile SBB yapısı kıyaslanarak daha geniş bir kuramsal çerçeve geliştirilebilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalar, AB'nin ve ABD'nin Kosova-Sırbistan diyalogundaki rolü, Kuzey İrlanda, Katalonya gibi örneklerle karşılaştırılarak normatif arabuluculuk modelleri geliştirilebilir. Bu çalışmalar, Kosova Anayasası'nın çok-etnikli yapıyı yansıtırma kapasitesinin, uluslararası hukukla ne ölçüde uyumlu olduğuna dair anayasa karşılaştırmaları yapılabilir.

Sonuç olarak bu tez, Kosova-Sırbistan çatışmasının çözümüne yönelik yürütülen müzakereleri, çok disiplinli bir yaklaşımla ele alarak hem akademik literatüre katkı sağlamış hem de siyasal pratik için öneriler sunmuştur. SBB örneği, tüm sorunların kaynağı olmaktan çok, doğru biçimde yapılandırıldığında çözümün merkezi unsuru hâline gelebilir. Güney Tirol gibi örnekler de, bağlamı gözeterek modellenecek olursa, Kosova’da kalıcı barış ve birlikte yaşama kültürünün inşasına katkı sunabilir.

Bu bağlamda, çözüm sadece teknik ve diplomatik değil, aynı zamanda tarihsel hafızayla yüzleşme, güven inşası ve kurumsal yaratıcılık gerektiren uzun vadeli bir süreçtir. Tezin vardığı genel kanaat, bu sürecin AB çerçevesinde sürdürülebilir bir normalleşme ile tamamlanabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Adler, E. (1997). ‘Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics’. *European Journal of International Relations*, 32(1):319-352.
- Adler, E. (2002). ‘Constructivism and International Relations’. *Handbook of International Relations*. W. Carlsnaes, T. Risse, ve B. A. Simmons (drl.). The Cromwell Yayınları, Wiltshire.
- AFP. (2024). NATO Warns Kosovo Over Moves To Open Bridge In Divided City. <https://www.barrons.com/articles/nato-warns-kosovo-over-moves-to-open-bridge-in-divided-city-abd49fd7> (erişim tarihi: 24.6.2024).
- Ahmeti, N. (2018). Kosova nuk mund ta humb liqenin e Ujmanit. <https://www.evropaelire.org/a/kosova-nuk-mund-ta-humb-liqenin-eujmanit/29440773.html> (erişim tarihi: 18.2.2018).
- Ahmeti, N. ve Sadikovic, M. (2011). Pristina's New Customs Duties Aimed At Pressuring Bosnia. https://www.rferl.org/a/pristinas_new_customs_duties_put_pressure_on_bosnia/24291458.html (erişim tarihi: 21.5.2024).
- Ahtisaari, M. (2007). *Comprehensive proposal for the Kosovo status settlement (S/2007/168/Add.1)*. UN Security Council.
- AJLabs. (2023). “Which countries recognize Kosovo’s statehood?” <https://www.aljazeera.com/news/2023/2/17/mapping-the-countries-that-recognise-kosovo-as-a-state-2> (erişim tarihi: 3.5.2024).
- AKUF: War Archive. (2007). University of Hamburg: <https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/jakobeit/forschung/akuf/kriegearchiv.html> (erişim tarihi: 25.11.2022).
- Alber, E. ve Palermo, F. (2012). ‘Creating, Studying, and Experimenting with Bilingual Law in South Tyrol: Lost in Interpretation?’, *Bilingual Higher Education in the Legal Context: Group Rights, State Policies and Globalisation*. X. Arzoz (drl.). Leiden, Martinus Nijjhof.
- Albright, M. (1998). Secretary of State Madeleine K. Albright: Remarks on Kosovo. <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/981027.html> (erişim tarihi: 27.11.2023).

- Alcock, A. (1982). 'The South Tyrol Package Agreement of 1969 and Its Effect on Ethnic Relations in the Province of Bolzano'. *Irish Studies in International Affairs*, 1(3): 47-54.
- Aliu, F. (2012). The era of Supervised Independence Ends in Kosovo. <https://balkaninsight.com/2012/09/11/kosovo-supervision-lifted/> (erişim tarihi: 13.5.2024).
- Aliu, L. (2017). Kosovo's Interpol membership is far from assure <https://kosovotwopointzero.com/en/kosovos-interpol-membership-far-assured/> (erişim tarihi: 13.5.2024).
- Aljazeera. (2022). Serbs in northern Kosovo quit state jobs in license plate protest. <https://www.aljazeera.com/news/2022/11/5/north-kosovo-serbs-quit-state-jobs-in-licence-plate-protest> (erişim tarihi: 13.5.2024).
- Allison, G. (1971). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Little Brown, Boston.
- Anđelković, N. "Srbija i Kosovo: Četvrt veka od ubistva Adema Jašarija, najkontroverznije figure sukoba", <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64842342> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Andersen, A. (2007). 'The Kosovar Identity and Statehood', *Identiteti Evropian i Kosoves*. F. İ. Hapur (drl.). Forum 2015, Priştine.
- Annan, K. (1999). *Statement by U.N. Secretary-General Kofi Annan regarding NATO airstrikes on Serbian Military Targets*. UN Secretary-General. New York, ReliefWeb.
- Annan, K. (2000). *We the Peoples: The Role of the United Nations in the Twenty-First Century*. New York, UN Department of Public Information.
- Arberi. "The Italian professor: The Kosovo-Serbia problem should be resolved based on the situation", <https://www.koha.net/en/arberi/professori-italian-problemi-kosove-serbi-te-zgjidhet-ne-baze-te-situates-jo-me-modele-te-gatshme> (erişim tarihi: 31.10.2024).
- Arberi. "Hasani: It is moving towards territorial autonomy", <https://www.koha.net/en/arberi/hasani-po-shkohet-drejt-nje-autonomie-territoriale> (erişim tarihi: 30.10.2024).
- Armstrong, K. "Kosovo and Serbia agree to help find war's missing", <https://www.bbc.com/news/world-europe-65461725> (erişim tarihi: 11.12.2024).

- Aruma, E. O. ve Hanachor, M. E. (2017). ‘Abraham Maslow's Hierarchy of Needs and Assessment of Needs’. *International Journal of Development and Economic Sustainability*, 32(1): 15-27.
- ASTAT. “South Tyrol in Figures”, [https://astat.provincia.bz.it/downloads/Siz_2019-eng\(3\).pdf](https://astat.provincia.bz.it/downloads/Siz_2019-eng(3).pdf) (erişim tarihi: 2.2.2024).
- ASTAT. “South Tyrol in Figures”, [https://astat.provinz.bz.it/downloads/Siz_2021-eng\(7\).pdf](https://astat.provinz.bz.it/downloads/Siz_2021-eng(7).pdf) (erişim tarihi: 1.10.2024).
- Axyonova, V. ve Gawrich, A. (2022). ‘Conceptualising Normalisation in International Organisations’ Responses to Secessionist Conflicts: Insights from Eastern and South-Eastern Europe’, *Analysing conflict settings: Case studies from Eastern Europe with a focus on Ukraine*. A. Gawrich, P. Haslinger ve M. Wingender (drl.). Harrassowitz Yayınları, Wiesbaden.
- Axyonova, V. ve Kartsonaki, A. (2024). “The European Union’s Normalisation Policies for Kosovo: Contributing to a Durable Peace?”. *Ethnopolitics*, 32(1):1-19.
- Azar, E. (1990). “Protracted International Conflicts: Ten Propositions”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*. J. Burton ve F. Dukes (drl.). MacMillan Yayınları, Hampshire.
- Azar, E. (1990). *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases* Aldershot. Dartmouth, Hampshire.
- Azar, E. ve Moon, C. I. (2015). ‘Managing Protracted Social Conflicts in the Third World: Facilitation and Development Diplomacy’. *Millennium: Journal of International Studies*, 32(1): 393-406.
- Azar, E. Jureidini, P. ve McLaurin, R. (1978). “Protracted Social Conflict; Theory and Practice in the Middle East”. *Journal of Palestine Studies*, 32(1): 41-60.
- B92. “Platform on the Future Status of Kosovo and Metohija”, https://www.b92.net/o/eng/insight/strate-gies?yyyy=2006&mm=06&nav_id=35257 (erişim tarihi: 19.02.2025).
- Baccini, F., “End of the license plate row between Serbia and Kosovo after two and a half years (thanks to EU mediation)”, <https://www.eunews.it/en/2024/01/08/end-of-the-license-plate->

[row-between-serbia-and-kosovo-after-two-and-a-half-years-thanks-to-eu-mediation/](#)

(erişim tarihi: 16.05.2024).

Bajrami, A. (2013). Association of Serbian Municipalities: From a Tool of Integration to a Disaster in the Making. Group for Legal and Political Studies, 1-10.

Bajrami, A., “A Kosovo-Serbia land swap is ethnic cleansing by another name. Don’t do it”.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/17/kosovo-serbia-land-swap-ethnic-cleansing> (erişim tarihi: 20.01.2024).

Balcı, A. (2019). “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Ş. Kardaş ve A. Balcı (drl.). Küre Yatınları, İstanbul.

Baliqi, B. (2014). Politics of identity and ethnic relations in Kosovo. Department of Political Science University of Prishtina, 1-19.

Baliu, D. “Ura e Ibrit: Si dhe kur mund të hapet?”. <https://www.evropaelire.org/a/ura-e-ibrit-si-dhe-kur-mund-te-hapet-/33069381.html> (erişim tarihi: 16.01.2024).

Balliu, D. ve Tizard, W. “Kosovo Unplugged: End To Free Electricity After 25 Years.”, <https://www.rferl.org/a/kosovo-serbia-electricity-free-no-longer/32775459.html> (erişim tarihi: 09.12.2024).

Balkans Policy Research Group (BPRG) (2015). *Serb Integration in Kosovo After the Brussels Agreement*. Government of Switzerland and the Government of Norway, Prishtina.

Bami, X. “Kosovo to Restore Reciprocity Measures Against Serbia, Minister Says.”, <https://balkaninsight.com/2021/07/14/kosovo-to-restore-reciprocity-measures-against-serbia-minister-says/> (erişim tarihi: 16.05.2024).

Bami, X. “Kosovo-Serbia License Plates ‘Sticker Regime’ Comes Into Force.”, <https://balkaninsight.com/2021/10/04/kosovo-serbia-license-plates-sticker-regime-comes-into-force/> (erişim tarihi: 04.12. 2024).

Bami, X. “Kosovo-Serbia Declaration on Missing Persons Remains Unimplemented.”, <https://balkaninsight.com/2024/04/26/kosovo-serbia-declaration-on-missing-persons-remains-unimplemented/>, (erişim tarihi: 11.12.2024).

Bami, X. ve Berisha, L. “Videos Show Kosovo Serb Politician Being Followed Before Murder.”, <https://balkaninsight.com/2023/10/30/videos-show-kosovo-serb-politician-being-followed-before-murder/> (erişim tarihi: 15.12.2024).

- Bami, X. ve Stojanovic, M. “Serbs Stage Mass Resignation from Kosovo State Institutions.”, <https://balkaninsight.com/2022/11/05/serbs-stage-mass-resignation-from-kosovo-state-institutions/> (erişim tarihi: 28.01.2025).
- Bami, X. Ahmeti, A. ve Stojanovic, M., “Kosovo Serbs Continue Mass Resignations from State Institutions.”, <https://balkaninsight.com/2022/11/07/kosovo-serbs-continue-mass-resignations-from-state-institutions/> (erişim tarihi: 04.12.2024).
- Barnett, M. (2020). “Social Constructivism”, In J. Baylis, S. Smith ve P. Owens, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (drl.). Oxford University Press Yayınları, Oxford.
- Barston, R. (2014). *Modern Diplomacy*. Routledge Kitabevi, New York.
- Bass, B. (1966). Effects on the Subsequent Performance of Negotiators of Studying Issues or Planning Strategies Alone or in Groups. *Psychological Monographs*, 80(6), 1-31.
- Batakovic, D. (1997). “The Regionalization of Kosovo and Metohija: A Serbian Proposal”, *Serbia's Kosovo Drama: A Historical Perspective*. D. Batakovic (drl.). Cigoja Stampa, Belgrad.
- Batakovic, D. (2012). “Cantonization of Kosovo-Metohija: A Proposal 1998”, *Serbia's Kosovo Drama*. D. Batakovic (drl.). Čigoja Štampa, Belgrad.
- Baylis, J. Smith, S., ve Owens, P. (2017). “The Globalization of World Politics 7e: Case Study: The 1999 Kosovo Crisis”, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Baylis, S. Smith ve P. Owens (drl.). Oxford University Press, Oxford.
- BBC. “Serbian train sparks escalation in tensions with Kosovo.”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-38625872> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Behrami, S. “Çka humb e çka fiton Kosova me shkëmbim të territorit me Serbinë?”. <https://telegrafi.com/cka-humb-e-cka-fiton-kosova-shkembim-te-territorit-serbine/> (erişim tarihi: 01.25.2025).
- Bellamy, A. J., ve Wheeler, N. J. (2020). “Humanitarian Intervention in World Politics”, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (drl.). Oxford University, New York.

- Belzil, E. "Can IR Theory Explain US-NATO Engagement in Kosovo?", <https://www.e-ir.info/2013/03/29/can-ir-theory-explain-us-nato-engagement-in-kosovo/> (erişim tarihi: 18.06.2023).
- Bercovitch, J. (2009). "Mediation and Conflict Resolution", *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. J. Bercovitch, V. Kremenyuk ve I. Zartman (drl.). SAGE Publications Ltd, London.
- Bercovitch, J. ve Gartner, S. S. (2006). Is There Method in Madness of Mediation: Some Lessons for Mediators from Quantitative. *International Interactions*, 32, 329–354.
- Bercovitch, J. ve Jackson, R. (2009). *Conflict Resolution in the Twenty-first Century: Principles, Methods, and Approaches*. The University of Michigan Press, Michigan.
- Bercovitch, J. ve Wells, R. (1993). "Evaluating Mediation Strategies: A Theoretical and Empirical Analysis". *Peace and Change*, 29(2): 3-25.
- Bercovitch, J. Anagnason, J., ve Wille, D. (1991). "Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations". *Journal of Peace Research*, 28(1), 7-18.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. The Penguin Press, London
- Berisha, B. (2023, April 04). "From Agreement for Normalisation to Agreement on the Path to Normalisation: How the West Switched Focus in the Kosovo-Serbia Dialogue Process". <https://defactostates.ut.ee/agreement-normalisation-agreement-path-normalisation-how-west-switched-focus/> (erişim tarihi: 26.11.2024).
- Beta. "Kosovo partition only solution, ex-Yugoslav president says". https://www.b92.net/o/eng/news/politicsarticle?yyyy=2011vemm=05vedd=29venav_id=74627 (erişim tarihi: 20.01.2025).
- Betts, R. K. (2001). "Review: Compromised Command: Inside NATO's First War". *Foreign Affairs*, 17(5): 126-132.
- BIRN. "Oliver Ivanovic's Murder: The Arrests So Far". <https://balkaninsight.com/2018/11/27/oliver-ivanovic-s-murder-the-arrests-so-far-11-27-2018/> (erişim tarihi: 15.12.2024).

- Bieber, F. (2011). "Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans". *Europe-Asia Studies*, 63(10), 1783-1802.
- Bieber, F. (2015). "The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story?". *Review of Central and East European Law*, 61(25): 285-319.
- Bieber, F. ve Keil, S. (2009). "Power-Sharing Revisited: Lessons Learned in the Balkans?". *Review of Central and European Law*, 34(1): 337-360.
- Bingham, G. (1985). *Resolving Environmental Disputes*. Washington, D.C: The Conservation Foundation.
- Bislimi, B., "Lista Serbe monopolizon mendimin politik të serbëve.". <https://www.evropaelire.org/a/lista-serbe-monopolizon-mendimin-politik-t%C3%AB-serb%C3%ABve/29412585.html> (erişim tarihi: 15.12.2024).
- Bjelos, M., ve Elek, B. (2014). Police Integration in North Kosov: Progress and Remaining Challenges in Implementation of the Brussels Agreement. Belgrade Centre for Security Policy (BCSP) and Kosovar Center for Security Studies (KCSS), 1-20.
- Bloomfield, D. Nupen, C., ve Harris, P. (1998). "Negotiation Processes", *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*. P. Harris ve B. Reilly (drl.). International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), Stockholm.
- Bogdanovic, N. "Serbian Defense Minister Sparks Controversy By Using Pejorative For Albanians". <https://www.rferl.org/a/serbian-defense-minister-sparks-controversy-by-using-pejorative-for-albanians/29919664.html#:~:text=%E2%80%9CSkiftar%2C%20Siptar%2C%20or%20Shiptar,by%20Yugoslavians%20to%20insult%20Albanians> (erişim tarihi: 18.05.2023).
- Bohm, D. (1996). "On Dialogue". L. Nichol (Ed.) *On Dialogue*. Routledge Yayınları, New York, 6-54.
- Bova, R. (2010). *How the World Works: A Brief Survey of International Relations*. Pearson Education Kitabevi, New York.
- BPRG, B. P. (2020). *The Brussels Dialogue Between Kosovo And Serbia - Achievements and Challenges*. Prishtina: Royal Norwegian Embassy.
- Brams, S. (1993). "Theory of Moves". *American Scientist*, 81: 562-570.

- Balkans Policy Research Group (2018). *Scenarios for the 'Grand Finale' Between Kosovo and Serbia Raporu (Rapor No: i-52)*. BPRG. Prishtina.
- Brown, J. “Kosovars use bricks and tear gas to protest the EU agreement”. <https://www.aljazeera.com/features/2015/12/21/kosovars-use-bricks-tear-gas-protesting-eu-agreement> (erişim tarihi: 12.07.2024).
- Brussels Agreement., “First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations”. <https://www.srbija.gov.rs/specijal/en/120394> (erişim tarihi: 31.05.2024).
- Brzezinski, Z. (2000). “Get Serious about Kosovo”. Dans William Joseph Buckley (Ed.), *Kosovo: Contending Voices on Balkan Interventions*. Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids and Cambridge, 326.
- BuletiniEkonomik., “Osmani: Rregullorja e BQK-së nuk është kundër dinarit”. <https://buletinieekonomik.com/2024/02/osmani-rregullorja-e-bqk-se-nuk-eshte-kunder-dinarit/> (erişim tarihi:09.12.2024).
- Burton, J. (1990a). *Conflict: Human Needs Theory*. The Macmillan Press Ltd, Houndmills.
- Burton, J. (1990b). *Conflict: Resolution and Provention*. St. Martins Press, New York.
- Burton, J. W. (1993). *Conflict Resolution as a Political System*. Fairfax, Virginia.
- Burton, J. W. (1997). “Conflict Resolution: Towards Problem-Solving”. *Peace and Conflict Studies*, 1-7.
- Burton, J. W. (1998). “Conflict Resolution: The Human Dimension”. *International Journal of Peace Studies*, 1-5.
- Bush, G. “Address to a Joint Session of Congress and the American People”. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (erişim tarihi: 08.03.2025).
- Bush, G. “Global War on Terror”. <https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/global-war-terror> (erişim tarihi: 08.03.2025).
- Butterfield, H. (1950). *Christianity and History*. Charles Scribner's Sons, New York
- Buzan, B. (1996). “The timeless wisdom of realism”. *International theory: Positivism ve beyond*. S. Smith, K. Both ve M. Zalewski (drl.). Cambridge University Press, New York.

- Byrne, S. ve Senehi, J. (2009). "Conflict analysis and resolution as a multidiscipline", *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. D. Sandole, S. Byrne, ve I. Sandole-Staroste (drl.). Routledge, London ve New York.
- Bytyci, F. "Kosovo president rejects Serbian idea of partition on ethnic lines", <https://www.reuters.com/article/world/kosovo-president-rejects-serbian-idea-of-partition-on-ethnic-lines-idUSKBN1KL287/> (erişim tarihi: 22.01.2025).
- Bytyqi, F. "EU drafts new proposal for Kosovo-Serbia ties - senior EU diplomat", <https://www.reuters.com/world/europe/kosovo-apply-eu-membership-by-year-end-president-2022-12-06/> (erişim tarihi: 27.11.2024).
- Cadastral Records. (2011). "The Dialogue", <https://dialogue-info.com/cadastral-records/> (erişim tarihi: 25.01.2024).
- Camp Bondsteel. "From Army Technology", <https://www.army-technology.com/projects/campbondsteel/> (erişim tarihi: 28.10.2023).
- Carlà, A. (2016). "South Tyrolean Solutions to Ethnic Conflicts from a Security Studies Perspective". *Ethnopolitics Papers*, (41): 1-19.
- Carment, D. (1993). "The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory". *Journal of Peace Research*, 30(2): 137-150.
- Carnegie Corporation of New York (1997). *Preventing Deadly Conflict: Final Report*. New York.
- Chanel, T. "Asociacioni i Komunave, VV bën thirrje për protesta", <https://top-channel.tv/2015/08/30/asociacioni-i-komunave-vv-ben-thirrje-per-protesta/> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Checkel, J. T. (1998). "The Constructivist Turn in International Relations Theory". *World Politics*, 50(2): 324-348.
- Chopra, J. (1998). "Introducing Peace-Maintenance", *The Politics of Peace Maintenance*. J. Chopra (drl.). Lynne Rienner Yayınları, Inc, Colorado.
- Christie, D. J., "An Analysis Of The Human Need Theory Politics Essay", <https://www.ukessays.com/essays/politics/an-analysis-of-the-human-need-theory-politics-essay.php#citethis> (erişim tarihi: 12.12.2022).
- Clark, J. (2014). "Kosovo's Gordian knot: the contested north and the search for a solution". *Nationalities Papers*, 42(3), 526–547.

- Coleman, K. P. (2007). *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Coleman, P. Deutsch, M. ve Marcus, E. (2000). *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. John Wiley and Sons, San Francisco.
- Cook, R. “Robin Cook – 2000 ‘Guiding Humanitarian Intervention’ Speech to the American Bar Association Lunch”, <https://www.ukpol.co.uk/robin-cook-2000-speech-to-the-american-bar-association-lunch/> (erişim tarihi: 27.11.2023).
- Copeland, D. C. (2000). “The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay”. *International Security*, 25(2): 187-212.
- Coppi Agostinelli, M. A. (2012). “Cultural diplomacy and the concept of the Other”. *The International Conference on Cultural Diplomacy and the UN*. 21-24 Şubat 2012, New York ve Washington, D.C., 1-11.
- Correlatesofwar., “Correlates of War: History.”. <https://correlatesofwar.org/history/> (erişim tarihi: 24.11.2022).
- Cox, R. (1986). “Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Neorealism and Its Critics*. R. O. Keohane (drl.). Columbia University Press, New York.
- Cox, R. (1993). “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method” *Historical Materialism, and International Relations*. S. Gill, Gramsci (drl.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Cvetkovic, S., “A mund të hapet ura në Mitrovicë pa pajtimin e KFOR-it?”, <https://www.evropaelire.org/a/hapja-e-ures-iber-kfor-/33050580.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- Cvetković, S. “Deklarata për të Zhdukurit "ofron qasje në dokumente të ndjeshme”, <https://www.evropaelire.org/a/deklarata-zhdukurit-kosove-serbi-/32394737.html> (erişim tarihi: 12.12.2024).
- Çitaku, V., “Gjorgjeviq thoshte se shqiptarët kanë bisht, njëjtë po flasin akoma politikanët serbë”. <https://www.arbresh.info/lajmet/citaku-gjorgjeviq-thoshte-se-shqiptaret-kane-bisht-njejte-po-flasin-akoma-politikanet-serbe/> (erişim tarihi: 10.06.2024).
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press, California.

- Dalipi, S. ve Shala, K. (2016). "The Role of Decentralization on Security Improvement and Peace-building in Kosovo". *Friedrich Ebert Stiftung*, 1-28.
- Damrosch, L. (1993). *Enforcing Restraint: Collective Intervention in Internal Conflicts*. Council on Foreign Relations Press, New York.
- Damrosch, L. F. (2018). "Commentary on Collective Military Intervention to Enforce Human Rights", *Law and Force in the New International Order*. L. F. Damrosch ve D. Scheffer (drl.). Routledge, New York.
- Danas. "Dačić: Sa zločincima ne može diplomatski", <https://www.danas.rs/vesti/politika/dacic-sa-zlocincima-ne-moze-diplomatski/> (erişim tarihi: 23.01.2025).
- Danesh, H. B. (2012). "Human Needs Theory, Conflict, and Peace", *The Encyclopedia of Peace Psychology*. D. J. Christie (drl.). Blackwell Publishing Ltd, Malden.
- De La Gorce, P., "War in the Balkans: Behind the Rambouillet Talks", <https://mondediplo.com/Behind-the-Rambouillet-talks> (erişim tarihi: 18.02.2025).
- De Villiers, B. (2017). Power-sharing Options in Complex Societies – Possible Lessons from South Tyrol for Young Democracies on Ways to Protect Ethnic Minorities at a Regional Level. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 16(1), 1-31.
- Deda, I. ve Qosaj-Mustafa, A. (2013). *Zbatimi i Marreveshjes se Dialogut Politik Kosove-Serbi*. Prishtine: KIPRED.
- Delaney, S. (1999). Kosovo Figure Urges NATO Peace Role. Retrieved October 19, 2023, from Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/rugova050799.htm>
- Delević Djilas, M. (1996). Economic sanctions as a foreign policy tool: the case of Yugoslavia. *Međunarodni problemi*, 48(3), 183-208.
- Demirtaş, B. (2019). "İnşacılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Ş. Kardaş ve A. Balcı (drl.). Küre Yatınları, İstanbul.
- Deng, F. Kimaro, S., Lyons, T., Rothschild, D., ve Zartman, I. W. (1996). *Sovereignty as Responsibility*. Brookings Institution Yayınları, Washington DC.
- Deutsch, M. (2006). "Introduction", *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. Dans M. Deutsch, P. Coleman ve E. Marcus (drl.). Jossey-Bass Yayınları, San Francisco.

- Dialogue. “Recognition of Diplomas”. <https://dialogue-info.com/recognition-of-diplomas/> (erişim tarihi: 05.12.2024).
- Dialogue. “Recognition of Diplomas”. <https://dialogue-info.com/recognition-of-diplomas/> (erişim tarihi: 23.06.2024).
- Dialogue. “Regional Representation and Cooperation”. <https://dialogue-info.com/regional-representation-and-cooperation-2/> (erişim tarihi: 21.05.2024).
- Dialogue. (2013). “Local Elections/Establishment of Serb-majority Municipalities”. <https://dialogue-info.com/local-elections-establishment-of-serbian-municipalities/> (erişim tarihi: 03.06.2024).
- Dialogue. “Customs Revenue Collection and Development Fund”. <https://dialogue-info.com/customs-revenue-collection-and-development-fund/> (erişim tarihi: 22.05.2024).
- Dialogue. “Police”. <https://dialogue-info.com/police/> (erişim tarihi: 04.06.2024).
- Dialogue. “Exchanging Liaison Officers”. <https://dialogue-info.com/exchanging-liaison-officers/> (erişim tarihi: 22.05.2024).
- Dialogue. “EU Conclusions on implementation of Customs Revenue Collection Agreement of 17 January 2013”. <https://dialogue-info.com/wp-content/uploads/2020/09/EU-Conclusions-on-Implementation-of-Customs-Revenue-Collection-5-November-2013.pdf> (erişim tarihi: 22.05.2024).
- Dialogue. “Telecommunications”. <https://dialogue-info.com/telecommunications/> (erişim tarihi: 04.06.2024).
- Dialogue. (2014). Conclusions of the EU chair on removal of barricades and revitalization of the Bridge in Mitrovica. Retrieved July 05, 2024, from Dialogue - Info: <https://dialogue-info.com/wp-content/uploads/2020/09/Conclusions-of-the-EU-Chair-on-the-Removal-of-Barricades-and-Revitalisation-of-the-Bridge-22-July-2014.pdf> (erişim tarihi: 05.07.2024)
- Dialogue. “Mitrovica Bridge”. <https://dialogue-info.com/mitrovica-a-bridge/> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- Dialogue. (2015). Association / Community of Serb-Majority Municipalities. Retrieved July 08, 2024, from The Dialogue: <https://dialogue-info.com/association-community-of-serb-majority-municipalities/> (erişim tarihi: 08.07.2024).

- Dialogue. “Memorandum of Understanding for Mutual Recognition of Vehicle Insurance Policies”. <https://dialogue-info.com/memorandum-of-understanding-for-mutual-recognition-of-vehicle-insurance-policies/> (erişim tarihi: 21.06.2024).
- Dialogue. “The Agreement on the so-called “Civil Protection” was reached”. <https://dialogue-info.com/agreement-on-the-issue-of-so-called-civil-protection-was-reached/> (erişim tarihi: 20.06.2024).
- Dialogue. “Mutual Recognition of ADR Certificates, <https://dialogue-info.com/mutual-recognition-of-adr-certificates/> (erişim tarihi: 21.06.2024).
- Dialogue. “EU Implementation Plan of the Agreement on the Mitrovica Bridge, 5 August 2016”. <https://dialogue-info.com/wp-content/uploads/2020/09/Implementation-Plan-of-the-Agreement-on-Mitrovica-Bridge-5-August-2016.pdf> (erişim tarihi: 07.07.2024).
- Dialogue. “Agreements between Kosovo and Serbia”. <https://dialogue-info.com/agreements/> (erişim tarihi: 29.05.2024).
- Domanovic, M. “List of Kosovo War Victims Published”. <https://balkaninsight.com/2014/12/10/kosovo-war-victims-list-published/> (erişim tarihi: 21.12.2023).
- Donnelly, J. (2005). “Realism”. *Theories of International Relations*. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly ve M. Peterson (drl.). Palgrave Macmillan, New York.
- Douglas, A. (1957). “The Peaceful Settlement of Industrial and Intergroup Disputes”. *Conflict Resolution*, 1(1): 69-81.
- DPA. “Kosovo talks enter a critical phase in the Vienna meeting. <https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-talks-enter-critical-phase-vienna-meeting> (erişim tarihi: 19.02.2025).
- Dragoljo, S. ve Stojanovic, M. “Vucic: Serbia Will Keep Paying Kosovo Serbs in Dinars, Despite Ban”. <https://balkaninsight.com/2024/02/02/vucic-serbia-will-keep-paying-kosovo-serbs-in-dinars-despite-ban/> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Druckman, D. (1968). “Prenegotiation Experience and Dyadic Conflict Resolution in a Bargaining Situation”. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4(4): 367-383.
- Druckman, D. (1986). “Stages, Turning Points, and Crises: Negotiating Military Base Rights, Spain and the United States”. *Journal of Conflict Resolution*, 30(2): 327-360.

- Druckman, D. (2007). "Negotiating in the International Context", *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. W. Zartman (drl.). Institute of Peace, Washington D.C.
- Druckman, D. Broome, B., ve Korper, S. (1988). "Value Differences and Conflict Resolution: Facilitation or Delinking?". *Journal of Conflict Resolution*, 32(3): 489-510.
- Dunne, T. (1997). "Colonial Encounters in International Relations: Reading Wight, Writing Australia". *Australian Journal of International Affairs*, 51(3): 309-323.
- Dunne, T., ve Schmidt, B. C. (2020). "Realism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (drl.). Oxford University Press, New York.
- DW., "Serbia sends 'provocative' train to Kosovo". <https://www.dw.com/en/serbia-sends-provocative-train-to-kosovo/a-37133573> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- DW., "Kosovo lifts all tariffs on Serbian, and Bosnian goods". <https://www.dw.com/en/kosovo-lifts-all-tariffs-on-serbian-bosnian-goods/a-52975561> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- EC., "European Charter of Local Self-Government". <https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3> (erişim tarihi: 19.02.2025).
- EC. "Serbia and Kosovo*: historic agreement paves the way for decisive progress in their EU perspectives". https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_13_347 (erişim tarihi: 26.11.2024).
- EC. "Kosovo - financial assistance under IPA". https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance/kosovo-financial-assistance-under-ipa_en (erişim tarihi: 11.12.2023).
- ECIKS. "Connection Agreement Between KOSTT And ENTSO-E Becomes Effective Amid Agreement Signed". <https://eciks.com/connection-agreement-between-kostt-and-entso-s-becomes-effective-amid-agreement-signed/> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- EEAS. "Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo - General Principles / Main Elements". https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf (erişim tarihi: 29.01.2025).

- EEAS. (2020). EULEX Kosovo: European Union Rule of Law Mission in Kosovo - Civilian Mission. Retrieved January 04, 2024, from https://www.eeas.europa.eu/eulex-kosovo/eulex-kosovo-european-union-rule-law-mission-kosovo-civilian-mission_und_en
- EEAS. “EU-facilitated Dialogue: Parties agreed on the Energy Agreements’ Implementation Roadmap”. https://www.eeas.europa.eu/_en (erişim tarihi: 09.12.2024).
- EEAS. “Media advisory - Belgrade-Pristina Dialogue: Next High-level Meeting on Saturday 18 March in Ohrid.” https://www.eeas.europa.eu/eeas/media-advisory-belgrade-pristina-dialogue-next-high-level-meeting-saturday-18-march-ohrid_en?s=321 (erişim tarihi: 27.11.2024).
- EEAS. “Belgrade-Pristina Dialogue: Statement by the High Representative on the Political Declaration on Missing Persons. https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-statement-high-representative-political-declaration-missing-persons_en (erişim tarihi: 10.12.2024).
- EEAS. (2024). EU Special Representatives. Retrieved February 10, 2024, from European Union External Action.
- EG. “Mehmeti: Përdorimi i dinarit ka qenë antikushtetues dhe ilegal”. <https://www.arbresh.info/lajmet/mehmeti-perdorimi-i-dinarit-ka-qene-antikushtetues-dhe-illegal/> (erişim tarihi: 06.12.2024).
- Eide, K. (2005). Letter dated 7 October 2005 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. Retrieved February 09, 2024, from UN Security Council: <https://digitallibrary.un.org/record/559052?ln=es> (erişim tarihi: 09.02.2024).
- Elster, J. (1989). *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Emini, D. “Public Perceptions Towards Foreign Policy and Dialogue with Serbia”. <https://qkss.org/en/lajmi/perceptimet-e-publikut-per-politiken-e-jashtme-dhe-dialogun-me-serbine> (erişim tarihi: 25.02.2025).
- Emini, D. ve Stakic, I. (2018). “Belgrade and Pristina: lost in normalization?”. *European Union Institute for Security Studies (EUISS)*, 1-8.
- Energy Action Plan. “Prime Minister Office of the Republic of Kosovo”. <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/energy-action-plan-18-09-2014/> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- Energy. “The Dialogue”. <https://dialogue-info.com/energy/> (erişim tarihi: 30.06.2024).

- Ernst, A. (2014). "The April Agreement - A Step Towards Normalization between Belgrade and Pristina?". *Contemporary Southeastern Europe*, 1(1): 122-126.
- Ersoy, E. (2016). "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. R. Gözen (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- EULEX. "Civil Registry Workshop organised by EULEX". <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,11,254> (erişim tarihi: 19.05.2024).
- EULEX. "About EULEX". <https://eulex-kosovo.eu/?page=2,60> (erişim tarihi: 04.01.2023).
- Euractiv. "Kosovo bans ethnic-Serb party from election, drawing Western criticism". <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/kosovo-bans-ethnic-serb-party-from-election-drawing-western-criticism/> (erişim tarihi: 03.02.2025).
- Euronews. "Kosovo number plates to be recognized in Serbia". <https://www.euronews.com/2024/01/01/kosovo-number-plates-to-be-recognised-in-serbia> (erişim tarihi: 04.12.2024).
- Europa region. (2011). Europaregion Foundations. Retrieved October 28, 2024, from Europaregion.com: <https://www.europaregion.info/en/euregio/about-us/foundations/>
- Europealire. "Krasniqi: S'mund të them kur mund të hapet ura në Mitrovicë". <https://www.evropaelire.org/a/krasniqi-smund-te-them-kur-mund-hapet-ura/33078348.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- European Charter of Local Self-Government. <https://rm.coe.int/168007a088> (erişim tarihi: 09.07.2024).
- Evropaelire. "Kurti: "Nuk mund ta zhbëjmë vendimin për dinarin Serb". <https://www.evropaelire.org/a/albin-kurti-bqk-dinari-/32815458.html> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Evropaelire. (2024). Serbët në Mitrovicë të Veriut protestojnë kundër ndalimit të dinarit. Retrieved December 12, 2024, from Radio Evropa e Lire: <https://www.evropaelire.org/a/mitrovice-e-veriut-proteste-dinari-serbe-/32815522.html>
- EWB. "KFOR in Kosovo – 20 years later" <https://europeanwesternbalkans.com/2019/06/12/kfor-in-kosovo-20-years-later/> (erişim tarihi: 26.10.2023).

- Fana, V. "Who is Milan Radoicic: The 'Shadow Power' of Kosovo Serbs"? <https://prishtinainsight.com/who-is-milan-radoicic-the-shadow-power-of-kosovo-serbs-mag/> (erişim tarihi: 15.12.2024).
- Farmerie, S. (1972). "Education in Yugoslavia". *The Clearing House*, 47(3): 145-149.
- Fehmiu, A. (2015). Jahjaga e dërgon marrëveshjen për Asociacionin në Kushtetuese. Consulté le July 17, 2024, sur Anadolu Agency: Jahjaga e dërgon marrëveshjen për Asociacionin në Kushtetuese.
- Fetherson, A. B. (1994). *Towards a Theory of United Nations Peacekeeping*. Macmillan, London.
- Finley, Jr. J. (1951). "The Complete Writings Of Thucydides The Peloponnesian War". <https://archive.org/details/completewritings010850mbp/page/330/mode/2up> (erişim tarihi: 19.03.2023).
- Finnemore, M. (1996). "Constructing Norms of Humanitarian Intervention", *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. P. J. Katzenstein (drl). Columbia University Press, New York.
- Finnemore, M. (2003). *The purpose of intervention, Changing Beliefs About the Use of Force*. Cornell University Press, Ithacan ve New York.
- Fisher, R. (1964). "Fractionating Conflict". *Daedalus*, 920-941.
- Fisher, R. (1997). *Interactive Conflict Resolution*. Syracuse University Press, New York.
- Fixdal, M. ve Smith, D. (1998). "Humanitarian Intervention and Just War". *Mershon International Studies Review*, 283-312.
- Folberg, J. ve Taylor, A. (1984). *Mediation*. Jossey-Bass, San Francisco.
- France24. "West ends supervised independence of Kosovo". <https://www.france24.com/en/20120910-kosovo-serbia-war-supervison-european-union-albania> (erişim tarihi: 13.05.2024).
- Friedrich, J. (2005). "UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty". *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 09: 225-293.
- Galluci, G. M. (2011). "Plani i Ahtisarit dhe Veriu i Kosoves". *TransConflict*, 1-18.
- Galtung, J. (1964). "What is Peace Research?". *Journal of Peace Research*, 1-4.
- Galtung, J. (1967). *Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking*. International Peace Research Institute, Oslo.

- Galtung, J. (1969). "Violence, Peace, and Peace Research". *Journal of Peace Research*, 6(3): 167-191.
- Galtung, J. (1972). "A Structural Theory of Imperialism. The African Review". *A Journal of African Politics, Development and International Affairs*, 93-138.
- Galtung, J. (1976, March 05). Three Realistic Approaches to Peace: Peacekeeping, Peacemaking, and Peacebuilding. *Impact of Science on Society*, pp. 103-115.
- Galtung, J. (1990). "Cultural Violence". *Journal of Peace Research*, 291-305.
- Galtung, J. (1990). "International Development in Human Perspective", *Conflict: Human Needs Theory*. Dans J. Burton (drl). The Macmillan Press, Hampshire.
- Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. Sage, London.
- Galtung, J. "Violence, War, and Their Impact: On Visible and Invisible Effects of Violence". <https://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> (erişim tarihi: 29.08.2024).
- Galtung, J., ve Fischer, D. (2013). *Johan Galtung: Pioneer of Peace Research*. Springer, New York.
- Galtung, J. ve Wirak, A. H. (1977). "Human Needs and Human Rights: A Theoretical Approach". *Bulletin of Peace Proposals*, 251-258.
- Gantzel, K. J. ve Schwinghammer, T. (2017). *Warfare Since the Second World War*. Routledge, London and New York.
- GAP. (2020). The impact of 100% tax on production and consumer prices in Kosovo. Pristina: GAP Institute.
- Gashi, F. "Veriu i Tensioneve". <https://www.koha.net/arberi/167758/veriu-i-tensioneve> (erişim tarihi: 07.07.2024).
- Gashi, F. "Qeveria e konsideron të përmbushur formalizimin e statusit të Kishës Ortodokse Serbe". <https://www.koha.net/arberi/qeveria-e-konsideron-te-permbushur-formalizimin-e-statusit-te-kishes-ortodokse-serbe> (erişim tarihi: 19.01.2025).
- Gashi, K. Musliu, V., ve Orbie, J. (2017). "Mediation Through Recontextualization: The European Union and The Dialogue Between Kosovo and Serbia". *European Foreign Affairs Review*, 533-550.

- Gashi, S. ve Novakovic, I. (2017). "From Technical Negotiations to Comprehensive Normalisation: Relations Between Belgrade and Pristina". *Friedrich Ebert Stiftung*, 1-12.
- Gashi, S. ve Novakovic, I. (2020). "Brussels Agreements Between Kosovo and Serbia: A Quantitative Implementation Assessment". *Friedrich Ebert Stiftung*, 1-12.
- Gashi, S. Maliqi, A. Orana, A. ve et al. (2022). Kosovo-Serbia by 2027: Four Most Likely Scenarios. North Mitrovica: National Endowment for Democracy (NED) ve New Social Initiative (NSI).
- GazetaBlic. "Albin Kurti: Serbia nuk e ka hall që po ndalohet dinari, por se po ndalohet paraja e gatshme". <https://gazetablic.com/albin-kurti-serbia-nuk-e-ka-hall-qe-po-ndalohet-dinari-por-se-po-ndalohet-paraja-e-gatshme/> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- GCRT. "Responsibility to Protect". <https://www.globalr2p.org/what-is-r2p/#:~:text=The%20Responsibility%20to%20Protect%20%E2%80%93%20known,clean%20sing%20and%20crimes%20against%20humanity> (erişim tarihi: 10.11.2023).
- Geci, S. (2008). *Kosovo's Final Status Negotiation Process: A Way Out or Cul-de-Sac*. Yüksek Lisans Tezi. Malta Güzel Sanatlar Fakültesi, Prishtina.
- Ghali, B. B. (1992). *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping*. Report of the UN Secretary-General, New York.
- Giantin, S. "France and Germany engage to push for an agreement between Serbia and Kosovo". <https://www.natofoundation.org/balkans-black-sea/france-and-germany-engage-to-push-for-an-agreement-between-serbia-and-kosovo/> (erişim tarihi: 11.01.2025).
- Gilligan, M. ve Stedman, S. J. (2003). "Where Do the Peacekeepers Go?". *International Studies Review*, 37-54.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gogić, O. "Deconstructing the Constructive Ambiguity in the Belgrade-Pristina Dialogue: How Did "Normalization" Become "de facto Recognition"?". <https://europeanwesternbalkans.com/2023/12/04/deconstructing-the-constructive-ambiguity-in-the-belgrade-pristina-dialogue-how-did-normalization-become-de-facto-recognition/> (erişim tarihi: 11.01.2025).
- Golowitsch, H. "The "South Tyrol Problem". https://bas.tirol/en/cpt_allgemein/das-suedtirol-problem/ (erişim tarihi: 23.10.2024).

- Gray, A. “Angela Merkel: No Balkan border changes”. <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-no-balkan-border-changes-kosovo-serbia-vucic-thaci/> (erişim tarihi: 24.01.2025).
- Gray, A. ve Heath, R., “Serbia, Kosovo presidents broach border changes for historic deal”. <https://www.politico.eu/article/aleksandar-vucic-hashim-thaci-serbia-kosovo-balkans-eu-enlargement-alpbach-forum/> (erişim tarihi:24.01.2024).
- Gray, A. Vasovic, A., ve Bytyqi, F., “No big deal: EU's Kosovo pact loses some sheen”. <https://www.reuters.com/world/europe/no-big-deal-eus-kosovo-pact-loses-some-sheen-2023-03-03/> (erişim tarihi: 27.11.2024).
- Greca, D. “Kosovë, opozita peticion kundër “Zajednicës”. <https://gazetadielli.com/kosove-opozita-peticion-kunder-zajednices/> (erişim tarihi: 12.07.2024).
- Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. (Çev. R. Tuck, Ed. ve K. Haakonssen, T.) Liberty Fund, Inc., Indianapolis.
- Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. Liberty Fund, Inc., Indianapolis.
- Gurr, T. R. (2000). *People versus States: Minorities at Risk in the New Century*. United States Institute of Peace Press, Washington D.C.
- Hamza, L. (2022). *Politics of Ethnic Accommodation: Decentralization, Local Governance, and Minorities in Kosovo*. Lit Verlag GmbH ve Co. KG Wien. Vienna.
- Hannum, H. (1990). *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Hansen, L. (2020). “Poststructuralism”, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (derl.). Oxford University Press, Oxford.
- Hantke, F. “A Serb Association in Kosovo Would Threaten Integration and Peace”. <https://balkaninsight.com/2023/02/01/a-serb-association-in-kosovo-would-threaten-integration-and-peace/> (erişim tarihi: 22.12.2024).
- Harchy, M. ve Modell, J. (1991). “The First Conflict Resolution Movement, 1956-1971: An Attempt to Institutionalize Applied Interdisciplinary Social Science”. *Journal of Conflict Resolution*, 35(4): 720-758.
- Hasani, E. (1998). “The 'Outer Wall' of Sanctions and the Kosovo Issue”. *Perceptions Journal of International Affairs*, 3(3): 1-11.

- Hathaway, O. A. Brower, J. ve Liss, R. E. (2013). "Consent-Based Humanitarian Intervention: Giving Sovereign Responsibility Back to Sovereign". *Cornell International Law Journal*, 46: 499-568.
- Haxholli, V. ve Thaçi, A. (2022). "Dialogu Kosove-Serbië Nje Hap Para, Tre Hapa Mbrapa". *Kosova Democratic Institute (KDI)*, Prishtine.
- Heller, K. (2021). "The Illegality of 'Genuine' Unilateral Humanitarian Intervention". *The European Journal of International Law*, 32(2): 613-647.
- Henkin, L. (1999). Kosovo and the Law of Humanitarian Intervention. *The American Journal of International Law*, 824-828.
- Herman, R. G. (1996). Identity, Norms, and National Security: The Soviet Foreign Policy Revolution and the End of the Cold War. In P. J. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (pp. 222-242). New York: Columbia University Press.
- Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 157-180.
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan*. (Çev. S. Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. Oxford University Press, Oxford.
- Hobsbawm, E. J. ve Kertzer, D. J. (1992). Ethnicity and Nationalism in Europe Today. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 3-8.
- Hofbauer, H. (2008). *Experiment Kosovo: Die Rückkehr des Kolonialismus*. Promedia Druck- und Verlagsges, Wien.
- Holsti, K. J. (1991). *Peace and War: Armed Conflicts and International Order*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hopkins, V. "Kosovo Court Defers Serb-Majority Governance Deal". <https://balkaninsight.com/2015/11/10/kosovo-court-defers-serb-majority-governance-deal-11-10-2015/> (erişim tarihi: 12.07.2024).
- Hosmer, S. T. (2001). *The Conflict Over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When He Did*. RAND Corporation, California.
- Hoxhaj, E. (2005). "The politics of ethnic conflict regulation in Kosovo". *Centre for the Study of Global Governance*, 39.

- Hoxhaj, E. “Kombi dhe Shteti ne Kosove”. *Simposium Ndërkombëtar, Identiteti Evropian i Kosoves*. 2015, Prishtine, 81-99.
- HRW. “Civilian Deaths in the NATO Air Campaign”. <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/> (erişim tarihi: 21.12.2023).
- ICG. “Northern Kosovo: Asserting Sovereignty amid Divided”. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/269-northern-kosovo-asserting-sovereignty-amid-divided-loyalties> (erişim tarihi: 03.02.2025).
- ICISS. (2001). *The Responsibility to Protect*. Ottawa. International Development Research Centre.
- ICJ. “Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo: Overview of the Case”. <https://www.icj-cij.org/case/141> (erişim tarihi: 09.05.2024).
- Iklé, F. C. (1964). *How Nations Negotiate*. Harper and Row, New York.
- Ilazi, R. “Reset Required: Bring VAR to the Kosovo-Serbia Dialogue”. <https://balkaninsight.com/2024/09/04/reset-required-bring-var-to-the-kosovo-serbia-dialogue/> (erişim tarihi: 28.01.2025).
- Imm, J. “Why is Conflict Resolution Important?”. <https://www.northcentralcollege.edu/news/2022/09/13/why-conflict-resolution-> (erişim tarihi: 13.03.2025).
- Indeksonline. “Bosnjëzimi i Kosovës përmes Asociacionit...? BE-ja: Tejet spekulative, ne s’urdhërojmë”. <https://indeksonline.net/bosnjezimi-i-kosoves-permes-asociacionit-be-ja-tejet-spekulative-ne-surdherojme2/> (erişim tarihi: 22.12.2024).
- Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Rambouillet Accords)*. (1999 23). <https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99> (erişim tarihi: 24.07.2024).
- IPESE. “What will the Association of Serbian Municipalities in Kosovo look like?”. <https://ipese.rs/what-will-the-association-of-serbian-municipalities-in-kosovo-look-like/> (erişim tarihi: 22.10.2024).
- Isaacs, W. (1999). *Dialogue and the Art of Thinking Together: A pioneering Approach to Communicating in Business and Life*. Currency, New York.
- Istrefi, K. “Kosovo-Serbia Agreement on the Normalisation of Relations: Not Signed but Binding, Not Formally on Recognition but with Clear Elements of Implicit Recognition”.

- <https://opiniojuris.org/2023/03/28/kosovo-serbia-agreement-on-the-normalisation-of-relations-not-signed-but-binding-not-formally-on-recognition-but-with-clear-elements-of-implicit-recognition/> (erişim tarihi: 28.11.2024).
- Isufi, A. “Milan Radoicic Arrested by Serbian Police Over North Attack”. <https://prishtinainsight.com/milan-radoicic-arrested-by-serbian-police-over-north-attack/> (erişim tarihi: 21.01.2025).
- Isufi, A. “S’ka asnjë përgjigje për zbatimin e Deklaratës për Personat e Zhdukur”. <https://kallxo.com/lajm/ska-asnje-pergjigje-per-zbatimin-e-deklarates-per-personat-e-zhdukur/> (erişim tarihi: 11.12.2024).
- Isufi, P. “Western Govts Urge End to Kosovo-Serbia Dialogue Stalemate”. <https://balkaninsight.com/2019/08/13/western-govts-urge-end-to-kosovo-serbia-dialogue-stalemate/> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Isufi, P. “Ibrahim Rugova: Pacifist Father of Kosovo’s Independence”. <https://balkaninsight.com/2020/01/21/ibrahim-rugova-pacifist-father-of-kosovos-independence/> (erişim tarihi: 19.10.2023).
- Isufi, P. ve Kelmendi, F., “EU Warns Kosovo as Mitrovica Bridge Standoff Goes On”. <https://balkaninsight.com/2024/08/16/eu-warns-kosovo-as-mitrovica-bridge-standoff-goes-on/> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- Isufi, P. ve Stojanovic, M., “BIRN Fact-Check: What Will the Serbia-Kosovo Energy Deal Achieve?”. <https://balkaninsight.com/2022/06/24/birn-fact-check-what-will-the-serbia-kosovo-energy-deal-achieve/> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Iwiński, T. ve Dinçer, A. (1999). The humanitarian situation of the Kosovo refugees and displaced persons. Brussels: Council of Europe: Parliamentary Assembly.
- Jackson, R. (2004). “The Social Construction of Internal War”, *(Re) constructing Cultures of Violence and Peace*. R. Jackson (drl.). Rodopi, Amsterdam.
- Jackson, R. (2009). “Constructivism and Conflict Resolution”, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. J. Bercovitch, V. Kremenyuk ve I. Zartman (drl.). SAGE Publications Ltd, London.
- Jackson, R. ve Sorensen, G. (2006). *Introduction to International Relations Theories and Approaches: Social Constructivism*. Oxford University Press, Oxford.

- Jones, E. ve Nisbett, R. (s.d.). *The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior* (as cited in Kelman, 2007). Dans E. Jones, D. Kanouse ve et. al, *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*. General Learning Press.
- Jones, T. "Cain and Abel: Religion and Global Conflict". <https://www.ool.co.uk/blog/cain-abel-religion-global-conflict/> (erişim tarihi: 13.03.2025).
- Jovanović, J. (2022). "A Battle for Remembrance? Narrating the Battle of Košare/Koshare in Belgrade- and Pristina-Based Media". *Comparative Southeast European Studies*, 2(70), 337–357.
- Jovanovic, V. "Arnauts as people with tails", - Serbian anthropological prejudices about Albanians". <https://mekulipress.rksv.eu/arnautet-si-njerez-me-bisht-paragjykimet-antropologjike-serbe-per-shqiptaret/> (erişim tarihi: 18.05.2024).
- Joyner, D. (2002). *The Kosovo Intervention: Legal Analysis and a More Persuasive Paradigm*. *European Journal of International Law (EJIL)*, 13(3), 597-619.
- Judah, T. (2002). *Kosovo: War and Revenge*. Yale University Press, New Haven.
- Justice. (2013, May 23). <https://dialogue-info.com/justice/> (erişim tarihi: 05.06.2024).
- Kapferer, B. (1988). *Legends of People/Myths of State: Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Smithsonian Institution Press, Washington, D.C.
- Kapllani, G. "Serbs Deserve Pity for Their PM's Racist Slurs". <https://balkaninsight.com/2019/06/06/serbs-deserve-pity-for-their-pms-racist-slurs/> (erişim tarihi: 27.09.2024).
- Kartsonaki, A. (2016). "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive". *Civil Wars*, 18(4): 488-516.
- Kate, G. "Two former Germanys, Kosovo and Serbia!". <https://telegrafi.com/en/dy-ish-gjermanite-kosova-dhe-serbia/> (erişim tarihi: 12.01.2025).
- Katzenstein, P. J. (1996). *The Culture of National: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press, New York.
- Kaufman, S. J. (2001). *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Cornell University Press, New York.

- Kaufmann, N. "Kosovo and Serbia Must Keep Their Promise on Missing Persons". <https://balkaninsight.com/2023/03/23/kosovo-and-serbia-must-keep-their-promise-on-missing-persons/> (erişim tarihi: 11.12.2024).
- KCSS. (2024). Three Scenarios for Kosovo By 2028. Prishtina: Kosovar Centre for Security Studies (KCSS).
- KDI. (2020). *7 Vite pas Marreveshjes se Pare per Normalizim: Ku jane Kosova dhe Serbia me 'Normalizim' Sot? . Prishtine*. KDI.
- Keating, M. (1999). "Asymmetrical Government: Multinational States in an Integrating Europe". *Publius: The Journal of Federalism*, 29(1): 71-86.
- Kelleher, C. (1976). *Predilections in Negotiations*. Unpublished Manuscript, Maryland.
- Kelman, H. (2007). Social-Psychological Dimensions of International Conflict. I. Zartman içinde, *Peacemaking in International Conflict* (s. 61-111). Washington DC: United States Institute of Peace.
- Kelman, H. (2008). "A Social-Psychological Approach to Conflict Analysis and Resolution", *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. Dans D. Sandole, S. Byrne, ve J. Senehi (drl.). Routledge. London ve New York.
- Kelman, H. ve Bloom, A. (1973). *Assumptive Frameworks in International Politics*. Dans J. Knutson, *Handbook of Political Psychology*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Kelman, H. ve Fisher, R. (2016). Herbert C. Kelman: A Pioneer in the Social Psychology of Conflict Analysis and Resolution. Springer, Washington D.C.
- Kelmendi Hyseni, V., "Kosovo: the Association of Serb Municipalities". <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Kosovo/Kosovo-the-Association-of-Serb-Municipalities-163867> (erişim tarihi: 02.12.2024).
- Kelmendi, F. "Mbi 200 shtëpi të reja pritet të ndërtohen në katër komunat në veri të Kosovës". <https://kallxo.com/lajm/mbi-200-shtepi-te-reja-pritet-te-ndertohen-ne-kater-komunat-ne-veri-te-kosoves/> (erişim tarihi: 21.01.2025).
- Kelmendi, F. "Kur do t'i paguajnë faturat e energjisë elektrike qytetarët në veri të Kosovës?". <https://kallxo.com/lajm/kur-do-ti-paguajne-faturat-e-energjise-elektrike-qytetaret-ne-veri-te-kosoves/> (erişim tarihi: 02.07.2024).

- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, New Jersey.
- Kerman, C. E. (1974). *Creative tension: The life and thought of Kenneth Boulding*. University of Michigan Press, Michigan.
- Kišjuhas, A. “Albanci sa drveća”. <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/albanci-sa-drveca/> (erişim tarihi: 25.08.2024).
- KOHA. “The agreement is signed for the establishment of the regulation block of energy systems in Kosovo-Albania”. <https://www.koha.net/en/arberi/197033/nenshkruhet-marreveshja-per-themelimin-e-bllokut-rregullues-te-sistemeve-energjetike-kosove-shqiperi> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- KOHA. “No one pays the debt for the energy spent in the north of Kosovo”. <https://www.koha.net/en/arboretum/173207/no-one-pays-the-debt-for-the-energy-spent-in-the-north-of-Kosovo> (erişim tarihi: 02.07.2024).
- KOHA. “Kurti: Kosovo lost over 300 million euros from Serbia since '99”. <https://www.koha.net/en/arberi/365484/kurti-kosova-i-humbi-mbi-300-milione-euro-nga-serbia-qe-nga-99-a> (erişim tarihi: 02.07.2024).
- KOHA. “A decade since the removal of the barricade on the bridge that remains "closed". <https://www.koha.net/en/arberi/423202/nje-dekade-nga-heqja-e-barrikades-mbi-uren-qe-mbetet-e-mbyllur> (erişim tarihi: 07.07.2024).
- Kolb, R. (2003). Note on humanitarian intervention. *Affaires courantes et commentaires*, 119-134.
- Koleka, B. “Kosovo's power firm hooks up with the European grid”. <https://www.reuters.com/article/markets/oil/kosovos-power-firm-hooks-up-with-european-grid-idUSL5N2C91PU/> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- Kosovo Air Campaign “(March-June 1999). (2022, May 17)”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49602.htm (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Kosovo declared 'fully independent'. <https://www.bbc.com/news/world-europe-19550809> (erişim tarihi: 13.05.2023).
- Kosovo number plates to be recognized in Serbia. (2024 01). <https://www.euronews.com/2024/01/01/kosovo-number-plates-to-be-recognised-in-serbia> (erişim tarihi: 16.05.2024).

- Kosovonline. “What is behind Pristina's intention to open the main bridge on the Ibar and who is forgetting Suvi Do?”. <https://www.kosovo-online.com/en/news/analysis/what-behind-pristinas-intention-open-main-bridge-ibar-and-who-forgetting-suvi-do-31-5> (erişim tarihi: 07.07.2024).
- Kostreci, K. “Supervised Independence Ends in Kosovo”. <https://www.voanews.com/a/supervised-independence-ends-in-kosovo/1505339.html> (erişim tarihi: 13.05.2024).
- Krasniqi, M. “MASHTI: Mitrovica e Veriut ka të drejtë të investojë në objektin e universitetit pa pëlqimin tonë”. <https://www.koha.net/arberi/mashti-mitrovica-e-veriut-ka-te-drejte-te-investoje-ne-objektin-e-universitetit-pa-pelqimin-tone> (erişim tarihi: 17.12.2024).
- Kreft, H. (2023). “The Franco-German Proposal to Normalise Relations between Serbia and Kosovo: A Historic Opportunity to Unblock the EU Accession Perspective for the Entire Western Balkans”. *Foreign Policy Review*, 16(1): 173-183.
- Kriesberg, L. (2007). “The Conflict Resolution Field: Origins, Growth, and Differentiation”, *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. I. Zartman (drl.). United States Institute of Peace, Washington D.C.
- Kullashi, M. (2007). “Identitetet ne Sprove”, *Identiteti Evropian i Kosoves*. A. Dudushi, M. Kelmendi, E. Hasimja, D. Gorani ve L. Gusia (drl.). Forum Yayınları, Prishtine.
- Kupchan, C. “An Offensive Plan for the Balkans That the U.S. Should Get Behind”. <https://www.nytimes.com/2018/09/13/opinion/kosovo-serbia-land-swap.html> (erişim tarihi: 25.01.2025).
- Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. New York University Press, Oxford.
- Labarre, F. (2007). “The Kosovo War in a Constructivist Perspective”. *Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes*, 33-61.
- Lama, D., “Strasbourg Proposal 1988: Address to the Members of the European Parliament”. <https://www.dalailama.com/messages/tibet/strasbourg-proposal-1988> (erişim tarihi: 27.10.2024).

- Lantschner, E. (2008). "History of the South Tyrol Conflict and its Settlement", *Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights in South Tyrol*. J. Woeld, F. Palermo ve J. Marko (drl.). Martinus Nijhoff, Leiden.
- Lapidoth, R. (1997). *Autonomy: Flexible Solution to Ethnic Conflicts*. United States Institute of Peace Press, Washington D.C.
- Lapidoth, R. (1997). *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Institute of Peace Press, Washington D.C.
- Latawski, P. ve Smith, M. (2003). *The Kosovo Crisis and the Evolution of Post-Cold War European Security*. Manchester University Press, Manchester.
- Laub, Z. "Syria's Civil War: The Descent Into Horror". <https://www.cfr.org/article/syrias-civil-war> (erişim tarihi: 07.09.2024).
- LAW NR. 03/L-041. (2008). *On Administrative Municipal Boundaries*. Official Gazette of the Republic of Kosova. Prishtine.
- Lechner, O. ve Moroder, B., "Economic Portrait of South Tyrol". https://www.camcom.bz.it/sites/default/files/uploaded_files/Scuola_economia/16948_economia2012_uk.pdf (erişim tarihi: 28.10.2024).
- Lederach, J. P. (1995). "Conflict Transformation in Protracted Internal Conflicts: The Case for a Comprehensive Framework". *Conflict Transformation*. K. Rupesinghe (drl.). St. Martin's Press, New York.
- Lederach, J. P. (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace, Washington D.C.
- Lehne, S. (2009). "Resolving Kosovo's Status". *Austrian Institute for International Affairs*, 1-21.
- Lehne, S. "Kosovo and Serbia: Toward a Normal Relationship". <https://carnegieendowment.org/posts/2012/03/kosovo-and-serbia-toward-a-normal-relationship?lang=en> (erişim tarihi: 02.02.2025).
- Lenzu, M. "Belgrade-Pristina Dialogue: EU appoints a new Special Representative". <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/01/27/belgrade-pristina-dialogue-eu-appoints-a-new-special-representative/> (erişim tarihi: 10.02.2025).

- Leposhtica, L. “Kosovo MP Goes on Trial for Property Scams”. <https://balkaninsight.com/2016/05/31/alleged-kosovo-mobster-trial-starts-behind-closed-doors-05-31-2016/> (erişim tarihi: 26.06.2024).
- Leventis, E. ve Tsokkalides, A. (2007). “Protracted Social Conflict Analysis and Cyprus: An Assessment”. *The Cyprus Review*, 19(2): 31-56.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven.
- Lindsay, J. K. (2009). *Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans*. I.B. Tauris ve Co Ltd., London.
- Lindsay, J. K. ve Economides, S. (2012). “Standards before Status before Accession: Kosovo's EU Perspective”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1): 77-92.
- List of Acknowledgments. (2022). <https://mfa-ks.net/lista-e-njohjeve/> (erişim tarihi: 21.05.2024).
- Llamazares, M. ve Levy, L. R. (2003). *NGOs and Peacebuilding in Kosovo*. University of Bradford, Bradford.
- Lobell, S. E. Ripsman, N. M., ve Taliaferro, J. W. (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- López Domènech, B. “The Association of Serb Majority Municipalities: The crux of tensions in Northern Kosovo”. <https://www.epc.eu/en/publications/The-Association-of-Serb-Majority-Municipalities-The-crux-of-tensions~517b60> (erişim tarihi: 21.07.2024).
- Lubonja, F. “Lubonja: Shteti kosovar është ndërtuar nga etnia shqiptare, por me ndihmën ndërkombëtare”. <https://dritare.net/lubonja-shteti-kosovar-eshte-ndertuar-nga-etnia-shqiptare-por-me-ndihmen-nderkombetare> (erişim tarihi: 22.05.2023).
- Maass, P. “Serbian Leader Lauds U.S. for Avoiding Armed Role”. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1993/04/06/serbian-leader-lauds-us-for-avoiding-armed-role/490ebfea-ee5e-4b60-8588-e1766339a0ba/> (erişim tarihi: 30.03.2023).
- MacDowall, A. “Kosovo detains Serbian politician after 'illegal entry' into the region”. <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/26/kosovo-serbia-politician-marko-djuric#img-1> (erişim tarihi: 16.05.2024).

- MacFarlane, N. S. ve Khong, Y. F. (2006). *Human Security and the UN: A Critical History*. Indiana University Press, Bloomington.
- Machiavelli, N. (1992). *The Prince*. (Çev. R. M. Adams) Norton ve Company, Inc., New York.
- Machiavelli, N. (2003). *The Art of War*. (Çev. C. Lynch, T.) The University of Chicago Press, Chicago.
- Mak, R. (2024). “An Evaluation of the Proposed Serbia-Kosovo Land Swap Deal and its Potential Status under Applicable International Law”. *Canadian Journal of European and Russian Studies*, 17(2): 45-63.
- Malcolm, N. (1998). *Kosovo: A Short History*. Pan Macmillan Ltd. London.
- Maslow, A. H. (1943). “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review*, 370-396.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. Harper ve Row, Publishers, Inc. New York.
- Massaro, C., “Serbia, caught between Europe and Russia, could move one step closer to normalizing relations with Kosovo”. <https://www.foxnews.com/world/serbia-caught-between-europe-russia-could-move-one-step-closer-normalizing-relations-kosovo> (erişim tarihi: 27.11.2024).
- McGarry, J. (2007a). “Asymmetrical autonomy and conflict regulation: A response to Adeney, Conversi, Hechter, and Rezvani”. *Ethnopolitics*, 6(1): 133-136.
- McGarry, J. (2007b). “Asymmetry in Federations, Federacies, and Unitary States”. *Ethnopolitics*, 6(1): 105-116.
- McLeod, S. “Maslow's Hierarchy of Needs”. <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (erişim tarihi: 12.12.2022).
- McLeod, S. A., “Maslow's Hierarchy of Needs”. <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (erişim tarihi: 19.02.2023).
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton ve Company, Inc, New York.
- Medda-Windischer, R. (2008). “Protection of Minorities under International Law and the Case of South Tyrol”, *Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights in South Tyrol*. J. Woelk, F. Palermo ve J. Marko (drl.). Martinus Nijhoff, Leiden.
- Mehmetaj, L. “Ekskluzive, “korniza e re” në dialog: Marrëveshje përmbajtësore vitin e ardhshëm, finalja pas 10 vjetësh – Kosova fiton njohje nga 5-shja e BE’së, anëtarësim në organizata;

- Serbia përfiton ndihma masive”. https://albanianpost.com/ekskluzive-korniza-e-re-ne-dialog-marreveshje-permbajtesore-vitin-e-ardhshem-finalja-pas-10-vjetesh-kosova-fiton-njohje-nga-5-shja-e-bese-anetaresim-ne-organiz/?fbclid=IwAR2Ap5z5uTYpjQMcJGXrCGZF4fklBmf_8qqUjlOx9yoUEXfyfbcyR3ZYngI (erishim tarihi: 03.03.2025).
- Merrills, J. (2005). *International Dispute Settlement*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Meyer, A. (. (1960). “Functions of the Mediator in Collective Bargaining”. *Industrial and Labor Relations Review*, 13(2): 159-165.
- Miall, H. Ramsbotham, O. ve Woodhouse, T. (2011). *Contemporary Conflict Resolution: The prevention, management, and transformation of deadly conflicts*. Polity Press, Cambridge.
- Milanović, M., “A comment on the proposed Basic agreement between Serbia and Kosovo”. <https://pescanik.net/a-comment-on-the-proposed-basic-agreement-between-serbia-and-kosovo/> (erishim tarihi: 08.01.2025).
- Mirosavljević, I. “Is the “two Germanies agreement” a model for the Franco-German proposal for Serbia and Kosovo?”. <https://europeanwesternbalkans.com/2023/02/10/is-the-two-germanies-agreement-a-model-for-the-franco-german-proposal-for-serbia-and-kosovo/> (erishim tarihi: 08.01.2025).
- Mirosavljević, I. “Agreement on the path to normalization between Kosovo and Serbia”, a slightly modified French-German proposal based on the "two Germanies agreement". <https://europeanwesternbalkans.com/2023/03/06/agreement-on-the-path-to-normalization-between-kosovo-and-serbia-a-slightly-modified-french-german-proposal-based-on-the-two-germanies-agreement/> (erishim tarihi: 08.01.2024).
- Mirosavljević, I. “Three years since the Washington Agreement between Serbia and Kosovo: What has been implemented?”. <https://europeanwesternbalkans.com/2023/09/04/three-years-since-the-washington-agreement-between-serbia-and-kosovo-what-has-been-implemented/> (erishim tarihi: 19.11.2024).
- Mitchell, C. (1981). *The Structure of International Conflict*. MacMillan Press, London.
- Moore, C. (2014). *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. Jossey-Bass, San Francisco.

- Morgenthau, H. J. (1985a). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, Inc. New York.
- Morgenthau, H. J. ve Thompson, K. W. (1985b). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. McGraw-Hill, Inc. New York.
- Morina, A. “Shqiptarët e veriut në ‘gojën e ujkut’/ Kërkohej plan strategjik nga qeveria për rikthimin e shqiptarëve të dëbuar”. <https://www.botasot.info/politika-lajme/1923210/shqiptaret-e-veriut-ne-gojen-e-ujkut-kerkohet-plan-strategjik-nga-qeveria-per-rikthimin-e-shqiptareve-te-debuar/> (erishim tarihi: 21.01.2025).
- Morina, D. “Kosovo’s Haradinaj Held in France on Serbian Warrant”. <https://balkaninsight.com/2017/01/04/ramush-haradinaj-arrested-in-france-01-04-> (erishim tarihi: 16.05.2024).
- Morina, D. ve Zivanovic, M., “Kosovo Arrests Serbian Official for Illegal Entry”. <https://balkaninsight.com/2018/03/26/kosovo-arrest-serb-official-marko-djuric-03-26-2018/> (erishim tarihi: 22.05.2024).
- Morina, E. “Cast no shadow: How the EU can advance the Kosovo-Serbia dialogue process”. <https://ecfr.eu/article/cast-no-shadow-how-the-eu-can-advance-the-kosovo-serbia-dialogue-process/> (erishim tarihi: 28.01.2025).
- Mucaj, F. ve Gruda, P. (2020). “Constitutional and Legal Dilemmas for Establishing the Association of Kosovo Serb Majority Municipalities”. *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, 602-624.
- Muharremi, R. “The “Washington Agreement” Between Kosovo and Serbia”. <https://www.asil.org/insights/volume/25/issue/4/washington-agreement-between-kosovo-and-serbia> (erishim tarihi: 19.11.2024).
- Musa, E. “Marrëveshja politike që legalizoi diplomat e universitetit paralel të Prishtinës”. <https://kallxo.com/gjate/hulumtim/marreveshja-politike-qe-legalizoje-diplomat-e-universitetit-paralel-te-prishtines/> (erishim tarihi: 17.12.2024).
- Mutual Recognition of ADR Certificates. (2016, April 19). <https://dialogue-info.com/mutual-recognition-of-adr-certificates/> (erishim tarihi: 21.06.2024).

- Nacionale. “15-vjet nga përfundimi i bisedimeve për statusin e Kosovës, rruga dhe sfidat”, <https://nacionale.com/politike/15-vjet-nga-perfundimi-i-bisedimeve-per-statusin-e-kosoves-rruga-dhe-sfidat-233> (erişim tarihi: 09.02.2024).
- Nacionale., “Shtet brenda shtetit”: Statusi i ri i Kishës Ortodokse të Serbisë në Kosovë shqetëson të gjithë”, <https://nacionale.com/politike/shtet-brenda-shtetit-statusi-i-ri-i-kishes-ortodokse-te-serbise-ne-kosove-shqeteson-te-gjithe> (erişim tarihi: 19.01.2025).
- NATO. “Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels, on 12th April 1999”. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.htm> (erişim tarihi: 21.11.2023).
- NATO. “Statement by Gerhard Schröder, Chancellor of Germany”, https://www.nato.int/cps/en/SID-6092F2B0-056889CD/natolive/opinions_27573.htm (erişim tarihi: 23.11.2023).
- NATO. (1999, June 02). “Military Technical Agreement”. <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (erişim tarihi: 12.03.2025).
- NATO. “Military Technical Agreement”. <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (erişim tarihi: 15.12.2023).
- NATO. “NATO's role in Kosovo”. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm (erişim tarihi: 14.12.2023).
- NATO. “NATO KFOR Change of Command”, <https://jfcnaples.nato.int/kfor/media-center/archive/news/2023/nato-kfor-change-of-command> (erişim tarihi: 16.12.2023).
- NATO. “Kosovo Air Campaign (March-June 1999): Operation Allied Force”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49602.htm#:~:text=NATO%20launched%20an%20air%20campaign,the%20conflict%20by%20diplomatic%20means (erişim tarihi: 18.02.2025).
- NATO. “Operations and missions: past and present”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm#:~:text=Since%201999%2C%20NATO%20has%20led,and%20to%20deter%20renewed%20hostilities, (erişim tarihi: 10.07.2023).

- Nelsson, R. "How Milosevic stripped Kosovo's autonomy - archive, 1989", <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2019/mar/20/how-milosevic-stripped-kosovos-autonomy-archive-1989> (erişim tarihi: 07.11. 2023).
- Nobel. "Award Ceremony Speech", <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2008/ceremony-speech/> (erişim tarihi: 10.02.2025).
- Norman, L. ve Hinshaw, D., "U.S., Germany at Odds Over Serbia-Kosovo Land Swap". <https://www.wsj.com/articles/u-s-germany-at-odds-over-serbia-kosovo-land-swap-1535729377> (erişim tarihi: 23.01.2025).
- Oğuz, Ş. (2016). "The Evolution of Peace Operations and the Kosovo Mission". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(51): 99-114.
- Oktaç, E. ve Rrapaj, J. (2016). "Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak bir "Kosovalı" Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(49): 43-59.
- O'Leary, B. (2013). "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", *Power Sharing in Deeply Divided Places*. J. McEvoy ve B. O'Leary (drl.). University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Onuf, N. G. (2013). *Making Sense, Making World: Constructivism in Social Theory and International Relations*. Routledge, New York.
- Oranews. "25 vite nga Beteja e Koshares, vendimi strategjik që ndikoi në luftën për çlirimin e Kosovës". <https://www.oranews.tv/newsmobile/1151642/> (erişim tarihi: 07.09.2024).
- OSCE, O. f.-o. (2008). *Four Years Later: Follow up of March 2004 Riots Cases before the Kosovo Criminal Justice System*. Pristina: OSCE Mission in Kosovo and UNMIK.
- OSCE. "OSCE Mission in Kosovo". <https://www.osce.org/mission-in-kosovo> (erişim tarihi: 11.12.2023).
- OSCE. "Factsheet: OSCE Mission in Kosovo". <https://www.osce.org/mission-in-kosovo/546441> (erişim tarihi: 11.12.2023).
- Otvorenavlada. "Odluka o utvrđivanju Plana za političko rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohji". <https://otvorenavlada.rs/predlog-odluke-kosovo-metohji13a-lat-doc/> (erişim tarihi: 20.02.2024).

- Ozturk, T. “Kosovo bans entry of vehicles with Serbian license plates”. <https://www.aa.com.tr/en/europe/kosovo-bans-entry-of-vehicles-with-serbian-license-plates/2922785> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Ozturk, T. “EU welcomes Kosovo, and Serbia's decisions to formally recognize each other's vehicle license plates”. <https://www.aa.com.tr/en/europe/eu-welcomes-kosovo-serbia-decisions-to-formally-recognize-each-other-s-vehicle-license-plates/3102694> (erişim tarihi: 16.05.2023).
- Özçelik, S. (2005). “Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and Conflict Resolution During The 1990's”. *Ekonomik ve Sosyal Arastirmalar Dergisi*, 1: 88-114.
- Özçelik, S. (2020). *Uluslararası Çatışma Analizi ve Çözümü*. Nobel Yayın Grubu, Ankara.
- Özsoy Kırkpınar, N. ve Kobak, Ö. (2019). “Yugoslavya'daki Kimlik Çatışmalarının Sosyal İnşacılık Teorisi Kapsamında İncelenmesi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(22): 207-219.
- Öztürk, M. “Serbia and Kosovo adopted a declaration on missing persons”. <https://www.aa.com.tr/en/europe/serbia-kosovo-adopt-declaration-on-missing-persons/2887373> (erişim tarihi: 11.12.2024).
- PACE. “Albanian asylum-seekers from Kosovo”. <https://pace.coe.int/en/files/16488> (erişim tarihi: 12.05.2023).
- Paparazzi. “BE-ja i bën thirrje Kosovës të miratojë Ligjin për liritë fetare”. <https://paparaci.com/477248/be-ja-i-ben-thirrje-kosoves-te-miratoje-ligjin-per-lirite-fetare/> (erişim tarihi: 19.01.2025).
- Paris, R. (2003). “Peacekeeping and the Constraints of Global Culture”. *European Journal of International Relations*, 9(3): 441-473.
- Paris, R. (2004). *At War's End: Building Peace After Civil Conflict*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pavković, A., “How likely – and dangerous – is a Kosovo/Serbia “Land Swap”? <https://verfassungsblog.de/how-likely-and-dangerous-is-a-kosovo-serbia-land-swap/> (erişim tarihi: 25.01.2025).

- Pavkovic, A. ve Radan, P. (2007). *Creating New States: Theory and Practice of Secession*. Ashgate Publishing Limited, Hampshire.
- PAX. “First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations”. <https://pax.peaceagreements.org/agreements/2022/> (erişim tarihi: 01.06.2024).
- Perspektiva. “Brussels Agreement Implementation State of Play”. https://www.new-perspektiva.com/wpcontent/uploads/2017/01/Kosovo_Report_on_State_of_Play_in_implementation_of_the_Brussels_Agreements_25_November_2016.pdf (erişim tarihi: 05.06.2024).
- Pförtl, E. (2004). “The Case of South Tyrol / Südtirol as a Model for the Settlement of Ethnic Conflicts”. *Mediterranean Journal of Human Rights*, 7(3): 75-96.
- Philips, D., “Kosovo’s Partition is a Dangerous Solution”. <https://balkaninsight.com/2018/08/08/kosovo-s-partition-is-a-dangerous-solution-08-07-2018/> (erişim tarihi: 20.01.2025).
- Photius. “Yugoslavia (former) History of Yugoslav Education”. https://photius.com/countries/yugoslavia_former/society/yugoslavia_former_society_history_of_yugoslav_~2677.html (erişim tarihi: 30.01.2023).
- Political and Military Objectives of NATO Action with Regard to the Crisis in Kosovo. (1999, March 23). <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-043e.htm> (erişim tarihi: 21.11.2023).
- Politiko. “Despite the agreements, the Albanians in the south of Serbia are not recognized with the diplomas of Kosovo”. <https://politiko.al/english/kosova/pavaresisht-marreveshjeve-shqiptareve-ne-jug-te-serbise-nuk-u-njihe-dipl-i517582> (erişim tarihi: 05.12.2024).
- Popov, S. (1999/2000). “NATO Expansion: from Collective Defence to Collective Security”. *Perspectives*, 13: 59-67.
- Popović, S. “The association of Serb Municipalities remains the main obstacle in the Serbia-Kosovo dialogue”. <https://europeanwesternbalkans.com/2023/02/17/association-of-serb-municipalities-remains-the-main-obstacle-in-serbia-kosovo-dialogue/> (erişim tarihi: 08.01.2025).
- Posen, B. R. (1993). “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”. *Survival*, 35(1): 27-47.

- Poyner, B. "KOSTT-EMS energy dispute: Light at the end of the tunnel". <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2020/04/22.html> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- Press. "EU facilitated dialogue: Agreement on Regional Cooperation and IBM technical protocol". https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/128138.pdf (erişim tarihi: 21.05.2024).
- Protsyk, O. (2010). "Gagauz Autonomy in Moldova: The Real and the Virtual in Post-Soviet State Design", *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflict*. M. Weller ve K. Nobbs (drl.). University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Province. bz. "Autonomy: One region, three languages: German, Italian, and Ladin". <https://home.province.bz.it/en/autonomy> (erişim tarihi: 04.06.2024).
- Pugh, M. (1997). "Peacekeeping and Humanitarian Intervention", *Issues in World Politics*. B. White, R. Little ve M. Smith (drl.). St. Martin's Press, New York.
- Putnam, R. (1988). "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games". *International Organization*, 43(3): 427-460.
- Qamili, A. "PDK e sfidon kryeministrin Kurti për ndërtimin e universitetit në Mitrovicën e Veriut". <https://kallxo.com/lajm/pdk-e-sfidon-kryeministrin-kurti-per-ndertimin-e-universitetit-ne-mitrovica-e-veriut/> (erişim tarihi: 17.12.2024).
- Ramadani, F. "Një vit nga sulmi terrorist në Banjska". <https://www.dukagjini.com/nje-vit-nga-sulmi-terrorist-ne-banjska/> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Ramsbotham, O. (2005). "The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar". *Review of International Studies*, 31(01): 109-126.
- Ramsbotham, O. Woodhouse, T. ve Miall, H. (2005). *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management, and Transformation of Deadly Conflicts*. Polity Press, Cambridge.
- Ref. No.:AGJ877/15. (2015). *Judgment Concerning the Assessment of the Compatability of the Principles Contained in the Document Entitled "Association/Community of Serb majority municipalities in Kosovo general principles/main elements*. Kosova Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Priştine.

- Reeves, J. B. (1990). "Social Change in Yugoslavia and its Impact on Women". *International Journal of Sociology of the Family*, 5(6):125-138.
- Reisman, M. (1985). "Criteria for the Lawful Use of Force in International Law". *Yale Journal of International Law*, 3(5):279-285.
- Reka, B. (2003). *UNMIK as an International Governance in Post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Logos A., Skopje.
- Reka, B. "UNMIK is an International Governance within a post-conflict society". <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/UNMIK-as-an-International-Governance-within-Post-Conflict-Society> (erişim tarihi: 10.12.2023).
- REL. "Çfarë përmban marrëveshja e nënshkruar në Uashington?". <https://www.evropaelire.org/a/marreveshja-kosova-serbia-trump-vucic-hoti/30821572.html> (erişim tarihi: 19.11.2024).
- REL. "Kurti: Ura duhet të hapet". <https://www.evropaelire.org/a/kurti-ngul-kemben-hapjen-ures-/33061053.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- REL. "Perëndimi nuk e mbështet hapjen e Urës në Mitrovicë, Kurti Insiston". <https://www.evropaelire.org/a/hoenevier-quint-nato-ura-e-ibrit-mitovice/33060878.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- Reliefweb. "OSCE Mission in Kosovo: Department of Human Rights and Rule of Law". https://reliefweb.int/report/serbia/osce-mission-kosovo-department-human-rights-and-rule-law?gad_source=1&vegclid=CjwKCAiAg9urBhB_EiwAgw88mT_U_-6zypv-LzKklrnC7cLzAGQlUfelyT9lRbmRrbDeSia3ih7KtxoCsOkQAvD_BwE (erişim tarihi: 11.12.2023).
- Reliefweb. "Standards for Kosovo". https://reliefweb.int/report/serbia/standards-kosovo?gad_source=1&vegclid=Cj0KCCQiAzoouBhDqARIsAMdH14E2zbbI4s1qL9TeOqV_NdAel-we3GNEAGVV0t7ZGiDflmSnKBwgCcUcaApw9EALw_wcB (erişim tarihi: 6.2.2024).
- Reliefweb. (2011). EU facilitated dialogue between Serbia and Kosovo: Positive resumption. from ReliefWeb: <https://reliefweb.int/report/serbia/eu-facilitated-dialogue-between-serbia-and-kosovo-positive> (erişim tarihi: 21.7.2024).

- Reljić, D. (2015). 'EU Facilitated Dialogue: Another exercise in constructive ambiguity'. *Centre for European Policy Studies CEPS*, 32(1):1-3.
- Report, U. S. (1999). *Ethnic Cleansing in Kosovo: An Accounting*. Washington D.C.: U.S. Department of State, Washington D.C.
- Reporteri. "Mandl: South Tyrol example can serve for CSM". <https://www.kosovo-online.com/en/news/politics/mandl-south-tyrol-example-can-serve-csm-30-1-2023> (erişim tarihi: 30.10.2024).
- Reuters. "Text of British Prime Minister Tony Blair's Statement on Kosovo Bombing". <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/europe/032499blair-nato-text.html> (erişim tarihi: 23.11.2023).
- Rexhepi, R. ve Sahiti, V. (2021). "Kosovo - Serbia Negotiations". *Path of Science*, 7(4): 1-15.
- RFE. "Kosovo 'Supervised' Independence Ends". <https://www.rferl.org/a/kosovo-supervised-independence-ends/24703540.html> (erişim tarihi: 13.05.2024).
- RFE. "Kosovo Rejects Serbian Partition Plan For Ending Territorial Dispute". <https://www.rferl.org/a/serbia-kosovo-dacic-partition-could-end-dispute/28676209.html> (erişim tarihi: 22.01.2025).
- RFE. "Banjska Attack Has Been Setback For Serbia-Kosovo Dialogue Process, U.S. Ambassador Says". <https://www.rferl.org/a/32657098.html> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- RFE. "Kosovo Serbs Protest In North Mitrovica Against Opening of Main Bridge". <https://www.rferl.org/a/serbs-protest-north-mitrovica-bridge-kosovo/33069249.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- RFE. "Kosovo Court Finds Parts Of Controversial Deal With Serbia Illegal". <https://www.rferl.org/a/kosovo-court-finds-parts-of-controversial-serbia-deal-unconstitutional/27446222.html> (erişim tarihi: 17.07.2024).
- Ribeiro, E. T. (2012). "Cultural Diplomacy". *Journal of Pedagogy, Pluralism, and Practice*, 4(4): 39-47.
- Riechmann, D. "Serbia and Kosovo normalize economic ties, gesture to Israel". <https://apnews.com/article/ap-top-news-international-news-middle-east-politics-3b7aca39c6829655d43de30f68497ed1> (erişim tarihi: 18.11.2024).

- Risse, T. (2009). "Social Constructivism and European Integration". *European Integration Theory*. A. Wiener ve T. Diez (drl.). Oxford University Press, Oxford.
- Risse, T. ve al. E. (1999). "To Euro or Not to Euro? : The EMU and Identity Politics in the European Union". *European Journal of International Relations*, 5(2): 147-187.
- RKS. "Press Release". <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/press-release-59/> (erişim tarihi: 17.05.2024).
- RKS. "Citizens and State Benefits from Brussels Agreement on Mutual Recognition of Vehicle Insurance from Prime Minister Office of the Republic of Kosovo". <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/citizens-and-state-benefits-from-brussels-agreement-on-mutual-recognition-of-vehicle-insurance/> (erişim tarihi: 21.7.2024.).
- RKS. "Agreement on the issue of so-called "Civil Protection" is reached". <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/agreement-on-the-issue-of-so-called-civil-protection-is-reached/> (erişim tarihi: 20.06.2024).
- RKS. "Brussels Agreement Implementation State of Play". https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/07/KOSOVO_BRIEF_REPORT_ON_BRUSSELS_AGREEMENT_S_STATE_OF_PLAY_251115.pdf. (erişim tarihi: 04.06.2024).
- RKS. (2016 03). ON KOSOVO PROPERTY COMPARISON AND VERIFICATION AGENCY. Prishtine: Official Gazzette of the Republic of Kosova.
- RKS. (2017, March 10). Resolution adopted regarding the detention of former Prime Minister of Kosovo, Mr. Ramush Haradinaj, in France. Prishtina: Republic of Kosovo-Assembly.
- Robelli, E., "Serbian Court Deems 'Siptar' as Offensive". <https://prishtinainsight.com/serbian-court-deems-siptar-as-offensive/> (erişim tarihi: 18.05.2024).
- Roberts, A. (1993). "Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights". *International Affairs*, 69(3): 429-449.
- Roberts, A. (1999). "NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo". *Survival*, 41(3): 102-123.
- Roe, P. (2004). "Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization". *Security Dialogue*, 35(3): 279-294.
- Roe, P. "The Societal Security Dilemma", <https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/rop01/#txt21> (erişim tarihi: 14.06.2024).

- Roeder, P. (2009). "Ethnofederalism and the Mismanagement of Conflicting Nationalisms". *Regional and Federal Studies*, 19(2): 203–219.
- Rohan, A. "Kosovo's path to independence". https://ecfr.eu/article/commentary_kosovos_path_to_independence/ (erişim tarihi: 19.02.2025).
- Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". *World Politics*, 51(1): 144-172.
- Ross, L. ve Ward, A. (1995). "Psychological Barriers to Dispute Resolution", *Advances in Experimental Social Psychology*. Dans M. Zanna (drl.). NY: Academic Press, New York.
- Rrahmani, B. ve Belegu, M. (2023). "Endless EU Facilitated-Mediated Dialogue Between Kosovo and Serbia". *Insight Turkey*, 25(1): 223-245.
- RTV21. "Radoiçiq merr përgjegjësinë për sulmet në Banjskë, konfirmon dorëheqjen nga pozita e tij në Listën Serbe". <https://rtv21.tv/radoiçiq-merr-pergjegjesine-per-sulmet-ne-banjske-konfirmon-doreheqjen-nga-pozita-e-tij-ne-listen-serbe/> (erişim tarihi: 15.12.2024).
- Rubenstein, R. (2001). "Basic Human Needs: The Next Steps in Theory Development." *The International Journal of Peace Studies*, 6: 51-58.
- Ruecker, J. (2011). *Standards and Status: How Kosovo Became Independent*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main.
- Rumelili, B. (2014). "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Ş. Kardaş ve A. Balcı (drl.). Küre Yayınları, İstanbul.
- SAA. "Stabilisation and Association Agreement (SAA)". <https://integrimievropian.rks-gov.net/en/saa/> (erişim tarihi: 21.05.2024).
- Saadia, T. ve Zartman, I. (1985). *International Mediation in Theory and Practice*. Westview, Boulder.
- Salama, V. "Serbia and Kosovo sign economic normalization agreement in Oval Office ceremony". <https://edition.cnn.com/2020/09/04/politics/serbia-kosovo-agreement> (erişim tarihi: 18.11.2024).
- Saunders, H. (1999). *A Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts*. St Martin's Press, New York.

- Saunders, H. (2009). "Dialogue as a Process for Transforming Relationships", *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. J. Bercovitch, V. Kremenyuk ve W. Zartman (drl.). SAGE Publications Inc. London.
- Scahill, J. "1999: Nato Bombing of Serbia and Montenegro". <https://theintercept.com/2021/04/27/biden-nato-bombing-serbia-montenegro/> (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Schmitt, O. J. (2009). *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg.
- Schwarz, P. "The failure of the Rambouillet conference". <https://www.wsws.org/en/articles/1999/02/kos-f26.html> (erişim tarihi: 18.02.2025).
- Schweller, R. L. (1994). "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back". *International Security*, 72-107.
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Princeton University Press, Princeton.
- Schweller, R. L. (2007). "Neorealism's status-quo bias: What security dilemma?". *Security Studies*, 90-121.
- SecurityCouncil., "Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement". <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf> (erişim tarihi: 29.01.2025).
- Sejdiu, M. "Can Vučić and Taçi Pull off a Kosovo-Serbia Deal?". <https://www.fletcherforum.org/home/2019/5/8/can-vui-and-thai-pull-off-a-kosovo-serbia-deal> (erişim tarihi: 25.01.2025).
- Serwer, D. "Serwer i kënaqur për heqjen e dinarit: Çfarëdo vendimi të marrë Kosova, SHBA dhe BE e kundërshtojnë". <https://www.botasot.info/aktuale-lajme/2121619/serwer-i-kenaqur-per-heqjen-e-dinarit-cfaredo-vendimi-te-marre-kosova-shba-dhe-be-e-kundershtojne/> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Shinoda, H. (2000). "The Politics of Legitimacy in International Relations: A Critical Examination of NATO's Intervention in Kosovo". *Alternatives: Global, Local, Political*, 25(4): 515-536.

- Shkreli, B. “Two Germanys Model’ Suggested for Kosovo”. <https://balkaninsight.com/2013/05/29/two-germanys-model-suggested-for-kosovo/> (erişim tarihi: 08.01.2025).
- Shqip. “Nis ndërtimi i shtëpive në veri”. <https://shqip.com/nis-ndertimi-i-shtepive-ne-veri/> (erişim tarihi: 21.01.2025).
- Sivış, E. (2020). “Foreign Policy Perspectives and Superpower Politics: Competition of U.S. and Russia over Kosovo”. *The Journal of Social Sciences (TJSS)*, 4(7): 87-101.
- Si, N. “O’Brien requests “urgent progress” for the Association’s establishment in Kosovo”. <https://euronews.al/en/obrien-requests-urgent-progress-for-associations-establishment-in-kosovo/> (erişim tarihi: 22.12.2024).
- Siegel, S. ve Fouraker, L. (1960). *Bargaining and Group Decision Making: Experiments in Bilateral Monopoly*. McGraw-Hill, New York.
- Slavkovic, B., “Belgrade suspends dialogue with Kosovo in EU due to Serbian politician's murder”. <https://tass.com/world/985270> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Sloboda, J. ve Abbott, C. (2004). “The Blair doctrine and after: five years of humanitarian intervention”. *Open Democracy*, 1-4.
- Small, M. ve Singer, D. J. (1982). *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816-1980*. Sage Publications, Beverly Hills.
- Smith, D. (2004). Trends and Causes of Armed Conflict. *Berghof Research Center for Constructive Conflict Management*, 1-16.
- Smith, M. J. (1986). *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Baton Rouge Louisiana State University Press, Louisiana.
- Snyder, G. H. (1997). *Alliance Politics*. Cornell University Press, Ithaca.
- Snyder, G. H. ve Diesing, P. (1977). *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crises*. Princeton University Press, New Jersey.
- Solana, J., “Press Statement: by Dr. Javier Solana, Secretary General of NATO”. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-040e.htm>. (erişim tarihi: 07.07.2024).
- Spahic, O. “The Birth and Power of the Kosovo Myth”. <https://www.islamicity.org/90051/the-birth-and-power-of-the-kosovo-myth/> (erişim tarihi: 08.10.2023).

- Spahiu, N. "Serb Proposals for Partitioning Kosova". <https://www.pecina.cz/files/www.ce-review.org/99/1/nexh1.html#footnotes> (erişim tarihi: 20.01.2025).
- Spasić, V. "KOSTT, OST sign deal to establish Kosovo*-Albania regulatory block". <https://balkangreenenergynews.com/kostt-ost-sign-deal-to-establish-kosovo-albania-regulatory-bloc/> (erişim tarihi: 01.07.2024).
- Spencer, D., ve Yang, H. (1993). "Lessons From the Field of Intra-National Conflict Resolution". *Notre Dame Law Review*, 67(5): 1495-1512.
- Spernbauer, M. (2014). *EU peacebuilding in Kosovo and Afghanistan: legality and accountability*. Koninklijke Brill NV, Leiden.
- Spörl, G. "Mission Impossible in the Balkans". <https://www.spiegel.de/international/europe/the-kosovo-failure-mission-impossible-in-the-balkans-a-522406.html> (erişim tarihi: 25.02.2024).
- Srbija. Gov. "Brussels Agreement: First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations". <https://www.srbija.gov.rs/specijal/en/120394> (erişim tarihi: 03.06.2024).
- Stanicek, B. (Ed). (2023). *Belgrade - Pristina Dialogue: The Rocky Road Towards a Comprehensive Normalisation Agreement*. European Parliament Press. Brussels.
- Stojanovic, M., "We Don't Forget': Serbs Commemorate Deadly 2004 Unrest in Kosovo". <https://balkaninsight.com/2023/03/17/we-dont-forget-serbs-commemorate-deadly-2004-unrest-in-kosovo/> (erişim tarihi: 09.02.2024).
- Stojanovic, M. ve Isufi, P. "Kosovo-Serbia Deal on IDs Raises Implementation Question, Expert Says". <https://balkaninsight.com/2022/08/29/kosovo-serbia-deal-on-ids-raises-implementation-question-expert-says/> (erişim tarihi: 04.12.2024).
- Sulaj, A. "Kurti: Mënyra e futjes deri më tani e dinarit serb në Kosovë, inkurajonte kriminelët". <https://www.aa.com.tr/sq/ballkani/kurti-m%C3%ABnyra-e-futjes-deri-m%C3%AB-tani-e-dinarit-serb-n%C3%AB-kosov%C3%AB-inkurajonte-kriminel%C3%ABt/3134678> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Summerfield, D. (1996). "The Impact of War and Atrocity on Civilian Populations: Basic Principles for NGO Interventions and a Critique of Psychosocial Trauma Projects". *Relief and Rehabilitation Network*, 14: 1-35.
- Surroi, V. (2015). *Emri i Autonomise*. Botimet Koha, Prishtine.

- Susskind, L. ve Jeffrey, C. (1987). *Breaking the Impasses: Consensual Approaches to Resolving Public Disputes*. Basic Books, New York.
- Suzuki, S. Krause, V. ve Singer, J. (2002). "The Correlates of War Project: A Bibliographic History of the Scientific Study of War and Peace 1964-2000". *Conflict Management and Peace Science*, 19(2): 69-107.
- Syri. "Lista, mashë e Beogradit në kurriz të pakicës Serbe". https://www.syri.net/syri_kosova/politike-lajme/2615/lista-mashe-e-beogradit-ne-kurriz-te-pakices-serbe/ (erişim tarihi: 15.12.2024).
- Tahiri, B. (2010). "Decentralisation and Local Governance Reform: Clear on paper blurred in practice - The case of Kosovo. *Friedrich Ebert Stiftung*, 1-49.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). "The Social Identity Theory of Inter-Group Behaviour", *Psychology of Inter-Group Relations*. S. Worchel ve W. G. Austin (drl.). Nelson Hall, Chicago.
- Taylor-Braçe, A. "EU welcomes energy agreement between Kosovo and Serbia". <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-welcomes-energy-agreement-between-kosovo-and-serbia/> (erişim tarihi: 09.12.2024).
- Taylor-Braçe, A. "EU welcomes energy agreement between Kosovo and Serbia". <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-welcomes-energy-agreement-between-kosovo-and-serbia/> (erişim tarihi: 02.07.2024).
- Taylor-Braçe, A. "Kurti asks ethnic Serbs to register license plates and gives incentives". https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/kurti-asks-ethnic-serbs-to-register-license-plates-gives-incentive/ (erişim tarihi: 04.12.2024).
- Taylor-Braçe, A. "Kosovo PM lays down acceptable conditions for Serb association". <https://www.euractiv.com/section/politics/news/kosovo-pm-lays-down-acceptable-conditions-for-serb-association/> (erişim tarihi: 22.12.2024).
- Telegrafi. "Ischinger: Partition proposals unacceptable". <https://telegrafi.com/en/ischinger-propozimet-per-ndarje-te-papranueshme/> (erişim tarihi: 08.01.2025).
- Telegrafi. "Beteja e Koshares, e parë me sytë e serbëve (Video)". <https://telegrafi.com/beteja-e-koshares-e-pare-syte-e-serbeve-video/> (erişim tarihi: 07.09.2024).

- Telegrafi. “Dinari serb valuta e dytë në Kosovë, a po shkelet Kushtetuta? (Video)”. <https://telegrafi.com/dinari-serb-valuta-e-dyte-ne-kosove-po-shkelet-kushtetuta-video/> (erishim tarihi:09.12.2024).
- Telegrafi. “The association is a frozen issue until the continuation of the dialogue”. <https://telegrafi.com/en/asociacioni-ceshtje-e-ngrire-deri-ne-vazhdimin-e-dialogut/> (erishim tarihi: 22.12.2024).
- Telegrafi. “Paradoxes of diplomas in Serbia and Kosovo”. <https://telegrafi.com/en/paradokset-e-diplomave-ne-serbi-dhe-ne-kosove/> (erishim tarihi: 05.12.2024).
- Telegrafi. “Milan Radoicic and Zvonko Veselinovic with staggering wealth - Serbian opposition media reports on the dirty work of the criminal duo who are on the US blacklist”. <https://telegrafi.com/en/milan-radoicic-dhe-zvonko-veselinovic-pasuri-marramendese-mediet-opozitare-serbe-raportojne-per-punet-e-pista-te-dyshes-kriminale-qe-gjenden-ne-listen-e-zeze-te-shba-se/> (erishim tarihi: 15.12.2024).
- Telegrafi. “Hasani: Kurti ia ka garantuar Kishës Ortodokse Serbe paprekshmërinë absolute”. <https://telegrafi.com/hasani-kurti-ia-ka-garantuar-kishes-ortodokse-serbe-paprekshmerine-absolute/> (erishim tarihi: 19.01.2025).
- Teson, F. (2003). “The Liberal Case for Humanitarian Intervention”, *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, and Political Dilemmas*. J. Holzgrefe ve R. Keohane (drl.). Cambridge University Press, Cambridge.
- TheGuardian. “Kosovo parliament disrupted again after MPs set off teargas”. <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/15/kosovo-parliament-disrupted-again-after-mps-set-off-teargashttps://www.theguardian.com/world/2015/oct/15/kosovo-parliament-disrupted-again-after-mps-set-off-teargas> (erishim tarihi: 09.07.2024).
- Thomas, K. ve Killman, R. (1977). “Developing a Forced-Choice Measure of Conflict-Handling Behavior: The "Mode" Instrument”. *Educational and Psychological Measurement*, 309-325.
- Thucydides. (2012). *The History of the Peloponnesian War*. (Çev. R. Crawley), Duke Classics, North Carolina.
- Todoric, V. ve Malazogu, L. (2011). Belgrade - Prishtina Dialogue: Transformation of Self-Interest Required. *New Policy Center Belgrade and Project on Ethnic Relations*, Prishtina, 1-39.

- Tomberlin, D., “Cain ve Abel, World Vision, ve Conflict Reconciliation”. <https://www.danieltomberlin.net/cain-abel-world-vision-conflict-reconciliation/> (erişim tarihi: 13.05.2025).
- Traynor, I. “A Talent for Playing With Fire”. <https://www.theguardian.com/world/1999/mar/27/balkans9> (erişim tarihi: 11.05.2023).
- Traynor, I. “Slobodan Milosevic: Ruthless manipulator of Serbian nationalism who became the most dangerous man in Europe”. <https://www.theguardian.com/news/2006/mar/13/guardianobituaries.warcrimes> (erişim tarihi: 09.09.2024).
- Trivedi, A. J. ve Mehta, A. (2019). “Maslow's Hierarchy of Needs - Theory of Human Motivation”. *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages*, 7(6): 38-41.
- UN. “Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Rambouillet Accords)**”. <https://peacemaker.un.org/en/node/9377> (erişim tarihi: 24.02.2024).
- UN. “Resolution 1244”. https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/Res1244ENG.pdf (erişim tarihi: 10.12.2023).
- UN. “Comprehensive review of the whole question of peacekeeping operations in all their aspects”. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/a_55_305_e_brahimi_report.pdf (erişim tarihi: 31.10.2023).
- UN. “Statement by the President of the Security Council”. <https://docs.un.org/en/S/PRST/2005/51> (erişim tarihi: 09.02.2024).
- UN. “Decentralization talks on the UN-run province of Kosovo held in Vienna”. <https://news.un.org/en/story/2006/07/186342> (erişim tarihi: 19.02.2025).
- UN. “Improvements for minorities imperative for Kosovo status talks, UN envoy says”. <https://reliefweb.int/report/serbia/improvements-minorities-imperative-kosovo-status-talks-un-envoy-says> (erişim tarihi: 19.02.2025).
- UN. “Letter dated 10 December 2007 from the Secretary-General to the President of the Security Council”. <https://digitallibrary.un.org/record/613708> (erişim tarihi: 24.02.2024).
- UN. “Our History”. <https://peacekeeping.un.org/en/our-history> (erişim tarihi: 05.09.2024).

- UN. “Peacekeeping Operations Fact Sheet”. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping_fact_sheet_march_2024_english_revision_2.pdf (erişim tarihi: 05.09.2024).
- UNICEF. (1986). *Overview: Children in Especially Difficult Circumstances*. New York: UNICEF: E/ICEF/1986/L.0006.
- UNMIK. “Mandate”. <https://unmik.unmissions.org/mandate> (erişim tarihi: 10.12.2023).
- UNMIK. “United Resolution 1244”. <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244> (erişim tarihi: 01.09.2024).
- UNMIK. “1284 - Pillar I Head ends mission in Kosovo”. <https://unmik.unmissions.org/1284-pillar-i-head-ends-mission-kosovo> (erişim tarihi: 18.02.2025).
- UU. “The Uppsala Conflict Data Project”. <https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/about-ucdp/ucdp-background/> (erişim tarihi: 28.11.2022).
- UU. “Uppsala Conflict Data Program (UCDP): Definitions”. https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#tocjump_9393113889074929_29 (erişim tarihi: 24.11.2022).
- Vasovic, A., “Serbia Rejects German Model for Kosovo”. <https://balkaninsight.com/2007/10/30/serbia-rejects-german-model-for-kosovo/> (erişim tarihi: 08.01.2025).
- Vattel, E. D. (2008). *The Law of Nations*. (Çev. K. Haakonssen, Ed., B. Kapossy, ve R. Whatmore), Liberty Fund, Inc, Indianapolis.
- Vestergaard, B. Helvard, E. ve Sørensen, A. R. (2011). *Conflict Resolution: Working with Conflicts*. Danish Centre for Conflict Resolution, Frederiksberg.
- Visoka, G. (2017). *Shaping Peace in Kosovo: The Politics of Peacebuilding and Statehood*. Palgrave Macmillan, Dublin.
- VOA., “Kosovo's Ban on Serbian Dinar Leads to Protests”. <https://www.voanews.com/a/kosovo-s-ban-on-serbian-dinar-leads-to-protests-/7484291.html> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Von Neumann, J. ve Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behaviour*. Princeton University Press, Princeton.
- Vučetić, R. (2021). “Kosovo 1989: The (Ab)use of the Kosovo Myth in Media and Popular Culture”. *Comparative Southeast European Studies*, 69(2-3): 223–243.

- Vucic, M. ve Djukanovic, D. (2024). "The challenges of normalizing relations between Belgrade and Pristina: implications of the Agreement on the Path to Normalization". *Journal of Liberty and International Affairs*, 10(1): 20-36.
- Vulović, M. (2020). "Performing statehood in Northern Kosovo: Discursive struggle over contested space". *Cooperation and Conflict*, 53(3): 326–346.
- Vulović, M. (2023). "The Normalisation of Relations between Kosovo and Serbia: How the EU can secure the implementation of the "European proposal". *Stiftung Wissenschaft und Politik / German Institute for International and Security Affairs* (17): 1-6.
- Vulović, M. (2023). "The Serbian Progressive Party's re-articulation of the Kosovo myth within the internal dialogue on Kosovo, 2017–2018". *European Politics and Society*, 24(4), 518–534.
- Wall, J. ve Lynn, A. (1993). Mediation: A current Review. *Journal of Conflict Resolution*, 160-194.
- Wall, J. Stark, J. ve Rhetta, S. (2001). "Mediation: A Current Review and Theory Development". *The Journal of Conflict Resolution*, 45(3): 370-391.
- Wallensteen, P. ve Sollenberg, M. (2001). "Armed Conflict, 1989-2000". *Journal of Peace Research*, 38(5): 629-644.
- Wallensteen, P. (2002). *Understanding Conflict Resolution: War, Peace, and the Global System*. SAGE Publications Ltd, London.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University, Ithaca and London.
- Waltz, K. (1959). *Man, the State, and War*. Columbia University Press, New York.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Waveland Press Inc, Long Grove.
- Waltz, K. N. (1990). "Nuclear Myths and Political Realities". *American Political Science Review*, 84(3): 731-745.
- Waxman, O. B. "Mikhail Gorbachev Championed 'Glasnost' and 'Perestroika.' Here's How They Changed the World". <https://time.com/5512665/mikhail-gorbachev-glasnost-perestroika/> (erişim tarihi:20.03.2023).
- Weber, B. ve Bajrami, A. (2018 (b)). Kosovo's Path Toward EU and UN Membership. Group for Legal and Political Studies (GLPS), 1-24.
- Weber, B. ve Bajrami, A. (2018). Collective Protection as a Means of (Dis-) Integration: The Association / Community of Serb Majority Municipalities. KFOS Policy Note Paper, 1-25.

- Weber, B. ve Bajrami, A. (2018). How to Recognize Reality? The Issue of Serbia's Recognition of Kosovo. Group for Legal and Political Studies (GLPS), 1-25.
- Wedgwood, R. (1999). NATO's Campaign in Yugoslavia. *The American Journal of International Law*, 93(4): 828-834.
- Weiss, T. G. (1995). *The United Nations and Civil Wars*. Lynne Rienner Publishers, Inc, Colorado.
- Weller, M. (1999). "The Rambouillet Conference on Kosovo". *International Affairs*, 75(2): 211-251.
- Weller, M. (2008). "Kosovo's Final Status". *The Royal Institute of International Affairs*, 84(4): 1223-1243.
- Weller, M. (2008a). Negotiating the Final Status of Kosovo. *European Union Institute for Security Studies*, 114: 5-95.
- Weller, M. (2008b). The Vienna negotiations on the final status of Kosovo. *The Royal Institute of International Affairs*, 114: 659-681.
- Weller, M. (2008c). "Why the Legal Rules on Self-determination Do Not Resolve: Self-determination Disputes", *Settling Self-determination Disputes*. M. Weller ve B. Metzger (drl.). Martinus Nijhoff, Leiden.
- Weller, M. (2010). "Conclusion", *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflicts*. M. Weller ve K. Nobbs (drl.). University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Weller, M. (2010). "Introduction", *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflicts*. M. Weller ve K. Nobbs (drl.). University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Wendt, A. (1992). "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics". *International Organization*, 46(2): 391-425.
- Wendt, A. (1994). "Collective Identity Formation and the International State". *The American Political Science Review*, 88(02): 384-396.
- Wendt, A. (1996). "Identity and Structural Change in International Politics", *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*. Y. Lapid ve F. Kratochwil (drl.). Lynne Rienner, Boulder.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Wendt, A. (2003). "Why a World State is Inevitable". *European Journal of International Relations*, 9(4): 491-542.
- Wendt, A. (2021). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. (Çev. H. S. Ertem ve S. I. Öner) Küre Yayınları, Fatih-İstanbul.
- Wheeler, N. J. (2000). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*. Oxford University Press, New York.
- Whitman, J. (1994). A Cautionary Note on Humanitarian Intervention. *GeoJournal*, 34(2): 167-175.
- William, Z. ve Aurik, J. (1991). "Power Strategies in De-escalation", *Timing the De-escalation of International Conflicts*. Dans L. Kriesberg ve S. Thorson (drl.). Syracuse University Press, New York.
- Wippman, D. (2001). "Kosovo and the Limits of International Law". *Fordham International Law Journal*, 25(1): 129-150.
- Wolf, D. (1988). "Humanitarian Intervention". *Michigan Journal of International Law*, 9(1): 333-366.
- Wolfers, A. (1962). *Discord and Collaboration: Essays in International Politics*. The Johns Hopkins Press, Maryland.
- Wolff, S. (2003). *Disputed Territories: The Transnational Dynamics of Ethnic Conflict Settlement*. Berghahn Books, New York.
- Wolff, S. (2010). "Cases of Asymmetrical Territorial Autonomy", *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflict*. M. Weller ve K. Nobbs (drl.). University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Worsnip, P. "Serbia wants an international court opinion on Kosovo". <https://www.reuters.com/article/idUSN15472427/> (erişim tarihi: 09.05.2024).
- WP. "Clinton's Statements on Kosovo". <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/daily/april99/clintonquotes.htm> (erişim tarihi: 21.11.2023).
- Xharra, J., ve Isufi, P., "Serbia Strengthening 'Parallel Structures', Kosovo Deputy PM Says". <https://balkaninsight.com/2021/12/07/serbia-strengthening-parallel-structures-kosovo-deputy-pm-says/> (erişim tarihi: 19.05.2024).

- Yağcı, S. (2019). "Internal and External Reasons of the Breakup of the Yugoslavia". *Journal of Anatolia and Balkan Studies*, 2(4): 245-258.
- Yankelovich, D. (1999). *The Magic of Dialogue: Transforming Conflict into Cooperation*. Simon and Schuster, New York.
- Young, O. (1967). *The Intermediaries: Third Parties in International Crisis*. Princeton University Press, Princeton.
- Zartman, I. (1988). "Common Elements in the Analysis of the Negotiation Process". *Negotiation Journal*, 4(1): 31-44.
- Zartman, I. (2007). "Introduction: Toward the Resolution of International Conflicts", *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. Dans I. Zartman (drl.). United States Institute of Peace, Washington D.C.
- Zartman, I. (2009). "Conflict Resolution and Negotiation", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. J. Bercovitch, V. Kremenyuk ve I. Zartman (drl.). SAGE Publications Inc, London.
- Zartman, I. ve Touval, S. (1985). "International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics". *Journal of Social Issues*, 41(2): 27-45.
- Završnik, G., "France refuses to extradite Kosovo ex-PM to face war crimes charges". <https://www.politico.eu/article/france-refuses-extradite-kosovo-former-prime-minister-ramush-haradinaj-war-crimes/> (erişim tarihi: 16.05.2024).
- Zdravkovski, A. ve Ramet, S. (2019). "The Proposed Territorial Exchange between Serbia and Kosovo". *Insight Turkey*, 21(2): 11-21.
- Zechmeister, K. ve Druckman, D. (1973). "Determinants of Resolving a Conflict of Interest: A Simulation of Political Decision Making". *The Journal of Conflict Resolution*, 17(1): 63-88.
- Zejneli Loxha, A. "Hovenier: Hapja e urës në Mitrovicë në këtë kohë mund të rrezikojë ushtarët Amerikanë". <https://www.evropaelire.org/a/hapja-e-ures-mund-te-rrezikoje-ushtaret-amerikane-/33077073.html> (erişim tarihi: 16.01.2025).
- Zeqiri, A. "Kosovo Applies Reciprocity Over Serbian ID Documents". <https://prishtinainsight.com/kosovo-applies-reciprocity-over-serbian-id-documents/> (erişim tarihi: 16.05.2024).

- Zeqiri, A. “25 vjet nga Beteja e Koshares dhe thyerja e kufirit Kosovë-Shqipëri”. <https://www.dukagjini.com/25-vjet-nga-beteja-e-koshares-dhe-thyerja-e-kufirit-kosove-shqiperi/> (erishim tarihi: 07.09.2024).
- Zeqiri, A. Troch, P., ve Kabashi, T. (ed.). (2016). *The Association/Community of Serb-Majority Municipalities: Breaking the Impasse*. European Center for Minority Issues Kosovo-Pax, Prishtina.
- Zivanovic, M. ve Haxhijaj, S., “78 Days of Fear: Remembering NATO’s Bombing of Yugoslavia”. <https://balkaninsight.com/2019/03/22/78-days-of-fear-remembering-natos-bombing-of-yugoslavia/> (erishim tarihi: 25.04.2023).
- Zwilling, C. ve Alber, E. (2022). “A Primer on the Autonomy of South Tyrol: History, Law, Politics”. *Autonomy Arrangements in the World*, <https://doi.org/10.57749/KEAY-Z424>, 2: 1-36.
- Zylbeari, E. “Lista Serbe, ndërmjet pushteteve në Prishtinë dhe Beograd”. <https://arkiv.portalb.mk/657420-lista-serbe-ndermjet-pushteteve-ne-prishtine-dhe-beograd/> (erishim tarihi: 15.12.2024).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	MUHAREM SHTAVICA
EĞİTİM DURUMU	
Mezun olduğu Lise	Prizren (Kosova) “Alauddin Medresesi” Genel Sosyal Bilimler Lisesi
Lisans Diploması	İstanbul Okan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü
Tezli Yüksek Lisans Diploması	İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Ana Bilim Dalı
Tez Konusu	Border Issues in the Western Balkans: The Demarcation Process Between Kosovo and Neighboring Countries
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler (Türkçe) Ana Bilim Dalı
Doktora Tez Konusu	Kosova ile Sırbistan Arasındaki Çatışma Çözüm Süreci
Yabancı Dil / Diller	Arnavutça (Anadili), İngilizce (C1), Türkçe (C1), Sırpça (C1), Almanca (A2), Rusça (A1)
BİLİMSEL FAALİYETLER	
M. SHTAVICA, CONTEMPORARY RUSSIAN GEOPOLITICAL STRATEGY IN THE WESTERN BALKANS, H. T. OĞUZLU, H. AKTAŞ, ve C. DABAN [Editörler], KÜRESEL DÜNYADA JEOPOLİTİK SORUNLAR: İŞGAL, İLHAK ve ÇATIŞMALAR, ISBN: 978-625-406-648- 1, TÜRKİYE: NOBEL, 01 Kasım 2020, Kitapta Bölüm.	
M. SHTAVICA, EVALUATION OF THE KOSOVO CRISIS AND NATO INTERVENTION USING THE BASIC PRINCIPLES OF REALISM (NEO-CLASSICAL REALISM), Diplomasi ve Strateji Dergisi, c.5 s.2 (2024): 329-377. DOI: 10.58685/dsd.1481884.	
M. SHTAVICA, ARNAVUTLUK'TA “BEKTAŞI DEVLETİ” KURULMASI ÜZERİNE BİR ANALİZ, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi (MURCİR), Sayı/No 15, 16 Ekim 2024.	